

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

Új folyam

II.

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

ÚJ FOLYAM

II.

Miskolc, 2020

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
MEGYEI LEVÉLTÁRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
Kis József

Szakmai lektor:
Kunt Gergely

Nyelvi lektor:
Bodnár Krisztián, Bodovics Éva

Borító:
Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525 Miskolc, Fazekas u. 2.

Felelős kiadó: Kis József

ISSN 2677-0555

TARTALOM

Kiss Lajos: Mágócsy Gáspár tényérése Abaúj vármegyében 1559 és 1582 között	5
Oláh Tamás: Tokajtól Szatmárig. A Rákóczi-szabadságharc hadműveletei a Tiszántúlon és térségében 1704-ben	28
Bodnár Krisztián: Dókus László, Zemplén vármegye első követe az 1832-36. évi diétán (1. rész)	89
Bodnár Tamás: Pesty Frigyes Abaúj vármegye leírása 1864-ben	107
Rózsa György: „Emelkedj magyar zászló” A miskolci országzászló története 1933-2011	129
Godzsák Attila: Az 1939-es választások és a szélsőjobboldal Borsod vármegyében	149
Kurucz Ádám: Kun páter elfogása, kihallgatása, tárgyalása és kivégzése	178
Kis József: A „demokratikus rendőrség foglya” Dancza Lajos nemzetgyűlési képviselő kálváriája	215
Számunk szerzői	269

KISS LAJOS

MÁGÓCSY GÁSPÁR TÉRNYERÉSE ABAÚJ VÁRMEGYÉBEN 1559 ÉS 1582 KÖZÖTT

Mágócsy Gáspár a 16. századi Magyar Királyság egyik jeles homo novusa volt. Köznemesi származású egyénként a 16. század végére sikerült a királyság vagyonosabb rétegébe kerülnie családjával. Változatos karriertörténetének egyik jelentős állomása volt az első abaúji és tornai birtokainak megszerzése. Mágócsy birtokpolitikájának sarokköveiül szolgált a regéci uradalom megszerzése és a hegyaljai bortermelés expanziója. Jelen tanulmány a birtok megszerzéséhez vezető utat mutatja be az eddig megjelent szakirodalmi munkák és levéltári források alapján.

Mágócsy Gáspár megjelenése a Magyar Királyság északkeleti térségében

A Csanád vármegyéből származó Mágócsy család tagjai az 1540-es évektől törekedtek mind az Erdélyi Fejedelemség, mind pedig a királyi Magyarország területén jelentős birtokok és pozíciók elfoglalására. Mágócsy Gáspár fivére, András diplomatakarriert futott be Izabella királyné udvarában.¹ Mágócsy Gáspár katonaként tevékenykedett, sikereit hadi eredményeinek, illetve szervezési munkáinak, kereskedelmi tevékenységének, adószedői pozícióinak, kapcsolati hálózatának, valamint katonáira és családjára alapozott birtokpolitikájának köszönhette. A politikában bekövetkezett változások és a Békés, Arad, Csanád vármegyékben jelentős pozíciókat és földbirtokokat bíró Patócsy család férfiágon történő kihalása a lehetőségek tárházát nyitotta meg az 1550-es években az ekkor már gyulai várkapitányként tevékenykedő Mágócsy előtt. Politikai és kereskedelmi kapcsolatai révén beosztását évekig tudta tartani Gyulán, s ezzel együtt Békés vármegye főispáni tisztségét is viselte. Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai offenzívái jelentős problémákat okoztak a gyulai várbirtokok, illetve a Mágócsy-javak megvédése terén. Gyulai várkapitányságának utolsó szakaszában próbálkozott olyan birtokok megvásárlásával növelni bevételeit, amelyek távolabb estek a déli katonai ütközőzónától. Békés vármegye főispánjaként, valamint a gyulai erősség katonai és gazdasági vezetőjeként, e pozíciót kihasználva jelentős összegeket csoportosíthatott át a saját maga hasznára. Ez a tevékenység hiányos elszámolásokat eredményezett, amelynek kérdése a kapitányságát követő 10 éven belül sem rendeződött.

Egy 1569-ből fennmaradt, a Magyar Kamara által készített felmérés alapján Mágócsy tartozása 40 000 forint körül lehetett.² A fizetetlen katonák problémája, az oszmán csapatok közelsége és az esetleges támadásokra felkészülő folyamatos jelenlét arra késztette, hogy szolgálati helyét mihamarabb elcserélje. 1557-től folyamatosan kérelmezte a gyulai tisztségéről való lemondásának engedélyezését, 1558 végéig

¹ Kiss, 2019: 10-11. Tóth, 2003: 433. Az oldalszámok között nagykötejeleket alkalmazunk, ezeket légy szíves kijavítani.

² MNL OL E21 1569.05.21.-e

eredménytelenül. Dessewfy János királyi udvarmester³ közbenjárásának köszönhetően ekkor Mágócsyt a Kassán állomásozó Bornemissza Benedek váltotta fel tisztségében.⁴ Nádasdy Tamás nádor, Dessewfy János, Verancsics Antal közreműködésének és felhalmozott vagyonának felhasználásával sikerült 1558-ban zálogbirtokokat szereznie Abaúj vármegyében (Rozgony, Szina, Bénye).⁵ A következő, már nagyobb lépése a térségben az özv. vingárti Horváth Gáspárné Lykerka Johanna birtokában található tornai uradalom megvásárlása volt. Ez utóbbi birtokába Tamás nevű öccsével 1559 novemberében iktatták be.⁶ Székhelyét új birtokainak központjába, Torna várába helyezte át. A birtokegyüttes révén Torna vármegye főispánja lett, így a királyság keleti régiójának politikai és közigazgatási vérkeringésébe is bekerült. Az északi térnyeréssel párhuzamban a déli végeken, Arad és Csanád⁷ vármegyékben, valamint az Erdélyi Fejedelemség határán (majd területén) fekvő Bihar⁸ vármegyékben is sikerült tovább terjeszkednie. Ezek a területek azonban a folyamatos oszmán rajtaütéseknek és a falvak elnéptelenedésének köszönhetően egyre kevesebb bevételt biztosítottak.

Mágócsynak a tornai uradalom megszerzése 40 000 forintjába került, ez meg egyezik annak az adósságnak az összegével, amelyet gyulai kapitánysága idején halmozott fel.⁹ Jelenlétével I. Ferdinánd, majd Miksa király egy lojális, az új királyi intézmények (mint pl. a Szepesi Kamara) tevékenységét kevésbé akadályozó személyt tudhatott a királyság északkeleti térségben. Mint újonnan érkezett, nagyobb nevű és vagyonú felmenőkkel nem rendelkező homo novus gyengébb és gyökértelenebb familiáris hálózattal rendelkezett, mint pl. a gömöri, kis-honti, borsodi és abaúji térségben érdekelt „őshonos” Bebekék, vagy a nádori, báni és koronaőri tisztséget viselő őssökkel bíró Perényi Gábor, illetve az Ung vármegyében székelő Perényi Ferenc.¹⁰ Ezt a hiányosságát kapcsolatrendszerével, sikeres katonai pályafutásával és

³ Dessewfy János a megnevezett tisztség mellett a Magyar Királyi Kamara elnöke volt 1557 és 1561 között. Ember, 1946: 137.

⁴ Scherer, 1938: 138–142. Gyula környéki birtokainak jövedelme felett Bornemissza Benedek igyekezett rendelkezni. H. Németh, 1994: 10.

⁵ Ecsedi Báthori György volt a nevezett területek birtokosa, 1556-ban több főúrral (Bebekék, Perényi Gábor) János Zsigmond pártjára állt, majd I. Ferdinánd az ő oldalán folytatott katonai tevékenységei megjutalmazásaként Mágócsynak adományozta birtokait. MNL OL A57 3. köt. 554–555.; 559–560. Rozgony és Szina 1563-ban „hivatalosan” is visszakérült Báthory György birtokába, miután az uralkodó visszafizette a felvett zálogot Mágócsynak a szenci harmincad bevételeiből. H. Németh, 1994: 10. Bénye község feltételezhetően azonos lehet Nagy-, azaz Felsőbényével, amely a mai Erdőbénye területén feküldhetett. Oláh, 2014: 94. Bényét Mágócsy 1558 és 1563 között a tornai uradalomhoz csatoltatta.

⁶ MNL OL A57 3. köt. 620–621.

⁷ 1558-ban iktatták be a korábban csanádi káptalanhoz tartozó mágócsi, pereskuti és újvarasi birtokokba. MNL OL A57 3. köt. 512–513. A nevezett birtokokat már 1555-ben átruházták. MNL OL A57 3. köt. 269. Ezek egy részét önkényes eszközökkel szerezhetette meg. H. Németh, 1994: 9–10.

⁸ Bihar vármegyében jelentős birtokokhoz jutott a palotai Czibak család kihalása révén. Az elnyert birtokokon felesége rokonával, Majsay (Massai) Ferencel, továbbá unokaöccsével, Möricz Lőrincel és hamvai Darvas Gergellyel osztozott. MNL OL A57 3. köt. 753.

⁹ MNL OL, E21 1569.05.21.-e

¹⁰ Izabella királyné 1556-os erdélyi visszatérését követően a Magyar Királyság és Erdély között a háború újraindult. A királyné udvara több kelet-magyarországi főúr (pl. a Bebek család tagjai) megnyerésével igyekezett hatalmát biztosítani a királyság keleti régióiban. Köpeczi, 1988: 436. Ennek köszönhetően I. Ferdinánd fej- és jószágvesztésre ítélve a pártváltó főurakat, az elkobzott javakat lojális kérelmező

üzleti érzékével igyekezett kompenzálni. Ahhoz, hogy Mágócsy térnyeréséről és kapcsolati hálózataról árnyaltabb képet kaphassunk, célszerű néhány bekezdést szentelni a szomszéd birtokosoknak is.

A Bebek család bukása

A gömöri székhelyű Bebek Ferenc és György családja a 13. századtól jelen volt a térségben. A família számos tagja töltött be magas beosztást¹¹ a Magyar Királyság történetében a 14. századtól kezdve egészen a 16. századig. A család utolsó férfi tagjai gömöri főispáni címet viseltek. Abaújban a tárgyalt időszakban rendelkeztek némi birtokkal ugyan, hatásuk elsősorban mégis a familiárisaik révén volt jelen a térségben. A Bebek az 1550-es évekre számos konfliktus résztvevőivé váltak. Mind a Szepességben fekvő városok, mind az új, kialakulóban lévő regionális gazdasági intézmény (Szepesi Kamara), illetve tisztviselőik ellen elkövetett visszaélések és hatalmaskodások révén „sikerült” szembe kerülniük I. Ferdinánd királlyal.¹² A kisebb összecsapásokat követően, 1556-ban a Bebek rövid időre Izabella királyné oldalára álltak, majd 1557-től ismét a Habsburg uralkodó oldalán folytatták tevékenységüket.

Mágócsy Torna vármegyének egy jelentős részét birtokolta, de évtizedekkel korábban a Bebek család jelenléte jóval kiterjedtebb volt. Az új intézményi struktúrák kialakításai nem kedveztek a nagybirtokosoknak, akik korábban az adószedés és az elszámolás terén számos visszaélést követtek el büntetlenül, illetve jelentősebb ellenállás nélkül.¹³ Lojális nagybirtokosok nélkül I. Ferdinánd politikai befolyása az új intézmények ellenére sem bizonyulhatott tartósnak a térségben. Az uralkodó számára a pártváltásra hajlamos főurak befolyásának csökkentése céljából újabb, kisebb birtokokkal bíró földesurak, katonatisztek támogatása bizonyult a legkedvezőbb politikai lépésnek.¹⁴ A regionális birtokosztásoknak két korszaka volt: az első 1556–1558 között zajlott, a második pedig a Bebek bukását követően, 1567 után. A birtokokat elnyerő személyek között találhatunk a Magyar Királyság főbb tisztségviselőihez és egyházi méltóságokhoz tartozó szervitorokat, illetve rokonokat. Az

embereknek adta át. Torna vármegyében így nyert birtokokat ruszakai Dobó István titkára, Vízkelety György, illetve annak testvére, Jakab. MNL OL A57 3. köt. 314.

¹¹ Bebek Ferenc szépapja királynéi tárnokmester, ükapja tárnokmester, dédapja macsói bán, apja főpohárnokmester volt. Nagy, 1857: 260–261.

¹² Bebek György még az 1556-os pártváltását megelőzően fegyveres konfliktusba került Lőcse városával. A város védelmére I. Ferdinánd két csapat német gyalogost küldött. Hajnóczy, 1901: 35.

¹³ MNL OL, E 41 123-129.; Bebek Ferenc és György szervitori hálózatának mozgósításával többször is sor került ilyen tevékenységekre. Póka, 2017: 443. A később a Szepesi Kamara tisztviselőjeként tevékenykedő Réghy Kelemen ellen a familiárisaik segítségével 1556 és 1559 között több kisebb háborút is folytattak. A konfliktus révén a Bebek szembekerültek a királyság keleti régiójának egyik legfőbb parancsnokával, Telekessy Imrével. Csoma, 1897: 488-489.

¹⁴ A Bebekektől pl. 1556-ban notáztatás útján nyert el torna vármegyei birtokokat Nagy Imre köznemes. MNL OL, A57 3. köt. 307. MNL, OL A57 3. köt. 276–277. Abaúj vármegyében a felsődobszai, felsőkázmárki birtokok szintén köznemesek birtokába jutottak. Az 1556-ban jószágvesztés útján gazdát cserélt abaúji birtokok tulajdonosai a pártot váltott főurak hálózatának tagjai voltak, mint pl. horváti Horváthy Albert (MNL OL, E204 19.), Chebe Márton, Alpáry István (Czekeháza, Alpár, Kér birtokosai) (MNL OL, A57 3. köt. 408–409.), akik Bebek György hűbéreseiként voltak jelen a térségben.

1567-ben felmerült kialakítandó geopolitikai stratégia és az 1556-os események – a Bebekék és familiárisaik pártváltásának – következményeként az uralkodó igyekezett a felségárulással vádolt főuraknak és azok embereinek gömöri, tornai, zempléni és abaúji birtokait a saját híveinek adományozni. Az első szakaszban az Abaúj vármegyei birtokokat illetően a kegyeltek között találunk olyan személyeket, mint például Vizkelethy Jakab, aki a korábban erdélyi vajda tisztségét viselő Dobó István titkáraként működött, vagy Verancsics János, aki az ekkor egri püspökként és konstantinápolyi követként tevékenykedő Verancsics Antal unokaöccse volt.¹⁵

1557 szeptemberében Nádasdy Tamás nádor, Báthori András országbíró, Zrínyi Miklós tárnokmester és Mérey Mihály személynök közbenjárásának köszönhetően a Bebekék uralkodói kegyelemben részesültek.¹⁶ 1557 októberében Bebek Györgyöt a Borsod, Turóc és Gömör vármegyei hadak kapitányává nevezte ki I. Ferdinánd,¹⁷ s birtokainak jelentős részét is visszanyerhette a família. Egyes elvesztett javakért cserébe pedig újabbakkal igyekezett őket kárpótolni az uralkodó.¹⁸ A Bebekék a Magyar Kamara intézményei ellen több visszaélést nem követhettek el. A nevezett vármegyék adóbevételeit Torda Zsigmond és Pesthy Ferenc felső-magyarországi kamarai megbízottak ellenőrizték.¹⁹

A Bebek György és Mágócsy Gáspár között kialakult kapcsolat kezdete feltételezhetően még a tornai főispán gyulai várkapitányságát megelőző időszakra vezethető vissza. Bebek 1553 előtt kötött házasságot Patócsy Zsófiával.²⁰ Mágócsy Gáspár Zsófia nagybátyjának, Miklósnak volt a familiárisa. Az 1540-es években Zsófia apja, Patócsy Ferenc és Mágócsy testvérbátyja, András Izabella királyné udvarában szolgáltak, így a két személy feltételezhetően ismerhette egymást. Az 1559 és az 1562 közötti időszak a kölcsönös együttműködés jegyében telt Mágócsy Gáspár és Bebek György között. Ez az oszmánok ellen vezetett katonai akcióknak volt köszönhető (Bebek és Mágócsy vármegyei parancsnokok voltak), illetve annak, hogy Bebek György felesége, Patócsy Zsófia Mágócsy korábbi hűbérurának, Miklósnak volt a rokona.²¹ 1559-ben, Mágócsy Gáspár Tornára költözését követően több török elleni rajtaütésen vettek részt közösen. 1562 júniusában, Balog váránál egy katonai akció során, Bebek György és Mágócsy török fogságába kerültek.²² Amíg a tornai főispánt Perényi Gábor közbenjárásnak köszönhetően sikerült kiszabadítani,²³ addig Bebek

¹⁵ Péder, Korlátfalva, Nyomár, Felsődicsháza, Tengerfalva. MNL OL, A57 3. köt. 382.

¹⁶ MNL OL, A57 3. köt. 419–422.

¹⁷ MNL OL, A57 3. köt. 442–443.

¹⁸ A regéci vár uradalmából kihalva nyerték el Aszaló és Zsolca községeket. MNL OL A57 3. köt. 443–444. A regéci vár társbirtokosa (hivatalosan 1558-tól), Alaghy György a Bebek család Heves vármegyei ecsédi MNL OLA57 3. köt. 401. és horti, valamint adácsi jószágát nyerte el 1556-ban. MNL OL A57 3. köt. 386. Felsődobozát két köznemes jószágvesztésének (MNL OL A57 3. köt. 532.), Felsőagyot felsőagyai Horváth János magszakadásnak köszönhetően (MNL OL A57 3. köt. 642.), Szerencs várát birtokátruházással nyerte el. MNL OL A57 3. köt. 441–442.

¹⁹ MNL OL A57 3. köt. 442–443.

²⁰ Eperjesi Patócsy Ferencnek, Mágócsy hűbérurának, Békés vármegye főispánjának a leánya. Kiss, 2019: 18. Rácz, 1880: 101.

²¹ Feltételezhetően ez a tényező is szerepet játszhatott a jó viszony kialakításában, meglétében. Karácsony, 1896: 122.

²² Istvánffy, 2003: 324–326.

²³ MNL OL, R319 No. 1549.

Györgyöt Isztambulba hurcolták, ahonnan csak János Zsigmond segítségének köszönhetően tudott szabadulni. A közbenjárás következményeként Bebek hűséggel tartozhatott szabadítójának, de birtokainak földrajzi elhelyezkedése nem tette lehetővé az eredményes politikai érdekérvényesítést János Zsigmond oldalán. Birtokainak fenntartása, távolléte miatt jelentős nehézségeket okozott a család számára. Az erdélyi udvarból történő hazajutását követően politikailag megbízhatatlannak bélyegezték, amit súlyosbítottak a királyi intézmények ellen elkövetett kihágásai is. A Felső-Magyarországi Kamarának okozott bonyodalmak miatt Miksa királlyal is szembe került. Az észak-magyarországi térségben ezért nem sikerült stabilizálnia politikai helyzetét.²⁴ Bebek Györgyével ellentétben Mágócsy pályája emelkedni kezdett. Szabadulását követően, Verancsics Antal közbenjárásának köszönhetően, Eger várának kapitányává választották. Kinevezéséből fakadóan Torna mellett Heves és Borsod vármegyék főispáni tisztségét is viselte. Mágócsy Gáspár katonai kvalitásait egri kapitánysága idején is tudta kamatoztatni. A Miksa király által kinevezett Lazar von Schwendi vezette 1565-ben indított hadjáratban eredményes katonai akciókat sikerült végrehajtania, amellyel az uralkodó figyelmét is felkeltette.²⁵

1565-ben a Kassán székelő felső-magyarországi kapitány, Lazarus von Schwendi vezetésével Miksa támadást indított a Bebek-birtokok ellen, ami eredményesnek bizonyult, s a térségben megszűnt a família befolyása. 1567-ben Bebek György halálával pedig férfiágon kihalt a több száz éves múltra visszatekintő család. A feleségétől, Patócsy Zsófiától született, és a felnőttkort megért két leánya (Zsuzsanna és Zsófia) az erdélyi politikai elitet képviselő somlyói Báthory és szarvaskendi Kendy családokba házasodtak be. A Magyar Királyság területén fekvő kiterjedt birtokaikat a leányági örökösök elvesztették. Ezek jelentős része a Kamara ellenőrzése alá került. 1585-ben nyerte el Krasznahorka várát a Csík megyéből származó csíkszentkirályi Andrássy Péter.²⁶ A Bebek elűnése hatással volt Abaúj vármegyére, ugyanis az itt működő szervitori hálózatának egy része más főúr alatt keresett új szolgálatot.²⁷ Az 1567-es év nemcsak Bebek György halálának az éve volt, hanem ebben az évben a temesvári pasa Észak-Magyarországra vezetett katonai offenzívája is – a tatár sereg 1566. évi pusztítását követően – hatalmas károkat okozott. Abaúj vármegye közigazgatásban is személycseré történt. Ekkor hunyt el Perényi Gábor főispán, tisztségében távoli rokonai, a nyalábvári, avagy nagyidai Perényiek követték. Mágócsy térnyerését ez annyiban befolyásolhatta, hogy szövetségesének, Perényi Gábornak a halálával a borkereskedelemből több bevételre tehetett szert, ugyanis a királyi intézményeknek nyújtott hitelek és a különféle katonai akciók mellett jelentős piacot örökölhettek meg.

A Perényiek terebesi és nyalábvári (vagy nagyidai) ága

A Bebek mellett jelentős befolyással bírtak a térségben a terebesi és nyalábvári Perényi családok tagjai is. Ahhoz, hogy az Abaúj vármegyében birtokos főurak szö-

²⁴ Póka, 2017: 445.

²⁵ ÖStA HHStA Türkei I. Karton 19. Konv.5. 1565 VI. fol. 131.

²⁶ MNL OL A57 4. köt. 432–433.

²⁷ Pl. a felsővadászi Rákóczy család tagjai. Csoma, 1897: 488–489. Hangay, 1987: 12–19.

vetségi hálózatának működését megértjük, szintén érdemes pár bekezdés erejéig foglalkozni a család két jelentősebb ágával. A vármegyén belül és azon kívül folytatott politikai tevékenység mellett mind hadászati, mind pedig gazdasági szempontból megkerülhetetlenek voltak a Perényi család tagjai. A terebesi (nádori) ág tagjai voltak 1567-ig a vármegye örökös főispánjai. Ezt követően távoli rokonaik, a nyalábvári Perényiek vették át a pozíciót. A két család közös eredete a 13. század közepéig vezethető vissza. Eredetileg a famíliának három fő ága volt, amelyek a 14. század végén válhattak szét. A felsorolt kettő mellett létezett még az ún. rihnói ág, amely 1514-ben Perényi István halálával kihalt.²⁸

A terebesi, vagy másnéven a nádori ág tagjai közül Perényi Imre a 16. század elején német birodalmi hercegi rangot kapott²⁹ a Jagelló-Habsburg kettősházasság létrehozásában történő fáradozásaiért. Perényi Imre fia, Péter a Magyar Királyság egyik leghatalmasabb főura volt a 16. század közepén. Péter fia, Gábor I. Ferdinánd király tárnokmestere volt egészen 1556-os pártváltásáig. Perényi Gábor az udvari tisztségei mellett Abaúj és Zemplén vármegyék főispáni címét is viselte.³⁰ Testvére, a tíz évig török fogságban sínylődő Ferenc nem sokkal hazatérését követően elhunyt. Így Gábor – atyja hatalmas birtokainak egyedüli örököseként – a Magyar Királyság megkerülhetetlen személye lett. Abaúji birtokai közé tartozott ekkor Gönc, Telkibánya, Vizsoly, Perény, Füzér vára és annak kiterjedt uradalma. Ambiciózus, fiatal főúrként az abaúji főispáni cím mellett országos tisztségeket is szerzett, 1554-ben már tárnokmester és tiszáninneni főkapitány volt, 1566-tól haláláig pedig az országbírói címet viselte.³¹ Perényi Gábor 1556-ban a Bebekhez hasonlóan Izabella királyné oldalára állt. A térség politikai stabilitásának megőrzése a Szapolyai-ház számára azonban nem bizonyult túl egyszerű feladatnak, Perényi hadai komoly ellenállásba ütköztek a térségben. A regéci vár védői Alaghy János vezetésével évekig meg tudták tartani Tokaj-Hegyalja nyugati oldalának jelentős részét I. Ferdinánd számára. Perényi Bebek Györgyhöz hasonlóan 1558-ban kegyelmet nyert.³² Tárnokmesteri országos tisztségét viszont már nem kapta vissza, ahogyan több olyan jelentős abaúj vármegyei települést is elvesztett, mint az egykor virágzó bányavárosként működő Telkibánya és az egyre terebélyesedő mezőváros, Gönc. Ezeket a településeket az uralkodó a Perényi Gábor ellenfelének számító Dobó Istvánnak adományozta.³³ A füzéri vár és annak kiterjedt uradalma azonban megmaradt a birtokában,³⁴ amelynek vezetésével Bajoni Lénárt várnagyot bízta meg.³⁵ Halálát

²⁸ Tringli, 2008: 7–8.

²⁹ Nagy, 1862. 233.

³⁰ MNL OL, A57 2. köt. 269.

³¹ Szabó, 1999: 27–28.

³² MNL OL, A57 3. köt. 497–499.

³³ A Dobó és a Perényi család között kialakult konfliktus alapját a sárospataki vár és uradalma, azaz a Pálóczi-örökségnek a kérdése képezte. Tóth, 1996: 163–167. Hóvári, 1987: 7. Gönc és Telkibánya elnyerése az uralkodótól: MNL OL, A57 3. köt. 489.

³⁴ A füzéri uradalomhoz tartozott a Perényi család ősi fészke, Perény, valamint a vár környékén található Füzér, Pálháza, Komlós (ma Füzérkomlós) és Nyíri. UC 122: 2. A várnak tartozott szolgálattal továbbá Mikóháza, Biste, Kajata (a mai Füzérkajata), Vily (a mai Vilyvitány része), Felsőregmec és Radvány (a mai Füzérradvány) község is: MNL OL A57 927–928. Ideiglenesen Perény települést is elvesztette 1557-ben, az uralkodó Perényi Mihálynak adományozta: MNL OL A57 3. köt. 407.

³⁵ Radvánszky, 1879: 99.

követően – utóda nem lévén – birtokainak jelentős része rövid időre a Magyar Kamara felügyelete alá került, majd azt 1569-ben I. Miksa Báthory Miklós országbíró, királyi tanácsos részére bocsátotta zálogba.³⁶ A füzéri uradalom révén Füzér várát, Biste, Mátyásháza, Komlós, Hollóháza, Radvány, Vily, Pálháza, Felsőregmec, Nyíri, Kajata, Kápolna, Alsóregmec, Detek, valamint a Perény faluban található területeket birtokolta.³⁷

Amíg Perényi Gábor folyamatosan területeket veszített, addig egy másik Perényi, a nyalábi ágból származó Mihály birtokokat nyert el Abaúj vármegyében. Perényi Mihály 1556-tól³⁸ 1557-ben bekövetkezett haláláig Zemplén vármegye főispánja, valamint I. Ferdinánd király pohárnokmestere volt. Mindemellett testvérevel, Ferencel az 1540-es években már jelentős földbirtokkal rendelkeztek Abaúj vármegyében. Birtokaik közé tartozott Enyicke, Saca, Szentlőrinc, Hatkóc, Pólyi, Semse és Nagyida.³⁹ Nagyida vára különösen jelentős volt a nyalábi (vagy másként nagyidai) Perényiek számára, ugyanis első abaúji központjuknak ez a település tekinthető.⁴⁰ Az 1530-as években szoros kapcsolat alakult ki köztük és a Serédy család feje, Gáspár között. Perényi Mihály és Perényi Ferenc édesanyja, Frangepán Isotta ugyanis házasságot kötött az akkor már tekintélyes birtokkal és katonai tisztséggel bíró, egykor a ciszterciek apátjaként és Habsburg Mária gyóntatópapjaként számon tartott Serédyvel. Serédy Gáspár a mostohafiainak pártfogó gyámjaként gondot fordított oktatásukra és birtokaik fenntartására. A Perényiek birtokában volt a stratégiai jelentőséggel bíró Szikszó mezőváros is.⁴¹ Perényi Ferenc harmadik házassága révén rokonságba került a Bebek családdal.⁴² 1556-ban Ferenc a Bebek család oldalán Izabella királyné pártjára állt⁴³ testvérevel, Mihállyal ellentétben, aki Ferdinánd hű embere maradt, és így is esett el 1557 decemberében Munkács várának ostromakor (az erődítményt Petrovics Péter katonái védték). Perényi Mihálynak nem lévén fia, birtokai a király kezébe kerültek volna, de kevéndi és ormosdi kevéndi Székely Katalin közreműködésének köszönhetően jelentős részét meg tudták menteni.⁴⁴ Perényi Mihály két lányát, Magdolnát és Erzsébetet fiúsították, így apjuk örökségének egy részéhez hozzá tudtak jutni. Özvegyének a Draskovich Gáspárral kötött második házasságának köszönhetően Mihály unokaöccsei, György és János, atyjuk, Ferenc

³⁶ MNL OL A57 3. köt. 927–928.

³⁷ MNL OL, P1839 9-69. Fol 3.

³⁸ Homonnai Drugeth István halálát követően annak kiskorú fia, Miklós örökölte meg a főispáni tisztséget, de mivel utóda a kora miatt nem tudta ellátni teendőit, Perényi Mihályra bízta a pozícióit. Borovszky, 1905: 387.

³⁹ MNL OL A57 2. köt. 125–126.

⁴⁰ A nagyidai (majd azt követően az abaújívári) várát, Perényi Ferenc Izabella királynéhoz való átállítását követően Puchaim, I. Ferdinánd generálisa 20 napnyi ostromot követően elfoglalta, majd azt lerombolta. Az ostromról Arany János „A nagyidai cigányok” c. költeményében emlékezett meg, mivel a várat állítólag Perényi Ferenc főként rosszul felszerelt cigányokkal próbálta védeni. Borovszky–Sziklay, 1896: 111–112.

⁴¹ A mezővárossal azonban az 1550-es években konfliktusba keveredett Perényi Ferenc, ennek következtében a lakosság jelentős része Kassára költözött. Bessenyei, 2007: 38.

⁴² Bebek Ferenc leányával, Bebek Katalinnal kötött házasságot. Nagy, 1862. 228.

⁴³ Borovszky–Sziklay, 1896: 488.

⁴⁴ Komáromy, 1889: 72–73.

halálát követően meg tudták őrizni vagyonukat Abaújban.⁴⁵ Nagyida, Perény, Abaújvár, Pányok, Komaróc, Makranc, Bodoló, Csécs, Migléc, Vámosnémeti, Pányok, Gergelyfalva, Szobránc, Szeszta volt egy darabig az özvegy és a fiúsított leányok kezén.⁴⁶ Perényi Ferenc idősebbik fia, János Ugocsa vármegye főispánja lett. Házasságot Mérey Mihály leányával,⁴⁷ Katalinnal kötött. Mérey, a korban jó hírű jogtudós 1544 és 1562 között királyi személynökként, majd – 1572-ben bekövetkezett haláláig – nádori helytartóként volt jelen a közigazgatás elitjében.⁴⁸ Perényi János szerepe a vármegyében elenyésző, öccse, Perényi György viszont közel húsz évesen 1568-ban Abaúj főispánja lett. Így a család szerepe a következő évtizedekben továbbra sem volt megkerülhetetlen.⁴⁹ A főispánok távollétében – ami gyakorta előfordult – ugyanis a vármegyei gyűléseket vezető alispánok személyéről maga Perényi György dönthetett. Mágócsy a Perényiekkel az 1570-es években került jogi összetűzésbe, aminek elsősorban a Serédy-örökségre alapozott Alaghy-vagyon vitatott tételei voltak az okai.

Alaghy János és a Serédy örökség

Mágócsy Gáspár abaúji térnyerésének egyik leglényegesebb állomása a regéci uradalom megszerzése volt. Az Alaghy János és testvérei által bírt javak ugyan nem voltak olyan hatalmas méretűek, mint Perényi Gábor vagy Serédy Gáspár birtokai, de szerencsés elhelyezkedésük folytán (kereskedelmi út közeli elhelyezkedése, a környező bortermelő vidékek közelsége) jelentős összegeket termelhettek ki. Alaghy János – mint Serédy-örökös 1563-ban részt vett a Miksa herceg koronázásának alkalmából meghirdetett országgyűlésen⁵⁰ – birtokainak elhelyezkedését tekintve (Perényi Mihályt leszámítva) jelentősebb „szövetségessel” nem rendelkezett Mágócsyt megelőzően a székhelyéül szolgáló Abaújban. Mágócsy Gáspár mint a szomszédos Torna vármegye ura szintén jelentős „szövetségesek” nélkül volt jelen a térségben a kezdeti időszakban. A két fél mint a felvázolt családokba és kapcsolati hálózatokba nem tartozó vagy azok által el nem ismert személyek, így igyekezhetek kölcsönös segítségnyújtást biztosítani egymásnak. Ahhoz, hogy az Alaghy-örökség kialakulásáról teljesebb képet kapjunk, érdemes megvizsgálni Alaghy várnagy életútjának jelentősebb szakaszait.

⁴⁵ Nagy, 1863: 560. Draskovich a Perényiek gyámjaként osztozhatott velük Abaújvár, Csécs, Nagy Bodoló, Nagyida, Pányok (itt Dobó István is birtokos volt), Szeszta, Szikszó, Vámosnémeti (MNL OL, E 158 1. köt. Abaúj 299-318); Komaróc, Miglécnémeti, Perény (MNL OL, E 158 1. köt. Abaúj 257-276); Alsónémeti birtokain. Draskovich a testvérének köszönhetően a jászói prépostság korábbi birtokain is rendelkezett birtokokkal, így a Cserhát közepén található Nyéstán és a Hernád folyó közelében elhelyezkedő Alsónovajban: MNL OL, E 158 1. köt. Abaúj 277-296.

⁴⁶ MNL OL A57 3. köt. 536-537.

⁴⁷ Másik leánya, Anna ifj. Serédy Gáspárhoz, a Serédy-vagyon örököséhez ment férjhez. Nagy, 1860: 416.

Az ifjú Serédy Gáspár a nagybátyja, György végrendeletének értelmében igyekezett megszerezni magának a regéci uradalmat apósa támogatásával. Illéssy, 1899a: 131-132.

⁴⁸ Szentpétery, 1985: 100. 1563-ban bárói címet nyert I. Ferdinándtól. Pálffy, 2009: 17.

⁴⁹ MNL BAZMI, XV. 32. 12. tek. Fol. 1-12.

⁵⁰ Az 1563-as <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (Utolsó letöltés: 2020.08.12.)

Alaghy János a padovai és a wittenbergi egyetemeken végzete tanulmányait;⁵¹ a kortársai szerint rendkívüli műveltséggel rendelkezett.⁵² Serédy Gáspár fényes jövőt szánt Alaghynak, azonban 1550-ben bekövetkezett halálát követően az unokaöcs családon belüli támogatottsága jelentősen csökkent. Serédy 1547-ben kelt végrendeletének értelmében a család stratégiájának jelentős pontja volt, hogy Alaghyt a királyi udvarba juttassa, ez azonban nem sikerült.⁵³ Alaghy így a família új vezetőjének, Serédy Györgynek a jóváhagyásával a regéci uradalmat vette irányítása alá. 1556-ban nem váltott pártot, ahogy a Serédy család tagjai sem. A Tokaj várát és több abaúji települést is bíró Serédy Benedek⁵⁴ 1555-ben bekövetkezett halálával a zempléni és abaúji birtokok egy részével kapcsolatban jelentős problémák adódtak. Benedek egyetlen örökösének, a kiskorú Jánosnak a gyámja Serédy György lett,⁵⁵ maga Tokaj pedig Benedek ott tartózkodó vezető familiárisához, Némethi Ferenchez került. Némethi Ferenc 1556-ban átállt Izabella királyné oldalára, ahol magas katonai rangot szerzett. A Szapolyai-dinasztiát 1565-ben bekövetkezett haláláig szolgálta. Az Alaghy János által őrzött regéci uradalom és Tokaj-Hegyalja a Lazar von Schwendi által vezetett 1565-ös hadjáratig állandó, délről érkező támadásoknak, portyáknak voltak kitéve. A kialakult helyzet enyhítésére az uralkodó 1557-ben Tállya várát Alaghy Jánosnak adományozta.⁵⁶ Tállya és leromlott állapotban lévő erődje stratégiaiul kulcsfontosságú szerepet játszott a nyugat-hegyaljai kereskedelmi és hadiútvonalak ellenőrzésében. A meglévő birtokok gazdasági, borkereskedelmi bevételei mellett a regéci várnagy fontosnak tartotta területeinek expanzióját. A terjeszkedést jogilag a korábbi Serédy-birtokokra hivatkozva próbálta alátámasztani például Forró és Garadna települések esetében. Az 1556-ban kialakult kaotikus helyzetben azonban nem volt rest olyan mezővárosokat sem megadóztatni, amihez még a Serédy család tagjainak sem volt korábban közük. Ez utóbbiak közé tartozott például Gönc is.⁵⁷ Az Alaghy testvérek Abaúj vármegyén kívül birtokokkal rendelkeztek Borsod, Külső-Szolnok, Sáros, Heves, Gömör és Pozsony vármegyékben is. Ennek ellenére Alaghy székhelye továbbra is Abaújban maradt. A megszerzett regéci uradalom lett Alaghy központja, innen irányította birtokait. Alaghy számára a felemelkedés példája adott volt nagybátyja, Serédy Gáspár személyében. A kialakult elszigeteltségéből adódóan rengeteg pénzt kellett költenie birtokainak védelmére, ezért a stratégiaiul jelentős településeken, mint például Szántó mezővárosában (a mai

⁵¹ Szabó, 1987: 270.

⁵² Oborni, 2009: 37.

⁵³ Serédy Gáspár az unokaöccsét a királyi udvarba szeretne volna juttatni. Illésy, 1899: 129.

⁵⁴ Serédy Gáspár unokaöccse Dobó Zsófiának (Dobó István unokahúgának) a férje. Birtokos volt Pányokban (UC 147:283), Kérben (mai Abaújkér) (MNL OL E 158 1. köt. Abaúj 81-108) és Budaméren (MNL OL P608 1. 1545 No. 3.) is.

⁵⁵ MNL OL A57 3. köt. 272.

⁵⁶ MNL OL A57 3.köt 434.

⁵⁷ 1557-ben Alaghy regéci várnagya, korábban a Serédyek szolgálatában álló Horváth András nem törődve a város szokásjogaival, adót követelt Gönc vezetőitől. A főbíró ezt a követelést azonban megtagadta, ezért a várnagy vasra verette. Horváth András korábban sohasem szolgált bor harmincadot követelt, valamint a földesúri boroknak a kimérését. Az utóbbi Perényi Gábort illette volna meg, aki ekkor még Izabella királyné pártján állt. Panasz tárgyát képezte a gönciek által használt Regéc melletti erdőrés is, amelyet a várnagy megvásárolt. Vélhetőleg 1559-ben Dobó csapatainak a támadását ezért nem követhették megtorlások, ugyanis annak célja az erdőrés „visszavétele” lehetett. Iványi, 1926. 37.

Abaújszántón) várkastélyt épített.⁵⁸ A hadi beruházásokkal párhuzamosan a testvéreivel az Izabella királyné oldalán álló főurak birtokaiból egyre többet próbált meg elnyerni.⁵⁹ A donációk által biztosított birtokok közeli elhelyezkedésük révén a regéci vár ellátásában kiemelkedő szerepet játszhattak. A Perényi és Bebek családok visszapártolása mellett az 1557-es év másik fordulópontja az volt, hogy gyermektelenül elhunyt a Serédy família feje, György. Legfőbb örököseként és Regéc várának birtokosaként unokaöccsét, az ifjú Serédy Gáspárt nevezte meg. Ő azonban nem tudta birtokba venni a várat, mivel Alaghy többszöri felszólítás ellenére sem volt hajlandó átadni azt. Erre a lépésre az ifjú Serédy Gáspár azzal válaszolt, hogy visszatartotta a regéci várurat a ráhagyományozott javaktól, majd a királynál tett panaszt ellene. Serédy Gáspár mögött állt apósa, Mérey Mihály. Alaghy a királynál a Serédy Györggyel való rokonságára, Regéc várának addigi ellátására (renoválás, katonaság fenntartása: 100 lovas, 200 gyalogos), az ostromállapotkor felmerült nehézségekre hivatkozva már-már felháborítónak ítélte Serédy Gáspár követelését. Hivatkozott addigi költségeire (16 000 forint), melynek árából már meg is vehette volna Regécet, s a költségek kifizetéséig nem is akarta átadni a várat az ifjabb Gáspárnak. A birtok megtartása érdekében Alaghy György is közreműködött, aki ezekben az években már kancelláriai jegyzőként tevékenykedett,⁶⁰ valamint házassága révén (melyet Várday János és Ráskay Krisztina leányával, Fruzsínával kötött) rokonságba került az ekkor már tekintélyes kapcsolatokkal rendelkező Várday családdal.⁶¹ Az ügyet végül az uradalom megvásárlásával sikerült lezárnia Alaghy Jánosnak. Kezdetben 25 000 forintot kért a kincstár a birtokokért, majd rövidebb alkudozást követően az összeg 18 000 forintra módosult, amelyet több részletben kellett kifizetnie a regéci várnagynak 1560. január 1-ig terjedő határidővel.⁶² A király Serédy Gáspárt a Zemplén vármegyében található Kövesd várával és a Pozsony vármegyei Szentgyörgy és Bazin városokkal kárpótolta.⁶³ Az Alaghy fivérek 1560-ban Regéc várának és uradalmának hivatalos tulajdonosai lettek.⁶⁴ 1563-ban testvéreikkel együtt pedig Abaújbán Alsóvadász, Szikszóújfalu, Baskó és Zaka-pusztá birtokokkal tovább gyarapodtak.⁶⁵

Alaghy, bevételeinek növelése érdekében, többször élt a hatalmaskodás eszközével. Jelentős konfliktust okozott számára Forró és Garadna települések bevételeinek, dézsmáinak kérdése. Kassa városának polgárai ebben az időben számos magántulajdonban álló és bérelt birtokot műveltek, műveltettek, saját szőlőkkel és egyéb javadalmakkal rendelkeztek a két településen. Serédy Gáspár az általa folytatott hadjáratok során saját birtokainak expanzióját szem előtt tartva az 1540-es

⁵⁸ Kemény, 1913: 212.

⁵⁹ Vizsoly MNL OL A57 3. köt. 359.; MNL OL A57 3. köt. 359. Vilmány, Kisfalud. A Vilmányhoz tartozó vízimalom is ekkor került át a pálosok tulajdonából az Alaghy fivérek birtokába. Illéssy, 1899: 134.

⁶⁰ Illéssy, 1899a: 131–132.

⁶¹ Kisvárdai Várday Fruzsina unokatestvére, Várday Mihály 1572 és 1584 között mint pohárnokmester volt jelen a királyi udvarban. Nagy, 1865. 59.; <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 13.]

⁶² Illéssy, 1899a: 131–132.

⁶³ MNL OL A57 3. köt. 521–525.

⁶⁴ MNL OL A57, 4. köt. 655–656.

⁶⁵ Illéssy, 1902: 55.

években saját és családja tulajdonának tekintette az említett településeket. A Serédyek jogát a garadnai és forrói javakra azonban a kassai polgárok nem ismerték el. Ez pedig egy Alaghy Jánossal szembeni konfliktushoz vezetett. Mivel a felek kölcsönösen nem ismerték el a másik jogát, így a regéci várnagy a bevételek megszerzése miatt erőszakkal foszthatta meg a kassai polgárokat vagyonuktól. A kassai polgárok ezért a regéci várnagy ellen fordultak. Alaghy szervitorai és személyzetének tagjai a garadnai kastély közelében több polgár életét is kioltották, s eredményesen védelmezték uruk javait.⁶⁶ A gyilkosságokat követően, 1559-ben a kassai polgárok panaszzal az uralkodóhoz fordultak, aki Melchior Robles kassai főkapitányt bízta meg a polgárok védelmével.⁶⁷ Robles kapitány Garadnára küldött emberei stabilizálták a térséget a kassaiak számára, Alaghy embereit sikerült kiszorítani. Az eseményeket követően a két fél alkuba bocsátkozott, kezdetben eredménytelenül. Az ügyre csak 1562-ben, Mágócsy Gáspár tornai főispán közbenjárásával tudtak pontot tenni, az általa Torna várában megszervezett találkozón. Mágócsynak mindkét fél átnyújtotta a perrel kapcsolatos iratait, a tornai főispán azonban ezt követően a felek szeme láttára a tűzbe dobta a dokumentumokat. A kassaiak végül lemondtak kártérítési igényeikről, Alaghy pedig a két település jogáról.⁶⁸ A tornai főispán és a regéci várnagy kapcsolata ennek az eseménynek köszönhetően emelkedhetett magasabb szintre. Alaghy János 1563-ban kelt végrendeletében Mágócsy mint hitelesítő személy szerepelt,⁶⁹ ahogyan két évvel később a Lazar von Schwendi felsőmagyarországi főkapitány által, 1565-ben Erdély ellen vezetett hadjárata során, Szatmár várában keletkezett végrendeletében is.⁷⁰

Alaghy János ötödik végrendelete

Alaghy János 1563-as és 1565-ös végrendelete között a legfeltűnőbb különbség a hitelesítők személye. A korábban kelt testamentumban Mágócsy mellett találkozhatunk Ernyey Jakab,⁷¹ Nagymihályi Lukács,⁷² Chotay Pál⁷³ és Miskolczy Mátyás – aki Alaghy udvari papja lehetett – nevével. Ezzel szemben az 1565-ben kelt végrendeletben már olyan személyek hitelesítették a dokumentumot, mint trakostyáni Draskovich Gáspár⁷⁴ vagy nagytárkányi Vékey Ferenc.⁷⁵ Draskovich a regéci várnaggyal és Mágócsyval részt vett a Miksa herceg megkoronázása alkalmából összehívott

⁶⁶ Illésy, 1902: 51–53.

⁶⁷ Kemény, 1913: 212.

⁶⁸ Illésy, 1899a: 133.

⁶⁹ MNL OL, A57 4. köt. 654–656.

⁷⁰ MNL OL, E148 fasc. 354. Nr. 43.

⁷¹ A Czéczey Ferenc szolgabíró által felügyelt járás (ahova Regéc és Szántó, tehát Alaghy főbb központjai is tartoztak) egyik táblabírójaként szolgált. Korponay, 1878: 452.

⁷² Alaghy János szolgálatában álló Gömör vármegyéből származó köznemes. A tárgyal

⁷³ Feltételezhetően Alaghy János szolgálatában álló Gömör vármegyéből származó köznemes. A tárgyal időszakban Kiscsoltón birtokos Choltay Antal (MNL OL E 158 14. köt. Gömör 231–267.), vagy a szintén gömöri Kisragályon birtokos Cholthay Ferenc (MNL OL E 158 14. köt. Gömör 21–53.) is a rokona lehetett.

⁷⁴ 1567-ben báró címet nyert Miksa királytól. MNL OL, A57 3. köt. 890.; Pálffy, 2009. 17. Testvére, György ekkor zágrábi püspök, később kalocsai érsek és bíboros.

⁷⁵ Zemplén vármegyei birtokos, Alaghy János bizalmasa. Lajda, 1899: 312.

pozsonyi országgyűlésen.⁷⁶ Draskovich a Perényi-birtokok kezelőjeként az 1560-as években több abaúji településen rendelkezett különböző birtokok felett. Draskovich bátyja, György ebben az időszakban zágrábi püspök és az elnéptelenedett jászói prépostság birtokainak, így bányáinak birtokosa volt.⁷⁷ Sajnos a nevezett bányákról nem rendelkezünk elég információval, így a Draskovichoknak a regionális hadiiparral és nyersanyagszállítással kapcsolatos szerepéről is keveset tudunk. Vékey Ferenc, a Zemplén vármegyében birtokos katonatiszt különösen jó kapcsolatban állhatott Alaghyval, aki a szintén 1565-ben kelt végrendeletének hitelesítője volt. Alaghy, mint ahogy Mágócsy Gáspár is, tevékenyen részt vehetett a hadsereg élelmezésében. Egyes birtokosok, így Vékey is, beszállítóként működhetek a két főúr vállalkozásában. Erre enged következtetni az 1899-ben Lojda József által közölt, Vékey által lejegyzett vagy lejegyeztetett lajstrom.⁷⁸ Az 1563 decemberében kinevezett, majd 1564 februárjától egri kapitánnyként működő Mágócsy befolyása a beszállításokat illetően több megbízással járhatott, és nagyobb bevételeket eredményezhetett. Bár Alaghyval közel azonos társadalmi szinten voltak, az ügyletek vezetését és koordinációját feltételezhetően ő vezette. A tárgyalt időszak különösen jövedelmezővé tette a hadsereg-élelmezést és a Kamarák részére történő hitelezést. H. Németh István kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a kassai polgárok 1563/1564. évi bortermése meglehetősen rossz volt. A hadseregellátást koordináló adminisztráció vezetőinek, a központi utalásokat, pénzügyeket lebonyolító Szepesi Kamarának a helyi földesuraktól kellett vásárolnia.⁷⁹ Mágócsynak így sikerülhetett egy nagyobb felvevőpiacot találnia, amelyen keresztül feltételezhetően szövetségeseinek, valamint a jobbágyoktól származó (adózott és felvásárolt) saját készleteit is értékesíteni tudta. A főúrrakkal kialakított kölcsönös bizalom üzleti érdekekkel párosulhatott. A Kamarának adott hiteleknek köszönhetően pedig mind Alaghy, mind pedig Mágócsy zálogbirtokokkal, birtokokkal gyarapodhatott.

Alaghy János a végrendeletében két gyermekének, Andrásnak és Juditnak a gyámságát a testvéreire hagyta. Mivel birtokainak jelentős részét nem egyedül bírta, feltételezhetően szeretne volna, ha a bevételek továbbra is a családon belül kamatoznak. Abban az esetben, ha fia gyermektelenül hunyna el, úgy rendelkezett, hogy a fivéréi Judit leányával osztozzanak a birtokokon. Amennyiben Judit is elhunyna, abban az esetben testvéreit, Györgyöt és Menyhértet nevezte meg örökösiként.⁸⁰ 1567 szeptemberében bekövetkezett halálát követően Alaghy testvérei vehették ideiglenesen kezükbe a birtokok irányítását, ez azonban a regéci várnagy özvegye második házasságának köszönhetően nem tartott sokáig. Az új gyám és férj tallóci Bánffy Bálint lett.⁸¹ Bánffy 1565-ben a Schwendi által vezetett hadjárat idején

⁷⁶ <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 14.]

⁷⁷ Póka, 2017: 434. Bányáiban a hadiipar számára fontos nyersanyagokat nyertek ki az olyan nemesfémek mellett, mint az ólom, a réz és a vas. A prépostság birtokain intenzív hámoripar működött. Spilka, 1943: 23–42. Draskovics György egyházi (ekkor pécsi püspök) és udvari tevékenysége mellett részt vett Ferdinánd király követeként a IV. Pius pápa által felügyelt tridenti zsinat utolsó szakaszában. Istvánffy, 2003: 309.

⁷⁸ Lojda, 1899: 312.

⁷⁹ H. Németh, 2000: 225–226.

⁸⁰ Illéssy, 1902. 57–58.

⁸¹ MNL BAZML, XV. 32. 1. tek. Fol. 3.

Mágócsy mellett mint a szatmári magyar katonák kapitánya szolgált a seregben.⁸² Kortársai rendszerint panasszal éltek vele szemben. Bánffy-nak a regéci uradalom birtokbavételére vonatkozó lépése Alaghy János végakarátának semmibe vételét jelentette, s ez Mágócsy és az Alaghy fivérek tiltakozását váltotta ki. Miksa király 1568 januárjában ugyan megerősítette Alaghy Györgyöt az árvák feletti gyámságban,⁸³ azonban György még ugyanebben az évben meghalt. A gyámság rendezésének kérdése ezt követően még közel három évig elhúzódott. Az évek során összegyűjtött Alaghy-vagyon egy részét Bánffy Bálint eltékozolta, ezenkívül különböző birtokvitákba került.⁸⁴ A regéci várnagy testamentumának érvényesítése így Mágócsy Gáspárra hárult, aki az abaúji vármegyei gyűléseken igyekezett érvényt szerezni annak.⁸⁵ Pár év elteltével sikerült kieszközölnie az uralkodónál, hogy vizsgálta ki az esetet. Miksa király engedve a kérésnek a Magyar Kamara vezető tisztviselőjének, Bornemissza Gergely csanádi püspöknek az elnökletével egy öt főből álló bizottságot állíttatott fel az ügy kivizsgálására. A bizottság tagjai közt volt Johann Rueber de Pixendorf felső-magyarországi főkapitány,⁸⁶ Kolonics János Bertalan, Tokaj várának kapitánya, Fejérvári János szepesi kamarai tanácsos⁸⁷ és Réghi Kelemen királyi biztos.⁸⁸ A bizottság felmentette Bánffyt gyámi feladatainak ellátása alól, s az árvák új gyámjának Mágócsyt jelölte ki. Az eredmények ismeretében feltételezhető, hogy Mágócsy – felmérve az erőviszonyokat és a lehetőségeket – jól előkészített stratégiát alkalmazott kapcsolatai révén, hogy a testamentum végrehajtójaként megszerezze az árvák fölötti gyámságot. A korban a gyámság intézménye jól jövedelmező tevékenységnek minősülhetett, mivel a főúr a tutorsága alatt lévő kiskorú örökösök birtokainak jövedelmeivel gazdálkodhatott azok nagykorúvá válásáig. Erről persze a kor szokásainak megfelelően lajstromot kellett vezetniük, és bemutatni azt a vármegye főispánjának, alispánjának vagy két szolgabírónak.⁸⁹ A másik tényező, ami miatt gyorsan mehetett végbe a gyámság kérdésének rendezése, az volt, hogy a testamentumban megfogalmazott rendelkezések mellett a szokásjog értelmében is a közeli atyafiakat illette a gyámság joga. Alaghy György halálát követően Menyhértnek nem sikerült eredményt elérnie az árvák feletti gyámság megszerzését illetően. Testvérei halálát követően érdekérvényesítő képessége és kapcsolati hálózata jelentősen megyengült.⁹⁰ A problémák rendezése a testamentum végrehajtójára, Mágócsyra várt,

⁸² Istvánffy, 2003. 386.

⁸³ MNL OL, A57 3.köt. 903.

⁸⁴ Ezek egy részét feltételezhetően megörökölhette, így pl. a Golopy családdal folytatott Tállya és Szántó környéki birtokok ügyében folytatott pereskedést is. MNL BAZML, XV. 32. 1. tek. Fol. 3. Zsámboky Jánossal szemben szintén perben állt. Illéssy, 1899b: 528.

⁸⁵ MNL BAZML, XV. 32. 12. tek. Fol. 22.

⁸⁶ 1573-tól Sáros vármegye főispánja. MNL OL, A57 3. köt. 1061.

⁸⁷ 1566-1567 között egri udvarbíró, Mágócsy „jobbkeze” volt gazdasági kérdésekben annak egri kapitánysága idején. Póka, 2017: 441.

⁸⁸ MNL OL, A57 3. köt. 977.

⁸⁹ Werbőczy, 1990: 240–241.

⁹⁰ Alaghy Menyhértnek is érdeke volt, hogy a gyám szerepét ő töltsse be, mivel Regéc várának ő is tulajdonosa volt, hiszen testvéreivel együtt iktatták be ebbe a birtokba. Illéssy, 1899: 138. Csupán találgatni lehet 1568–1570 közötti passzívításának okairól. Lipóczi Keczer Zsuzsannának szerette volna Regéc várát ajándékozni. Illéssy, 1899a: 185.

aki kialakított hálózatának köszönhetően végül elérte célját, és a gyámság által szert tett a regéci uradalom bevételeire.

Mágócsy és az Alaghy-örökség

Mágócsy Gáspár 1571-ben vette át az Alaghy-árvák gyámságát. Miksa király ugyanebben az évben az addig gyámságot gyakorló Bánffy Bálintot kanizsai kapitánynak nevezte ki. Az uralkodó feltételezhetően ezzel kívánta kárpótolni őt a regéci uradalom bevételeinek elvesztéséért.⁹¹ Mágócsy az 1570-es évekre már országosan kiterjedt kapcsolati hálózattal bírt. 1562-ben hatalmas veszteség érte, ugyanis Nádasdy Tamás nádor – akivel gyulai kapitánysága alatt nagyobb volumenű lókereskedelmi tranzakciókat bonyolított le,⁹² és akinek a tornai uradalmat is köszönhetette – elhunyt. Jelentős veszteségnek számított továbbá, hogy Verancsics Antal egri püspökkel (1569-től esztergomi érsek) az egri ferenceseket ért atrocitások miatt megromlott a kapcsolata. Ezzel szemben azonban 1565-ben Tokaj várának megtartásában szerzett érdemeiért az uralkodó jóindulatára számíthatott. A Szepesi Kamara vezető tisztségviselőivel – a biztosított kölcsönök miatt – nem állhatott nagyobb konfliktusban az egri várkapitányságát követő időszakban. Sőt, a Kamara működésének ellenőrzését végző, Bornemissza Gergely püspök által vezetett bizottságnak a tagjaként is tevékenykedett 1571-ben.⁹³ Egyedül a gyulai vár vitatott elszámolásai alapján keletkezett 40 000 forintnyi deficit rendezése okozhatott a tornai főispánnak némi problémát. A tartozások kiegyenlítése viszont gyorsan végbemehetett, mivel újabb zálogbirtokokat sikerült szereznie az uralkodótól. Az 1570-es években folytatott birtokszerző politikájának köszönhetően Mágócsy pénzszerző ügyletei jelentősen kiszélesedtek. 1567-ben, egri kapitányságának végeztével, fontos feladattól megszabadulva a borkereskedelemre összpontosíthatott. Az Alaghy-árvák gyámságával egy jelentős birtokegyüttes került az irányítása alá, így a Tokaj-Hegyalja nyugati részének jelentős százaléka, köztük olyan stratégiaileg jelentős településekkel, mint Tállya, Szántó, vagy a harmincadvám-szedő helyként működő Vizsoly. A jelentősebb kereskedelmet lebonyolító Szikszó mezőváros közelében fekvő Szikszóújfalu⁹⁴ is ígéretes, kereskedelmi gócponthoz közeli helynek számíthatott. Szikszón jelentős bortermelés folyt, illetve közel feküdt a szintén jelentős borkereskedelmi központként számon tartott (Sajó) Szentpéterhez. 1568-ban Mágócsynak sikerült megszereznie a korábban karthauzi szerzetesek birtokában lévő, Szepes vármegyei központtal rendelkező lechnici birtoktestet. Ehhez tartoztak zempléni, illetve abaúji területek is. A zempléni birtokok – Olaszliszván és Bényén – Tokaj-Hegyalja keleti oldalán feküdtek, kiemelkedő bortermelő tevékenységük jelentősen gyarapíthatta Mágócsy jövedelmeit. Abaújban pedig, a már említett Szikszón,⁹⁵ a város nyugati szélén fekvő lankákon elhelyezkedő szőlőbirtokok is a tornai főispánhoz kerültek.

⁹¹ MNL OL, A57 3. köt. 990.

⁹² Bácskai, 1991: 20–21.

⁹³ H. Németh, 1994: 7.

⁹⁴ Ez a település feltételezhetően néhány évig lehetett Mágócsy felügyelete alatt, mivel Perényi János és György pereskedés útján elnyerte. Illésy, 1899a: 137.

⁹⁵ H. Németh, 1994: 11–12.

Az utóbb felsorolt birtokokat azonban Mágócsyhoz közelálló személyek, mint például Bornemissza püspök már korábban birtokba vették. 1584-ben sikerült megállapodniuk a felhasználás kérdésében, így Mágócsy 1 500 forint kifizetése ellenében élete végéig használhatta ezeket a területeket. A főbb bevételek feltételezhetően az Alaghy-vagyonból származtak. Erre enged következtetni a Kamara javára fennálló tartozás rendezése, illetve 1573-ban a hatalmas kiterjedésű munkácsi uradalom birtokbavétele, amelyet az uralkodónak folyósított 42 000 forint ellenében kapott meg.⁹⁶

Még ha a regéci uradalom ideiglenesen bevételeket biztosíthatott is, a különböző peres ügyek megnehezíthették Mágócsy érdekérvényesítését. Az árvák képviselőtében 1569-ben perbe szálló Bánffy-nak számos tulajdonjogi kérdésben nem sikerült mostohagyermekének érdekét érvényesíteni. Amikor 1571-ben a tornai főispán átvette az uradalmat, illetve a hozzá tartozó birtokokat, számos országos méltósággal és a közigazgatásban helyet foglaló köznemessel szemben kellett megvédenie az árvák – és persze saját maga – érdekeit. 1568-tól Golopy Gáspárral folyt pereskedés,⁹⁷ aki Vékey Ferenc egyik bizalmasaként Alaghy János régi ismerőse volt.⁹⁸ Golopynak a felső-golopi birtokrészéért folytatott jogi küzdelme végül célt érhetett. Golopy bő egy évtizeddel később, 1580-ban Abaúj vármegye táblabírájaként, majd 1587-től alispánjaként tevékenykedve futott be karriert a vármegyei közigazgatásban.⁹⁹

A köznemesek ellen folytatott perek száma viszonylag magas volt. Golopy mellett a szántói birtokos, Szendi Zorard, a fulókércsi és korláti székhelyekkel bíró Fuló fivérek, Mátyás és Balázs,¹⁰⁰ a dobai Bozinkaiak,¹⁰¹ Chelei Lénárd, kiskállói Vitéz-Bonaventura János,¹⁰² Bejczy Gergely, illetve Cziráky Balázs¹⁰³ folytattak pert Mágócsy és az Alaghy-árvák ellen.¹⁰⁴ A Fuló fivérek az 1570-es években táblabíróként voltak jelen Abaúj vármegyében, Mátyás 1576-ban a szolgabírói tisztséget is viselte. Szendi Zorard¹⁰⁵ feltételezhetően Dobó István embere lehetett, ugyanis annak titkárával, Vízkelethy Jakabbal együtt iktatták be Szebenye birtokába.¹⁰⁶ Mivel Szendi Dobó familiárisa volt, lehetséges, hogy pere része volt Dobó azon terveinek, amelyek az Alaghy-birtokok felaprózására irányultak. Ennél valószínűbb és helytállóbb lehet az a megközelítés, amely szerint az 1568-ban megkötött drinápolyi békét

⁹⁶ H. Németh, 1994: 14–15.

⁹⁷ MNL BAZML., XV. 32. 1. tek. Fol. 4–9.

⁹⁸ Vékey 1565-ben kelt testamentumát mind Alaghy, mind pedig Golopy is hitelesítette tanúként. Lajda, 1899: 313.

⁹⁹ Korponay, 1878: 467; 475.

¹⁰⁰ MNL BAZML., XV. 32. 1. tek. Fol. 4.

¹⁰¹ Bozinkay Tamás 1570-től Abaúj vármegye szolgabírájaként volt jelen a térségben. Csoma, 1897: 124.

¹⁰² A rátkai birtokokért pereskedett ahol Mágócsy még az 1570-es években is jelentős bortermelést folytatott. Illéssy, 1899a: 137.; H. Németh, 1994: 20.

¹⁰³ Serédy György önkéntesen hajtatott el tőle, majd értékesített 132 db marhát: MNL OL., E21 1555.08.17/1. Az Alaghy-örökösökkel a Kassa melletti Széplak birtokaiért pereskedett. Illéssy, 1902: 60.

¹⁰⁴ Illéssy, 1899a.: 137.

¹⁰⁵ Szendi Pálnak, Abaúj vármegye 1540–1548 közötti alispánjának volt a fia. A család központja ez időben a regéci vártól pár kilométerre található Korláton volt. Zorard az 1556-os válság során Alaghy Jánoshoz hasonlóan kitarzott I. Ferdinánd oldalán. Csoma, 1897: 547.

¹⁰⁶ Ma Fulókércs része. Csoma, 1897: 547–548.

követően a jogi és gazdasági sérelmeket elszenvedő köznemesek a korábban a hadászati mozgások és főúri érdekérvényesítés következtében elszenvedett sérelmeiket igyekeztek kompenzálni, vagy elvesztett birtokaikat szerették volna visszaszerezni. Serédy Gáspár terjeszkedése jelentős volt az északkelet-magyarországi területeken, ez pedig sok esetben kellemetlenséget okozott a már korábban ott élő vagy ott birtokos családoknak. A Serédy-örökség felaprózódása és a békeidőszak lehetőséget nyújthatott a korábban elvesztett vagyonok visszaszerzésére. A köznemesek mellett a nagyobb birtokok tulajdonjogainak tisztázásáért több főúrral is jogi konfliktusba került Mágócsy. Az Alaghy-birtokokkal együtt megörökölte a Méreyekkel és a nagyidai Perényiekkel folytatott pereket. A Méreyek pártfogoltja, ifjabb Serédy Gáspár ugyan elvesztette annak lehetőségét, hogy a regéci uradalmat (Serédy György végrendeletének értelmében) saját tulajdonaként birtokba vegye, de a Perényiek érdekérvényesítése Szikszó ügyében eredményesnek mutatkozott. Érdemes továbbá megemlíteni a Dobó Ferencsel folytatott pereskedést is, aminek a középpontjában a Fony és Gönc közötti erdők határának kérdése állt.¹⁰⁷ A Dobóval folytatott per 1578 környékén fejeződhetett be, amikor Mágócsy felhívásának eleget téve több időskorú tanú nyilatkozott az erdők határaival kapcsolatban.¹⁰⁸ A füzéri uradalom új ura, Báthory Miklós már tekintélyesebb méretű erdőterületért folytatott pereskedést Mágócsy ellen. A regéci és a füzéri uradalom között elhelyezkedő erdők határainak a felülvizsgálatára Miksa király bizottságot rendelt ki 1574-ben. Jelentős eredményeket – feltételezhetően – nem sikerült elérni, mivel az ügy az 1580-as években is folytatódott.¹⁰⁹ Ezzel párhuzamosan Báthory Miklós több zempléni birtokra is bejelentette az igényét, s ennek következményeként 1573-ban az uralkodó az addig Mágócsy által birtokolt királyhelmeci és több más, Zemplén vármegyében található javadalmat Mágócsytól zálogként az országbíró javára adatott át.¹¹⁰ A Zsámboky Jánossal – Miksa király udvari orvosával – szemben folytatott birtokpert Bánffy távozását követően újraindította. Az ügyet ideiglenesen, Mágócsy közbenjárásának köszönhetően, eredményesen lezárták. Zsámboky később ugyan a Pozsony vármegyében található birtokokért még pert indított az 1580-as években, az uradalom örököseinek köszönhetően azonban vállalkozása eredménytelen maradt.¹¹¹

A Mágócsy család terjeszkedése

Az Alaghy-uradalom kezelésével Mágócsy Gáspár kezébe olyan területek kerültek, amelyeknek a bevételeit növelni tudta. Ezt elsősorban a borból származó jövedelmeinek gyarapításával tudta elérni. Egyes birtokain, ahol a körülmények megfelelőnek mutatkoztak, igyekezett minél több szőlőt és gazdasági épületet vásárolni, felhasználva családtagjai vagyonát is. Az 1588-ban a leleszi káptalannál lejegyzett dokumentum szerint Mágócsy özvegye, Horváth Anna a Zemplén vármegyében található vámosújfalui birtokairól a következőképpen nyilatkozott: „...*Mert mikor az*

¹⁰⁷ MNL BAZML, XV. 32. 1. tek. Fol. 38.; MNL BAZML, XV. 32. 12. tek. Fol. 48.

¹⁰⁸ Bodnár, 2015: 60.

¹⁰⁹ Illéssy, 1902: 60.

¹¹⁰ MNL OL, A57 3. köt. 1050–1051.

¹¹¹ Illéssy, 1899b: 528–530.

*én szegén Uram Nagyságos Magoczy Gáspár attá, s vallotta ez jószágóth, akkor sem szálló, sem malom nem volt Ujfaluboz, hanem én vettem pénzemen mind az malmot, mind az szállóth.*¹¹² A bortermelésből származó jövedelmeit H. Németh István 1994-ben megjelent tanulmányában a 17. században birtokos Csáky család hasonló bevételeinek összehasonlításával igyekezett megbecsülni. Elsősorban az Alaghy-uradalom birtokain található Tállya, Mád (Zemplén vármegye) és (Abaúj) Szántó lehettek azok a bortermelő vidékek, amelyek a legnagyobb mennyiséget hozták Mágócsynak; H. Németh számításai szerint készletének mintegy 90%-át innen nyerhette! Mágócsy éves szinten 110 000–180 000 liternyi bort is meg tudott termelni Hegyalján.¹¹³ A borok értékesítése az északi kereskedelmi útvonalon keresztül zajlott. Ugyancsak H. Németh István kutatásai szerint Szepes vármegyében, a lengyel határ közelében található Lechnicben volt Mágócsynak egy lerakata, ahol lengyel kereskedőknek tudta eladni a borokat. Mágócsy emellett kassai magyar kereskedőkkel is üzleti kapcsolatban állt, akik szintén a Lengyel Királyságban értékesítették a főúr árukészletét.¹¹⁴ Mágócsy megnövekedett bevételeinek köszönhetően zálogbirtokként a munkácsi uradalomhoz jutott, s ezzel együtt a beregi főispáni címet is megkapta. A borkereskedelmet így egyre nagyobb területen folytathatta, felügyelhette, sőt bővíthette. Somlyói Báthory Istvánt 1575-ben lengyel királlyá választották, s Mágócsy az új lengyel uralkodóval is levelezett a régi ismeretsége okán.¹¹⁵ A közeli kapcsolat és a piaci igények révén Mágócsy borai a krakkói udvarba is eljuthattak. Erről tanúskodik a bor minőségével kapcsolatos azon panasz, amelyet az Erdélyi Kancellária küldött meg Báthory István nevében 1583-ban. Mágócsy a kancelláriának az alábbi választ küldve igyekezett megvédeni borainak jó hírnevét: „...*azt írja Keg[yelmed]. hogh bithvanok voltak az borok kyket Bathor Istvan Uramnak attham volt, igen lythvant sem adhatta en, merth nekem lythvan boraym ugyan nynczenek, hanem ha az ujtelken az uthba veztegettek megh eoket.*”¹¹⁶ A levelezés alapján feltételezhetjük, hogy Mágócsy kereskedelmi kapcsolatban állt az erdélyi és magyarországi ügyeket rendező Erdélyi Kancelláriával, így közvetett úton magával Báthory István lengyel királlyal is.

A bevételek növekedésével együtt birtokai is jelentősen gyarapodtak az 1570-es években. Abaújban Vizsolyt, Kis- és Nagybényét,¹¹⁷ Heves és Külső-Szolnok vármegyében Pétervásárát¹¹⁸ kapta donációként. Ahogy az a Királyi Könyvekbe beiktatott tételekből kiderül, nemcsak saját magának, de az utódjaként kijelölt unokaöccsének is szerezte azokat. Gáspár bátyjának, Andrásnak a gyermekeiről az 1550-es évek óta gondoskodhatott. Unokahúgát, Margitot 1564-ben házásította ki altisztjével, Kátay Ferencsel,¹¹⁹ aki a továbbiakban mint Mágócsy egyik „jobbkeze” volt jelen a

¹¹² MNL OL, P421 19. cs. Fasc. 2. 149.

¹¹³ H. Németh, 1994: 26–27.

¹¹⁴ H. Németh, 1994: 31–33.

¹¹⁵ Veress, 1948: 38–39; 295–296;

¹¹⁶ Átírt másolati példány MNL OL P421 1.cs. Fasc. 1. 49.

¹¹⁷ MNL OL, A57 3. köt. 1111–1112.

¹¹⁸ Mágócsy Andrással és ifj. Mágócsy Gáspárral együtt nyerték el a Heves és Külső-Szolnok megyei birtokokat. MNL OL, A57 4. köt. 84–85. Ifj. Mágócsy Gáspár a Keglevich család levéltárában őrzött genealógia szerint id. Mágócsy Gáspár fiatalabb unokaöccse volt. MNL OL, P421 23. cs. Fasc. 23. 918.

¹¹⁹ MNL OL, P421 23. cs. Fasc. 23. 918. Szabó, 1987: 270. Kátay Ferenc feltételezhetően Perényi Gábor haláláig annak szervitora volt. Virovecz, 2018: 18.

tornai főispán körében.¹²⁰ Andrást a wittenbergi egyetemen taníttatta,¹²¹ majd hazatérését követően bevonta a birtokigazgatásba. A regéci uradalom férfi örököse, Alaghy András közel húsz éves korában, feltételezhetően 1580 körül hunyt el. Így a még gyámság alatt álló Alaghy Judit maradt az uradalom első számú örököse. Mágócsy ezt a helyzetet kihasználva, Andrást hozzáadva a 17 esztendőes Alaghy leányhoz, továbbra is fenn tudta tartani a birtokok feletti ellenőrzést mint a család feje. Az örököse számára pedig egy hatalmas kiterjedésű felső-magyarországi birtokot kívánt hagyni, amely kiterjedt Bereg, Szatmár, Abaúj, Zemplén, Borsod és Bihar, illetve az Oszmán Birodalom által megszállt Arad, Békés, Csanád, Csongrád és Zaránd vármegyékre. Az utóbbi területek nyilván csak formailag maradtak a Mágócsy család tulajdonában. 1580 októberében, mikor Alaghy Judit súlyos betegségben szenvedett, a betegágyán a férje nevére íratta a regéci és a tállyai javak felét.¹²² A fiatalasszony felépülését követően az inscribált birtokok hivatalosan továbbra is a saját tulajdonát képezték. Mágócsy Gáspár azonban mindenképpen családjának tulajdonában szerette volna tudni a regéci és tállyai uradalmakat, ezért 1582-ben egy csereszerződés révén próbálta meg a Torna várához tartozó birtokokkal elcserélni. Tervének végrehajtása azonban az Alaghy György és Menyhért gyermekeinek fennálló tulajdonrésze miatt akadályokba ütközött, a csere feltételezhetően nem is jött létre tartós eredménnyel.

Mágócsy Andrásnak és Alaghy Juditnak három gyermeke született. Gáspár 5 és fél éves, Ferenc 4 éves, Erzsébet pedig 2 és fél éves volt édesapjuk 1586-ban bekövetkezett halálakor. Mágócsy Gáspár örökségének fenntartása így egyre nehezebbé vált. Az idős főúr meg lehetett arról győződve, hogy ha nincs egy erőskezű gyám, akkor az évtizedek alatt összegyűjtött vagyon a hatalmas kiterjedésű Serédy-birtokokhoz hasonlóan apró darabokra szóródhat szét, András örökösei pedig könnyen pereskedések közepette találhatják magukat védnökség nélkül. Nagy valószínűséggel ezért választhatta az Istvánffy Miklós nádori helytartó által lejegyzett testamentumában végrehajtóul Nádasdy Ferencet¹²³ és Batthyány Boldizsárt.¹²⁴ A végrendelet értelmében Ferencet és ifjabb Gáspárt tette meg örököseinek. Gyámjuknak Illéssy János kutatásai szerint egy feltörekvő katonatisztet, a 17. század elején erdélyi fejedelemlékiént regnáló Rákóczi Zsigmondot kérte fel személyesen Mágócsy András.¹²⁵ Végrendeletét azonban nem ismerjük, így annak a végrehajtói tisztséget viselő személyeiről nem rendelkezünk információkkal. Annyi azonban bizonyos, hogy Mágócsy Gáspár 1587-ben bekövetkezett halálát követően a gyámság Rákóczi Zsigmondhoz került, aki elszámolások nélkül gazdálkodhatott az Alaghy- és Mágócsy-javak felett. Pozícióit megerősítve 1588 előtt házasságot kötött Alaghy

¹²⁰ Veress, 1948: 38–39; 295–296.

¹²¹ Szabó, 2017: 51.

¹²² A birtok másik fele Alaghy György és Menyhért gyermekeit illette. Illéssy, 1902: 61.

¹²³ Nádasdy Tamás nádor fia, a fekete bég. 1587-től királyi lovászmester méltóságot viselt. <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 22.] MNL OL, P108 Rep. 265. Fasc. 50 B

¹²⁴ Batthyány Boldizsár 1568 és 1590 között királyi asztalnokmester főméltóságot viselt. <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 22.] MNL OL, P108 Rep. 265. Fasc. 50 B

¹²⁵ Illéssy, 1902: 63.

Judittal, így szerevezve érvényt a Mágócsy-birtokok bevételei felett.¹²⁶ A nagy kiterjedésű birtokok Rákóczi személyében egy erőskezű birtokost kaptak, aki képes volt az összegyűjtött javakat még közel egy évtizedig egyben tartani.

Összefoglalás

Mágócsy Gáspár 1559-ben költözött az észak-magyarországi térségbe. A király hűséges embereként hamar emelkedett a katonai, majd a közigazgatási ranglétrán. A gazdálkodásban és kereskedelemben is jártas katonatiszt, főispán hamar rájött arra, hogy a borkereskedelem és hadiszállítmányozás útján jelentős vagyona és kapcsolati hálózatra tehet szert. Az 1556-os évben kialakult válság nyomai és a polgárháborús politikai helyzet, az oszmán csapatok katonai agressziója, rajtaütése a Magyar Királyság északi térségében is utolérte. 1564 és 1567 között Eger várkapitányaként, Heves és Borsod vármegye főispánjaként jelentős hadjáratokban vett részt. A környező főurakkal igyekezett jó viszonyt kialakítani az 1560-as évekig leginkább a hadi eseményeknek köszönhetően. Az 1560-as évek elejétől a borkereskedelem is jelentős szerepet játszott vagyona gyarapításában. A király bevételeit koordináló új intézmények, így a Szepesi Kamara anyagi támogatása (hitelezése), majd 1571-ben felügyelete feltételezhetően kiváló támpontot jelentett gazdasági stratégiáinak kialakításában, amelynek a borkereskedelem mellett szerves része volt a hadi ellátmányok (elsősorban az élelmiszerek) szállítása, az uralkodónak folyósított hitelekkel járó zálogbirtokok ideiglenes, majd teljes megszerzése, illetve a gyámság által járó hasznok felhasználása, a bevételek többszörözése. H. Németh István kutatási eredményeiből tudjuk, hogy Mágócsy Gáspár elsődleges bevételi forrásai leginkább a borkereskedelemből származtak. Ám ahhoz, hogy készleteit meg tudja többszörözni, birtokokat kellett szereznie, elsősorban Tokaj-Hegyalján, amelynek egyik jelentős uradalmi központja a Serédy, majd az Alaghy család által birtokolt Regéc vára volt. A mind hadászati, mind pedig gazdasági szempontból kiemelkedő stratégiai hely megszerzésének útja elég rögzösnek bizonyult. Mindezeket az 1556–1558 között szövetséges nélkül maradt Alaghy János várnaggyal fenntartott jó kapcsolata alapozta meg. A kapcsolat olyan bizalmi pozícióba helyezte Mágócsy Gáspárt, hogy Alaghy a végrendelete hitelesítőjének és végrehajtójának kérte fel a tornai főispánt. Alaghy korai halálának és fiatalkorú gyermekeinek köszönhetően Mágócsy közel egy évtizedig jelentős bortermelő birtokok felett rendelkezett korlátlanul, s ennek köszönhetően meg tudta többszörözni bevételeit, illetve birtokainak nagyságát. Az Abaúj vármegyében ideiglenesen felügyelt birtokok képezhették alapját annak a gazdasági terjeszkedésnek, amivel az 1580-as évekre a királyság egyik leggazdagabb főúrává vált, s így jelentős külföldi kapcsolatokkal is rendelkezett. Mágócsy Gáspár vagyonszerzési stratégiájának köszönhetően halála után a birtokok kezelője, Rákóczi Zsigmond jelentős vagyonhoz jutott, és ennek a vagyonnak fontos szerepe volt

¹²⁶ Mágócsy Gáspár özvegyének, Horváth Annának elmondása szerint házassági ajánlatot tett ki?, amire nemet mondott. Rákóczi ezt követően a Mágócsy fivérek gyámjaként visszaéléseket követett el az özvegy javadalmozását illetően. A panasztétel feljegyzésekor a jegyző megjegyezte, hogy Horváth Anna „...protesztálása betegh agyában lévén” MNL OL, P421 19.cs. Fasc. 2. 150.

mind a Rákóczi család felemelkedésében, mind az erdélyi fejedelmi cím megszerzésében.

Források:

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

XV.32 Mikrofilmgyűjtemény

1. tek. Abaúj megye levéltára – Közgylési jegyzőkönyvek 1570–1573; 1579–1584;

12. tek. Abaúj megye levéltára – Jegyzőkönyvek (közigazgatási és bírósági ügyek) 1567–1570;

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (1527–1867)

E21 Magyar Kamara regisztratúrája, Benignae resolutiones (1531–1772)

E41 Magyar Kamara regisztratúrája, kérvények, átiratok, Litterae ad cameram exarate (1529–1802)

E148 Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata Acta (1527–1900)

E158 Magyar Kamara Archívuma, Conscriptiones (1529–1774)

P108 Esterházy család levéltárai, Repositorium (1527–1936)

P421 Keglevich család kistapolcsányi levéltára (1527–1866)

P608 Soós (sóvári) család levéltára (1527–1908)

P1839 Vegyes iratok gyűjteménye (1527–1990)

R319 Családok, személyek szerinti iratok gyűjteménye

ÖStA HHStA Türkei = Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Türkei I. (online-Hungaricana)

UEC = Urbaria et Conscriptiones. Registrata. Arcanum DVD kiadvány

A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században internetes adatbázis archivum.piarista.hu/adatbazis

Forráskiadványok, forrásközlések, forrásismertetések

Bodnár, 2015 = Bodnár Tamás (szerk.): Gönc város történeti jegyzőkönyvei 1552–1850. Gönc, 2015.

- Istvánffy, 2003 = Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 2. kötet. Budapest, 2003.
- Veress, 1948 = Dr. Veress Endre: Monumenta Historicae I. Diplomataria 42. Báthory István levélváltása az erdélyi kormányval (1581–1585). Budapest, 1942
- Tóth, 2003 = Tóth Péter: A Lengyel Királyi Kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai II. 1526–1541. Miskolc, 2003.
- Werbőczy, 1990 = Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Bp. 1990.

Szakirodalom

- Bácskai, 1991 = Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyula, 1991.
- Bessenyei, 2007 = Bessenyei József: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolc–Bp. 2007
- Borovszky–Sziklay, 1896 = Borovszky Samu–Sziklay János (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj – Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896.
- Borovszky, 1905 = Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye története. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1905.
- Csoma, 1897 = Csoma József: Abaúj–Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.
- Dongó, 1915 = Dongó Gy. Géza: Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből XIX. közlemény. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez 1915. 2. sz. 151–155.
- Ember, 1946 = Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946.
- Illéssy, 1899a. = Illéssy János: Az Alaghy család története. In: Dr. Komáromy András–Pettkó Béla (szerk.): Nagy Iván családtörténeti értesítő I. kötet. Bp. 1899.
- Illéssy, 1899b. = Illéssy János: Sámbock János történetíróról. Századok 1899. 6. sz. 524–532.
- Illéssy, 1902 = Illéssy János: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Budapest, 1902.
- Iványi, 1926 = Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926.
- Hajnóczy, 1901 = Dr. Hajnóczy R. József: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1896–1901, 1901. 9. köt. 3–192.
- Hangay, 1987 = Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Debrecen, 1987.

- Hóvári, 1987 = Hóvári János: A hűtlen Dobó. Budapest, 1987.
- H. Németh, 2000 = H. Németh István: Végvárok, városok, hadseregszállítók. A felső-magyarországi városok és a védelmi rendszer 1526–1593. Történelmi Szemle 2000. 3–4. sz. 203–243.
- H. Németh, 1994 = H. Németh István: Szabad királyi városok és nagybirtokosok konkurenciája (A felső-magyarországi városszövetség és Mágóchy Gáspár). Sic itur ad astra 1994. 1–2. sz. 5–35.
- Karácsonyi, 1896 = Karácsonyi János. Békés vármegye monográfiája III. köt. Gyula, 1896.
- Kemény, 1913 = Kemény Lajos: Abauj–Torna vármegye története 1527–1648. Történelmi Közlemények Abauj–Torna vármegye és Kassa múltjából. 1913. (4. évf.) 4. sz.
- Kiss, 2019 = Kiss Lajos: Gyulától Borsod vármegye főispáni székéig – Vázlatok Mágócsy Gáspár pályafutásához (1545–1564). Levéltári Évkönyv Új folyam, A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárának kiadványa. Miskolc, 2019. 7–24.
- Komáromy, 1889 = Komáromy András: Forgách Imre naplója. Turul, 1889. (7. évf.) 1.sz.
- Korponay, 1878 = Korponay János: Abaújavármegye monographiája II. köt. Kassa, 1878.
- Köpeczi, 1988 = Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története három kötetben I. Budapest, 1988.
- Lojda, 1899 = Lojda József: A br. Sennyey család levelestárából II. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez 1899. 10. sz. 310-313.
- Nagy, 1857 = Nagy Iván: Magyarország családai. I. kötet. Pest, 1857.
- Nagy, 1860 = Nagy Iván: Magyarország családai. VII. kötet. Pest, 1860.
- Nagy, 1862 = Nagy Iván: Magyarország családai. IX. kötet. Pest, 1862.
- Nagy, 1863 = Nagy Iván: Magyarország családai. X. kötet. Pest, 1863.
- Nagy, 1865 = Nagy Iván: Magyarország családai. XII. kötet. Pest, 1865.
- Oborni, 2009 = Oborni Teréz: Izabella erdélyi udvarának kezdetei. Történelmi Szemle, 2009. 1. sz. 21–44.
- Oláh, 2014 = Oláh Tamás: Adalékok Legyesbénye középkori és kora újkori történetéhez. Széphalom, 2014. 24. köt. 93–106.
- Pálffy, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle, 1997. 2. sz. 257–288.
- Pálffy, 2009 = Pálffy Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába. Történelmi Szemle, 2009. 1. sz. 1–20.
- Póka, 2017 = Póka Ágnes: Gyalui Thorda Zsigmond pályafutása. Fons, 2017. 4. sz. 411–462.

- Rácz, 1880 = Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története, Arad, 1880.
- Radvánszky, 1879 = Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet. Bp. 1879.
- Scherer, 1938 = Scherer Ferenc: Gyula város története. I. köt. Gyula, 1938.
- Spilka, 1943 = Dr. Spilka Lőrinc: Jászó története 1243-tól 1552-ig. Gödöllő, 1943.
- Szabó, 2017 = Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613. Budapest, 2017.
- Szabó, 1987 = Szabó András: Mágócsy Gáspár és András udvara. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyar reneszánsz udvari kultúra. Bp. 1987. 163–182.
- Szabó, 1999 = Szabó András: Perényi Gábor szerepe korának egyházi életében és művelődésében. In: Szabó András: Respublicalitteraria. Budapest, 1999. 27–35.
- Szentpétery, 1985 = Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Budapest, 1985.
- Tóth, 1996 = Tóth Péter (szerk.): Diplomatikai szöveggyűjtemény. Miskolc, 1996
- Tringli, 2008 = Tringli István: A Perényi család oklevéltára 1222–1526. Budapest, 2008.
- Virovecz, 2018 = Virovecz Nándor: „Nyomjuk itt a pedaliszt” – Bebek György két levele az isztambuli fogságból. *Lymbus* 2018. 77–87.

OLÁH TAMÁS

TOKAJTÓL SZATMÁRIG. A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC HADMŰVELE- TEI A TISZÁNTÚLON ÉS TÉRSÉGÉBEN 1704-BEN¹

Bevezetés

„Kegyelmes Uram, soha bizony batagliát [azaz reguláris nagy harcot] evvel az magyarral ne tegyen az ember. Kérem N[agysá]godat, csak híriért is küldjön lengyelt és más hadat!” „Kegyelmes Uram, hacsak N[agysá]god idegen hadat nem hoz, ahhoz az magyart nem állítja [reguláris] formalításban: nagy rossztúl tartok!” E gondolatok gr. Forgách Simontól, a kuruc hadsereg elméleti téren legképzettebb tábornokától származnak, aki császári generális-főstrázsamesterből, mai szóhasználattal élve vezérőrnagyból lett a kuruc hadsereg tábornagya és a reguláris kuruc haderő főparancsnoka.²

Amikor a jelen munkával Rákóczi-szabadságharc második évében, 1704-ben a Tokaj elfoglalásától Szatmár bevételeig terjedő időszak Tiszántúlon és a vele szomszédos felső-magyarországi, Duna-Tisza közí és partiumi térségben lezajlott, de a Tiszántúl katonai-hatalmi viszonyaira is hatást gyakorló hadi eseményeit kívánom áttekinteni, nem véletlen, hogy az 1945 után méltatlanul háttérbe szorított kitűnő hadtörténész, Markó Árpád ezredes koroncói csatáról írott tanulmányban idézett fenti mondatokkal vezetem fel témámat. A szabadságharc egyik legfontosabb problémája ugyanis mindvégig – még a kezdeti sikeres periódusban is – a kuruc haderő minőségi hátránya volt a korabeli Európa egyik legjobb hadseregével, a Habsburg Birodalom reguláris állandó hadseregével szemben, amely még a szabadságharc bázisterületének tekinthető Felső-Magyarországon és Tiszántúlon is komoly nehézségek elé állította Rákóczi haderejét. Ez pedig éppen a Tiszántúl egyik fontos várának számító, az Erdély északi részével való összeköttetést biztosító Szatmár elhúzódó, de végül sikeres ostromzárának idején, vagy a mindvégig sikertelenül ostromolt Várad esetében mutatkozott meg többször is. Ugyancsak ennek a minőségi hátrálynak volt komoly szerepe abban, hogy végig császári kézen maradtak a Dél-Tiszántúl birtoklásában fontos szerepet játszó Gyula, és a tőle keletre fekvő Borosjenő várai, a jelentős helyőrséggel rendelkező és részben modernizált Arad,³ vagy a

¹ A tanulmány alapját képező előadás 2019 őszén hangzott el „A Rákócziak” című konferencián a MNM Rákóczi Múzeumában, valamint Kassán a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége által szervezett „Cum Deo pro Patria et Libertate! II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulója tiszteletére tanári emlékkonferencia.” A tanulmány rövidebb, jegyzetapparátus nélküli változata: Oláh, 2020.

² Idézi: Markó Árpád: A koroncói csata (1704. június 13.) In: Markó, 2003: 63–93.; Mészáros, 2006: 74.

³ Arad koraújkori, XVI–XVIII. századi, a Maros folyó jobb partján, a földrajzi értelemben vett Tiszántúlon fekvő, olaszbástya váráról van szó, amelyet, mint feleslegessé vált erősséget, az 1763–1783 között felépült új aradi erőd építése miatt lebontottak, és amelyet az 1782–1785. évi I. katonai felmérés idején, mint „Alte Festung” neveztek. Lásd: MNL OL S 11 No. 500. Plan von dem Territorio Alt Arad samt denen hietzu nachst angrantzenden Praedien Zimand und Eöttvenes. (Óarad, Zimánd és Ötvenespuszta /Arad m./ helyszínrajza, az újabb erdősítési munkák miatt telepítendő új városrész és két falu tervével. [online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOL.Terkeptar/1972/view/?bbox=220%2C-7578%2C6677%2C->

Duna-Tisza közére eső, de nem csak a Bácska, hanem a Tiszántúl déli részének ellenőrzése szempontjából fontos Szeged erődjei. Ezen erősségek ugyanis kulcsszerpet játszottak a Habsburg-kézen lévő örökös tartományok, Nyugat-Magyarország, Horvátország, illetve a tőlük elszigetelt dél-erdélyi császári bázisok (Szeben, Brassó) közötti kapcsolat fenntartásában, amint azt Herbeville marsall 1705. évi erdélyi hadjárata is megmutatta.⁴

Váltakozó sikerű harcok a tiszántúli hadszíntéren 1704 elején

A Rákóczi-szabadságharc kitörését követően 1703/1704 fordulójára Rákóczi hadai a Tiszántúlnak a Körösök vidékéig terjedő északi, nagyjából a Belényesen, Déznán, Sarkadon és Mezőtúron át a Körös-folyó torkolatáig terjedő részét tartották a kezükben. Szentjobb, Kálló, Kisvárd, Nagyvárad, Sarkad, (az Alföld peremén fekvő) Dézna váraiban, Belényes palánkjában, valamint az ecsedi várkastélyban és Ibrányi László kuruc ezereskapitány⁵ Ibrányi kastélyában⁶, de kuruc kézen volt a Ti-

⁴ 4619 – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.; Magyarország (1782–1785) – Első Katonai Felmérés. [online: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hun-gary/?layers=147&bbox=2365422.9146242803%2C5805119.500465889%2C2383605.3727276167%2C5810852.277587277>] – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.; Czigány, 1998: 42–66.

⁵ Czigány, 2002: 150–153.; Czigány, 2003: 34–35.; Esze, 1980: 619.; Markó, 2003: 5–9., 93.; Veress, 1986: 118–120.

⁶ Heckenast, 2005: 199.; Koroknay, 1999: 33–44.

⁷ Az Ibrányi kastélyban állomásozó hajdúkból álló – feltehetően már – kuruc helyőrség („Anno 1703. Az Ibrányi Kastélyban lévő hajdúknak”) ellátásában Zemplén vármegye bodrogi közeli települései közül Kis- és

szántúl és a Duna-Tisza köze közötti fontos átkelőhelyet vigyázó szolnoki vár is. Ostromzár alatt tartották Szatmár és Várad várát, valamint a Tiszántúllal szomszédos alföldi és hegységperemi tájegységek várai közül Munkácsot, Ungvárt és Tokajt. Kuruc hadak ellenőrizték a Duna-Tisza köze jelentős részét és Felső-Magyarországot, ahol blokád alatt álltak Kassa és Eperjes szabad királyi városok, valamint Szepes és Murány várai. Az 1703. november–decemberi felvidéki hadjáratlal pedig Rákóczi csapatai elfoglalták a bányavárosokat, ostromzár alá vették Nyitrát, Érsekújvárt, valamint visszaszorították a császári hadakat Alsó-Magyarországnak a Habsburg örökös tartományokkal határos nyugati peremterületére, sőt betörték az örökös tartományokba is (Schlosshof elfoglalása), valamint előkészületeket tettek az 1704 januárjában meginduló első dunántúli hadjáratra. Rákóczi hadainak a kézen volt az Erdélyi Fejedelemség északi része is, nagyjából a Sólyomkő–Sebesvár–Szilágysomlyó–Dés–Bonchida vonalától északra eső terület, ahol körülzárva tartották a rövidesen, január 17-én kapituláló Kővár várát, de jelentős kuruc felkelő csoportok voltak az Erdélyi-szigethegység, az Erdélyi-medence, vagy a Székelyföld területén, ahol épp 1703–1704 fordulóján hódoltatták meg Udvarhely várát. Tényerésük következtében így a Tiszántúl 1704 elejére gyakorlatilag mellékhadszínterré vált, mivel a hadműveletek súlypontja áttevődött az ország más területeire (Felvidék, Duna-Tisza köze, Dunántúl).⁷

Mindezen sikerek után az 1704-es esztendő ellentmondásosan indult a kelet-magyarországi hadszíntéren. Tokaj várának 1703 szeptember 9-étől zajló ostroma, amelyet előbb csicseri Orosz Pál ezerekapitány, a „Tiszán innét lévő lovas és gyalog magyar hadainak fődirectora”,⁸ majd szeptember közepétől Bercsényi Miklós, október közepétől azután a Szatmár alól 2000 gyalogossal és 2000 lovassal a vár alá vonuló Rákóczi irányított, kezdett végre reménnyel kecsegtetni. Az újév elején an--

Nagycigánd vett részt 1703-ban. MNL BAZML IV. 2005. a. R. Loc. 145. No. 160. Rakoczianae militiae consumptio in stativis 1703. (Valójában 1705.); AR I/I., 1873: 276.; Balogh, 2003: 16., 22.

⁷ AR I/I., 1873: 54–56., 196., 199–200.; Balogh, 2003: 22–31., 60., 70.; Esze, 1951: 30–119.; Esze, 1954a: 285–297. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortnelmiKozlemenyek_1954/?pg=286&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Esze, 1980: 597–681.; Gottreich, 1955a: 116.; Koroknay, 1959: 85–86. [online: https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_SZSZ_Jame_02/?pg=74&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 178–185.; 195–197.; Márki, 1924: 45–46.; Markó, 1933: 174–192.; Mészáros, 2005: 811–834.; Mészáros, 2006: 15–25.; Mészáros, 2018: 157.; Oláh, 2010: 245–250.; Perjés, 1999: 90–117.; II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, 1994: 41–45.; Seres, 2000: 241–244. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2002: 4. [online: <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/04/2002-4.pdf> – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Szaniszló Zsigmond naplói. V., 1890: 313–315. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortnelmiTar_1890_38_3_13/?pg=316&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Teleki Mihály naplója, 2004: 139–159.; Thaly, 1892: 124–125. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; R. Várkonyi, 1954: 13–57.

⁸ Esze, 1954a: 288–289. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortnelmiKozlemenyek_1954/?pg=286&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Heckenast, 2005: 318–319.; Mészáros, 2006: 20–21.; Oláh, 2010: 229–250.

nyira befagyott mind a Tisza, mind a Bodrog, hogy immár nem csak a Bodrogtól irányból, hanem a folyók jegén át is lehetett rohamozni a falakat. Rákóczi összehangolt rohammal kívánta megosztani a védőket, így a folyók jegén át áltámadást vezényelt, míg az igazi támadást a szárazföld felől, a vár bodrogtól oldalán indította. Bár a színlelt rohamok az őrség ellenállása miatt nem sikerültek, és emiatt a védősereget átcsoportosíthatták az igazi roham visszaverésére, de a rohamozók bátorsága mély benyomást tett a védőkre. A várőrség egy második rohammal való fenyegetésre elkezdett alkudozni a kapitulációról, majd 1704. január 9-én fel is adta a várat szabad elvonulás fejében és ezzel Rákóczi kezére került a tiszai átkelőhelyet őrző erősség, amelyben sok ágyút és mozsarat zsákmányoltak. Értékes hadizsákmányukat még ezen év tavaszán fel is tudták használni Eger vára ostrománál. A kuruc kézre került Tokaj első parancsnokává a fejedelem Mórícz István ezereskapitányt⁹ nevezte ki. Rákóczi azonban nem kívánta megtartani a várat; még 1704 májusában elrendelte annak lerombolását, amely 1705-re be is fejeződött. Ugyanis Rákóczi – hasonlóan a Habsburg-kormányzat által néhány évvel korábban végrehajtott várrombolásokhoz – Tokaj mellett még több más észak-tiszántúli és partiumi erősséget (Kálló 1704–1709, Szatmár 1705, Belényes 1706) is leromboltatott katonai-stratégiai és anyagi okokból, míg Ecsed várának elrendelte a megerősítését, amelyeknek következtében jelentősen megváltozott a térség védelmi rendszere a szabadságharc végére.¹⁰

A tiszántúli hadszíntér több pontján ugyanakkor súlyos kudarcok érték a fejedelem hadait 1704 elején. Már a megelőző év végén hírek jöttek arról, hogy a rácok Várad körül gyülekeznek és meg akarják támadni az ostromzáró kuruc erőket.

⁹ Heckenast, 2005: 293.

¹⁰ MNL BAZML IV. 2001. b. Historicum Tomus IV. Fasc. 157. No. 185. Gróf Bercsényi Miklós ungi főispán, „Méltóságos Fejedeleml Rákóczi Ferenc kglmes Urunk eö nga, és az Magyar Haza Szabadságáért Isten által Fegyvert fogott Hadaknak Gyeneralissa” pátense a Zemplén vármegyei insurrectio fegyverbe hívásáról és a tokaji táborban való szolgálatáról. Tokaj alatti tábor, 1703. október 13., Iratok. Congregationes. Fasc. 166. No. 462. Az 1704. január 31-én, Zemplén mezővárosában tartott megyegyűlés iratai. Benne: Mórícz Istvánnak, Tokaj végvára főkapitányának levele Törös György szolgabírónak. Tokaj vára 1704. január 27., Mórícz István tokaji főkapitány levele Keresztúr, Liszka és Mád városok főhadnagyainak. Tokaj vára 1704. január 27., Mórícz István tokaji főkapitány levele Törös György szolgabírónak. Tokaj vára, 1704. január 28., Fasc. 230. No. 277. Patay Sámuel levele Zemplén vármegye közönségének a tokaji vár lerombolásáról. Tokaj, 1705. április 9.; MNL SzSzBML IV. A. 1. b. Fasc. 6. No. 115. Galambos Ferenc szatmári főkapitány levele Szabolcs vármegye számára, amelyben közli, hogy az aratási munkákra hazabocsátja a szatmári vár lerombolásán dolgozó „kézi munkásait” („manualis embereit”), kéri ugyanakkor, hogy a munka folytatására a vármegye küldje ki a kért embereket augusztus 20-ra „elégéses földet vonó marhákkal”. Szatmár, 1705. július 27.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 273., 286–287.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. III., 1909: 339–346., 351–353., 357.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. IV., 1910: 20.; AR I/I., 1873: 151–158., 522–524.; AR III/I., 1978: 320.; Esze, 1954a: 285–297. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1954/?pg=286&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Koroknay, 1959: 86. [online: https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_SZSZ_Jame_02/?pg=74&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Mészáros, 2006: 20–21.; Oláh, 2008: 220–227.; Oross, 2011: 1037–1050. [online: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00055/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_4_1037-1050.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704., 2003: 164.

Rákóczi ezért korábbi parancsait – amelyekben Bóné András ezereskapitányt és Orosz Pált a Sennyei Istvánnal való együttműködésre utasította – részben megváltoztatva, olyan utasítást küldött a tokaji táborból 1703. december 31-én Sennyeinek, hogy Bónét, ha megérkezett a szatmári sáncba, onnan késedelem nélkül küldje vissza Várad környékére, hogy támogassa az ottani erőket, mivel úgy vélte, hogy Bóné távollétében az ellenség nagy csapást mérhet hadaira. Ugyanilyen parancsot adott még aznap a fejedelem Orosz Pál somlyói főkapitánynak és erdélyi hadai fődirektornak/főkapitányának, hogy Bóné erőivel és a mellette lévő hadakkal – valamint, ha Kaszás Pál ezereskapitány¹¹ is kijönne Erdélyből, akkor az ő csapataival is – vonuljon Várad alá segíteni a rácok ellenében, majd 1704. január 5-én Rákóczi megerősítette Orosz Pálnak a Bónéval való együttműködésről szóló 1703. december 31-ei parancsát.¹²

Rákóczi aggodalma nem volt indokolatlan, ugyanis valóban nagy erejű császári akció készülődött az élelmiszerkészleteiből lassan kifogyó váradi császári helyőrség megsegítése céljából, amelyet Georg Wilhelm von Löffelholz¹³ ezredes, aradi császári várparancsnok vezetett, aki erre 1703. december 20-án kapott parancsot herceg Savoyai Jenő tábornagtól,¹⁴ az Udvari Haditanács elnökétől, magyarországi és erdélyi főparancsnoktól. Löffelholz maga mellé vette Tököli-Popovics János (Jovan Tekeli, „rácz-Tökölyi”)¹⁵ aradi rác főkapitányt, de la Roche alezredest a szegedi helyőrségből, továbbá aradi és szegedi rác és német katonaságot.¹⁶ Löffelholz serege január 7-én megérkezett Váradra, ahol csapataihoz csatlakozott a helyőrségből 100 német, továbbá 400 huszár és hajdú, valamint ágyúkat is vittek magukkal, így vonult tovább a mintegy 2500 főnyi sereg a január 7-éről 8-ára virradó éjjel a Váradtól északra fekvő Bihar faluhoz. A helység északi végén található földvár sáncai között táborozott kb. 2000 főnyi kuruc haderő a váradi ostromzár directora, Jármy Ferenc,¹⁷ Torday Ferenc ezereskapitány,¹⁸ valamint Székely Mózes (alias Mojsik vagy Mossyk Gergely) ezereskapitány parancsnoksága alatt. Bár Jármy Ferenc kapitánynak voltak hírei arról, hogy ellenséges erők vonulnak Várad irányába várható, ezért elkezdték a földsáncokat megerősíteni és a táborukat eltorlaszolni, de talán mégsem számított arra, hogy a császáriak egészen Biharig vonulnak bántatlanul, így a

¹¹ Heckenast, 2005: 221.

¹² MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 5. II. Rákóczi Ferenc Várad alá rendeli a rácok ellen csicseri Orosz Pál főkapitányt. Tokaji tábor, 1703. december 31., 6. II. Rákóczi Ferenc levele Orosz Pálnak, erdélyi hadai főkapitányának Somlyóra, amelyben utasítja, hogy kerestesse meg és küldje vissza a szatmári sáncból „oda által ment hadakat”, valamint, ha Bóné András megkeresi, működjön vele együtt. Tokaji tábor, 1704. január 5.; AR I/I., 1873: 153–155., 199–201.; Gottreich, 1955a: 120–121.

¹³ Heckenast, 2005: 270.; Schmidt-Brentano, 2006: 58.

¹⁴ Heckenast, 2005: 374–375.; Schmidt-Brentano, 2006: 88.

¹⁵ Heckenast, 2005: 437.

¹⁶ A készülő császári hadművelet nem érte váratlanul a kuruc fennhatóság alatt álló bihari területeket. Azt, hogy mit is tudtak erről, továbbá a felvonuló ellenséges erők létszámáról és összetételéről, mutatja Debrecen város jegyzőkönyvének 1704. január 5-i bejegyzése: „Olyan hírünk jött a Váradi Bloqvádáról, hogy Jenő (t. i. Borosjenő – O. T.) felől feles Rácság kísér 7 Compania Gyalog Németet Váradra, azért az utcákat a kapukra mind kirendeltük vigyázásra.” MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 5-i bejegyzés. 5.

¹⁷ Heckenast, 2005: 207.

¹⁸ Heckenast, 2005: 436.

támadás váratlanul érte őket. A császáriak először bekerítették a tábornak, hogy a védők ne tudjanak kitörni, majd a kora hajnalban kezdődött támadás során a földvár-nál cs. gránátosok, gyalogosok, illetve négy ágyú tüzelt a sáncok között védekező hadakra. A császári gránátos rohamosztatok betörve a sáncok közé menekülésre kényszerítették a védőket, akik közül sokakat a sáncoknál vágtak le a rác lovasok. A védősereg roncsai, a menekülő kuruc hajdúk egy része, a cölöpökkel megerősített, középkori eredetű bihari református templomba vette be magát és próbált ellenállni, de nem sok eséllyel, mivel nem volt fegyvereikhez elegendő töltés. Ellenállásukat de la Roche alezredes cs. gránátosai törték meg, így a hajdúk legtöbbje szintén elesett. A kurucok, parancsnokaik hanyagsága miatt katasztrofális vereséget szenvedtek. Három ezredükből – Markó szerint – elesett 800 ember, fogságba került 147 fő, míg Gottreich szerint mintegy másfélezer ember vesztett oda, továbbá elesett mindhárom kuruc parancsnok is. Debrecen városának jegyzőkönyve így öröközte meg a bihari katasztrófát január 8-án: „Deltájban keserves hírünk érkezett, hogy a Biharon lévő Militiát a Német ágyúkkal, gránátokkal reámenvén, felverte a sáncban, levágta, kevés szaladt el közülük, az házakat felégette, item Diószeget, Félegyházát is felverte, égette, melyen felettébb meg bódultunk. 3 Capitány Jármí Ferenc, Tordai Ferenc et Székely Mózes is el estenek.” Torday Ferenc halála körülményeiről pedig mindent elmond az alábbi 1704. január 23-ai tudósítás: „Torday Uram elesett részegen reámenvén az ellenségre, kinek is hátáról végig talpáig egy széjat¹⁹ lenyúztak, hasát felhasították s háját kiszedték”.²⁰

A császáriak csekély veszteséggel járó győzelmük mellett igen nagy zsákmányt is szereztek, mivel nemcsak Bihar dűlt fel, de a rác lovasság a környező településeket is felpredálta, felégette, így rögtön január 8-án Diószeget, ahol szétverte a másik kuruc tábornak, 400 kurucot levágva és több száz szekér zsákmányt szerezve, továbbá Biharfélegyházát, Biharvajdát, Hegyközszentimrét. E településeken egyébként az egykorú tudósítások szerint megölték az ott talált férfiak egy részét, miközben a vereség hírére a környező bihari lakosság fejvesztve menekült. A bihari katasztrófa Debrecen városát is megrémítette, ahová Löffelholz levelet küldött, hogy a város a követéit 30000 forinttal küldje hozzá Félegyházára. A Rákóczi és a császári hatalom közötti szorításban lévő város rémületét és tanácstalanságát mutatja az erről hírt adó január 9-ei bejegyzés alábbi része: „ezen annyival inkább szorongattatván, s mind a Fejedelemtől, mind a Rácságnak kiütésétől rettegven nagy perplexitásban²¹ estünk, magunk fegyvere meg nem tart, elfutnunk nehéz, meghódolnunk sem lehet, mind-

¹⁹ széjat

²⁰ MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 12. Harhoczky/Harhovszky Vencel és Luczai István levele Orosz Pál (?) tábornokhoz. Váralja, (a levél szövege alapján talán Szinyérváralja?) 1704. január 23.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 8-ai bejegyzés. 5.; AR I/I., 1873: 157., 201–202.; Gottreich, 1955a: 121–122.; Markó, 1933: 184–186.; Mészáros, 2020: [online: https://arsmilitaria.blog.hu/2020/04/25/a_rakoczi-szabadsagharc_hosi_halottai_es_akik_megsirtak_okek_ii – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Torday Ferenc halála kapcsán a határőrvidéki szerbek kurucokkal szembeni kegyetlenkedéseiről lásd még: Virágh, 1962: 94.

²¹ bizonytalanság, kétség

azáltal sok búsongásunk után azt végeztük, mind a Méltóságos Fejedelemhez, mind Löffelholcz Uramhoz elküldjük embereinket.²²

Rákóczi eközben folyamatosan sürgős parancsokat küldött Orosz Pálnak és Bónénak, hogy siessenek Várad alá, Debrecen védelmére pedig a tokaji táborból német, „svécus” és magyar lovas, illetve gyalog hadakat küldött, amelyek január 10-én érkeztek be a városba. Orosz, aki 1704. január elején még Somlyón tartózkodott, meg is indult Biharba, méghozzá úgy tűnik, készletei feltöltése végett Debrecen felé. Rákóczihoz írt levele szerint ugyanis nagy hiányt szenvedett lőporban és golyóban, ezért a fejedelem január 11-ei válaszlevelében arról tájékoztatta Oroszt, hogy sietve rendelkezett erről, és mivel Debrecen felé közeleg, keresse meg Dobozi István debreceni főbíró,²³ aki a fejedelmi parancs szerint kiadja számára a szükséges lőport és golyót.²⁴

Rákóczi ezen Orosz Pálnak írott január 11-ei levele azért is érdekes, mert megváltozott a címzett megszólítása. Már nem erdélyi hadai főkapitányának (1704. január 5.: „Militiae nostrae in Transylvaniae existentis Supremus Capitaneus”, január 9.: „Exercituum Nostorum Transylvanicorum Capitaneus”), azaz hadszíntéri főparancsnoknak, hanem csupán lovas hadai főkapitányának (január 11.: „Militiae Nostrae Equestris ordinis Supremus Capitaneus”) nevezi, vagyis Várad alá vezénylése változást hoz az erdélyi hadak főparancsnoki tisztségében. Ezt erősíti meg Rákóczi egy másik, még szintén aznap, az Erdélyben ténykedő Guthy István ezereskapitányhoz²⁵ íródott levele is. Ebben a fejedelem tudatja Guthyval, hogy értesült iránta tanúsított hűségéről és eddig szolgálatairól, valamint közli vele, hogy mivel Orosz Pálnak ki kellett jönnie Erdélyből, és másfele kell szolgálnia az ország ügyét, ezért elrendeli, hogy „azon Erdélyi Hadaink directiojára [igazgatására]” mielőbb más érdemes híve menjen be. Guthy pedig az új főparancsnok megérkezéséig tartsa jó rendben a hadait, hogy majd egyesülhessenek az új főparancsnokkal, és intézkedéseinek engedelmeskedhessenek. Az erdélyi hadak főparancsnoki tisztségében történt változást január 12-én kelt levelében közölte Rákóczi Orosz Pál főkapitánnyal, akit saját lovasezredével „az Rác ellen való Operatióra” rendelt, míg erdélyi hadainak élére „T. Nemzetes Toroczka István Aranyos Széki Fő Kapitányt” nevezte ki. Rákóczi utasította Oroszt, hogy engedelmeskedjen parancsának és lássa el utódját kellő felvilágo-

²² MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 8-i, 9-i és 10-i bejegyzés. 5–6.; AR I/I., 1873: 201–202.; Gottreich, 1955a: 122.; Markó, 1933: 185–186.; Wesselényi: Sanyarú világ. I., 1983: 61. Wesselényi abban tévedett, hogy a rácok Debrecen nem égették fel.

²³ Heckenast, 2005: 117.

²⁴ MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 6., 7. II. Rákóczi Ferenc levele csicséri Orosz Pálnak, erdélyi hadai főkapitányának, hogy ha beérkezett is Erdélybe, onnan sürgősen vonuljon Várad alá, ottani csapatai megsegítésére. Tokaji tábor, 1704. január 9., 8. Rákóczi levele csicséri Orosz Pálnak, lovas hadai főkapitányának, hadai puskapor- és lőszerellátása dolgában úgy rendelkezett, hogy mivel Orosz Debrecen felé közeleg, keresse meg Dobozi István debreceni főbíró, aki a fejedelmi parancs szerint kiszolgáltatja a számára elegendő mennyiségű lőport és golyót. Tokaji tábor, 1704. január 11.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 8-i, 9-i és 10-i bejegyzés. 5–6.; AR I/I., 1873: 157–158., 201–203.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs-vármegye levéltárából. II., 1909: 269. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

²⁵ Heckenast, 2005: 170.

sítással arról, hogyan tudja minél jobban irányítani az erdélyi hadakat, továbbá arra kérte, hogy ha „terhes betegsége miatt” nem tudja útját folytatni, a keze alatt lévő ezredet küldje megfelelő utasítással Bóné András ezereskapitányhoz. A főparancsnokság „átadás-átvételéhez” tartozott az is, hogy a parancs értelmében Orosznak át kellett adnia az utódának mindazon pátenseket, amelyeket még nem küldött be Erdélybe.²⁶

Rákóczi egyébként részletes, hét pontos instrukciót adott Thoroczkaynak, akit (Szilágy-)Somlyóra küldött, amely ekkor az erdélyi kuruc hadműveletek kiinduló támaszpontja volt. Az utasítás szerint – amelynek teljes körű bemutatásától most eltekintenek, és csak néhány pontot emelek ki – első feladata az volt, hogy a Rákóczi által január 12-én kiadott kinevezési pátensét a Somlyón és Erdélyben lévő hadak között hirdettesse ki, majd a hadakat gyűjtse össze és mustrálja meg, hogy ez által rendbe szedje őket, kihágásaikat, túlkapásaikat pedig zabolázza meg. A katonai fegyelem megteremtését szolgálta az is, hogy parancsba kapta Rákóczitól az Edictum Militare-nak²⁷ az ezredek között, egy arra alkalmas és megfelelő hadbíró általi kihirdetését, illetve azoknak a szigorú megbüntetését, akik az ellen vétnek. Hadművelési feladata az volt, hogy ha összpontosított haderejének létszáma és lehetősége engedi, induljon be Kolozsvár felé, és foglaljon állást ott, ahol alkalmasnak ítéli, továbbá ellátása jó rendben és prédálás nélküli biztosítására rendeljen ki hadbiztost. Fontos kötelessége volt még az is, hogy a portyázást folytassa, a híreket mindenfelől gyűjtse össze, azaz legyen különös figyelme a hírszerzésre-felderítésre. A fontosabb híreket pedig folyamatosan továbbítsa is Rákóczinak, valamint Sennyei István²⁸ tiszántúli vezénylő generálisnak, ehhez létesítsen postákat az átjárókon, és a hágókon, továbbá azt is meghagyta Rákóczi Thoroczkaynak, hogy álljon az ő és Sennyei István alárendeltségében. Ez utóbbiból kitűnik, hogy Thoroczkay ekkor erdélyi főparancsnokként nem volt teljesen önálló hadszíntéri főparancsnok. („3tio Amely felé kívántatik, a’ szükség úgy hozza magával, a’ portákat megszűnés nélkül folytassa, sőt mindenfelől, kinekáltal is az híreket igyekezze megtudni, hogy ahhoz képest tudja magát alkalmaztatni, és sőt ha mi, oly híreket, vagy conjunctiora²⁹ való alkalmatosságokat értend, bennünket ’s Generalis Sennyei Uramot /: felállítván ott a’ Passusokon³⁰ a’ Postákat mindenütt:/éjjel ’s nappal tudósítson, mely szerint is Generalis mi utánunk Generalis Sennyei István Uramtól ’s tovább való disposition-tól³¹ függjön.”) Az összeköttetést, az átjárók, utak őrzését ugyanakkor nemcsak a Tiszántúl irányában kellett biztosítania Thoroczkaynak, hanem Törökország felé is,

²⁶ MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 6., 7., 8., 9. Rákóczi levele Guthy Istvánhoz, amelyben dicséri eddigi Erdélyben tett szolgálatait és tájékoztatja, hogy Orosz Pál helyett mielőbb mást nevez ki erdélyi hadai élére. Tokaji tábor, 1704. január 11., 10. Rákóczi levele csicséri Orosz Pál főkapitányhoz, hogy ezredével a rácok elleni hadműveletre vezényelte, és utódjának az erdélyi hadak főparancsnoki tisztére kinevezte Thoroczkay István aranyosszéki főkapitányt. Tokaji tábor, 1704. január 12.; OSZK Kt. Fol. Hung. 978. I. fejezet. II. Rákóczi Ferenc pátense, amellyel kinevezi Thoroczkay István aranyosszéki főkapitányt erdélyi hadai főparancsnokává. Tokaji tábor, 1704. január 12. 61. fol. verso.; AR I/I., 1873: 157–158., 201–203; Markó, 1933: 185–186.

²⁷ Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 171–172.

²⁸ Heckenast, 2005: 380–381.

²⁹ (lat.) egyesülés, összeköttetés

³⁰ (lat.) hágó, átjáró

³¹ (lat.) rendelkezés, intézkedés

amely feladatra Rákóczi Hunyad, Zaránd és Békés vármegyékben állomásozó kuruc hadakat rendelt a keze alá.³²

A bihari vereség csorbáját a másik, ugyancsak Várad alá rendelt kuruc parancsnok, Bóné András köszörülte ki, aki január 10-én Kismarjánál táborozott, portyázói pedig Várad környékén derítették fel az ellenséges csapatmozgásokat. Bóné – a debreceni városi jegyzőkönyv szerint – a felderítő jelentések alapján először úgy vélte, hogy a Váradról eltávozott rácok Berettyóújfalu térségét fogják feldúlni, így csapataival előbb oda ment; Debrecen városa is oda indított el január 11-én 360 hajdút 80 szekérrel és élelmiszerrel. Eközben Löffelholz a kuruc tábor szétverése után egy erős századnyi német erősítést és élelmiszerkészleteket hagyott Váradon és ezzel eredeti tervei szerint befejezte volna a hadműveletet, majd visszatért volna Aradra, ám alparancsnokai hatására változtatott korábbi tervén.³³

A császáriak ugyanis nem közvetlenül Arad felé indultak el január 11-én, hanem a Váradtól délkeletre fekvő, még török által 1660 végén épített, és a váradi védelmi övezethez tartozott Belényes palánkjának elfoglalására, amelyben a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásakor rác, majd 1703 ősze óta kuruc helyőrség állomásozott. Löffelholz 600 emberrel előre küldte Tököli főkapitányt, majd hadaival követte őt és január 13-án este elérte a mezővárost, ahol letáborozott és szekérvárral vette körül csapatait. A kurucok által védett palánkot éjszaka támadta meg, amelynek bevétele után tüzérségi támogatással folytatta a támadást a várkastélyba szorult védők ellen. Ezalatt kapta a hírt, hogy Bóné ezredével közeledik Belényesre, mire felhívította a védőket a kapitulációra, akik azonban ezt elutasították. Erre az ostromlók úgy döntöttek, hogy január 14-én éjjel megrohamozzák a várkastélyt, de Bóné váratlan támadása, amelyet még aznap este Várad irányából a császári szekérvár ellen indított, keresztülhúzta a császáriak számítását. A kuruc támadás hatására Löffelholz felhagyott a roham előkészítésével, gyalogságának egy része visszament a szekérvárba védeni a nagy értékű zsákmányt, míg a reguláris császári gyalogság Löffelholz vezetésével a várkastély előtt maradt, hogy feltartóztathassa a kurucok kitörését. A rác lovasság Tököli vezetésével visszatért a szekérvár közelébe, amelynek védői visszaverték az első kuruc rohamokat. Bóné erre abbahagyta a szekérvár tá-

³² Jelen tanulmánynak nem témája a tiszántúli és erdélyi hadszíntér parancsnoklási rendjének megszervezése, azonban érdemes megjegyezni, hogy az 1703. végi–1704. eleji források arra utalnak, hogy Sennyei István nemcsak tiszántúli katonai főparancsnok, hanem rangidős és Rákóczi által elsőként kinevezett generálisként az erdélyi hadszíntérre vonatkozó parancsokat, rendelkezéseket is kiadott, mégpedig Rákóczi tudtával, akkor is, amikor már csicseri Orosz Pál előbb somlyói főkapitány, majd Rákóczi erdélyi hadainak fődirektora. (Orosz Pállal egyébként többször volt összeütközésük, mivel Orosz vonakodott engedelmeskedni Sennyei parancsainak.) Az egyik ilyen, Pál-Antal Sándor által bemutatott, a szatmári táborban 1703. december 2-án kelt parancsa az ekkor Habsburg-hűségen lévő, belső-erdélyi Marosvásárhely meghódoltatására szólítja Pap László, Pataki Mihály és Balog György kuruc hadnagyokat. MNL OL G 16 I.2.f. Erdélyre és Partiumra vonatkozó iratok 1703–1710. No. 60. II. Rákóczi Ferenc instrukciója Thorockay István számára. Tokaj vára, 1704. január 14. 158–161. p.; OSZK Kt. Fol. Hung. 978. I. fejezet. II. Rákóczi Ferenc pátense, amellyel kinevezi Thorockay István aranyosszéki főkapitányt erdélyi hadai főparancsnokává. Tokaji tábor, 1704. január 12. 61. fol. verso.; AR I/I., 1873: 51–56., 131–142., 147., 151., 157–158., 177., 180–181., 185–186., 188–191., 194., 196., 199–200., 203., 229–230., 232., 235–236., 241–243., 249–250., 261., 263–268., 273–274.; Mészáros, 2006: 17., 21., 25–26.; Oláh, 2010: 247–250.; ; Pál-Antal, 2009: 116–117.

³³ MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 10-i, 11-i és 13-i bejegyzés. 6–7.; AR I/I., 1873: 202.; Gottreich, 1955a: 122.; Markó, 1933: 185–186.

madását, Tököli lovassága ellen fordult, amelyet szétvert és elűzött a harctérről, mire a szekérvár védői is elmenekültek a környező erdőkbe. Ezután a kuruc lovasság a Löffelholz által vezetett utolsó reguláris cs. osztag ellen fordult, amely egy ideig visszaverte Bónéék támadását, majd megtudva, hogy magára maradt, a harc szünetét felhasználva elhagyta a csatateret, és visszavonult Borosjenőre. Löffelholz abban reménykedett, hogy összegyűjtheti a rác katonaságot és visszatérhetnek Belényesre, hogy visszaszerezzék a hatalmas, 30000 birodalmi tallér értékű bihari zsákmányt. Ebből a tervből azonban nem lett semmi, mert a rácok szétszéledtek, így a főkapitány visszatért inkább Aradra. A császáriak az elvesztett zsákmány mellett elvesztettek még Gottreich szerint 50 szekeret, 3 zászlót és összes mozsárukat, míg Debrecen protokolluma 1704. január 17-i bejegyzése szerint Bóné tíz zászlót küldött Rákóczihoz, valamint a Löffelholztól elnyert két tarackot és egy mozsárágyút. Az emberveszteségek pontos adatai nem ismertek, de Tököli elsőköti titkára szerint a rácok közül 900 ember veszett oda.³⁴

Az ütközet után, a belényesi vár védelmében tanúsított helytállásáért Bóné írásbeli elismerést adott ezrede egyik századparancsnokának, Királyi Lőrinc főhadnagynak, akit Bóné rendelt seregével (századával) Belényes környékére portyázni. Bár Királyi serege az ellenség közeledtére, tisztjeivel vakmerően szembeszegülve elvont, ő maga Belényesen maradt és a rácok ellen vitézül harcolt.³⁵

A belényesi győzelem után, január 17-én, immár a szerencsi táborból Rákóczi újabb levelet küldött Orosz Pálnak. E szerint „bizonyos hírekre nézve” a fejedelem Bóné Andrást visszarendelte, de tudja, hogy Orosz a mellette lévő erőkkkel Bóné nélkül is képes folytatni „az haza kívántató szolgálatát”, valamint a parancsnoksága alatt álló hadakat együtt tartja, nem engedi szétszalani, vagy ha szét is oszlottak levele megérkezéig, összegyűjti őket, és ha kell, folytatja a császáriak elleni hadműveleteket. A kutatások jelen állása szerint az még nem teljesen ismert, hogy Orosz a következő hetekben, február elejéig pontosan hol tartózkodott, maradt-e a Tiszántúlon és meddig, vagy esetleg visszament Erdélybe, és ha igen, mikor. Mindenesetre annyit tudunk, hogy a generális-főstrázsamesterré is előléptetett Thoroczkay István erdélyi főparancsnok³⁶ valamikor január második felében érkezett meg Somlyóra, majd innen január végén északkeleti irányba, Szilágycsehbe ment. Thoroczkay még

³⁴ Debrecen város protocolluma így számolt be az ütközetről: „Bóné András Capitány Uram a Rákokat, kik Belényes alá menvén vítták is, hétfőn estve invadálván felverte, az erről a földről vitt praedát visszanyerte, tíz Zászlókat küldvén ezen által Baranyó János nevű Katonától a Méltóságos Fejedelemez, két tarackot, egy mozsárágyút is nyert tőlük.” MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 17-ei bejegyzés. 8.; Lásd még: AR I/I., 1873: 204.; Gottreich, 1955a: 110., 116–117., 120., 122–124.; Markó, 1933: 186–187.; Sudár, 2015: 103–114.; Sugár, 1983: 274–277.

³⁵ Az 1704 első felében íródott levél időpontjának beazonosításában segít, hogy Bóné mint a váradi ostromzár főparancsnoka és egy lovas ezred főcolonellusa („Bloquadae Varadiensis Suppremus Com-mendans uniusque Regiminis Militiae equestris Suppremus Colonellus”) írta alá. A váradi ostromzár parancsnokságát Bóné pedig, amint arról később lesz szó, 1704 első felében töltötte be, rajta kívül pedig a levél aláírói ezrede parancsnoki karának 2. és 3. embere, Nagy István vicekapitány (alezredes) és Tardy Ferenc főstrázsamester voltak. Nagy Istvánról tudjuk, hogy a szatmári ostromzárnál egy császáriakkal vívott összecsapásban 1704. július 4-én elesett és helyére szalontai Kárándy Mihály alezredes került. A keltezetlen ezredparancsnoki dicséretet közli Gottreich, 1955b: 430–431.; Lásd továbbá: Gottreich, 1955a: 125., 128.; Heckenast, 2005: 218–219.

³⁶ Heckenast, 2005: 433.

január 23. előtt Somlyóról levélben értesítette a Rákóczi hűségére tért gróf Teleki Mihályt, hogy Erdélybe vonul főparancsnoki tisztsége elfoglalására, majd Szilágy-csehből január 30-án kinevezéséről és az Erdélybe való megérkezéséről tudósította Sennye Istvánt. Orosz Pál 1704. január végi–február eleji erdélyi működését támasztja alá ugyanakkor az a tény, hogy Sennye István 1704. február 13-i levelében, amelyben beszámolt Orosznak a szatmári ostromzár szétveréséről, a következőket írta: „Nem kétlem ekkoráig Kegyelmed Dész vagy Bonchida tájára szerencsésen elérkezvén részünkről jól vigyázott, és kíváncsan folytatta dolgait”. Levele végén pedig arra kérte Oroszt Sennye, hogy „arról a tájról”, vagyis Dész–Bonchida vidékéről jöjjön ki Somlyóra és ott mindaddig vigyázzon, amíg a fejedelem parancsát nem kapja meg. Az azonban biztos, hogy Orosz Pál nem sokáig maradt a tiszántúli–észak-erdélyi térségben. Miután a fejedelem leváltotta őt az erdélyi főparancsnoki tisztségről, kárpótlásként 1704. február 6/8-án generális-főstrázsamesterré léptette elő és kinevezte Kassa és Eperjes körüli hadainak generálisává, azaz a két város ostromzárának parancsnokává.³⁷

Várad mellett a másik körülzárt császári erősségnél, Szatmárnál is rosszra fordultak a dolgok 1704 februárjában a kurucok számára. Az igen tapasztalt és rátermett, több évtizede katonáskodó, a magát közkatonából tábornokká felküzdő Johann Heinrich Dietrich von Glöckelsberg császári generális-főstrázsamester³⁸ vezette helyőrség, amelyet 1703. augusztus–szeptember óta tartottak körülzárva a kuruc hadak, 1703–1704 fordulójára kezdett komoly szükségét szenvedni az élelmiszerben és takarmányban. A védők így decembertől több alkalommal is kisebb–nagyobb élelem- és takarmányszerző portyákat hajtottak végre, amelyre válaszképpen az ostromot október eleje óta irányító Sennye István tiszántúli vezénylő generális több Szatmár környéki falut felégettetett, hogy a császáriak ne tudják onnan készleteiket feltölteni. Az eközben Tokajnál tartózkodó Rákóczi parancsba adta Sennyeinek,

³⁷ MNL OL G 15 1. doboz. I.1. Capsula A.1. Fasc. 4. Katonai vonatkozású levelek (Bellica) 1703–1706.

Sennye István generális levele csicséri Orosz Pál generálisnak és egy lovasezred (tulajdonos) ezredesének a szatmári ostromzár szétveréséről. Kisszekeres, 1704. február 13. 1–3. p.; G 16 1. doboz. I.2.a. Fejedelmi pátenssek 1703–1704. II. Rákóczi Ferenc kinevezte Orosz Pált mezei hadai generális-főstrázsamesterének. Miskolc, 1703. február 6. 24. fol. (Az irat hátoldalán: „T. N. Orosz Pál és Budai István Uram Generális Fő Strázsamesterség. N°. 4.”); G 19 20. doboz. II.3.e. Pátens másolatok 1703–1709. 1704: II. Rákóczi Ferenc kinevezte Orosz Pált mezei hadai generális-főstrázsamesterének. Miskolc, 1704. február 8. 6. p.; P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 11. II. Rákóczi Ferenc levele csicséri Orosz Pál főkapitánynak Bóné András visszarendeléséről és működése további folytatásáról. Szerencsi tábor, 1704. január 17.; AR I/I., 1873: 203.; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704., 2003: 138.; Heckenast, 2005: 318–319.; a kinevezési okmányok eltérő keltezéséről lásd: Mészáros, 2006: 28., 123–124.; Oláh, 2010: 250.; Teleki Mihály naplója, 2004: 159.

³⁸ Érdekes, hogy Dietrich von Glöckelsberg vezérőrnagy – 1704. április 21-től altábornagy –, aki mint legmagasabb rangú tiszt állt a szatmári császári helyőrség élén, és aki egyes adatok szerint 1703. augusztus 5-től szatmári császári commendáns is volt egyben, csak mint altábornagy szerepel az 1704. december 25-én megkötött és általa saját kezűleg aláírt és megpecsételt szatmári kapitulációs egyezményben. Az egyezmény szerint ugyanis a várparancsnoki tisztelet az a gróf Friedrich Löwenburg generális-főstrázsamester viselte, aki 1700 januárjában lett szatmári commendáns. („1mum. Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis, Dominus Generalis Campi Mareschalli Locumtenens, Joannes Henricus Dietericus de Klekelspergh, Dominus Generalis Vigiliarum Praefectus et Commendans Szathmariensis Comes de Levemburgh”). MNL OL G 16 2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 20. Capitulatio Szathmariensis. Szatmári helyőrség, 1704, december 25. 93–99. fol.; Heckenast, 2005: 114.; Schmidt-Brentano, 2006: 35.

hogy az ostromzároló hadak legyenek elővigyázatosak, és gátolják meg a császáriak portyáit. Az egyik ilyen császári portya során Sennyei katonái Johann Damian Philipp von Sickingen³⁹ ezredes udvarmesterét is elfogták, aki azt vallotta, hogy a helyőrség élelmiszerkészletei csak néhány hétre elegendőek, s maga Rákóczi is abban bízott Tokaj bevétele körül, hogy rövidesen Szatmár is kuruc kézre kerül.⁴⁰

1703 decemberétől 1704. február elejéig Rákóczi folyamatosan erősítéseket vezényelt Szatmár alá. Így Tokaj alól Soós János⁴¹ főkapitányt (ezereskapitányt) és ezredét, ideiglenesen Buday István ezereskapitány lovasezredének három zászlóalját (t. i. századát), majd e három század helyett január végén Belényes alól Fáy András kapitányt három századával, Máramaros vármegyéből 4–4 lovas és gyalog sereget, Szabolcs és Szatmár vármegyék nemesi felkelését, de ide vonult át Somlyóról Belteki Tivadar⁴² ezereskapitány és gyalogezrede is. Erre több ok miatt is szükség volt. Egyrészt az ostromlók ellátási nehézségekkel küszködtek, így gyakoriak voltak a szökések, és az ebből fakadó létszámkhiány. A szökések miatt pedig Sennyei 1704. január 12-én arra kényszerült, hogy pátensben utasítsa a környező vármegyéket és településeket, hogy a Szatmár alól engedély nélkül eltávozott katonákat a falvak és városok bírái kényszerítsék vissza a szatmári táborba. Amennyiben pedig ezek a kóborló katonák nem engedelmeskednek, fogják el és így hozzák őket vissza. Másrészt a fennmaradt források szerint a megelégnélő várőrséget a december–januári fagyok után, 1704. január végén–február elején az enyhülő időjárás és ebből fakadóan a Szamos folyó jegének olvadása, valamint az áradás is segítette, mivel így a Szatmártól nyugatra, a Szamos folyó bal partján, Óváránál fekvő, még Rákóczi által 1703 októberében építtetett „Szatmári Sánccban” állomásozó kuruc hadak nehezebben tudták ellenőrizni a vár térségét. Az sem könnyítette a helyzetüket, hogy január közepétől a betegeskedő, köszvényes Sennyei István elhagyta a szatmári blokádot, hogy gyógyíttassa magát, illetve rendbe tegye birtokainak ügyeit, és e célból szabolcsi birtokára, Tornyospálczára, majd onnan bottyáni kastélyába ment. Távollétében a parancsnokságot testvérére és egyben lovasezrede vicekapitányára, báró Sennyei Ferencre hagyta, akinek Rákóczi parancsba adta január végén, hogy vigyázzon arra, nehogy a császáriak kitöréseikkel élelmiszerhez és takarmányhoz jussanak a környékről, vagy más károkat okozzanak a kurucoknak és ennek érdekében, ha kell, vezényeljen csapatokat a Szatmártól délre fekvő Madarászhoz és Erdődre. Február elején Rákóczi a Szamos jobb parti, a vártól északra fekvő területek őrzéséről is rendelkezett. Ott állomásozott Buday István lovasezredének három százada, de oda vezényelte Rákóczi a máramarosi hadakat is, ezek azonban február elejéig nem érkeztek be. Február 9-én pedig utasította Sennyei Istvánt, hogy mielőbb térjen vissza a szatmári blokádroz, hogy megelőzzék ezzel az esetleges zavarokat, amelyek fenyegethetik az ostrom sikerét.⁴³

³⁹ Heckenast, 2005: 382.; Schmidt-Brentano, 2006: 93.

⁴⁰ AR I/1., 1873: 53–59., 151–157., 272.; Csáth, 2008a: 55–59.; Esze, 1951: 86–119.; Mészáros, 2006: 25.; Mészáros, 2018: 158–161.

⁴¹ Heckenast, 2005: 389.

⁴² Heckenast 2005: 54.

⁴³ MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 6.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 270–271., 274. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utol-

Az elszigetelt védősereg ugyanakkor nem gondolkodott a megadáson, hanem megpróbált javítani a helyzetén egy nagy erejű kitöréssel az ostromzár szétzúzása és készleteinek feltöltése érdekében. Erre 1704. február 12-én került sor, amelyről a Szatmár alá nem sokkal előbb visszatért Sennyey István, aki maga is alig tudott elmenekülni a támadók elől, részletesen beszámolt Orosz Pálhoz írott levelében. Az akcióban ágyúkkal megerősítve, másfélezer császári katona vett részt, akik hajnalban meglepetésszerűen törtek a kuruc táborra. Sennyey levele szerint „noha egy darabig jól viselte magát az Hajdúság, de mindazáltal utoljára Német tüzét nem szenvedhetvén, megfutamodott, s Táborunkban bejövén a Hídon az idegen Nemzet, az mi Lovasunk pedig gyaloginkkal össze egyeledvén [sic!],⁴⁴ az kapun hirtelen ki nem szaladhattak, így felesen oda maradván, a többi széjjel oszlott, aki lovas volt is, többire mind ott hagyván az lovát, gyalog szaladott, valamennyi élésünk, munitiónk, s egyéb alkalmatosságunk volt, azt mind az Német elnyerte, Táborunkban lévő házainkat pedig megégette. A Tisztek kik a Végén meg akarván vitézségeket mutatni, emberkedtek, többire az java odaveszett, az ki elmehetett is, egyebet az rajta valónál el nem vitt.” A beszámoló személetesen leírja, hogy a kurucok milyen súlyos ember- és anyagi veszteségeket szenvedtek a császáriak jól végrehajtott kitörése alkalmával.⁴⁵

A vereség nagyon súlyos következményekkel járt. A hadak árulást gyanítottak, úgy vélték, Sennyey összejátszott a németekkel és a várba húzódott labancokkal, és nem tett semmit a készülő támadás elhárítására. Rákóczi a vereség következtében leváltotta Sennyeyt, sőt a tábornok bodrogi közli, bottyáni (Bottyán vagy Battyán, ma Bot'any, Szlovákia) kastélyában házi őrizetbe helyezte, ahová katonai őrséget (dragonyos németek, illetve palotások és gyalog németek) is vezényelt Sennyey életének megóvása és a fogoly esetleges titkos levelezésének megakadályozása miatt. Az ostromzár élére pedig a generális-főstrázsamesterré előléptetett Buday István hajdúvárosi főkapitányt nevezte ki. Bár az 1704 márciusában Sennyey ellen lefolytatott hadbíróvárosi eljárás, amelyet Bercsényi vezetett, felmentette őt az árulás vádjától, azonban a gondatlanság vádjában további vizsgálatot tartott szükségesnek. A másik súlyos következmény az volt, hogy a Szatmár körüli térség feletti ellenőrzést egy időre teljesen elvesztették a kurucok, és február folyamán sok, a vártól távolabb fekvő falu is behódolt a császáriaknak, akiknek így lehetősége nyílt a vár készleteinek további gyarapítására.⁴⁶

só hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/I., 1873: 53–56., 151–162., 195–204., 260–261., 268–275., 282–295.; Csátáry, 2008a: 153–159.; Esze, 1951: 108–109.; Mészáros, 2006: 25., 28.; Mészáros, 2018: 159., 161.

⁴⁴ összekegyedvén, összekeveredvén

⁴⁵ MNL OL G 15 1. doboz. I.1. Capsula A.1. Fasc. 4. Katonai vonatkozású levelek (Bellica) 1703–1706. Sennyey István generális levele csicséri Orosz Pál generálisnak és egy lovasezred (tulajdonos) ezredesének a szatmári ostromzár szétveréséről. Kisszekeress, 1704. február 13. 1–3. p.; Esze, 1955: 144–146., 187–188.; Gottreich, 1955a: 126.; Károlyi Sándor önéletrajza és naplójegyzetei, 2004: 112.; Mészáros, 2018: 161.

⁴⁶ MNL BAZML IV. 2001. p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 198. Hadellátási nyugták 1704–1711. A karcnai lakosok elismervénye arról, hogy amikor Izdenczi Márton Rákóczi parancsára a bottyáni kastélyba jött 40 dragonyos némettel, 1704. január utolsó napjától szeptember 26-ig Szűcs Ferenc bodrogi közli esküdt számára semmilyen adót nem fizettek. sine dato., A páncsi lakosok elismervénye arról, hogy amikor Izdenczi Márton Rákóczi parancsára a bottyáni kastélyba jött 40 dragonyos némettel,

A váradi és szatmári ostromzár szétszórását ugyanakkor ellensúlyozta, továbbá a tiszántúli és felső-magyarországi hadszíntér szempontjából is nagy jelentőséggel bírt, hogy a kuruc háterszámban lévő, kisebb helyőrséggel rendelkező, elszigetelt császári várak sorra adták meg magukat. 1704 januárjában kapitulált Tokaj mellett Kővár⁴⁷ és Murány is, majd őket követte aztán Munkács és Ungvár. Az 1703 kora ősztől körülzárt munkácsi vár tiszti küldöttsége 1704. február 16-án, Miskolcon írta alá a kapitulációs okmányt, majd március 1-jén adták át a várat Vay Ádám udvari kapitánynak, Rákóczi megbízottjának. Ezt követően a császári helyőrség a vár parancsnokával, Wolfgang Georg Auersperg ezredessel⁴⁸ az élen kivonult a várból és a megállapodás szerint szabadon távozhattak Bereg, Ung, Zemplén és Abaúj, illetve a kis-honti kerület, Nógrád és Nagy-Hont vármegyéken keresztül a Habsburg-kézen lévő Komárom váráig. A kapitulált helyőrség élelmezéséről, szállításáról és katonai kíséretéről Rákóczi rendeleti úton gondoskodott. Mindazon vármegyéknek ugyanis, ahol a császáriak átvonultak, rendeletet küldött, amelyben szabályozta kötelezettségeiket. Ezt ismerjük Zemplén és Nógrád vármegyékből is, amelyek közül röviden bemutatnám a Rákóczi által 1704. február 24-én, első miskolci táborozása során Zemplénnek küldött rendeletet. Ebben értesíti a vármegyét Munkács kapitulációjáról, továbbá arról, hogy a kivonuló várőrséget a megállapodás szerint Lónyay Ferenc⁴⁹ és Ilosvay Ábrahám⁵⁰ kísérik Bereg vármegyével – azaz a megye nemesi felkelésével – és a fejedelem karabélyos seregével Nagymihály felé. Rákóczi utasítja a vármegyét, hogy tegyen olyan rendelkezést, amelynek értelmében az ungi–zempléni megyehatáron fekvő Nagymihálynál a Bereg vármegyei kísérő seregeket a sajátjaival váltsa fel és kísérje a németeket a halmaji és szentistvánbaksai hidakig, ahol majd Abaúj vármegye váltja fel őket Rákóczi parancsából. Arra is utasítást ad Rákóczi, hogy a németek szállítására álljon készen hatvan négyökrös szekér és hatvan pár ökör, hogy a Bereg vármegyei szekereket és vonómarhákat felváltsák, továbbá a Szerencs és Szikszó felé vezető útjuk során a vármegye gondoskodjon a németek számára szállásról és élelmezésről, amelyet a mellettük levő commissariusok utasítása szerint fogatkozás nélkül osszanak ki számukra. A császári helyőrség kíséretével megbízott Lónyay és Ilosvay is kapcsolatba lépett ezt követően Zemplén vármegyével és a munkácsi blokádból, február 28-án levélben közölték, hogy megkapták Rákóczitól a Munkácsról kivonuló német helyőrség menetvonaláról szóló parancsot, amely Ungvártól Nagymihály felé fog megszállni. Kéri ezért, hogy rendelkezéseket oda tegyen és az állomáshelyekről commissáriusa útján előre tudósítsa őket. Ebből az is kiderül, hogy a lakosság hadélelmezési–szállítási kötelezettsége a várostromok

1704. január utolsó napjától szeptember 26-ig Szűcs Ferenc bodroghközi esküdt számára semmilyen adót nem fizettek. sine dato.; IV. 2005/a. R. Loc. 145. No. 160.; AR I/I., 1873: 208., 299–305.; Dongó Gyárfás, 1907: 62–64.; Esze, 1955: 144–146., 187–188.; Gottreich, 1955a: 126.; Mészáros, 2006: 28., 69.; Mészáros, 2018: 158–162.; Oláh, 2011: 308–309.

⁴⁷ Debrecen város protocolluma szerint Kővár kapitulációja után 1704. január végén ifj. gr. Teleki Mihály kővári főkapitány az ekkor Miskolcon táborozó Rákóczihoz menvén bizonyos katonasággal, megszállt Debrecen városában, míg a kővári német katonaság Kolozsvárra távozhattak. MNL HBML IV. 1011/a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 31-i bejegyzés. 11.

⁴⁸ Heckenast, 2005: 30.

⁴⁹ Heckenast, 2005: 269.

⁵⁰ Heckenast, 2005: 201.

lezárulta után sem szűnt meg azonnal, hiszen amennyiben a védősereg szabad elvonulása fejében hagyhatta el az erősségeket, akkor bizony az érintett területek lakosságának kellett ellátni őket. Fontos továbbá Munkács kapcsán azt is megjegyezni, hogy Auersperg a megállapodás ellenére nem jutott el a császári vonalakig, mivel Rákóczi utasítást küldött Lónyay Ferencnek, hogy Auersperget, vicecommendánsával, de Martini Montecuccoli-czredbeli alezredessel fogja el, előbbi vigye Lévára, ahol tartásuk fogságban. Auersperget aztán Léváról Bercsényi Murányba küldte, ahonnan csak 1704 szeptemberében szabadult ki.⁵¹

Ezt követte az 1703 szeptembere óta makacsul kitartó, de teljesen körülzárt, elszigetelt, és immár súlyos ellátási gondokkal is küszködő Ungvár kapitulációja. 1704 januárjában már az is felvetődött a várban megtartott ungi megyegyűléseken, hogy az élelmiszerkészletek szűkössége miatt a várba szorult nemesek feleségei, illetve egyes fegyverfogásra alkalmatlan és nélkülöző nemesek elhagyhassák a várat, de ebbe Franciscus Godefridus a Schwiedlich et Gsessau kapitány (hauptmann)⁵² ungvári commendáns nem ment bele, mondván, ha a nemesek és családtagjaik hűsvétig kitartanak, segítséget kaphatnak. Az is nehezítette a vár helyzetét, hogy a várparancsnok bizalmatlan volt a nemesekkel szemben, akik közül többeket hűtlenséggel vádolt. Bizalmatlanságát növelte, hogy Bercsényi levéllel fordult Ung vármegye nemességéhez, de ezt Schwiedlich feltartóztatta és nem adta át a vármegyének. Február elejére aztán Schwiedlich beleegyezett, hogy a nőket a hűsvéti ünnepek után kibocsássák a várból, de ez rövidesen tárgyalanná vált, miután kiderült, hogy a védők helyzete tarthatatlan.⁵³

Schwiedlich miután február közepén értesült Munkács feladásáról, nehezedő helyzete miatt – mivel a fentiekén kívül egyre jobban sújtották a védősereg körében szaporodó szökések, és a nemesség kitartása is kezdett alábbhagyni –, szintén a kapituláció mellett döntött, majd február 17-étől elkezdődtek a tárgyalások a szembenálló felek között a megadás feltételeiről. A február 26-án elkészült kapitulációtervezetet a helyőrség és a várba beszorult nemesség közös magyar és német küldöttsége vitte el Miskolcra Rákóczihoz, amely követtségről egyébként február 27-én

⁵¹ MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No. 5. Resolutio Celsitudinissimi Principis, quoad Puncta Capitulationis Munkácsiensis. sine dato. [1704. február–március.] 21–24. p.; MNL OL G 16 2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 10. Capitulatio Arcis Munkácsiensis. Miskolc, 1704. február 16. 45–50. fol.; MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 144/a. II. Rákóczi Ferenc parancsa Zemplén vármegyének a munkácsi vár kapitulációjával kapcsolatban a megyére háruló tennivalókról. Miskolc, 1704. február 24., Fasc. 217. No. 144/b. Lónyay Ferenc és Ilosvay Ábrahám levele Zemplén vármegye közönségének. Munkácsi blokád, 1704. február 28.; Folia Rákóciana 4., 1980: 15–16.; Folia Rákóciana 9/1., 2004: 224–225., 231., 264–265.; Sípó, 2006: 1078.; Sípó, 2016: 516.; Szirácsik, 2004: 111–112.; Thaly, 1892: 124–127. [online:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=135&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

⁵² Wrede-nél Schwiedlich (Swietlich) mint két munkácsi szabadszázad (Frei-Compagnie) parancsnoka szerepel főstrázsamesterként (Obristwachtmeister), amelynek aztán gróf Auersperg volt a parancsnoka. Wrede adatával egybevág, hogy 1702-ben Ung vármegye közgyűlési jegyzőkönyve is munkácsi parancsnokként említi, míg az ungvári várparancsnok „gróf Onelli” volt. Csátáry, 2008b: 34–36., 60–62.; Heckenast, 2005: 378.; Wrede II., 1898: 567. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MitKuKKriegsArch_1898_Supplement_02/?pg=580&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

⁵³ Csátáry, 2008b: 63–66.

tudósította Zemplén vármegye közönségét báró Sennyey Pongrác,⁵⁴ az ungvári blokád egyik parancsnoka. A küldöttség Miskolcon március 2-án véglegesítette a szöveget a fejedelem megbízottaival Vay Ádámmal és Jánoky Zsigmonddal, amely „finalis capitulatiot” Rákóczi is jóváhagyott. Ungvár kapitulációjáról, valamint a németek március 16-án történő kivonulásáról Vajda Jakab⁵⁵ március 9-én tájékoztatta Munkácsi János⁵⁶ zempléni alispánt, továbbá tudatta, hogy Rákóczi a német őrség kivonulása után a körülzároló hadaknak bizonyos ideig pihenőt engedélyezett, így mivel korábban a fejedelem parancsa Zemplén vármegye nagymihályi járását az ungvári blokád ellátására rendelte, a járásba az ostrom után „három zászló alja katonát hajdúval együtt” beszállásol. A kapitulációs egyezmény alapján tehát március 16-án adták át Ungvár várát a kurucoknak. A koronás királya mellett eddig kitartó nemesség Rákóczitól személyére és vagyonára nézve kegyelmet nyert, míg azok, akik nem akartak a Rákóczi kezén lévő területeken maradni, távozhattak a király uralma alatt álló országrészekbe. A vár császári helyőrsége, amely Schwiedlich gyalogszázadából, néhány Montecuccoli-vértesből és tüzérekből állt, Ung, Zemplén és Sáros vármegyén keresztül, Makovica érintésével Lengyelországba szabadon elvonulhatott.⁵⁷

Munkács, Ungvár, valamint Tokaj bevétele azt jelentette, hogy a Tiszántúl északi részével határos Bereg és Ung, illetve Zemplén vármegyék is immár teljesen Rákóczi ellenőrzése alá kerültek, a területükön lévő erősségek nem jelentettek veszélyt a Tiszántúl és a szomszédos Tisza jobbparti alföldi és hegyvidéki tájegységek közötti kereskedelemre és közlekedésre. Az ostromban eddig résztvevő kuruc alakulatokat ezután más hadszínterekre lehetett átvezényelni, Munkács várával pedig egy hosszú ideig védhető elsőrangú katonai támaszpont jutott a kurucok kezére. A hadműveleti szempontból mellékhadszíntérré vált Tiszántúlon így 1704-ben a kurucok hadműveletei Szatmár és Várad vára, valamint a bácskai hadjárat keretében Szeged bevételeire koncentráltak, amelyek közül a váradi ostromzár továbbra is sikertelen volt, a

⁵⁴ Heckenast, 2005: 381.

⁵⁵ Vajda Bercesényi régi hű embere, korábbi uradalmi tisztségviselője, aki még 1703 nyarán csatlakozott a fejedelemhez. 1704 februárjában az Ungvár alatt levő hadak főkapitánya, majd 1704. március 16-tól az ungvári vár első kuruc commendánisa. Csátary, 2008b: 72–77.; Heckenast, 2005: 447.

⁵⁶ Heckenast (2005): 294.

⁵⁷ MNL OL G 16 2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 15. Capitulatio Unghvariensis. Miskolc, 1704. február 26.–március 2. 62–76. fol.; MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 233. No. 46/a. II. Rákóczi Ferenc pátense az ungvári vár kapitulációjával Ung, Zemplén és Sáros vármegyéken át Lengyelországba kivonuló „német” helyőrség szállításáról és élelmezése biztosításáról. Mezőkövesdi tábor, 1704. március 8. (egykorú másolat), Fasc. 233. No. 46/b. Báró Sennyey Pongrác levele Zemplén vármegye közönségének. Ungvári tábor, 1704. február 27., Fasc. 233. No. 47/a. Vajda Jakab, az Ungvár alatt levő hadak főkapitánya levele Munkácsi János zempléni alispánnak, amelyben közli, hogy 1704. március 7-én tért vissza a fejedelemtől, és „az várbeli követeknek finalis Capitulatiojok meg lett”, valamint a németek március 16-án hagyják el a várat. Közli továbbá, hogy a német őrség kivonulása után a körülzároló hadaknak a fejedelem pihenőt adott, így mivel a fejedelem parancsa Zemplén vármegye nagymihályi járását az ungvári blokád ellátására rendelte, a járásba „három zászló alja katonát hajdúval együtt” beszállásol. Ungvár, 1704. március 9., Fasc. 233. No. 47/b. Darvas Ferenc levele Munkácsi János zempléni alispánnak. Miskolc, 1704. március 4.; Csátary, 2008b: 66–72.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 185–185., 636.; Sípós, 2006: 1078–1087.; Sípós, 2016: 516–517.; Thaly, 1892: 124–127. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

bácskai hadjárat részsikerei ellenére végső célját, Szeged megszerzését nem érte el, míg egyedül a császári haderőtől teljesen elszigetelt Szatmár bevétele járt eredménnyel.

A bácskai hadjárat

Az 1704. év egyik legfontosabb hadművelete a Tiszántúl uralmi és katonai viszonyaira is kiható bácskai hadjárat, ezen belül pedig Bácska, de a Dél-Tiszántúl egyik kulcsát is jelentő, a fontos tiszai átkelőt védő Szeged ostroma volt. Erre azután került sor, hogy a kurucok második dunántúli hadjáratában a kezdeti sikereket (Pápa bevétele, gróf Esterházy Antal⁵⁸ cs. ezredes átállása) követően a Rákóczihoz átpártolt korábbi cs. generális-főstrázsamester, a dunántúli főparancsnokká kinevezett Forgách Simon⁵⁹ vezette 18000 főnyi kuruc haderő június 13-án Koronconál súlyos vereséget szenvedett a Siegbert Heister⁶⁰ tábornagy vezette 3600 főnyi császári haderőtől a szabadságharc első nyílt mezei ütközetében („grande bataille”).⁶¹

Rákóczi 1704 márciusában még hezitált, hogy a Duna-Tisza köze és a rácok, vagy a Dunántúl ellen forduljon. Áprilisban azonban az ostromlott Eger alól már azzal a szándékkal vonult a Duna partjára – ahol a nagyrészt Duna-Tisza közí, és a rác fenyegetés miatt átkelni vonakodó hadaival Dunaordasnál, Patajnál, majd Soltnál táborozott hetekig –, hogy a Dunántúlra menjen. A koroncói kudarc hatására azonban a Dunántúl helyett a Duna-Tisza közén és a Tiszántúl déli részén kialakított határőrvidéken élő rácok ellen fordult. Itt 1704. január első felében még Deák Ferenc ezereskapitány, Rákóczi Duna-Tisza közí hadainak fődirectora⁶² irányította a hadműveleteket, aki Ilosvay Imre ezereskapitánnyal közösen január 15-én legyőzte Dunavecsénél Wolfgang Josaphat von Kreutz (máshol Creytz)⁶³ cs. generális-főstrázsamestert, eszéki commendánst és Monasterli János⁶⁴ határőrvidéki rác kapitányt, amelynek során Kreutzot fogságba is ejtették. Deákot e poszton január közepétől báró Andrassy István⁶⁵ lovas ezereskapitány követte mint „a rác nemzet ellen rendelt katonaság directora” („contra nationem Rascianorum ordinatae militiae director”), vagy, ahogy másutt szerepel, a fejedelem „Tisza Duna között lévő Hadainak Feő Directora”. Ilyen minőségében 1704. április 18-án nagy erejű, 8000 lovasal végrehajtott rajtaütést intézett a szegedi vár ellen. Csapataival váratlanul megtámadta és elfoglalta a külső várat, nagy veszteségeket okozva az ott tartózkodó német és rác katonáknak. Johann Friedrich von Globitz várparancsnok⁶⁶ – akit nem sokkal később, május 3-án generális-főstrázsamesterré léptettek elő – is veszélyesnek ítélte a helyzetet, azonban a külső várban, más néven Palánk vagy Rácváros

⁵⁸ Heckenast, 2005: 133–134.

⁵⁹ Heckenast, 2005: 148–149.; Schmidt-Brentano, 2006: 31.

⁶⁰ Heckenast, 2005: 184–185.; Schmidt-Brentano, 2006: 41.

⁶¹ Markó Árpád: A koroncói csata (1704. június 13.) In: Markó, 2003: 63–93.; Kovács, 1988: 62–65.; Theatrum Europaeum, 2013: 300–304.

⁶² Heckenast, 2005: 109.

⁶³ Heckenast, 2005: 252.; Schmidt-Brentano, 2006: 22.

⁶⁴ Heckenast, 2005: 291–292.

⁶⁵ Heckenast, 2005: 24.

⁶⁶ Heckenast, 2005: 160.; Schmidt-Brentano, 2006: 35.

nevű városrészben táborozó kuruc lovasság nem rendelkezett ostromszerekkel (pl. faltörő ágyúkkal), így nem ostromolták meg a belső várat, hanem a Palánk felgyújtása után elvonultak.⁶⁷

A Szegedet ért támadásra válaszképpen, Andrásyék elvonulása után, a császáriak megrohanták és feldúlták Al- és Felszegedet, mivel magyar lakosságuk nyíltan támogatta a kurucokat. Ezt követően a városrészekből az emberek tömegesen menekültek Kecskemétre és Gyöngyösre, ahol a hadra fogható férfiak nagy része beállt a kuruc hadakba. Globitz a megrongálódott külső vár rendbetétele után ismét portyára küldte a rác huszárokat, akik egy alkalommal Kecskemét közelében, az ágasegyházai pusztán május 22-én rajtaütöttek a Rákóczi táborába igyekvő lengyelországi követeken, orvosukon és a mellettük lévő magyar katonákon. Az összecsapásban „szegény Apestaky”/„Apestaki doctort” levágták, foglyul ejtették többek között Csernel Pál kapitányt és egy Missuna Mihály nevű lengyel nemest, valamint nagy zsákmányt szereztek, amelyet bevittek Szegedre. Június 15-én pedig, hiába erősítették a térség védelmét, a rácok elhajtották Kecskemét alól a város marháit.⁶⁸

A Duna-Tisza közti három nagy mezőváros, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd, valamint a Kis- és a Nagyunság Rákóczi államának fontos gazdasági és hadkiegészítési bázisai voltak. A fentebb említett események, vagy a Debrecen város tanácsülési jegyzőkönyvében és más forrásokban megörökített, 1704. június végi, Karcagújszállás elleni 800–900 „aradi Körös-Maros melléki” rác lovas és gyalog katonával végrehajtott támadás, de más 1703–1704-ben végrehajtott portyák is azt igazolták, hogy az Alföld népét folytonos fenyegetettségben tartották a tiszamarosi határőrvidék katonái. Így Koroncót követően a fejedelem is elérkezettnek látta az időt, hogy fellépjen ellenük és június végén megindította bácskai hadjáratát.⁶⁹

A fejedelem a földvári hídfőt őrző solti táborból június 29-én hadseregével megindulva július 7/8-án elfoglalta Bács várat, miután annak parancsnoka, Heinrich Pflueg Nehem-gyalogezredbeli kapitány Rákóczi első felszólítására feladta a várat, majd ezután, július 12-én Feketevíznél súlyos vereséget mért a rác határőrök seregére, és bevette Titelt. A nyári hőségben a Duna-Tisza közén sokat nélkülöztek a kuruc hadak, amelyeknek soraiban Zemplén vármegye táborba szállt nemesi felkelői is ott voltak. Megpróbáltatásaikról és a rácok ellen folytatott büntető hadjáratról pa-

⁶⁷ AR III/I., 1798: 331–335.; Esze, 1955: 147.; Hornyik: Kecskemét története. IV., 1866: 101–120., 281., 283–285.; 297–305.; Kovács, 1988: 64.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 197–203.; Mészáros, 2005: 811–834.; Mészáros, 2006: 23–24.; Mészáros, 2015: 294–295.; Veress, 1986: 110–114.

⁶⁸ AR I/I., 1873: 220–222.; Heckenast, 2005: 290.; Hornyik: Kecskemét története. IV., 1866: 120–127.; Veress, 1986: 114.

⁶⁹ A Karcag(újszállás) ellen végrehajtott rác támadásról, az ellenük kivonult szolnoki kuruc katonaság szétveréséről és a város feldúlásáról: MNL HBML IV. 1011/a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. június 28-i bejegyzés: „Die 28 Junii. Rác hírl jó, hogy Karcagújszállására reá jöven Lovas gyalog nyolc vagy kilencszázig való, amely katonaság eleiben kiment, Szolnoki két sereg és egynéhány mezei katona, a pusztán nagyobb részeit elhánta, az helyet megégette, minden marhájakat elhajtotta, de a népet, ki a sánkra szorult nem bántotta, mely miatt nagy félelemben voltunk és az egész város [t. i. Debrecen – O. T.] népe fegyverbe vigyázott.”; továbbá: Esze, 1955: 275–276., 318–319., 366–367.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 197., 203.; Seres, 2000: 241–244. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Veress, 1986: 114.

rancsnokuk, Berthóti Gábor⁷⁰ így írt Zemplén vármegye közönségének: „Azt is Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek alázatosan akarám megjelenteni, hogy die 29 Junii proxime praeteriti Mensis megindulván Földvári Tábor helyéből az ideig mind Tisza s Duna közt járván, sok nyomorúságokat, Ihséget szenvedtünk, és nem többet, hanem sok tötüt nyertük. Városokat, Falukat, az merre mentük, egészen tűzzel megemésztettük.”⁷¹

A hadjárat során kimerült és súlyosan megbetegedett fejedelem ezt követően a perzselő forráságban déli irányból vonult fel hadával Szeged ellen. Július 20-án ért a városhoz, majd másnap megkezdte Szeged ostromát. A külső várat, azaz a Palánkot gyalogsága aznap rohammal be is vette és másnap délig megszállva tartotta, de a vár védőinek nagy tüzéségi tüze arra kényszerítette az ostromlókat, hogy kivonuljanak belőle, így felgyújtották és kivonultak onnan. Berthóti így számolt be erről és a zempléni felkelők veszteségeiről: „onnan vissza térvén die 20 praesentis Szegedet meg szállottuk, más nap mindjárt, úgy mint Szent Mária Magdolna napján az Várost ostromolták, és az szegény Gyalogságinkat elől hajtották, az kit meg is vettek volt, és másnap délig benne lévén, az nagy Lövis Tüze Szerszámhányás miatt meg nem maradhattak, meggyújtván kijöttek és az Szegénynek közül ketten keserves halált szenvedtenek, elragadván mind az kettőnek ágyú Glóbis nyakukat, az egyik Ujhelyi Gombkötő, a másik Tarcali, négyen halálos sebben vannak, kiket ma Kecskemétre elküldöttem, és az egyiknek lábát is már elmetszettem, csak az jó Isten tudná kiszámlálni minémű nagy nyomorúságban vagyunk, ha Nagyságtok Kegyelmetek nem fogja orvosolni, lehetetlen subsistálnunk,⁷² éppen sokan elbetegedtenek, kiket itten orvosolni lehetetlenség, Haza pedig nem bocsátják”.⁷³

Rákóczi, akinek betegsége súlyosbodott az ostrom alatt, és ezért ideiglenesen nem is tudta hadseregét személyesen irányítani, ráadásul az ostromtüzésége is késett, sőt lőpor- és élelmiszerkészletei kifogyóban voltak, egyelőre megelégedett a vár körülfűrésével és szüneteltette az ostromot. E nehézségei miatt követtséget küldött a temesvári török pasához, amelynek tagja volt Louis Michel, Charles Ferriol konstantinápolyi francia követ titkára, aki még május 25-én érkezett a Porta üzenetével a

⁷⁰ Berthóti 1704 tavaszán Zemplén vármegye substitutus viceispánja (helyettes alispánja), majd a fejedelem táborában tartózkodó vármegyei nemesi felkelés kapitánya. MNL BAZML IV. 2001. b. Historicorum Tomus XIX. Fasc. 193. No. 273. „A Duna Vize mellett táborozó Nemes Zemplény Vármegyei Lovas és Gyalog renden lévő Nemesség” levele Zemplén vármegyéhez. Dunaföldvári tábor, 1704. június 3.; IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. csomó. No. 166. Kérelmek, panaszlevelek. Benne: Berthóti Gábor substitutus viceispán levele vitézlő Vályi Györgyhöz, Zemplén vármegye esküdtjéhez Kistoronyára. Cselej, 1704. április 5., Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közigazgatási iratok. 13. csomó. 16–18. század. 18. század. Keresztes Ferenc Zemplén vármegyei jegyző utasítása Soós Gábor szolgabíró-nak, hogy adja meg a 60 magyar forintnyi tartozását Berthóti Gábornak, aki, mint Zemplén vármegye kapitánya, Földvárnál 107 vágómarhát vett 300 magyar forint értékben, amelyhez 240 forintot II. Rákóczi Ferenc secretariásától, Pápai Jánostól vett kölcsön, hatvan forintot meg a saját pénzéből tett hozzá. Gálszécs, 1705. március 12.; Heckenast, 2005: 61.; Oláh, 2012: 50–51.

⁷¹ MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 125. Berthóti Gábor levele Zemplén vármegyéhez. Szegedi tábor, 1704. július 27.; AR I/I., 1873: 224–225.; AR III/I., 1978: 336.; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704., 2003: 188–189.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 202–205.; Mészáros, 2005: 811–834.; Márki I., 2011: 340–341.; Veress, 1986: 114.

⁷² subsistál – megmarad, helytáll

⁷³ MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 125.; AR III/I., 1978: 338–339.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 205–206.; Márki I., 2011: 341–342.; Veress, 1986: 114–115.

fejedelem dunapataji táborába, továbbá a tolmács szerepét ellátó francia sebésze. Küldetésük célja az volt, hogy egyfelől 300 mázsa puskaport kérjenek a töröktől, másrészt engedélyt arra, hogy a Szegednél táborozó kuruc haderő ellátására a Temesközből pénzért élelmiszert szállítsanak, továbbá távolítsák el a határról az oda menekült rácokat, nehogy visszatérhessenek. Ezen túlmenően Rákóczi és a török Porta között 1704-ben folyó tárgyalások során a fejedelem szeretett volna katonai támogatást szerezni török zsoldoshadak – de nem szultáni segédcsapatok – formájában, továbbá biztosítékot kért arra, hogy a török a katonai támogatás fejében nem kezd ismét hódításba Magyarországon. A követtség azonban nem járt sikerrel, mivel a pasa Rákóczi minden kérését visszautasította, továbbá bejelentette, hogy igényt tart Szeged várára is, ha Rákóczi elfoglalja azt. Rákóczit a pasa magatartása és követelése, amelyet francia sebésze, Dupont hozott a tudomására, igencsak elgondolkodtatta.⁷⁴

A francia sebész távollétében a bányavárosokból hívtak Rákóczihoz egy evangélikus orvost, langenthali Lang Jakab Ambrust,⁷⁵ aki sikeresen meg is gyógyította a fejedelmet, majd rövidesen tábori főorvosa is lett. Az ostrom a betegeskedése alatt nem sok eredményt hozott, ugyanakkor fontos tárgyalások színtere lett, mivel megérkeztek I. Lipót német-római császár és magyar király békekövetei, ráadásul Erdélyből és a Dunántúlról is jó híreket kapott a fejedelem. Bár az erdélyi hadszíntéren váltakozó sikerrel folytak a harcok, de nyárra az erdélyi kuruc haderő eredményei – pl. Székelyudvarhely és Kővár várainak⁷⁶ januári elfoglalása; a Maros völgyében és a hozzá délről kapcsolódó Hátszegi-medence, Kenyérmező és Retyezát vidékén Illye, Branyicska, Kolcvára, Szászváros, Alvinc, Szászsebes, Gyulafehérvár; továbbá Marosvásárhely, (Szász-)Medgyes, (Kerelő-)Szentpál, Beszterce, Bethlen várának augusztus közepére eredményesen befejeződő ostroma,⁷⁷ Gyalu bevétele,⁷⁸ a szeptember végére sikerrel záruló Görgény ostroma – nyomán az 1704. július 5-ére, Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen Rákóczit július 8-án Erdély fejedelmévé választották. Károlyi Sándor pedig Szentgotthárdnál július 4-én szép győzelmet aratott a Dunántúlon állomásozó Heister támogatására érkező gróf Johann Joseph von

⁷⁴ Louis Michel a pasa Szeged átadására irányuló követelését csak Ferriol márkinak jelentette, Rákóczi előtt elhallgatta. AR III/I., 1978: 339.; Benda, 1962: 189–209.; Köpeczi, 2002: 30., 76–77.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 206.; Márki I., 2011: 342–343.; Michel emlékirata, 2004: 63–68.; Veress, 1986: 115–116.

⁷⁵ MNL BAZML IV. 2001. p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 198. Hadellátási nyugták 1704–1711. Langenthal dr. Lang Jakab Ambrus (doctor medicus), II. Rákóczi Ferenc udvari orvosa nyugtája. Patak, 1708. december 16.; Heckenast, 2005: 261.

⁷⁶ Kővár kapitulációjáról: MNL OL G 16 I.2.f. Erdélyre és Partiumra vonatkozó iratok 1703–1710. Sub Nro. 2. Capitulatio Kövariensis. Remete (Kővár-vidék), 1704. január 17. 8–10. pp.; MNL OL P 1776 9. csomó. 5. tétel. Országos jelentőségű iratok 1548–1715. 12. Harhoczky/Harhovszky Vencel és Luczai István levele Orosz Pál (?) tábornokhoz. Váralja, (a levél szövege alapján talán Szinyérváralja?) 1704. január 23.; Teleki Mihály naplója, 2004: 156–159.

⁷⁷ Bethlen kapitulációjáról: MNL OL G 16 I.2.f. Erdélyre és Partiumra vonatkozó iratok 1703–1710. Nro. 6. Bethlen Várának Capitulatioja. Bethlen, 1704. augusztus 14–15. 25–29. pp.

⁷⁸ A Kolozsvártól nyugatra fekvő Gyalu kapitulációjáról: MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No. 7., No. 12. Gyalu várának a gróf Csáky László, Rákóczi „egyik Ezere Fő Colonellusa”, valamint „kívül belül lévő hadak Fő Commendánsa”, valamint Nagyszegi Gábor kapitány, gyalui vice-kommandáns által megkötött német–magyar nyelvű kapitulációs okmánya. Gyalu vára, 1704. július 20. 41–53. p.; AR I/I. 1873: 225., Heckenast, 2005: 94., 300–301.

Rabatta⁷⁹ császári generális-főstrázsamester csapatai felett. Ezekről így tudósította Berthóti Zemplén vármegyét a szegedi táborból július 27-én: „Római Császár követjei⁸⁰ itten iterato⁸¹ vannak, az kik békességet járnak, ajánlván magát Római Császár, hogy Josephus⁸² halála után legyen szabad Electio,⁸³ és valamit kérnek, in omnibus⁸⁴ kívánja complacéálni,⁸⁵ de itt hallani sem akarják, mi leszen abból csak a jó Isten tudja. Urunkat Erdélyi Fejedelemmé választották, de acceptálni⁸⁶ nem akarja. Föl földlen [Felföldön] úgy mint Dunántúl Horváth Országából [Horvátországból] jővén 5000 Német és Horvát Hajszternek [Heisternek] conjunctiojára,⁸⁷ azt Károlj [Károlyi] Sándor Uram ő Nagysága megverte 11 zászlót, két szekér dobot ide küldötte”.⁸⁸

Rákóczi számára ezek közül az erdélyi fejedelemmé választás híre volt diplomáciai szempontból a legfontosabb, hiszen uralkodói címmel a birtokában nagyobb mozgástérrel rendelkezhetett a külpolitikai tárgyalások során, ugyanakkor a Berthóti-levéltben említett hezitálása a fejedelmi cím elfogadásával kapcsolatosan arra vezethető vissza, hogy az erdélyi rendek korlátozni kívánták a fejedelmi hatalmat, valamint még élt mostohaapja, Thököly Imre, Erdély 1690-ben megválasztott fejedelme, aki szeretett volna visszatérni a fejedelmi trónra. A betegeskedő és a török által sem támogatott Thököly személye azonban már egyre kevésbé játszott szerepet Rákóczi politikai elképzeléseiben, amit az is igazol, hogy 1704 elején elkezdte saját erdélyi fejedelemsége politikai előkészítését.⁸⁹

⁷⁹ Heckenast, 2005: 350.; Schmidt-Brentano, 2006: 79.

⁸⁰ Feltehetően a Széchenyi Pál kalocsai érsek által küldött követekről lehet szó. Lásd: KO V., 1897: 87–88.

⁸¹ lat. iterato – ismételt

⁸² I. József magyar király

⁸³ electio – választás, azaz itt királyválasztás értelemben

⁸⁴ lat. in omnibus – teljesen, egészen

⁸⁵ lat. complacéálni – tetszésére tenni(?)

⁸⁶ lat. acceptálni – elfogadni

⁸⁷ lat. conjunctio – egyesülés

⁸⁸ MNL OL G 19 II.2.e./A. 1704: Néhai báró Orlay Miklós hadának gyalog és lovas tisztjei levele Rákóczihoz, amelyben kéri a fejedelmet, hogy új parancsnokuknak hagyja meg az általuk választott Barcsay Gergely kapitányt, mivel Orlay halálával kapcsolatosan Thoroczkai István generális-főstrázsamester, erdélyi főparancsnokra gyanakodtak. Közlük azt is, hogy Thoroczkai és gr. Teleki Mihály ezereskapitány és gyulafehérvári commendáns utasítása ellenére, a fejedelem tudta nélkül nem vonulnak ki Gyulafehérvárról és hagyják üresen, mivel ők foglalták el, továbbá Barcsayn kívül másnak nem is akarnak engedelmesséadni. Gyulafehérvár, 1704. május 11. 49–51. p.; MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 125.; AR I/I., 1873: 225.; AR III/I., 1978: 339–340.; Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 284. [online:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=287&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704., 2003: 194–195.; Cserei, 2004: 347–348.; Erdély története. II., 1988: 897–902.; Heckenast, 2005: 45., 317., 368., 429–430.; KO V., 1897: 81–89., 103–104.; R. Kiss I., 1906: 1–47. [online: http://real-j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Kovács, 1988: 64–65.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 205–208.; Márki I., 2011: 342–343., 449–462.; Markó, 1933: 174–208.; Mészáros, 2005: 811–834.; Pál-Antal, 2009: 117–118.; II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, 1994: 41–49., 73.; Szaniszló Zsigmond naplói. V., 1890: 315–318. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1890_38_3_13/?pg=318&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Wesselényi: Sanyarú világ. I., 1983: 58–168., 672–677.

⁸⁹ AR III/I., 1978: 339–340.; Benda, 1962: 189–209.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 205–208., 215–216.

Eközben tovább folytatódott Szeged ostroma. Rákóczi július végén a három várostól, Kecskeméttől, Nagykőröستől és Ceglédttől 400 jó fegyveres gyalogost kíván ostromserege kiegészítésére, míg Pest-Pilis-Solt vármegyétől 1300 embert kért számmal az ostromsáncok kiépítésére. Ugyancsak július végén a Dunántúlról táborába rendelte a koroncói vesztést, Forgách Simont, hogy megbeszéléseket folytasson vele, valamint tárgyaljon a szegedi vár kapitulációjáról a védőkkel. A fejedelem azonban augusztus 3-án, a vár bevételét illetően bizakodó hangú ellenparancsot adott Forgáchnak és utasította, hogy amennyiben megindult már Szeged felé, térjen vissza a Dunántúlra és ott folytassa szolgálatát. Forgách azonban – akit már ekkor leendő erdélyi főparancsnokként emlegettek⁹⁰ – folytatta útját Szeged alá és augusztus 8-án Rákóczi táborában tartózkodott, ahol felmerült, hogy rábízzák az ostrom irányítását. Augusztus 6-án megérkezett a fejedelem tüzérsége, valamint erősítésként Esterházy Dániel⁹¹ és Szemere László⁹² csapatai is, így elkezdődhetett a vár lövetése. Ez ugyan nem okozott súlyos károkat, de a három hete tartó szigorú ostromzár következtében kezdett fogyni a vár élelmiszerkészlete. Ráadásul a rác katonaság körében felütötte a fejét az árulás: Pero Jurinác kapitány vezetésével a rác tisztek és katonák egy része át akarta adni a várat Rákóczinak. Ezt azonban Globitz megghiúsította, a rác kapitányt elfogatta, hadbíróság elé állította, amely halálra ítélte. Az ítélet végre is hajtották, sőt a kapitány fejét elrettentésül kitűzték a vár délkeleti saroktornyára.⁹³

A betegségéből lábadozó fejedelem végül rövidesen felhagyott az ostrommal. Tüzérsége nem tudta volna megtörni Globitz ellenállását, ráadásul előtte volt a bécsi udvar új békeajánlata, továbbá megérkezett hozzá Széchenyi Pál kalocsai érsek levele, aki újabb tárgyalást ajánlott, valamint a tárgyalások idejére fegyverszünetet. Ehhez jött még a temesvári pasa Rákóczi számára kedvezőtlen magatartása is. Így Rákóczi, aki 1704. augusztus 12–13-án még kiadta a szegedi táborban az igen fontos, a szabad vallásgyakorlatot részletesen szabályozó rendeletét, befejezte a vár ostromát és a bácskai hadjáratban kimerült hadaival augusztus 13/14-én elvonult Csongrád–Szolnok–Gyöngyös irányába. Gyöngyöst jelölték ki ugyanis a Béccsel történő meg egyezés feltételeiről a fejedelem és udvara, illetve Széchenyi Pál között lefolytatásra kerülő tárgyalások helyszínéül, ahol szeptember 2-án Rákóczi el is fogadta a szembenálló felek közötti fegyverszünetről szóló egyezményt.⁹⁴

⁹⁰ Érdekes, hogy a Szebenben tartózkodó erdélyi főurak már 1704 májusában hallottak arról, hogy Forgách Simon lesz az erdélyi kuruc főparancsnok. Lásd: Wesselényi: Sanyarú világ. I., 1983: 97.

⁹¹ Heckenast, 2005: 134–135.

⁹² Heckenast, 2005: 405–406.

⁹³ AR III/I., 1978: 339–341.; Hornyik: Kecskemét története. IV., 1866: 130–131.; KO V., 1897: 87–88., 96–112.; Márki I., 2011: 343.; Veress, 1986: 116–117.

⁹⁴ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 573. Szepesi János levele Károlyi Sándorhoz. Csongrádi tábor, 1704. augusztus 15. In: Acta Rakocziana DVD; MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Religionaria. Fasc. 220. No. 417. Religionis liberum exercitium Catholicis, Aug. et Helv. Conf. addictis indulget Francisci Rákóczi. (II. Rákóczi Ferenc rendelete a szabad vallásgyakorlatról Zemplén vármegyéhez. Szegedi tábor, 1704. augusztus 12.) – Lásd: Oláh, 2018: 120–123.; AR III/I., 1978: 339–341.; Hornyik: Kecskemét története. IV., 1866: 130–131., 306–308.; KO V., 1897: 87–88., 114–116., 121–123., 126–128., 133–139.; Köpeczi, 2002: 110–111.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 205–206., 216–218.; Márki I., 2011: 343–344., 354–369.; Veress, 1986: 115–117.

A váradi ostromzár és a Dél-Tiszántúl hadi eseményei 1704 februárjától az év végéig

Nagyvárad környékén és a Dél-Tiszántúlon 1704 januárja után csak kisebb jelentőségű, a váradi blokád helyreállítását és fenntartását célzó hadmozdulatok, kuruc és császári élelemszerző és felderítő portyák, rajtaütések voltak. Gottreich szerint Várad körül átlagosan csekély, mintegy 2000 fős kuruc haderő lehetett, míg a császári helyőrséget 1706. évi adatok alapján mintegy 2300–2400 főre becsülte. Ugyanakkor Bóné András, aki a források alapján úgy tűnik, hogy februártól június elejéig volt az ostromzár főparancsnoka, 1704. június 2-án Buday Istvánnak írott levele szerint nem féltette táborát a váradiak kitörésétől, mert „szoros dispositió⁹⁵ alatt alkalmas hadat” hagyott ott. A blokádban részt vevő kuruc erők tábora 1704 első felében Kismarjában volt. Itt állomásozott Bóné ezrede, továbbá Bihar vármegye nemesi felkelése, valamint a bihari „kishajdúvárosok” mintegy 200 főnyi katonasága is Szunyogh György⁹⁶ parancsnoksága alatt, annak 1704. december végén–1705 januárjában történt fogságba eséséig. Rajtuk kívül Bóné vezénylete alatt álltak némely „szegénylegény törökök”, és egy báró Limprecht János („Joannes de Limbrecht”)⁹⁷ hadnagy, majd kapitány vezette 80 fős, korábban Váradon és Jenőn szolgált német katonaszökevényekből, hadifoglyokból álló század is. Bóné szinte teljesen bihariakból álló lovasezrede a tiszántúli lovasezredek közül a jobb harcértékűek közé tartozott. Bóné és huszárezrede Várad alatti táborozása nagy biztonságot jelentett Bihar vármegye népének, mivel a váradi labancok és rácok szabad portyázását amennyire lehetett, meggátolta. Ezért is tiltakozott Bóné az ellen, hogy Buday István generális négy századát a szatmári ostromzárhoz akarta vezényeltetni. Az pedig kifejezetten nagy riadalmat keltett, amikor májusban Rákóczi parancsot adott Bónénak, hogy „a keze alatt lévő hadaival” vonuljon a Dunaordasnál lévő táborába. Debrecen e parancs hallatán – a május 16-ai tanácsülési jegyzőkönyv szerint – attól tartott, hogy az ellenség elpusztítja majd a környéket, de ugyanitt a folytatásban azt írják, hogy „intimáltatik ugyan, a körül lévő helységekkel a Váradi Commendánsnak kedvét keressük.” E megjegyzés a blokád gyengeségét jelzi, hiszen úgy tűnik, a Várad körüli települések fontolgatták, hogy gróf Johann Franz Colonna von (Völs) Fels ezredes,

⁹⁵ lat. intézkedés, rendelkezés

⁹⁶ Szunyogh Györgyöt Rákóczi 1704 tavaszán nevezte ki a bihari hajdúvárosok lovas- és gyalog, valamint a szabolcsi hajdúvárosok gyaloghadainak főkapitányává, aki azonban ténylegesen csak a bihari hajdúvárosok katonaságát vezényelte egészen az 1704. december végén–1705. január elején Komádiban Tököli-Popovics János aradi rác főkapitány vezetésével végrehajtott sikeres rác rajtaütés alkalmával bekövetkezett fogságba eséséig, amelyről Barkóczy Krisztina egy 1704. (valójában a levél szövegekörnyezete alapján 1705.) január 25-ei keltezésű levélben tudósította férjét, Károlyi Sándort. Katonai működéséről annyit tudunk, hogy Bóné és Szunyogh 1704. április végén a váradi labancok Micskét ért, nagy károkat okozó támadása után válaszul Várad alá vonultak, ahonnan a várőrség 450 marháját elhajtották. Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 299–300. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/I., 1873: 68.; Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. I., 2011: 34–35., 48–49.; Heckenast, 2005: 425.; Seres, 2009: 392–441. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00059/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2009_02_392-442.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

⁹⁷ Heckenast, 2005: 267.

váradí commendáns⁹⁸ kívánságait teljesítsék. Nem meglepő azonban, hogy Debrecen protocolluma szerint Bóné ezt mindaddig nem akarta megengedni, amíg Várad alatt tartózkodik. Kijelentésével viszont nagy aggodalommal töltötte el Debrecen, mivel nem tudták, mitévők legyenek ilyen helyzetben. A hajdúvárosi gyalogság Szatmár alá vezénylése is szóba került 1704 áprilisában Buday részéről, de Rákóczi, mivel a váradí sánc biztosítására is szükség volt, végül is nem járult ehhez hozzá, sőt április végén parancsot adott Budaynak, hogy a letartóztatott és halálra ítélt Kis Albert ezerskapitány gyalogezredét Pataki/Pataky Mihály parancsnoksága alatt Szatmár alól Várad alá küldje, amely úgy tűnik májusban valóban Váradhoz közelebb táborozhatott.⁹⁹

Bónét és lovasezredét tehát Rákóczi május közepe, majd június 2. táján a táborába rendelte. Mivel azonban nem akarta megfelelő erők nélkül hagyni a blokádot, odarendelte a volt váradí császári tiszt Hatzogan Markuly kapitányt,¹⁰⁰ Fonáci Máttyás¹⁰¹ lovas ezerskapitányt, valamint Szappanos István¹⁰² ezerskapitányt és Vajó Andrást, aki azonban nem engedelmeskedett Rákóczi parancsának és nem vonult Váradhoz. Bóné végül nem csatlakozott Rákóczihoz, útja Szolnok felé vezetett, mert híre jött, hogy a rácok arrafelé portyáznak.¹⁰³ Így Szolnok–Mezőtúr térségében maradt nagyjából június második feléig, amikor is ezredével Szatmár térségébe vonult át az ottani ostromzárhoz.¹⁰⁴

Érdekes adalékul szolgál ugyanakkor a váradí ostromzár hézagosságáról, hiányosságairól, a császári helyőrség portyáiról és a partiumi kuruc erők nehézségeiről

⁹⁸ Heckenast, 2005: 145.; Schmidt-Brentano, 2006: 21.

⁹⁹ MNL OL G 19 II.2.c./A. 1704: Joannes de Limbrecht hadnagy levele Rákóczihoz, amelyben többek között kéri kapitánnyá előléptetését. Marjai(?) tábor („in Castris Mariensis”), 1704. június 5. 62–63. p.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 19-ei és május 16-ai bejegyzés. 8., 56; AR I/I., 1873: 68., 79–80., 83–85., 165–166., 207., 215–216., 223–225.; Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. I., 2011: 34–35., 48–49.; Gottreich, 1955a: 114–115., 124–125.; Gottreich, 1955b: 430–431.; KO V., 1897: 60–61.; Seres, 2009: 392–441. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00059/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2009_02_392-442.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁰⁰ Heckenast, 2005: 182.; Hada 1704 őszén, az erdélyi kuruc hadsereg mustrájakor Komlósi/Komlóssy Sándor ezerskapitány parancsnoksága alatt Várad alatt volt. II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, 1994: 45., 77–78., 207–211.

¹⁰¹ Heckenast, 2005: 148.

¹⁰² Heckenast, 2005: 399–400.

¹⁰³ Lásd ezzel kapcsolatosan fentebb a Karcag elleni 1704 június végi rác támadásról szóló hírt. MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. június 28-i bejegyzés. A rácok és császáriak 1703 utáni tiszántúli és ezen belül a Nagykunságig felhatoló portyáiról, a kuruc kori karcagi sáncról, valamint a Nagykunság népének Rákóczi utasítására 1705 táján Rakamazra költöztetéséről lásd még Antal, 1969: 44–45., 48–49. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_1969_olvasokony/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁰⁴ MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No. 187. (189.). II. Rákóczi Ferenc parancsa Vajó Andrásnak, aki korábbi parancsainak nem engedelmeskedett és ezredével nem vonult át a váradí blokádhhoz, hogy ezen parancsának kézhez vétele után hatod napra a keze alatt lévő hadakkal vonuljon Szatmár alá, ahol Buday István generális-főstrázsamester alárendeltségében fog szolgálni. Solti tábor, 1704. június 10. 129–130. p.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. május 16-i bejegyzés. 56; AR I/I., 1873: 72., 125–126., 165–166., 220–225.; Gottreich, 1955a: 124–131.; KO V., 1897: 80–81.; II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, 1994: 207–211.

Szoboszlai Sámuel¹⁰⁵ sólyomkői várkapitány 1704. augusztus 3-án Rákóczihoz írott levele. A Nagyváradtól a Királyhágón át Kolozsvárra menő országúttól északra, a Réz-hegységben,¹⁰⁶ Váradtól mintegy 60 kilométerre fekvő bihari erősség ekkor a Váraddal szembeni kuruc védelmi övezetbe tartozott. A levélből kiderül, hogy 1703 őszén „ülte meg” a pusztán álló várat, őrségét pedig a román származású Csurullya János gyalog ezerskapitány¹⁰⁷ ezredének a sólyomkői uradalomból való két tized¹⁰⁸ oláh (román) hajdúja és néhány magyar hajdú adták 1704 nyaráig. Velük oltalmazta meg a várat az ellenség Sólyomkő elleni rajtaütésekor is és csináltatta meg a vár palánkját, mivel a vidék elnéptelenedett. Csurullya ezredét azonban Rákóczi Komlói/Komlóssy Sándor ezerskapitánynak¹⁰⁹ adta, aki embereit a várhoz küldte, hogy az ott szolgáló hajdúit kikérje. Szoboszlai azonban addig, amíg nem értesítette erről a fejedelmet, nem tett eleget az ezredes kérésének, mivel így a vár gyakorlatilag védtelen maradt volna, ugyanis az alsó vár őrségét mindössze Csurullya két tized oláh hajdúja, míg a felsővárét nyolc magyar hajdú adta, továbbá a vár fegyverzetéhez tartozott egy mozsárágyú is. Szoboszlai azért sem akarta kiadni a hajdúkat, mivel tartott a környéken portyázó „Várad oláh Loboncok”¹¹⁰ támadásától. Azon a véleményen volt, hogy nemhogy csökkenteni, hanem inkább növelni kell a helyőrség létszámát, mivel „ha azon oláh Loboncok Váradon meg fognak szűkülni¹¹¹ mind ebben az Erdőkben fognak tolvajkodni állani”. Akkor pedig Sólyomkőről érdemes őket üldözni, nem máshonnan. Arról is írt, hogy 1704 nyarán a várad helyőrség a környező vidékre több ízben leveleket is küldött, hogy élést vigyenek be nekik, amelyek levelek közül azon a héten kettőt is elfogott. Ennek hatására Szoboszlai megparancsolta a környéken, hogy halálbüntetés terhe mellett („életek fejek vesztése alatt”) tilos élelmiszert az ellenségnek eljuttatni. Mindezek miatt a várkapitány arra kérte a fejedelmet, hogy vagy „Csurullya uram hadából”, vagy Sebesvárról – mint-hogy ott több hajdú van – mintegy harminc hajdút vezényeljen át, mivel a Királyhágón túli Sebesvárnál nincs akkora ellenséges mozgolódás, mint Sólyomkő térségében, ahol a várad császári katonaság élelemszerző akciókat hajt végre, mint pl. a Körösön túli malmoknál. Ha azonban lenne annyi hajdúja, hogy a várban is hagyasson őrséget, negyvened magával is utánuk menne a Körösön túli erdőkben, hogy elfoghassa őket. Levele végén gazdasági híreket közöl a közelfő szüretre tekintettel a Rákóczi által birtokolt élesd-sólyomkői uradalomhoz tartozó élesd¹¹² szőlők állapotáról, amelyeket, bár a vidék elnéptelenedett, megműveltetett és igen szép is, de nincsenek hozzá hordói. A lakatlan falvakban találtak ugyan hordókat, de ha a lakosság hazatér, keresni fogja azokat, így azt javasolta, hogy mivel a parasztok nem tudták a szőlőket megművelni Sólyomkő vidékén és így kevés boruk lesz, engedje

¹⁰⁵ 1703–1704-ben sólyomkői várkapitány, valamint 1704-ben sólyomkői udvarbíró is. Lásd Heckenast, 2005: 420–421.

¹⁰⁶ A Réz-hegység a Tiszántúllal szomszédos nagytáj, az Erdélyi-középhegység, vagy Erdélyi-peremhegyvidék nyugati tájegysége.

¹⁰⁷ Heckenast, 2005: 103.

¹⁰⁸ A tized (tizedalja) itt katonai alegységet jelent, elvileg 10 katonából álló alegység, élén a tizedes állt.

¹⁰⁹ Heckenast, 2005: 242.

¹¹⁰ Váradon császári szolgálatban álló román katonák

¹¹¹ szükségét szenvedni, nélkülözni

¹¹² Élesd, románul Aleșd, ma Románia

meg neki, hogy pénzért vehessen hordót. Végül levele utóiratában beszámolt a vár-
őrség kárvallásáról, amely a vár elleni korábbi rajtaütéskor érte őket. A hajdúk
ugyanis jószágait a vár körüli hegyeken tartották, és amikor a labancok a vár alá
mentek, egy részük reggeltől délig a vár kapuja felől keményen puskázta az őrséget,
ezzel lehetőséget adva a csapat másik részének, hogy ez idő alatt elhajtsa az őrség
minden marháját 15 lóval együtt. Emiatt Szoboszlai arra kérte a fejedelmet, hogy
valamennyi „költséget” utaljon ki az őrség kárainak enyhítésére.¹¹³

A váradi blokád parancsnoka 1704 második felétől – azaz már Szoboszlai levele
születésekor is – egy sárosi főrend és volt Gombos-huszárezredbeli császári kapi-
tány, a Rákóczi által – egyes adatok szerint – már 1704 májusában brigadérossá elő-
léptetett báró Palocsay György¹¹⁴ lett („Váradi Bloqvadának és körül belül való Pas-
susoknak Fő Commendója”), aki eleinte a kismarjai táborban állomásozott. Július
16-án innen tudósította Bóné Andrást Rákóczinak a rácok felett Feketevíznél aratott
győzelméről, Titel bevételéről és arról, hogy a fejedelem Szeged alá vonul. A debre-
ceni városi tanács július 20-i jegyzőkönyvi bejegyzéséből arról értesülünk, hogy a
Kismarján táborozó Palocsay 1000 hajdú szállítására 200 lovas szekeret kért a város-
tól, vagyis az ostromzárban bizonyosan szolgált nagyjából egy ezrednyi gyalogos is
1704 nyarán.¹¹⁵

A források alapján úgy tűnik, Palocsay július végétől már nem Kismarján táboro-
zott, ugyanis 1704. augusztus 5-én arról írt nagybátyjának, Károlyi Sándornak, hogy
átvette a váradi ostromzár parancsnokságát, és nemrég a Várad melletti Püspöki-
hez¹¹⁶ vonult csapataival, ahol sáncot emeltetett („most éppen Váradhoz szállottam,
Püspökihez az haddal holott is erős sáncot csináltattam”). Azt is megírta, hogy há-
rom nappal korábban Váradról kiszökött hozzá a váradi labancok egy főstrázsames-
tere és kapitánya huszonkét katonával együtt, akik átálltak Rákóczi hűségére és re-
méli, hogy a többi is kiszökök. Levele végén arra kérte Károlyit, érje el a fejedelem-

¹¹³ Szoboszlai levele is alátámasztja Gottreich megállapítását a váradi ostromzár gyengeségéről, azaz a laza
körülzárolás miatt a császáriak képesek voltak élelmiszerral ellátni a várat akár nagyobb, 50–60 kilométe-
res távolságról is, jelentősen növelve ezzel a várőrség harcképességét és egyben csökkenve Rákóczi hada-
inak esélyét a vár bevételére. MNL OL G 19 II.2.e./A. 1704: Szoboszlai Sámuel sólyomkői várkapitány
levele II. Rákóczi Ferenchez. Sólyomkő, 1704. augusztus 3. 101–104. p.; Gottreich, 1955a: 124., 128.;
Papp, 1998: 36–37., 50., 89.

¹¹⁴ ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 107/pol/1704/b.
Báró Palocsay Mihály kapitány levele cserneki Dessewffy Ferenchez, Sáros vármegye alispánjához,
amelyben kifogásolja a Dessewffy november 26-ai levelében foglaltakat. Csircs (Csércs), 1704. november
26. – Érdekes, hogy itt Palocsay Mihály a bátyját „Generális Uram”-ként említi.; Heckenast, 2005: 325–
326.; Mészáros, 2006: 41., 125–126.

¹¹⁵ MNL OL G 15 4. doboz. I.1. Capsula A.2. Fasc. 1. II. Rákóczi Ferenc fejedelem feljegyzései 1703–1704.
5tus Extractus. Ex originalibus ungaricis excerptus Anno 1704. a die 14. 7bris; ex Literis variorum Anni
1703 a D. Generali datis. 149. Palocsay György levele Bóné Andrásnak. Kismarjai tábor, 1704. július 16.
45. p.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. július 20-ai bejegyzés. 82.;
ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 107/pol/1704/a.
Báró Palocsay Mihály kapitány levele Sáros vármegyéhez. Palocsa vára, 1704. november 25.,
107/pol/1704/b.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909:
295–300. [online:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utol-
só hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/I., 1873: 224–225.; Barcsa, 1900: 53–54.

¹¹⁶ Biharpüspöki, vagy Váradpüspöki, románul Episcopia Bihor, ma Nagyvárad (Oradea) része, ma Romá-
nia.

nél, hogy a szatmári ostromzár főparancsnoka („fő Commandérozó Generálisa”) legyen, ez esetben ugyanis a Várad alatt táborozó Palocsay ugyanis akkor közelebb lenne hozzá és szabadabban meglátogathatná. Szeptember 29-én sürgős levélben arról értesítette az ekkor már a Tiszántúlon állomásozó Károlyit, hogy értesülése szerint Aradról a következő éjszaka kivonulnak a rácok, de hogy hová szándékoznak menni, azt még nem tudta. Tartott azonban támadásuktól, amely válasz lenne „minapi” Várad elleni portyájukra, ezért, mivel kevés a lovassága, kérte Károlyit, hogy küldje el a mellette összegyűlt lovas hadakat segítségül néhány napra, mert „non putaremtúl”¹¹⁷ tartott, noha megkapta a fejedelem parancsát a császáriakkal kötött 1704. szeptember közepétől október végéig tartó fegyverszünetről. Ezzel függhet össze a debreceni városi tanács október 3-i jegyzőkönyvi bejegyzése, amely szerint Palocsay arra a hírré, hogy az aradi rácok Sarkad felverésére készülnek, ismét 200 lovas szekeret kért a gyalogság számára, azaz körülbelül egy ezrednyi gyalogságot kívánt szállítani. 1704. november 21-én pedig szintén a (várad-)püspöki táborból Rákóczi parancsára hivatkozva fenyegette meg Szabolcs vármegyét, mivel többszöri felszólítása ellenére sem jelentek meg a nemesi felkelés lovasai a váradi ostromzárban való szolgálatra. Ezért közölte, hogy akár katonai erővel is rákényszeríti a megyét, hogy személyes hadfelkeléssel szolgáljanak Váradnál és ne úgy, mint eddig, hogy csak a szegényebb nemeseket küldték a táborba. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Szabolcs vármegye nemesi felkelése 1704 őszén már Várad alatt is szolgálhatott.¹¹⁸

A fejedelem Palocsaynak, mint volt császári huszártisztnek adományozta 1704 őszén egy reguláris lovas-, azaz karabélyosezred főcolonellusságát is. Emiatt testvérét, a mellette szolgáló báró Palocsay Mihályt, az új lovasezred első compániájának kapitányát¹¹⁹ novemberben haza is küldte Sárosba a század toborzására, ahol Palo-

¹¹⁷ lat. véletlen esettől, meglepetéstől

¹¹⁸ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 549. Palocsay György levele Károlyi Sándorhoz. Püspöki tábor, 1704. augusztus 5., No. 624. Palocsay György levele Károlyi Sándorhoz. Püspöki, 1704. szeptember 29., No. 974. Makai István „Kegyelmes Urunk Ő Nagysága Belényesi Praesidiarius Hadainak Kapitánya levele Károlyi Sándor főgenerálishoz. Belényes, 1705. január 3. (Makai ebben a levélében generálisnak írja a püspöki sáncban táborozó Palocsayt.) In: Acta Rákócziána DVD.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. október 3-ai bejegyzés. 100.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 285., 295. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Márki I., 2011: 354–369.; Theatrum Europaeum, 2013: 307–310.

¹¹⁹ Testvére, báró Palocsay Mihály ekkor szintén rendelkezett bizonyos katonai tapasztalatokkal. 1703 őszén csatlakozott Rákóczihoz, amikor is Palocsa és Dunaveczt/Dunajec váraiba befogadta Rákóczi őrségét, aki erre Palocsa vára és az ottani határszoros kapitányává nevezte ki. 1704 februárjában, az eperjesi ostromzárban Dessewffy Ferenc sárosi alispán és kapitány parancsnoksága alatt szolgálatot teljesítő Sáros vármegye nemesi felkelésének főhadnagya („Supremus Ductor Baro Michael Palocsay” – ez a nemesi felkelés kapitánya után következő rendfokozat). A Károlyi Sándor tábornagy parancsnoksága alá tartozó erdélyi és tiszántúli ezredek 1706. február 26-án, Diószegen kezdődött hadimustrájakor bátyja reguláris lovas karabélyos ezredében kompániás kapitány, a 4. század parancsnoka. 1707 őszén csatlakozott a Bécsből Felső-Magyarországra érkezett, a ruszinok Rákóczi elleni fellázításával megbízott Hodermszki János József görög katolikus püspökhöz és elpártolt a fejedelemtől. A palocsai uradalombeli birtokrészeit a fejedelemtől György bátyja kapta meg. ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 62/pol/1704. II. Rákóczi Ferenc parancsa Sáros vármegyéhez, amelyben utasítja a vármegyét, hogy minél nagyobb számban keljenek fel és szálljanak táborba az eperjesi ostromzárhoz, ahol nemzeti és vitézlő Luby György parancsnoksága alá fognak tartozni. Miskolc, 1704. február 4., 88/pol/1704. Keresztesi Dessewffy Ferenc Sáros vármegyei alispán, illetve Luby György colonel-

csay Mihály katonái ellátása és toborzása miatt nézeteltérésbe került Sáros vármegye hatóságával. Levélváltásukból kiderül, hogy az új reguláris kuruc lovasezred toborzókörzete a vármegye információja szerint nem Sáros, hanem Bihar és Máramaros volt,¹²⁰ míg Palocsay Mihály arra hivatkozott, „hogy Nemes Bihar Vármegye az Váradi Bloqvadásban, Máramaros az Szagmariban¹²¹ talpol és strázsál és keményen hadakozik” ráadásul a hadgyűjtő pátens alapján arra hivatkozott, hogy ott gyűjthet katonát, ahol kaphat.¹²²

Palocsay György ugyanakkor a szervezés alatt álló huszárezredébe lépett és szolgálót teljesítő katonák fizetésével kapcsolatos gondokról, valamint ezzel összefüggésben a még nem teljesen feltöltött ezrede harctéri veszteségeiről tudósította Rákóczi 1704. december 17-én Várad alól. Levelében azt is megírta, hogy a váradi helyőrségtől nem kell tartani a környéknek, több hadat nem is kér a blokádhoz, ellenben Arad környékére igen, hogy meggátolhassák az aradi rácokat abban, hogy megsegítsék Váradot. („Az Váradi ellenség mia már Kegyelmes Uram ez a föld békével maradhat és az itt való Bloqvadaban több Had nem is kívántatik, csak Arad körül holott az Ráczságnak ezen Bloqvadara igyekező gonosz szándékát meggátolhassa, azon ellenség már most igyekezik, hogy felszabadíthassa Várad vára szorulását.”) Végezetül arról is panaszt tett, hogy a mellette lévő, 100 főre gyarapodott német katonák fizetését Grabarics Jakab¹²³ diószegi inspektortól nem kapta meg, ezért ez ügyben is várja a fejedelem parancsát.¹²⁴

Annyi bizonyos, hogy a blokádban szolgáló kuruc haderő ellátásában Szabolcs és Bihar vármegyék, a bihari „kishajdúvárosok”, valamint Debrecen is részt vállalt. Debrecen 1704-ben - a tanácsulési jegyzőkönyv szerint - csak a váradi blokádban szolgáló legénységi állományú gyalogos és lovas katonák (gregariusok) és lovaik számára 35600 kenyeret, 287 vágómarhát, 2585 köből abrakot, 266 szekér szénát és 126 kőszót szállított, ehhez járult még a tisztek számára adott sokszori „discretio”, azaz ajándék. Szabolcs vármegye esetében pedig többek között fennmaradt II. Rákóczi Ferencnek, egy 1704. július 22-én a szegedi táborból küldött, a hadellátás szervezésének részleteibe is bepillantást engedő rendelete, amely kötelezte a vármegyét a váradi blokád élelmezésére. A fejedelem kifejti rendelete elején, hogy a váradi helyőrség kitörésének megakadályozására és a vár „megvétele” elősegítésére meg kellett az ostromzárát erősíteni. Annak érdekében pedig, hogy az ostromzárhoz rendelt hadak élelmezése biztosított legyen – ami által hasznosabban szolgálhatják az országot, valamint a környező lakosságot is megoltalmazza az ellenségtől – a

lus/főkapitány és commendáns/főcommendáns megállapodása az eperjesi ostromzárbán szolgáló kuruc seregek ellátásáról. Sárosi tábor/kastély („In Castro Sáros”), 1704. február 17., 120/pol/1704/a. Sáros vármegye nemességének lustrája. Kísszeben, 1704. február 27.; Heckenast, 2005: 111–112., 190.; KO V., 1897: 405–407., 744–748.; Thaly III., 1873: 172–184.

¹²⁰ A Palocsay-karabélyosezred hadkiegészítési területéhez tartozott még kezdetben a fentiekén kívül Szabolcs és Bereg vármegye is. Ságvári, 2002: 204–207.

¹²¹ Szatmáriban

¹²² ŠAP Šarišká župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 107/pol/1704/a. és 107/pol/1704/b.; Ságvári, 2002: 189–228.

¹²³ Heckenast, 2005: 167.

¹²⁴ MNL OL G 19 II.2.e./A. 1704: Palocsay György levele II. Rákóczi Ferenchez. Váradi blokád, 1704. december 17. 185–187. pp.

szükséges természetbeni hadellátás irányítására kinevezte csicseri Orosz Györgyöt főinspektornak,¹²⁵ a később jelentős közéleti pályát befutó bihari köznemest, Baranyi Miklóst¹²⁶ pedig commissariusnak (hadbiztosnak). Feladatuk az volt, hogy a váradi blokádban lévő hadak ellátására és egyéb szükségleteinek biztosítására rendelt vármegyéktől, amennyire lehet, a kivetés szerinti élelmiszert, szekereket és gyalogszeres embereket (munkaerőt) havonta eljuttassák a diószegi prófontházba.¹²⁷ A rendelet szerint a vármegyére eső legújabb portaszám (135) alapján Szabolcsra kivettek havonta 472,5 köböl lisztet, 270 mázsa húst, 23 szekeret és 11 gyalogszeres embert. Rákóczi arra is utasította a megyét, hogy saját hatáskörében intézkedjen arról, hogy ez a hadellátási kötelezettség a főinspektor, vagy a commissarius felszólítására – mindaddig, amíg szükséges, vagy más utasítás nem érkezik – jusson el havonta a diószegi prófontházba, úgy, hogy a következő havi ellátmány már az előző hónap közepére legyen ott hiánytalanul.¹²⁸

Rákóczi e Szabolcs vármegyének szóló rendeletét némileg módosította a Vihnyén, 1704. október 8-án kiadott rendeletével, amely azért is érdekes, mert képet kapunk a váradi blokádban ekkor szolgált kuruc katonaság fegyvernemi összetételéről is. Rákóczi utal arra, hogy korábban a megyét a váradi blokád ellátására kötelezték, de mivel az ott szolgáló hadak inkább gyalogságból álltak, az abrak és szénaadás inkább a szatmári blokádban szolgáló hadak számára szükséges, mivel az ellátásukra rendelt vármegyék, részben a császári helyőrség többszöri kitérései által okozott károk, részben az ott szolgáló hadak nagyobb létszáma miatt annyira kimerültek, hogy nem tudják teljesíteni takarmányadási kötelezettségüket. Ezek miatt Rákóczi a közlegő télre tekintettel parancsot adott csicseri Orosz György főhadbiztosnak, hogy mivel az Ecsed és Püspöki táján kaszált széna nem fedezi a két blokádban szolgáló hadak szükségleteit, készítsen olyan, a portaszámokhoz igazodó felosztást, amellyel megelőzik azt, hogy a hadak a kevés takarmány kimenni kényszerüljenek a megye településeibe, amellyel egyrészt elhanyagolják az ország szolgálatát, másrészt megterhelik a lakosságot. Rákóczi ezek után utasította a megyét, hogy a korábbiaknak megfelelően továbbra is lássa el élelmiszerekkel a váradi blokádot, míg a hadak széna- és abrakszükségletének megyénkénti felosztásáról Orosz György fog dönté-

¹²⁵ Csicseri Orosz György 1704. június 28-tól a váradi és szatmári blokád commissariusainak inspektora, 1704. július 22-től pedig a váradi és szatmári blokád főinspektora, augusztus 28-tól főhadbiztos. Heckenast, 2005: 318.

¹²⁶ Heckenast, 2005: 44.; Papp, 1998: 44–45.

¹²⁷ Diószeg (Bihardiószeg, románul Diosig, ma Románia) a Rákóczi-szabadságharc idején Bihar vármegye egyik legjelentősebb mezővárosa, ahol a forrás szerint prófontház, azaz katonai élelmezési raktár volt. Esze, 1951: 40–45.

¹²⁸ MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. január 11-i, január 13-i, január 19-i, március 9-i, július 20-i, október 3-i és december végi bejegyzés. 7., 8., 36., 82., 100., 120.; MNL SzSzBML IV. A. 1. b. Fasc. 5. No. 9. II. Rákóczi Ferenc hadellátási rendelete Szabolcs vármegye számára, amelyben élelmet, szekereket és munkásokat kér a váradi blokádhoz. Szegedi tábor, 1704. július 22.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909: 284–288. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/I., 1873: 215–216.; Gottreich, 1955a: 131.; KO V., 1897: 60–61.; Seres, 2009: 395–396. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00059/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2009_02_392-442.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

ni, a megye pedig saját hatáskörében hozzon olyan rendelkezést, hogy a főhadbiztos utasítása alapján a rá kivetett havonkénti takarmánymennyiséget késlekedés nélkül juttassa el ahhoz az ostromzárhoz, ahová Orosz rendeli. Végezetül Rákóczi arról is részletesen rendelkezett, hogy a beszolgáltatásra kerülő takarmány megfelelő mennyiségű és jó minőségű legyen.¹²⁹

Várad térsége, illetve a Dél-Tiszántúl katonai erőviszonyaiban 1704 őszén az jelentett bizonyos változást, hogy Károlyi Sándort, a mezei hadak főgenerálisát Rákóczi az újabb sikertelen dunántúli hadjáratot követően átvezényelte a Tiszántúlra, amelyről Károlyi szeptember 15-én Hevesről írott levelében tájékoztatta a kolozsvári táborban tartózkodó gr. Csáky Lászlót.¹³⁰ Levele elején arról írt, hogy néhány nappal korábban az addig a táborában lévő Szilágyi András és Diószeghi Pál magukhoz vettek bizonyos számú katonaságot, és a préda kedvéért bementek Erdélybe. Ezért kérte Csákyt, hogy mind Szilágyit és Diószeghit a mellettük lévő katonákkal, mind pedig más magyarországi katonákat, akik csak a „Praeda praetextussa alatt”¹³¹ mentek Erdélybe, kényszerítse a visszatérésre, ha pedig nem akarnak kijönni Erdélyből, akkor fogja el, verje vasa őket és úgy küldje ki. Arra is megkérte Csákyt, hogy legyen figyelemmel az ilyen katonákra, akik „a Haza szolgálatát kerülik”, és küldje őket vissza Magyarországra. Közölte továbbá, hogy Rákóczi parancsára átkel a Tiszán és Debrecenben lesz 4–5 napig, ott találhatják meg a katonák. Károlyi valóban nem sokáig időzhetett Debrecenben, mivel Szappanos István ezereskapitány¹³² szeptember 21-én már innen válaszolt neki és közölte, hogy hadai nincsenek szétszéledve, hanem mellette vannak, de a parancsára visszafordul oda, ahonnan jött. Kérte ugyanakkor Károlyit, adja parancsba a provisoroknak,¹³³ hogy gondoskodjanak hadai elegendő ellátásáról. Levele második felében azután az „Aradi commendáns”¹³⁴ fegyverszünettel kapcsolatos megkereséséről számolt be. A levélből úgy tűnik, hogy a parancsnok értesítette Szappanost a fegyverszünetről, és megüzente neki, hogy ez idő alatt ne hadakozzon, de ő ezt a császáriak „csalogatásának” (megtévesztésnek) gondolta. A levél arról árulkodik, Szappanos nem tudott a fegyverszünetről, és Borosjenő alól elhajtatta a németek marháit. Szappanos csatolta Károlynak írott leveléhez a commendáns megkeresését „a Colonich instructiojával egyetemben” azzal a megjegyzéssel, hogy ő a fejedelemtől semmilyen megállapodásról nem értesült, „amely a békességet illette volna”, ezért is tűnik úgy, hogy a fegyverszünetről szóló és a harcok beszüntetésére irányuló császári tájékoztatást csak csalárd megtévesztésnek gondolta, amelynek nem hitt. E levél tanúsága szerint a fegyverszünet híre még nem minden kuruc parancsnokhoz jutott el szeptember közepén, de később a fegyverszünet időszaka a Tiszántúlon katonailag valóban nyugodtabb volt. Szeptember végén – úgy tűnik – Károlyi is birtokain tartózkodott,

¹²⁹ Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909: 287–288. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹³⁰ Heckenast, 2005: 94.

¹³¹ lat. a préda ürügye alatt, azaz a zsákmányolás kedvéért

¹³² Heckenast, 2005: 399–400.

¹³³ lat. udvarbíró, tisztartó

¹³⁴ Ekkor Löffelholz az aradi vár commendánsa, míg Tököli-Popovics János az aradi rác főkapitány.

mivel Bóné András és Pósalaki János debreceni jegyző¹³⁵ Apátiba, illetve Baktára, míg Palocsay György Károlyba címezte a neki szóló leveleket.¹³⁶

Károlyi hadainak állomáshelyéről ugyanakkor szeptember végén épp Pósalaki János fent említett – a Rákóczi-szabadságharc kitörésének időszakára fontos adatokat tartalmazó, valamint a kuruc hadak fegyelmi viszonyaira is rávilágító – panaszleveléből értesülhetünk. Pósalaki diószegi szőlőjének megtekintésére menve útközben, „a Pályi¹³⁷ nyírerdőn kívül”, Léta térségében¹³⁸ találkozott négy zászlóalja (század) katonával. Közöttük volt Károlyi lovasezredének két tisztje, Pósalaki „régis ismerőse”, Pikó Demeter¹³⁹ és Török Péter¹⁴⁰ hadnagyok. Ők néhány nappal korábbi sérelmük miatt, ti. azért, mert Károlyi debreceni tartózkodásakor, magának Károlynak a parancsa alapján nem engedték be őket a városba, „solemnis militaris executio”-t¹⁴¹ hajtottak végre rajta, azaz agyba-főbe verték Pósalakit a katonák szeme láttára, és csak Nyíri András ezereskapitány¹⁴² érkezése mentette meg az életét, aki sebesülten elvergődhetett végre Diószegre. Károlyi egyébként e miatt az eset miatt Pikó Demetert és Török Pétert decemberben lefogatta és fogolyként Kassára küldte. Károlyi később, 1704 őszén–telén hadaival Várad térségében táborozott. Október végén, november elején csapataival egészen Makóig hatolt le, mivel XIV. Lajos francia király követét, Des Alleurs márki altábornagyot¹⁴³ kellett volna katonai biztosítással a fejedelemhez kísérnie, aki november 3-án Nándorfehérvárról Temesvárra érkezett, de a törökök neki és kíséretének egészen 1705. február elejéig nem engedték meg, hogy belépjen a magyar területre. Ezt követően Károlyi majd egy hónapig, november közepe és december közepe között leginkább Földesen tartózkodott, itt rendezte be főhadiszállását levelei és naplója tanúsága szerint. Ebben az időszakban azzal bízták meg, hogy mihelyt a francia követség engedélyt kap, hogy elindulhasson török felségterületről, biztosítsa Des Alleurs megfelelő erejű kíséretét

¹³⁵ Heckenast, 2005: 346.

¹³⁶ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 624., No. 631. Károlyi Sándor levele gróf keresztszegi Csáky Lászlóhoz, Rákóczi generális-főstrázsamesteréhez (sic!). Heves, 1704. szeptember 15., No. 632. Szappanos István levele Károlyi Sándor főgenerálishoz. Debrecen, 1704. szeptember 21., No. 633. Bóné András levele Károlyi Sándorhoz, Rákóczi mezei hadai főgenerálisához. Angyalosi tábor, 1704. szeptember 25., No. 634. Pósalaki János levele Károlyi Sándorhoz, Szatmár vármegye örökös főispánjához, Rákóczi mezei hadai egyik főgenerálisához Diószeg, 1704. szeptember 26. In: Acta Rákócziana DVD.; KO V., 1897: 159–161.; Kovács, 1988: 62–69., 196–203.; Theatrum Europaeum, 2013: 307–310.

¹³⁷ Monostorpályi – Hosszúpályi térsége

¹³⁸ Ma Létavértes része, korábban Bihar vármegyei, ma Hajdú-Bihar megyei település.

¹³⁹ A karcagújszállási származású Pikó, vagy Zöld Demeter Károlyi Sándor hadainak 1706-os mustrajegyzéke szerint Károlyi mezei lovasezrede 4. századának parancsnoka főhadnagyi rangban. A Károlyi Sándor tábornagy parancsnoksága alatt álló lovas és gyalogezredek 1706. évi mustrakönyve. Károlyi Sándor [Újvárosi Szűcs János által vezényelt mezei lovas] ezrede. 31. p. In: Acta Rákócziana DVD.; Heckenast, 2005: 341.

¹⁴⁰ Egy Török Péter nevű főhadnagy Károlyi Sándor hadainak 1706-os mustrajegyzéke szerint Károlyi mezei lovasezredében szolgált, mint „voluntarius”, azaz önkéntes (szám feletti) tiszt. A Károlyi Sándor tábornagy parancsnoksága alatt álló lovas és gyalogezredek 1706. évi mustrakönyve. Károlyi Sándor [Újvárosi Szűcs János által vezényelt mezei lovas] ezrede. 31. p. In: Acta Rákócziana DVD.

¹⁴¹ lat. ünnepélyes katonai ítélet-végrehajtás/kivégzés, itt tkp. hatalmaskodás

¹⁴² Heckenast, 2005: 309–310.; Seres, 2009: 402. [online:

http://epa.oszk.hu/00000/00018/00059/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2009_02_392-442.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁴³ Heckenast, 2005: 111.; Mészáros, 2006: 110–114.

az ellenséges dél-alföldi császári csapatokkal szemben, valamint amíg itt állomásozik, oltalmazza a császáriak ellenében is a vidéket. Így a parancsnoksága alatt álló ezredek, mint pl. saját lovasezrede, amelyet a református Gencsy Zsigmond¹⁴⁴ ezereskapitány vezényelt, vagy a szintén református bihari ezereskapitány, Nyíri András vezetett lovasezred, illetve a tapasztalt szabolcsi lovassági tisztt, Ibrányi László ezereskapitány lovasezrede időnként Várad körül is portyáztak. Rákóczi parancsára aztán december második felében, karácsony táján egy nagyobb szabású portyázó hadműveletet hajtott végre Belényes, Borosjenő és Gyula térségében. Erről így írt feleségének, Barkóczy Krisztinának Debrecenből december 19-én kelt levelében: „... tegnapi napon érkezék az M[éltóságos] Fejedelem parancsolatja, hogy Bellényes, Jenő és Gyula fele menjek és így már Édesem oda kell holnap után indulnom... Én is megpróbálom Jenőt, Gyulát pisztollyal. Jenőnek várához nem bízom, hanem Gyulát reménlem.” Károlyi tehát Borosjenő és Gyula irányába támadott, előbbi bevételét – ostromtüzérség hiányában – reménytelennek tartotta, de úgy vélte, Gyulát esetleg megszerezheti. Csapatai karácsony táján Borosjenő alatt sikeresen megütköztek az ottani rációkkal, akikből sokat levágtak, vagy a Kőrösbe szorítottak, és zsákmányoltak 200 marhát is, december 28-ára pedig kitzúzte a Gyula elleni támadást. Ez azonban megghiúsult, mivel ezereskapitányai, Gencsy Zsigmond és Ibrányi László lovasságukkal együtt elkéstek. A dél-bihari kuruc erősség, Belényes helyzetéről is beszámolt az 1704. december végén, 1705. január elején feleségének írott leveleiben, amely szerint, ha tisztjét oda nem küldte volna, fellázadtak volna.¹⁴⁵ Majd 1705. január 2-án, Biharkeresztesről írott levelében arról tudósított, hogy Debrecenbe vonul, és ott várja be a Belényesből érkező Nyíri Andrást. Károlyi tehát a december végi Borosjenő és Gyula térségében végrehajtott hadmozdulatait után Berekböszörmény, Biharkeresztes térségébe vonult vissza, itt töltve az évvégét és az újesztendő első napjait, majd január elején megindult Debrecenen és Miskolcon át a fejedelem verebélyi táborába.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Heckenast, 2005: 157.

¹⁴⁵ A belényesi kuruc helyőrség commendánsa ekkor Makai István. MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 974. Makai István „Kegyelmes Urunk Ó Nagysága Belényesi Praesidiarius Hadának Kapitánya levele Károlyi Sándor főgenerálishoz. Belényes, 1705. január 3. In: Acta Rákócziána DVD. Leveléből az derül ki, hogy a helyőrség és Bihar vármegye belényesi járásának szolgabírája, Várnay Gáspár között a zsoldfizetés és annak mértéke körül támadt nézeteltérés és zendülés, amelynek során, úgy tűnik tetteleg bántalmazták („megdöfölték”) a szolgabíró. Várnay e miatt panaszt tett Palocsay György „generális” előtt, Palocsay pedig Makai távollétében hadbírószági vizsgálatot kezdett, és több katonát fogságra vetett, akiket a püspöki sáncba akart vitetni. E miatt azonban hatásköri nézeteltérés alakult ki Palocsay és a közben Rákóczitól visszatért Makai commendáns között, aki vitatta Palocsay eljárásának jogszerűségét, mivel szerinte neki, mint várkapitánynak kell első fokon helyben eljárni az ügyben a lefogatott helyőrségi katonák felett, ráadásul Palocsay egyoldalúan, a felperes szolgabíró panasza alapján hozott döntést. Bánkúti, 1988: 112–116. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_11/?pg=112&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Heckenast, 2005: 278.

¹⁴⁶ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 634. Pósalaki János levele Károlyi Sándorhoz Szatmár vármegye örökös főispánjához, Rákóczi mezei hadai egyik főgenerálisához. Diószeg, 1704. szeptember 26., No. 641. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Földes, 1704. december 3., No. 974., MNL OL P 398 35388. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Földes, 1704. november 25., 35389. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Békés, 1704. november 8., 35390. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Földes, 1704. november 12., 35396. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Földes, 1704. december 11., 35398. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Földes, 1704. decem-

Károlyi 1704 őszi–téli tiszántúli táborozása azért is érdekes a térség hadtörténete szempontjából, mert egy Földesről, 1704. november 14-én Rákóczihoz írott levelében javaslatot készített a Körös-Maros köze és az Erdéllyel határos dél-tiszántúli terület védelmének megszervezésére. Leveléhez mellékelte egy jegyzéket azon erősségekről, amelyek feladata lett volna a Körösök vidéki frontvonalon, az Aradon, valamint a Maros-melléken, Gyulán és Borosjenőn állomásozó rác és császári erők elleni védelem, azaz Károlyi egy „végvárvonalat” akart megszervezni a térségben. Erre annál is inkább szükség volt, mert a császári erők, különösen is az aradi rácok portyái (1704: bihari katasztrófa, Karcag feldúlása, dévaványai portya, Szalonta és Tulka felégetése, stb.) állandó fenyegetést jelentettek a Rákóczi fennhatósága alá tartozó közép- és dél-tiszántúli területeken.¹⁴⁷

A Károlyi-féle 1704 őszi tervezet az alábbiakat javasolta. Abban az esetben, ha a Tiszántúl veszélyeztetett déli részén jelentősebb mezei haderő lenne, ami szükség esetén mindenkinek segíteni tud, akkor a „végekben”, vagyis a kuruc kézen lévő erősségekben nem kell nagyobb erőket állomásoztatni, csak annyit, amely néhány napig kitartana, amíg a segítség meg nem érkezik. Ilyen nagyobb létszámú mezei haderő azonban nem volt a Tiszántúlon, de ennek ellenére a véghelyeken mégsem szükséges nagyobb helyőrséget tartani, mivel bármerre is támadna a teljes aradi rác katonaság, egy-egy helyőrség csak néhány napig lenne képes feltartóztatni őket. Károlyi szerint elég lenne csak kisebb, mozgékony őrségeket elhelyezni „vigyázó formában”, amelyek figyelnék az ellenséges csapatmozgásokat, és amikor szükséges, értesítik a fenyegetett terület lakosságát, hogy azok gondot viselhessenek magukra, vagy ha nagyobb kuruc csoportosítás állomásozik ott, akkor azok akadályoznák meg az ellenség betöréseit.

Károlyi ugyanakkor a készülő erdélyi hadjáratral összefüggésben egy olyan tervet vázolt fel Rákóczinak, amely szerint a hadjárat nyitányaként egy nagy erejű támadással kellene kiiktatni a Körös-Maros közén lévő császári erőket. Azt javasolta, hogy Forgách hadereje Szatmár elfoglalása után ne közvetlenül, a Szamos völgyében Kolozsvár irányában törjön be Erdélybe, hanem Várad mellett elhaladva jöjjön le az Erdőháton¹⁴⁸ Világosvár felé és semmisítse meg a Maros melléki rác bázisokat,

ber 15., 35399. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Debrecen, 1704. december 19., 35400. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Fergeteg mezeje, 1704. december 27., 35401. Károlyi Sándor levele Barkóczy Krisztinához. Berekböszörmény, 1704. december 29. In: Acta Rákócziána DVD.; De l'Hommeau, 2004: 78–84.; KO V., 1897: 159–162.; Károlyi Sándor levelei feleségéhez. I., 1994: 12–33.; Károlyi Sándor önéletrása és naplójegyzetei, 2004: 112–113.; Kovács, 1988: 69–73.; Markó I., 1917: 1–12.

¹⁴⁷ Bánkúti, 1988: 111–116. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_11/?pg=112&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Milleniumi emlékkönyv, 2000: 75–77. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_2000_milleniumemlekkonyv/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2000: 237–244. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2002: 4–5. [online: <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/04/2002-4.pdf> – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Virágh, 1962: 38–39., 86., 94–96.

¹⁴⁸ Az Erdőhát vagy Erdőhátság Bihar és Zaránd vármegyék területén, a Fehér- és Fekete-Körös közén és partjain fekvő, egykor hatalmas erdők borította tiszántúli történeti tájegység, ennek területén található pl. Nagyszalonta és Feketebátor is.

majd innen kelet felé fordulva a Zaránd vármegyei déznai járáson és szoroson át vonuljon Erdélybe, mivel az a vidék, amely Aradot és Déva várát látja el élelmiszerekkel, nincs annyira felélve. Rabutin meg már csak akkor venné észre Forgách hadát, amikor már a nyakán lenne, mivel a csapatai Kolozsvár felé vigyáznak. A rác bázisokat pedig a temesvári basával összefogva lehetne megsemmisíteni, amennyiben a fejedelem rá tudná venni a basát – ha kell ajándékkal –, hogy ha a rácok elmenekülnek, ne engedje be őket török területre, máskülönben ez a támadás is haszontalan lesz. Viszont ha a török lezárja a határokat a rácok előtt, akkor olyan csapást lehetne mérni a határőrvidekiekre, hogy a Tiszántúl biztonságban lenne tőlük. Ugyanakkor Károlyi nem bízott túlságosan a temesvári pasa jóindulatában, mert őt „rácoknak és németeknek” tartották.¹⁴⁹

Károlyi leveléhez külön mellékletben csatolta azon meglévő, illetve újjáépítendő erősségek jegyzékét, amelyeknek az aradi és maros-melléki, valamint Gyula elleni vigyázásban szerepet szánt:

- Első helyen a Zaránd vármegyei Dézna¹⁵⁰ vagy Desztin vára szerepelt, amelynek ekkor a román származású Szudricsán István kapitány¹⁵¹ volt a parancsnoka, akit Károlyi erre a posztra megfelelőnek tartott és ide 100 lovasból és 300 gyalogból álló őrséget javasolt.

- Belényesre, amely egyaránt felügyelt Várad és Abrudbánya térségére, mivel a kettőt összekötő útvonal mentén feküdt, és ahol Makai István volt a kapitány, 200 lovasból és 300 gyalogból álló őrséget javasolt.

- A török kor óta fontos erősségnek számított a sarkadi sánc, amelynek parancsnoka Szabó Sándor volt, és helyőrsége ekkor 20 lovasból és 400 hajdúból állt.

- A Rákóczi-szabadságharc idején fontos őrhely volt a mezőtúri sánc, amely a Körös átkelőjét és a pusztán átmenő utakat vigyázta. A templom körüli sánc¹⁵² és az

¹⁴⁹ Bánkúti, 1988: 112–116. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_11/?pg=112&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2000: 243–244. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2002: 1–10. [online: <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/04/2002-4.pdf> – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁵⁰ Románul Dezna, ma Románia.

¹⁵¹ Szudricsánt Rákóczi nevezte ki déznai várkapitánynak, de 1705 elején felmerült, hogy ezzel párhuzamosan belényesi főkapitány is legyen. Komlóssy Sándor ezereskapitány 1705 januárjában, miután kijött Erdélyből, Rákóczi parancsára Belényesbe ment, hogy ott szemlét tartson a hadak felett. Ekkor értesült arról, hogy Palocsay György Szudricsánt belényesi főkapitánynak is ki akarta nevezni, ezt azonban Komlóssy nem javasolta Rákóczinak. Emlékeztette a fejedelmet arra, hogy amikor Szudricsánt megtette a déznai vár kapitányának, azt az utasítást adta neki, hogy arra a vidékre legyen gondja, belényesi kapitányságának pedig nem látja szükségét, mivel oda elég egy jó hadnagy a várban lévő hajdúsággal. Majd tájékoztatta a fejedelmet, hogy Belényesről Déznára megy, hogy az ott lévő helyőrséget és „egyéb dolgokat” jó rendben hagyja. MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 10226. Komlóssy Sándor ezereskapitány levele II. Rákóczi Ferenchez. Belényes, 1705. január 18. In: Acta Rákócziana DVD.; Heckenast, 2005: 424.

¹⁵² A Rákóczi-szabadságharc idejéből a Tiszántúlról több ilyen, valószínűleg fa-föld építésű településről, sáncról van adatunk, amelyek az ellenséges portyák, betörések ellen voltak hivatva védeni egy-egy település, vagy vidék lakosságát. Ilyen volt Mezőtúr mellett pl. a már említett, bronzkori eredetű, de a honfoglalás után jelentősen átépített, és a Rákóczi-szabadságharc idején újra használatba vett bihari földvár. Továbbá ilyen erősségek voltak a váradpüspöki, berettyóújfalui, kabai, félegyházai, pocsaji, illetve karcagi sáncok, vagy a Rákóczi és Károlyi parancsára a rácok ellen 1710-ben a Hortobágy folyó közelében, a mezőtúrihoz hasonlóan a település középkori eredetű, ma is álló református temploma körül a ki-

őrség parancsnoka Bakó István kapitány, mezőúri commendáns¹⁵³ volt. Ide Károlyi elegendőnek vélt 80 lovas, mivel tartósabb ellenállásra nem tartotta megfelelőnek a helyet.

- A jegyzékben három olyan Bihar vármegyei törökkori erősség is szerepelt, amelyek ekkor már elhagytak voltak, de Károlyi a térség védelme szempontjából szükségesnek tartotta az újjáépítésüket. Közülük az egyik az erdőháti úton fekvő, Várad és Szalonta vidékére vigyázó feketebátori¹⁵⁴ vár volt, amelybe egy tiszte 10 lovassal és 50 gyaloggal javasolt. Károlyi ide tervezte elhelyezni a bihari földvárnál elesett Székely Mózes (alias Mojsik vagy Mossyk Gergely) ezereskapitány gyalogezredének megmaradt hajdúit: „Fekete Bátorban az kik Mojsik hajdúiban megmarattanak, jók lesznek, vadnak 70”.

- A másik felújítandó erősség a „békési passus” (útvonal) ellenőrzésére szolgáló, ekkor már pusztán álló zsákai vár volt. Parancsnokának Ványai Szitás Pétert javasolta, őrsége pedig 20 lovas és 60 gyalog lett volna, amelyek Zsákáról és Dévaványáról kerültek volna ki.

- A harmadik újjáépítésre szoruló vár a (biharnagy-)bajomi volt, amelynek Károlyi abban látta a szerepét a Körös-vidéki védelmi rendszerben, hogy a térségbe betörő portyázóktól oltalmazta volna a vidék népét, helyőrségét a Nagy-Sárrét települései adták volna.

- A tervezet a várak építésére, fenntartására vonatkozó javaslatokat is megfogalmazott. Károlyi Dézna és Belényes építési munkáira Zaránd vármegye déznai és

fejezeten a rácok ellen emelt nádudvari („kerítés”) sánc. Nádudvaron állomásoztak a hajdúvárosok és Debrecen város puskásai, majd 1710 májusától október végéig már bizonyosan itt volt az evangélikus vallású dabasi Halász Péter alezredes, később ezredes is csapataival (benne hajdúvárosi gyalogosokkal és Károlyi gyalogezredének hajdúival). Majd a sáncból Károlyi parancsára október 27–29. között kivonult, de hagyott benne egy hadnagy parancsnoksága alatt őrséget. MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 1930. Sennyey Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. Félegyháza, 1706. január 2., No. 3959. Sennyey Ferenc levele Károlyihoz. Félegyháza, 1707. november 16., No. 3984. Sennyey Ferenc levele Károlyihoz. Félegyháza, 1707. november 25., No. 3988. Sennyey Ferenc levele Károlyihoz. Félegyháza, 1707. november 27., No. 4016. Kos Mihály levele Károlyi Sándorhoz. Berettyóújfalu, 1707. december 3., No. 4042. Sennyey Ferenc levele Károlyihoz. Félegyháza, 1707. december 16., No. 7822. Halász Péter levele Károlyi Sándorhoz. Nádudvar, 1710. május 31., No. 8269. Halász Péter levele Károlyihoz a Maros-melléki rácok Berettyóújfalu környéki portyájáról. Nádudvar, 1710. szeptember 18.; No. 8292. Halász Péter levele Károlyihoz. Nádudvar, 1710. szeptember 21., No. 8428. Halász Péter levele Károlyihoz. Nádudvar, 1710. október 24., No. 9126. Halász Péter levele Károlyihoz. Nádudvar, 1710. október 27., No. 9135. Halász Péter levele Károlyihoz. Szoboszló, 1710. október 29. In: Acta Rakocziana DVD.; MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. június 28-ai bejegyzés; 27. kötet. 1706–1711. évi jegyzőkönyv. 1710. márciusi 16-ai bejegyzés a Hortobágnál sánc építéséről. 683. p., 1710. március 30-ai bejegyzés arról, hogy Debrecen 200 puskást küld a nádudvari sáncba, akik annak építésében is dolgoznak. 690.; Antal, 1969: 48–49. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_1969_olvasokony/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/III., 1874: 129–130., 188–190., 223–224., 465.; Bene regi – A király javára, 2010: 338.; Bihari földvár. [online: <https://varak.hu/latnivalo/index/1290-Bihar-Var/> – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Heckenast, 2005: 178–179., 440; Milleniumi emlékkönyv, 2000: 77. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_2000_milleniumemlekkonyv/?pg=0&layout=s – utolsó letöltés: – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2000: 237–261. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó letöltés: 2020. – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁵³ Heckenast, 2005: 35.

¹⁵⁴ Románul Batăr, ma Románia.

halmági járásait, valamint Bihar vármegye felső, azaz belényesi járását javasolta. A sarkadi sánc karbantartását Zaránd alsó járása és Arad vármegye végezte volna el. A feketebátori sánc újjáépítésére az Erdőhátságot javasolta és mivel ekkor még nem volt olyan rossz állapotban, ezt követően is fenntarthatták volna a várat. Zsáka újjáépítését és fenntartását a Berettyó-melléke, Bajom újjáépítését pedig, amennyiben határozat születik róla, a Sárrét melléke a Debrecenig húzódó terület településeivel végezte volna.

- A tervezet végén Károlyi arról írt Rákóczinak, hogy úgy lehetne a legkönnyebben „megvenni” Gyulát, ha a török nem engedné át a határon az uralma alatt élő rácokat, hogy azok ne tudjanak egyesülni a Maros-menti határőrvidéki rácokkal, mivel 3–4 nap, amíg ő csapataival a vár alá ér és ez idő alatt az államhatár két oldalán élő rácok egyesülnek, megsegítik egymást, így kevés haddal nem lehet nekifogni az ostromnak. Mindenesetre, ha a Tiszántúlon marad és a Körösök nem fognak megáradni, megpróbálkozik a vár bevételével. Károlyi később valóban megpróbálkozott Gyula elfoglalásával, amint arról fentebb volt szó. 1704 végén került sor Gyula és Borosjenő elleni portyájára, majd 1705 nyarán következett Gyula sikertelen ostroma egy nagyobb szabású rácok elleni hadjárat keretében.¹⁵⁵

A Szatmár bevételéig vezető rögsz út

A Körös-Maros vidékével ellentétben Felső-Magyarországon a kurucok szép hadisikereket értek el 1704 második felében. Ez összefüggött azzal, hogy az 1705. év egyik fő hadművelleti céljának Erdély végleges megszerzését tekintette Rákóczi, egyrészt azért, hogy sor kerüljön a diplomáciai mozgásterét növelő fejedelmi beiktatására, másrészt, hogy kikapcsolja a hátában lévő, gróf Jean Louis Rabutin de Bussy tábornagy, erdélyi főparancsnok¹⁵⁶ vezette, veszélyes császári erőket és megszerezze a jelentős, jól védhető támaszpontokat, mint Szebent vagy Brassót. Ennek elérésére, a fejedelemség meghódítására, és egyben az erdélyi kuruc haderő regularizálására, a hadkiegészítés és hadellátás megszervezésére Rákóczi Forgách Simon tábornagyot tartotta a legalkalmasabbnak, de neki előbb fel kellett számolnia a kuruc háttérországban lévő elszigetelt császári támaszpontok (pl. Kassa, Eperjes, Szatmár) ellenállását. Forgách e feladatáról némi humorral így írt Károlyi Sándornak a Kassához közeli Göncről 1704. augusztus 31-én: „Kassa dolgát ami illeti, hiszem Istent, rövid nap bizonyosan miénk lesz. Ha Isten itt szerencsésen engedi véghez vinni dolgomat, úgy gondolom, hogy innét Szatmárt is, /az ki már in agone¹⁵⁷ vagyon:/ meg fogom látogatni, mert én itt mint az pap, olyan vagyok, úgy látom, az hon in agone vannak,

¹⁵⁵ Bánkúti, 1988: 112–116. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_11/?pg=112&layout=s – utolsó letöltés: 2020. – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2000: 243–249. [online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s – utolsó letöltés: 2020. – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Seres, 2002: 1–10. [online:

<http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/04/2002-4.pdf> – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁵⁶ Heckenast, 2005: 350.; Schmidt-Brentano, 2006: 79.

¹⁵⁷ lat. in agone – halálküzdelemben, haláltusában

engemet mindjárt oda küldenek, mivel még meg nem gyovontatom¹⁵⁸ azokat, meg nem halhatnak.”¹⁵⁹

Az elszigetelt felső-magyarországi császári helyőrségek közül Szendrő vára 1704. augusztus 23-án megadta magát. Rákóczi ugyanezen a napon bízta meg – az őt Szegeged alól Gyöngyösre kísérő – Forgáchot Kassa és Eperjes ostromzárának parancsnokságával, egyben a terület gazdasági és katonai szempontból is két legfontosabb szabad királyi városa feladásáról folytatott tárgyalások vezetésével. Forgách, aki augusztus végén Gyöngyösről egyenesen Kassa alá vonult, a szeptember 14.–október 31. közötti fegyverszünetet kihasználva meg is állapodott a két város kapitulációjáról. Kassa és Eperjes esetében a kapitulációról szóló tárgyalások már 1704 nyarának végén megkezdődtek. Az ostromló erők korábbi parancsnoka, csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester augusztus 15-én fegyverszüneti megállapodást kötött báró Johann Jacob Dusart/Dussard de Harre ezredessel, az ellátási nehézségekkel küzdő Kassa főkommendánsával,¹⁶⁰ de ő 1704. szeptember elején meghalt – amelyet egyébként Forgách nagyon sajnált. Az új városparancsnok nem Johann Peter von Bozzy/Poczý, a Dussard-szabadszázadok főstrázsamestere és a kassai helyőrség vicekommendánsa („Petrus de Bozy Inclyti Regiminis Dusardiani Supremus Vigiliarum praefectus et Praesidii Cassoviensis Vice Commendans”),¹⁶¹ hanem a rangban felette álló gróf Hercules Montecuccoli generális-főstrázsamester¹⁶² lett. A kapitulációs tárgyalásokat Forgách végül vele folytatta le és állapodott meg arról, hogy a Montecuccoli-vértesek október első napján, míg a többi császári alakulat a hónap végén hagyja el a várost. Ennek értelmében a császári helyőrség teljes kivonulására és a magyar katonaság bevonulására október 20–21-én került sor. A német

¹⁵⁸ gyóntatom

¹⁵⁹ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 483. Forgách Simon levele Károlyi Sándorhoz, Gönc, 1704. augusztus 31. In: Acta Rakocziana DVD.; AR III/I., 1978: 341.; Czigány, 2008: 326–335.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 224.

¹⁶⁰ Wrede-nél Dusart/Dussard de Harre 1700-ban, mint császári alezredes a Salm-gyalogezred parancsnoka, aztán 1702-ben már ezredes és kassai városparancsnok, amikor a parancsnoksága alatt öt szabadszázadot állítottak fel. Ez alkotta a város helyőrségét a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor, és amelyet olykor – tévesen – „Dussart-szabadcsapatnak” („Dussart'sches Frei-Corps”) is neveztek. Lásd: Wrede II., 1898: 246., 423., 567., 643. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MitKuKKriegsArch_1898_Supplement_02/?pg=0&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁶¹ AMK Tomus II. Collectio Schwartzbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12182. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester, Kenyhecz János gyalog ezreskapitány, Monaki Ferenc lovas ezreskapitány, Vitárius/Vitális János lovas vicecolonellus, Nádaskay György lovas vicecolonellus biztosító levele a császári katonaság, az egyházi, főúri és nemesi rend, valamint Kassa város polgársága részéről Rákóczi fejedelemezre küldött követek számára biztonságos el- és visszautazásukról. Kassai mezőben, 1704. augusztus 24., 12231. Báró Johann Jacob Dusart de Harre császári ezredes, Kassa szabad királyi város főkommendánsa levele Kassa város tanácsának. Kassa, 1704. február 29., Tomus IV. H.III/2 PUR 32. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratuum, ac aliorum Actorum Juridicorum de Annis 1702. et 1703. et 1704. 130. fol., Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratuum, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 95., 99., 103., 113. fol.

¹⁶² Montecuccoli lehet, hogy nem értesült előléptetéséről, mert eddigi kutatásaim során csak olyan adatokat találtam, amely szerint a kapitulációig ezredesi rendfokozatot használ levelezésében. AMK Tomus IV. Supplementum H. 1. a. II. (Missiles). 1704: Gróf Hercules Montecuccoli cs. kamarás, egy vértesezred ezredese, Kassa jelenlegi parancsnoka nyugtázza („Sacrae Caesariae Majestatis Camerarius Actualis, unius Regiminis Catafractorum Colonellus et pro nunc Caschoviae Commendans”). Kassa, 1704. október 20.; Heckenast, 2005: 292.; Schmidt-Brentano, 2006: 66.

katonaság a Jablunkai-hágó felé hagyhatta el az országot. Forgách azt is fontosnak tartotta, hogy a kuruc haderő fejlesztése, ütőképesebbé tétele érdekében minél több német katonát csábítson át titokban a két helyőrségből a fejedelem zászlaja alá. Célját Rákóczi is támogatta, aki pénzt is biztosított felfogadásukra. Kassa bevétele után Eperjes ostromát is sikerült befejezni. 1704. november 1-jén ugyanis Forgách meg egyezett a városparancsnokkal, az ír származású Eduard Wilson¹⁶³ ezredessel arról, hogy a helyőrség december 1-jén kivonul a városból. Mindezek alapján november 3-án Forgách közölte is Zemplén vármegyével az eperjesi kapitulációról szóló megálla-
podást és a császári helyőrség december 1-jei kivonulását. Szállításukhoz a kapitu-
láció szerint 200 hat-hatökrös, vagy lovas szekér és 40 felszerszámozott ökör vagy
ló szükségeltetett, amelyeket Sáros és Zemplén vármegyének kellett biztosítani. Forgách szigorúan utasította Zemplént, hogy minden halogatás nélkül küldjön „a
szükséges vecturára” az Eperjes melletti Sebesre november 27-ére 120 hat-hatökrös
szekeret és 40 felszerszámozott vonómarhát, a mellékük kirendelt commissariussal,
és kötelességét el ne mulassza, valamint legyen összeköttetésben Sáros vármegyével,
és a kivonuló helyőrséget december 1-jén vegyék fel, majd szállítsák át Szepes vár-
megyébe, ahol a kijelölt első állomáshelyen felváltják majd a két vármegye szekerei-
ket.¹⁶⁴

¹⁶³ AR II/I., 1871: 20., 251–254., 597–600.; Heckenast, 2005: 457–458.; Oross, 2013: 258–263., 285.; Schmidt-Brentano, 2006: 111.

¹⁶⁴ MNL OL G 15 7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemhez. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. augusztus 31., Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai és az eperjesi ostromzárról, valamint a Róth János György-féle reguláris német gyalogezred szervezéséről. Enyicke, 1704. szeptember 5.; MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 483. In: Acta Rákócziána DVD.; MNL BAZML IV. 2001. b. Historicorum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 6. Forgách Simon levele Zemplén vármegyéhez az eperjesi kapitulációról. Kassa, 1704. november 3.; AMK Tomus II. Collectio Schwarzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12181. Báró Johann Jacob Dusart de Harre („Harraÿ Duszár Jakab”) császári ezredes, Kassa szabad kirá-
lyi város főkommandánsa hirdetménye a Rákóczi hadaival kötött fegyverszünetről. Kassa, 1704. augusztus 15., 12182., 12231., 12232. Csicseri Orosz Pál generális levele Kassa szabad királyi város tanácsának a kassai helyőrség adósságainak rendezése ügyében. Sebes, 1704. október 3.; Tomus IV. Supplementum H. 1. a. II. (Missiles). 1704: „Jacob Baron Dusart de Harre Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Colonellus et Praesidii Cassoviensis Perpetuus Commendans” elismervénye. Kassa, 1704. április 18., Gróf Hercules Montecuccoli cs. kamarás, egy vértesezred ezredese, Kassa jelenlegi parancsnoka nyugtája. Kassa, 1704. október 20.; Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratuum, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 128. fol.; OSZK Kt. Fol. Hung. 978. I. fejezet. „1704. die 3. Octobris Castris ad Ság positis ment parancsolat Szilvási István Uramra, hogj Róth Urnak, adjon flor. Ungr. 7000. /- hét ezer.” 93. fol. recto., II. Rákóczi Ferenc megbízza Forgách Simont a kassai és eperjesi kapituláció megkötésével. Tarnóci tábor, 1704. november 22. 96. fol. verso – 97. fol. recto, Rákóczi Ferenc Forgách Simont a szatmári kapituláció megkötésével. 97. fol. recto. „Szattmari Capitulationa valo Plenipotentiája említett Gralis Groff. Forgács Simion Urnak”; Fol. Hung. 1389. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704: III. a. Instructio pro Generoso Adamo Mariassi Grali Adjutanto nostro. Vihneyi fürdő, 1704. október 8. 64. fol., III. b. Esterházy Pál levele csábrági Koháry Istvánnak Murány és Sztinya örökös urának, cs. kir. tanácsosnak, kamarásnak, generális-főstrázsamesternek, et Partium Regni Hungariae Trans Danubianarum Confiniorumque Antemontanorum Vice Generali Capitaneo. Bécs, 1704. október 25. 249–251. fol.; AR II/I., 1871: 20., 251–254., 502–508., 597–600.; AR III/I., 1978: 341–343.; Czirány, 2008: 332–335.; Heckenast, 2005: 292., 457–458.; KO V., 1897: 126–128., 156–159.; Mézsaáros, 2008: 148–149.; Thaly, 1892: 230–238. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=241&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

Kassa és Eperjes bevételét követhette immár Szatmáré, amely három erősség bevételével egyben jelentős kuruc haderő is felszabadult a további hadműveletekhez, így az Erdély elleni támadáshoz, valamint mentesültek a környező területek az ott táborozó hadak ellátásától és a háborús pusztításoktól. 1704 őszén Galgócon, Forgách Simon tábornagy kastélyában rendezkedett be a fejedelmi főhadiszállás, ahol kidolgozták a következő évi haditerveket. Itt nevezte ki Rákóczi október 30-án hivatalosan is Forgáchot az erdélyi hadak főparancsnokának, akinek első feladata az volt, hogy lezárja a már kapituláció előtt álló Szatmár ostromát, teljesen szabaddá téve ezzel a Felső-Magyarország és Erdély közötti utat. Ennek érdekében a fejedelem 1704. november 23-án megbízta őt a kapitulációs tárgyalások lefolytatásával.¹⁶⁵

A szatmári ostromzár sikeres lezárásához azonban igencsak rögzös út vezetett. Sennyey István leváltása után, február 14-től Buday István generális-főstrázsamester és a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya vette át a parancsnokságot. Az újjászervezett ostromzár Szatmártól nyugatra, Óvárinál lévő táborában néhány ezer fős kuruc haderőt találunk 1704 tavaszán–nyarán. Köztük volt többek között Buday István saját ezrede, Gödény Pál ezerskapitány korábban Nagybányán állomásozó gyalogezrede, Esze Tamás és Kis Albert gyalogezredei,¹⁶⁶ Móricz István¹⁶⁷ gyalogezredének több százada, Sennyey István lovasezrede, a befejeződött munkácsi és ungvári blokádban szolgált lovas és gyalog hadak Ilosvay Bálint ezerskapitány parancsnoksága alatt, Ibrányi László négy serege (százada),¹⁶⁸ egy német compania (század), valamint a szabolcsi hajdúvárosok és a környező vármegyék, mint Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Ung, Közép-Szolnok nemesi felkelői. Az ostromzároló hadakban nemcsak tiszántúli vagy felső-tiszavidéki, hanem zempléni katonákat is találunk, továbbá ide rendelték június közepén Vajó András ezredét¹⁶⁹ is Erdélyből,

¹⁶⁵ MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No. 257. (No. 259.?) II. Rákóczi Ferenc pátense Forgách Simonnak, amelyben meghatalmazza Szatmár várának kapituláltatásával. 1704. nov. sine die et loco. 145–146. p.; Czigány, 2008: 332–335.; Heckenast, 2005: 148–149.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 224., 638.; Mészáros Kálmán, 2008: 148–149.

¹⁶⁶ Esze gyalogezrede 1704 januárjáig Tokaj alatt harcolt, majd a vár bevétele vezényelték át Szatmár alá, de innen tavasszal ismét elvonult a fejedelem táborába Eger alá. Kis Albert gyalogezredét előbb Pataki/Pataky Mihály, korábban Kos Mihály ezredében szolgált tiszt, majd 1704 augusztusától Kajdi István ezerskapitány vezényli. AR I/I., 1873: 79–80., 84–85.; Folia Rákócziana 10/1., 2008: 37–46.; Heckenast, 2005: 213.; Lehoczky I., 1881: 218.; Oláh, 2008: 222.

¹⁶⁷ A korábbi tokaji várkapitány, Móricz István 1704 májusában ezrede négy századával tartózkodott a szatmári sáncban és kérte a fejedelmet, hogy a tokaji várőrséget adó másik négy századát is rendelje Szatmár alá. AR I/I., 1873: 69–70.

¹⁶⁸ Rákóczi Ibrányi László ezerskapitányt áprilisban a mellette lévő hadakkal és egy német századdal együtt Szatmár alól maga mellé rendelte a rációk ellen tervezett hadjáratára, Ibrányi pedig valóban elvonult Szatmár alól és június 2-án a dunaföldvári táborból írt levelet Buday Istvánnak. AR I/I., 1873: 71–72., 83.

¹⁶⁹ Vajó András ezredes 1704. április–májusában kapott arra először parancsot, hogy Erdélyből Szatmár alá vonuljon, majd május 21-én Rákóczi arról ír Buday Istvánnak, hogy Vajót ezredével a váradi blokádhoz küldi, mivel Bóné Andrást ezredével együtt táborába vezényelte. Vajó András ezrede azonban nem hajtotta végre a parancsot, mivel június 2-án arról ír Rákóczinak, hogy az utasítás szerint megindultak, de két főhadnagya századával megtagadta az engedelmisséget és korábbi állomáshelyükön maradt, mire más századokból is a legénység jelentős része, sőt a vicehadnagyk és zászlótartók egy része is visszaszökött a két főhadnagyhöz, így gyakorlatilag mellette csak az ezred tisztikarának egy része maradt. Rákóczi végül 1704. június 10-én vezényelte Vajót Szatmár alá, amely parancsáról a fejedelem a Beszterce bevétele után Kolozsvár blokádjához vonuló gr. Teleki Mihály ezerskapitányt is értesítette 1704. június 27-én, a solti táborban kelt levelében. MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No. 187. (189.). II.

illetve Rákóczi átküldetett a tokaji várból lövegeket, két „sugár-tarackot” és két se-regbontó ágyút is. A hadak ellátására május végéig igénybe kellett venni a fent felsorolt környékbeli, részben partiumi vármegyék mellett a távolabbi Zemplén erőforrásait. Ezért küldött Rákóczi határozott parancsot a vonakodó Zemplénnek 1704. március 11-én, amelyben közölte, hogy mivel a Szatmár vára alatt lévő hadai ellátására a megye két járását, a homonnait és a bodroghözt rendelte, tegyen a vármegye olyan rendelkezést, hogy Buday István parancsa alapján azon hadak számára az elegendő élelmiszert és egyéb szükséges terményeket hiánytalanul kiszolgáltassák. Ennek során a vármegye tegye félre a „Nemes Ország” szolgálatában eddig megszkott késlekedését, nehogy a hadak hiányt szenvedjenek, és ezzel Zemplén kivívja a fejedelem haragját. Az egykorú nyugták bizonyítják, hogy a megye valóban eleget is tett a szatmári ostromzár felé hadellátási kötelezettségeinek. Kajdi István hadi bírós az Óváránál lévő táborban, 1704. június 1-jén állított ki nyugtát arról, hogy Zemplén vármegye Pataky Jónás vármegyei szolgabíró és sárospataki provizor¹⁷⁰ által a március, április, május hónapokra kiszolgáltató vágómarhákért 400 magyar forintot adott át Buday István generálisnak, ami azt mutatja, hogy nem csak természetben lehetett leróni a hadellátási kötelezettséget, de készpénzzel is. Érdekesség, hogy Keresztes Ferenc vármegyei jegyző¹⁷¹ 1704. szeptember 6-ai keltezésű utasítása szerint, Bucsányi György homonnai járási szolgabírónak – akinek járását Rákóczi a szatmári blokád élelmezésére rendelte – ki kellett fizetnie Pataky Jónás számára nyugta ellenében azt a négyszáz forintot, amelyet ő adott kölcsön a vármegyének, és amely pénzt a vármegye Rákóczi utasítására a szatmári ostromzárnak rendelt élelmiszerek beszerzésére és kiszolgáltatására fordított.¹⁷²

Rákóczi Ferenc parancsa Vajó Andrásnak, aki korábbi parancsainak nem engedelmeskedett és ezredével nem vonult át a váradi blokádhoz, hogy ezen parancsának kézhez vétele után hatod napra, a keze alatt lévő hadakkal vonuljon Szatmár alá, ahol Buday István generális-főstrázsamester alárendeltségében fog szolgálni. Solti tábor, 1704. június 10. 129–130. p.; MNL OL G 19 II.2.e./A. 1704: Kolozs és Doboka vármegyék vice tisztjei, Keczei Sámuel, Semberi László és Decsei Bálint panaszlevele II. Rákóczi Ferenchez Vajó András ezredének katonái ellen. Bonchida, 1704. április 15. 37–39. p.; Vajó Nagy András és tisztjei levele Rákóczihoz. Szentkirály, 1704. június 2. 54–55. p.; AR I/I., 1873: 69., 86., 165–166.; Heckenast, 2005: 447.; R. Kiss I., 1906: 12–13. [online: http://real-j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Szaniszló Zsigmond naplói. V., 1890: 315–316. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1890_38_3_13/?pg=318&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁷⁰ MNL BAZML IV. 2005. b. „Quietantiae Perceptorales.” 2. doboz. Loc. 212. 1704. év. Pataky Jónás, Zemplén vármegye egyik szolgabírája elismervénye arról, hogy Szűcs Ferenc, Zemplén vármegye „ordinarius esküdtje” a liszkai postamesternek fizetett 10 forintot, a szerencsi postamesternek 10 forintot és 80 pénzt, valamint a „mesternek” (azaz a vármegyei hóhérnak), „hogy Ujhelybe Exequaltatott [kivégeztetett] Josef Maria nevű boszorkány asszony öt forint negyven egy pénz, Item egy láncot vett hogy azon aszszonyt törvényfához [akasztófa, vagy bitófa] kötözik egy forinton két pénzen”. Az összes kiadás 27 forint 23 pénz volt, amelyről ez az elismervényt adta. Sárospatak, 1704. július 30.; Heckenast, 2005: 330.

¹⁷¹ Heckenast, 2005: 228.

¹⁷² MNL OL G 19 II.2.e./A. 1704: Ramocsaházy György levele II. Rákóczi Ferenchez. Óvárban lévő tábor, 1704. április 3. 31–33. p.; Ramocsaházy György levele II. Rákóczi Ferenchez. Óvárban lévő tábor, 1704. június 6. 59–61. p.; MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 142. II. Rákóczi Ferenc fejedelem parancsa Zemplén vármegyének, amelyben közli, hogy a Szatmár vára alatt lévő hadai ellátására két járását, a Homonnai és a Bodroghözi járást rendelte. Egri tábor, 1704. március 11., Fasc. 217. No. 152. Buday István generális-főstrázsamester levele Zemplén vármegyének. Szatmári tábor, 1704. május 27.; IV. 2001. p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 198. Hadellátási nyugták 1704–1711.

Buday parancsnoksága idejére tehető Kis Albert elfogatása és kivégeztetése is, amelyik egyike volt a szabadságharc azon hadbírószági eljárásainak, amikor Rákóczi államának katonai igazságszolgáltatása magas rangú tisztet a legsúlyosabb büntetéssel, halálbüntetéssel sújtott. A tiszaháti mozgalom egyik vezéralakja, az egyébként igen fegyelmezetlen és a törvénnyel korábban már többször is összeütközésbe került ezereskapitány elfogatására Rákóczi 1704. március 15-én az egri táborból adott parancsot Budaynak azzal az indokkal, hogy ismert előtte „Kis Albertnek gyilkossága, paráznsága és edictumunk¹⁷³ ellen tött sok cselekedeti”. Azt is felrótták bűnéül, hogy ő volt az egyik okozója a szatmári sáncnál bekövetkezett kudarcnak, mivel mind ő maga, mind a parancsnoksága alatt lévő gyalogság megfutamodásával nagy zűrzavart okozott. Rákóczi ezért megparancsolta Budaynak, hogy fogassa el, és ha elfogta, minden késedelem nélkül lövesse agyon. Kis Albertet végül nem Szatmár alatt érte utol végzete, hanem 1704 kora nyarán Egernél, ahol a fejedelmével szembeszegülő ezereskapitányon végrehajtották a halálos ítéletet.¹⁷⁴

Szatmár alatt a kuruc katonaság soraiban más fegyelmi problémák is akadtak. Bár Rákóczi vetési pátensében biztosította a hadra kelt jobbágyok és házuk népének (azaz feleségük és kiskorú gyermekeik) részleges mentességét a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól katonáskodásuk idejére, ezt azonban gyakran nem akarták a helyi hatóságok betartani, amely miatt a jobbágykatonák sokszor haza akartak menni a táborból, amely gondot okozott a parancsnokoknak. Ilyen esetekről a szatmári ostromzár idejéből is van tudomásunk. Buday István így például 1704. május 27-én Zemplén vármegyének küldött levelében tolmácsolta odavalósi katonáinak panaszát, amely szerint a megye házuk népét épp úgy kötelezi a közsádó („Communis Contributio”) fizetésére, mint az otthon lakókat, nevezetesen a leleszciek, bacskaiaiak, helmeciek, pólyániaiak(?) cselédjeit. Ezért a katonák haza akartak menni a hadból, s ha ezzel a fejedelem és az ország szolgálata kárt szenved majd, egyedül a vármegye és nem más „fog nagy számadást adni”. Utasította a megyét, hogy orvoslja e sérelmet és tartsa magát a fejedelemnek a jobbágykatonákról kiadott parancsához és ne terhelje úgy őket, mint az otthon lakókat, mert – megismételve és mintegy nyomatékositva korábbi kijelentését – ha haza mennek és e miatt Szatmár

Kajdi István hadi bíró elismervénye Zemplén vármegye Pataky Jónás által küldött 400 magyar forintjáról. Óvári melletti tábor, 1704. június 1.; IV. 2005. b. „Quietantiae Perceptorales.” 2. doboz. Loc. 212. 1704. év. Keresztes Ferenc Zemplén vármegyei jegyző utasítása Bucsányi György homonnai járási szolgabírónak. Zemplén vármegye közgyűlése, Zemplén, 1704. szeptember 6. (Hátlap: Pataky Jónás nyugtája, aki a fenti utasításra Bucsányi szolgabírótól átvett kétszáz forintot. Zemplén, 1704. szeptember 6.); AR I/I., 1873: 69–88., 124., 162–166., 205–208., 220–225., 295–308., 311–312., 316–322.; Barcsa, 1900: 52–54.; Csáthy, 2008a: 59–65., 152–180., Folia Rákócziana 4., 1980: 13–14.; Gottreich, 1955a: 124–126.; Heckenast, 2005: 82., 163–164.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 274., 276., 279–282. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁷³ Ez a 1703. szeptember 7. körül elkészült Edictum Militare-ra való utalás lehet. Esze, 1951: 95–97.;

Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 171–172.

¹⁷⁴ AR I/I., 1873: 80., Esze, 1954b: 295–297.; Heckenast, 2005: 231–232.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 327.

alatt az ország és fejedelem szolgálata kárt szenved, nem tudja, hogy fog számot adni a vármegyére.¹⁷⁵

Buday, aki február második felében Nagykárolyban tartózkodott, majd március elején előbb Csengerhez, aztán Óvárhoz vonult, ahol táborba szállt, újjászervezte a szatmári ostromzárát, de a blokádnak az ő parancsnoksága idején sem volt kellően hatékony. A császáriak ellenállását nem sikerült megtörni, akik többször is kisebb-nagyobb kitörésekkel zaklatták a körülzároló csapatokat és a környéket. Egy ilyen élelemszerző akció során áprilisban mintegy 300 marhát hajtottak be Szatmárra. Amikor pedig az egyre elszigeteltebb és élelmiszerkészleteiből újra kifogyó császári helyőrség az 1704. április 21-én altábornaggyá előléptetett Glöckelsberg és Sickingen ezredes vezetésével ismét kitörést hajtott végre június 9-én, súlyos vereséget mért az óvári sáncban táborozó kuruc erőkre, akik a császáriak szerint több száz embert és négy ágyút veszítettek, majd a császáriak az ostromzár szétverésének másnapján Sickingen vezetésével élelemszerző portyát indítottak el. Ennek során a távolabbi szatmári településekről (Csenger, Porcsalma, Tyukod) töltötték fel készleteiket, de mivel ez nem volt elég, Glöckelsberg egy nagyobb szabású akciót rendelt el, amelynek célja Nagykároly bevételére és az ottani élelmiszerkészletek megszerzése volt.¹⁷⁶

A Nagykároly elleni támadást, amely teljes sikerrel járt, a várőrség teljes lovasságával, 200 gyalogossal és 4 ágyúval rendelkező Sickingen ezredes vezette. Buday, akit épphogy csak el nem fogtak, meg sem kísérelte megakadályozni a császáriak akcióját, sietve elmenekült Nagykárolyból, ahonnan előbb Debrecenbe, majd Hajdúszörménybe ment, hogy ott azután összeszedje hajdúvárosi ezrede katonáit. Ezenközben rápolti Nagy Pál várkapitány¹⁷⁷ június 13-án ellenállás nélkül feladta a nagykárolyi várat, így a császáriak megszerezték az ott felhalmozott élelmiszerkészleteket, sőt öt löveget is zsákmányoltak, és ennek birtokában június 15-én tértek vissza. A Sickingen vezette császári különítmény zsákmányának nagyságát jól mutatja, hogy többek között 660 juhot szereztek a károlyi portya során. Egy másik külö-

¹⁷⁵ MNL BAZML IV. 2001. b. Iratok. Fasc. 217. No. 152.; Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909: 280. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=283&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; AR I/I., 1873: 325.; Balogh, 2003: 27., 68.; Esze, 1951: 112–114., Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 177–178.

¹⁷⁶ Budaynak a parancsnoksága alatt egyébként az ostromzár újjászervezése kezdetén, március elején mindössze 2–3000 főnyi katona volt. MNL OL G 28 Katonai iratok 1703–1711. 4. doboz. V.2.e A szatmári vár fegyvertárának leltára. 1705. december 25. 66–76. p. (A jegyzék szerint a császáriak a kitöréskor két háromfontos és egy kétfontos, valamint egy sérült, megrepedt tarackot zsákmányoltak.); AR I/I., 1873: 297–325.; Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. I., 2011: 36–49.; Csatáry, 2008a: 162–178.; Gottreich, 1955a: 126–127.; Heckenast, 2005: 114.; KO V., 1897: 80–81.; Mészáros, 2018: 162.

¹⁷⁷ AR I/I., 1873: 306–307., 322., 324.; Heckenast, 2005: 299.

nítmény Doneck őrnagy¹⁷⁸ vezetésével a Szatmártól északkeletre fekvő Túrterebesre ment, ahonnan jelentős gabona- és borkészlettel, valamint 70 juhval tért vissza.¹⁷⁹

Az ostromban az hozott változást, hogy a kudarc következményeként ismét erősítéseket küldtek az ostromsereghez. Elrendelték a környező vármegyék (pl. Ugo-csa) és a szabolcsi hajdúvárosok felkelését, illetve Bóné Andrást Mezőtúr és Debrecen környékéről kiegészített ezredével együtt június közepe–második fele táján átvezényelték Szatmár alá. Az ostromzár ismételt szétverése után a hadak közötti zűrzavarról és a kuruc ellenintézkedésekről négyesi Szepessy (Szepesi) Márton tokaji várkapitány¹⁸⁰ 1704. június 21-i Tokajból Rákóczihoz írott leveléből is képet kaphatunk: „Írhatom alázatosan Nagyságodnak Capitany Bone [Bóné] András Uram Szakmar [Szatmár] felé nyomulván Károlyban [Nagykárolyban] az kijött Szakmari [szatmári] Német meg nem várta hanem beszaladott, Budai Uram¹⁸¹ az onnat szemtelenül eloszlott népet most erősen gyűjti össze, az ki pedig az én kezemben azok közül akadott, mások Példájára tapasztalhatóképpen megostorozván küldöttem seregekre.” A Nagykaroly visszaszerzését követően Szatmárhoz beérkezett Bóné július 4-én már össze is csapott a várból takarmányozás végett kivonuló császári lovassággal, amelyet Glöckelsberg vezetett. Az összecsapásban elesett Nagy István alezredes, de Glöckelsberg is majdnem odaveszett. Júliusban Bóné átvette Buday Istvántól az ostromzár irányítását. Hadaival Pátyodnál, majd Szamosangyalosnál táborozott és folyamatosan zaklatta a császáriakat portyáival. Szeptember 8-án például 2500 katonájával rátámadt a várőrség juhait legeltető katonákra és elhajtotta a jószágok egy részét. Szeptember második felére a várba beszorult császári helyőrség nehezen tudott élelmiszerhez és takarmányhoz jutni, így kénytelen voltak fegyverszünetet kötni szeptember 25-én.¹⁸²

¹⁷⁸ Donec/Boneck/Donegg, a Rabutin-dragonosezred főstrázsamestere, a szatmári kapitulációkor már alezredes „cum Vice Colonello de Donek”). MNL OL G 16 2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 20. Capitulatio Szatthmariensis. Szatmár, 1704, december 25. 93–99. fol.; Cserei, 2004: 344–345.; Wrede III/1., 1901: 190–192. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MitKuKKriegsArch_1901_Supplement_01/?pg=208&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

¹⁷⁹ MNL OL G 28 Katonai iratok 1703–1711. 4. doboz. V.2.e A szatmári vár fegyvertárának leltára. 1705. december 25. 66–76. p. A jegyzék szerint a császáriak Károlyi Sándor nagykárolyi várából négy ágyút (két három, egy másfél és egy egyfontost), valamint egy hatfontos, kőgolyóval tüzelő mozsarat hoztak el; Gottreich, 1955a: 127–128.; Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei, 2004: 112. Itt kell megjegyezni, hogy Károlyi naplója egybemossa a szatmári blokád két, februári és júniusi szétverésének eseményeit. A Nagykaroly elleni sikeres támadás, Buday István Károlyból történő sietős menekülése és rápolti Nagy Pál várkapitány kapitulálása nem a februári, hanem a júniusi kitörés alkalmával történt. Lásd: KO V., 1897: 80–81.; Mészáros, 2018: 162–163.

¹⁸⁰ Heckenast, 2005: 413.

¹⁸¹ Buday István generális-főstrázsamester

¹⁸² Érdekeség, hogy a szabolcsi hajdúvárosok vámospércsi közgyűlésén, 1704. július 4-én a szatmári verekedés miatt elrendelték, hogy minden szerdán bőjtöljenek, illetve három napon át fohászkodjanak a lelkészek a hívekkel Istenhez bűnbocsánatért, hogy háritson el a nemzet feje felől minden szerencsétlenséget, adjon a seregeknek kitartást, a hajdúvárosokat és azok seregét pedig oltalmazza meg. Erről lásd: Barcsa, 1900: 52–53.; illetve MNL OL G 19 II.2.e./A. Szepesi Márton tokaji várkapitány levele II. Rákóczi Ferenchez. Tokaj, 1704. június 21. 75–77. p.; MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 633. Bóné András levele Károlyi Sándorhoz. Angyalosi tábor, 1704. szeptember 25., No. 637. Bóné András levele Károlyi Sándorhoz. Szatmár alól, 1704. szeptember 29. (csak kivonatban, lásd: Extractus: 123. p.) In: Acta Rákóczi DVD.; AR I/IV., 1875: 65–70.; Csátáry, 2008a: 179–181.; Gottreich, 1955a: 128–129.; KO V.,

A szatmári császári helyőrség helyzete ekkorra teljesen reménytelenné vált, segítséget már eddig sem remélhettek, ráadásul megkezdődött az 1705. évi erdélyi kuruc hadjárat előkészítése, és ennek részeként a magyarországi csapatok átcsoportosítása Szatmár, illetve Erdély felé, és ez végleg lehetetlenné tette számukra az élelmiszer- és hadianyag-utánpótlás megszerzését. Kassa bevételének napján, 1704. október 20-án kapta meg Orosz Pál generális Rákóczi parancsát az Erdélybe való bevonulásra, amelyről Orosz az immáron elfoglalt Kassán, október 21-én kelt levelében tájékoztatta Zemplén vármegyét. Levele szerint biztos volt abban, hogy a megye megkapta Forgách „főgenerális” hivatalos értesítését arról, hogy neki „nemes Erdély Országában” kell bevonulni, amelyről előző nap kapott parancsot. Hogy ennek eleget tehesen, kérte a megyét, hogy biztosítson 15000 ember ellátására elegendő szénát, abrakot, húst és kenyeret, küldjön a hadak elé előzetesen hadbiztosokat, valamint jelöljön ki állomáshelyeket is. Amennyiben ezeknek nem tenne eleget a megye, s emiatt „az Vitézlő Rendtől” bármilyen túlkapást szenvedne el, azt magának köszönheti majd. Forgách október 22-én Kassáról hasonló tartalmú levelet intézett Zemplén és Szabolcs vármegyékhez. Ebben közölte, hogy hadaival Erdélybe kell vonulnia, akik közül néhány ezredet előreküldött. Ezek november 1-jén jelennek majd meg a vármegyékben, ott beszállásolnak a Forgách által kijelölt helységekre, ahol a további parancsra várva később majd csatlakoznak hozzá. Az érintett ezredeket természetesen a vármegyéknek kell ellátniuk. Meghagyta továbbá, hogy mivel ő maga is majd a vármegyéken vonul át a mellette lévő hadakkal, így 15000 ember ellátásáról kell majd gondoskodniuk. Zemplénnek az alábbi előreküldött ezredeket kellett elszállásolni és ellátni: Monaki Ferenc¹⁸³ lovasezrede, állomáshelye: Megyaszó és Csanáros, Nádaskay György¹⁸⁴ lovasezrede, állomáshelye: Monok, Szerencs, Ond, Golop. Luby György¹⁸⁵ lovasezrede, állomáshelye: (Zemplén-)Agárd, Pácin, Cigánd, Karcsa. Szabolcs vármegyének az alábbi előreküldött ezredeket kellett elszállásolni és ellátni: Vitárius/Vitális János¹⁸⁶ ezrede, állomáshelye: Böcs,¹⁸⁷ Gesztely, Hernádnémeti – ezek nem szabolcsi, hanem zempléni helységekre, Soós János ezrede, állomáshelye: (Tornyos-)Pálca, Mándok, (Tisza-)Bezdéd, Kenyheczi János¹⁸⁸ gyalogezrede, állomáshelye: Szentmihály,¹⁸⁹ (Tisza-)Dada, Szinai Mihály¹⁹⁰ gyalogezrede, (Tisza-)Eszlár, (Tisza-)Lök.¹⁹¹

1897: 80–81.; Komáromy: Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában, 1901: 399.; Mészáros, 2018: 163.

¹⁸³ Heckenast, 2005: 291

¹⁸⁴ Heckenast, 2005: 296.

¹⁸⁵ Heckenast, 2005: 272.

¹⁸⁶ Heckenast, 2005: 460–461.

¹⁸⁷ Részben Borsod, részben Zemplén vármegyei helység.

¹⁸⁸ Heckenast, 2005: 228.

¹⁸⁹ Ma Tiszavasvári része.

¹⁹⁰ Heckenast, 2005: 416.

¹⁹¹ MNL BAZML IV. 2001/b. Autographa Hungarorum II. szám nélküli iratok. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Zemplén vármegyéhez, amelyben közli, hogy Forgách Simon parancsára Erdélybe kell bevonulni és a vármegye biztosítson 15000 ember számára ellátást. Kassa, 1704. október 21., Historiconum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Gróf Forgách Simon levele Zemplén vármegye számára, Erdélybe vonuló csapatai ellátása tárgyában. Kassa, 1704. október 22.; MNL SzSzBML IV. A. 1. b. Fasc. 5. No. 33. Gyürky Pál rendelete Szabolcs vármegyének,

Forgách nem csak Orosz Pált, de a Rákóczihoz csak nemrég csatlakozott Gyürky Pál¹⁹² ezereskapitányt is Erdélybe vezényelte a magyarországi előhadakkal. Közülük Gyürky érkezett meg előbb Bónéhoz a szamosangyalosi táborba. Közben Rákóczi is erősítéseket vezényelt az ostromló hadakhoz, ezért október folyamán a környékbeli megyék nemesi felkelését is fegyverbe szólította. Így például 1704. október 26-án, Vihnyén kiadott parancsával fegyverbe hívta Ugocsa vármegye nemesi felkelését is azzal, hogy csatlakozzon Bóné András ezereskapitányhoz a szatmári ostromzárban, illetve Szatmár vármegye is „tábori megyegyűlést” tartott 1704. október 28-án az ostromzár táborában. A nemesi felkelések táborba szállására, valamint az alakulataiktól elszökött katonák összegyűjtésére Forgách parancsára Gyürky is felszólította a vármegyéket november elején. Orosz Pál és lovasai Kassa alól október végén – november elején indultak el Szatmárhoz Zemplénen keresztül, amelyet a korabeli források is alátámasztanak. Ugyanis egy Sátoraljaújhely mezőváros főbírája és esküdtei által 1705. május 11-én kiadott hadellátási jegyzék szerint 1704. november 4-én Orosz Pál Bútevő nevű lovas hadnagya 11 katonával megszállt két éjszakára, majd november 14-én egy éjszakára megállt a városban a generális társzekerere – amelyet a város hat ökörrrel Patakig vontatott – és egy Kovács János nevű hadnagy 20 katonával.¹⁹³

Debrecen város protocolluma érdekes adatot őrzött meg Forgách hadainak 1704 végén Kassa és Eperjes alól Szatmár alá, illetve Erdélybe vonulásához, egyben hadszervezői–regularizálási tevékenységéhez, továbbá a Kassa kapitulációja után Rákóczihoz csatlakozott korábbi abaúji alispán, az 1705-ös erdélyi hadjáratban előbb csapattisztként, majd magasabb parancsnokként szolgáló, később egri várparancsnoki tisztséget és brigadérosi rangot elért Vas Sándor¹⁹⁴ kuruc katonai karrierje kezdetéhez is:

amelyben közli, hogy Rákóczi Forgách Simon főgenerális mellé rendelte, akinek a parancsára ájtott a Tiszán azért, hogy felszólítsa a vármegyéket a nemesi felkelések táborba szállására, valamint arra, hogy az alakulataiktól elszökött katonákat kényszerítsék a visszatérésre. Levele végén utasítást adott arra is, hogy biztositásnak majd Forgách Tiszántúltra átkelő törzsének és seregének megfelelő állomáshelyeket és ellátást. Bogdány, 1704. november 7.; Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909: 290–292. [online:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=293&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Czigány, 2008: 333.; Gottreich, 1955a: 129.

¹⁹² Heckenast, 2005: 175–176.

¹⁹³ MNL BAZML IV. 2005. a. U. Loc. 147. No. 1. Ujhely oppidi in militiam Rakoczianam expensae. 1704. (helyesen: 1705. május 11., ill. 1706.); MNL SzSzBML IV. A. 1. b. Fasc. 5. No. 33.; IV. A. 501/a. 10. kötet. 1701–1706. évi közgyűlési jegyzőkönyv. 1704. év. Szatmár vármegye általános közgyűlése. Szatmári ostromzár tábor, 1704. október 28. 246. p.; Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909: 292–293.; Czigány, 2008: 336.; Csátary, 2008a: 182.; Gottreich, 1955a: 129.; R. Kiss III., 1906: 417–426. [online: http://real-j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Komáromy: Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában, 1901: 400.; Lehoczky I., 1881: 218.; Mészáros, 2008: 148–149.

¹⁹⁴ Heckenast, 2005: 450–451.; Mészáros, 2006: 53., 65., 82., 84–85.; Szaniszló Zsigmond naplói. V., 1890: 318. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1890_38_3_13/?pg=321&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

„Méltóságos Generalis Groff Gimesi Forgács Simon uram ő Nagyságának Baga-siajával¹⁹⁵ és 3 Compania Némettel Vas Sándor Uram beszállván die ultima praesentis¹⁹⁶ ment ki, kik is kíméletlenül bánván mind szénával, abrakkal, borral mind pedig sokféle mundirungoztatásával¹⁹⁷ az hadaknak, többé került öt vagy hat ezer forintunknál.”¹⁹⁸

Gyürky, majd a november közepére Szatmár alá beérkező és az ostromzár vezetését átvevő Orosz Pál megkezdte a kapitulációs tárgyalásokat Glöckelsberggel. Ennek eredményeként 1704. november 26/27-én meg is állapodtak a császáriakkal a vár feladásáról, amelyről Orosz Pál még november 26-án a szamosangyalosi táborból értesítette Bereg és Ugocsa vármegyét. Levelében tudatta, hogy Kassát és Eperjest szerencsésen bevette, és ezután azért küldték Szatmár alá, hogy azt is bevegye, ami szintén sikerült neki. Bár a várat a német őrsége feladta, de a kapituláció értelmében a várban marad addig, amíg adósságait behajtja. A vármegyéknek tehát meghagyta, hogy gondoskodjanak ezek mielőbbi behajtásáról területükön, továbbá Szatmár vármegye túlterheltsége miatt megbízta a szomszéd vármegyéket, hogy lássák el konyháját és küldjenek bort a számára.¹⁹⁹

A vár átadására azonban ekkor még nem került sor, mivel sem Gyürkynek, sem Orosz Pálnak nem volt Rákócziól meghatalmazása a kapituláció aláírására, Glöckelsberg ugyanakkor ezt nem ellenőrizte a tárgyalások alatt, hanem feladta a várat Orosz Pálnak. Rákóczi viszont, aki ezalatt november 23-án Forgách Simont nevezte ki a szatmári kapitulációs tárgyalások lefolytatásával, nem ratifikálta az első megállapodást. Ennek egyik oka az volt, hogy nem akarta Forgáchot megbántani, akit már kinevezett a vár kapituláltatására, a másik, ennél nyomósabb érv az volt, hogy nem engedhette meg, hogy a kivonuló császári helyőrség teljes egészében Erdélybe, Nagyszebenbe vonuljon, ahová szeretett volna, mivel a fejedelem nem akarta harcedzett reguláris katonasággal erősíteni a Rabutin vezette erdélyi császári haderőt. A késedelemért és a vár német kézen maradásáért a kuruc oldalon ekkor többen Orosz Pált hibáztatták, Károlyi Sándor altábornagy, Rákóczi hadainak mezei főgenerálisa és szatmári főispán ugyanakkor leveleiben a védelmére kelt. Orosznak miután nem zárta le hivatalosan a vár ostromát, továbbra is fenn kellett tartania az ostromzárát Forgách beérkezéséig. December elején az ő parancsára vonult Bélteki Tivadar ezerskapitány ezrede Szatmár alá. Az ostromot végül a december 20-án Szatmár alá érkező Forgách fejezte be, akivel Johann Heinrich Dietrich von Glöckelsberg altábornagy és gróf Friedrich Löwenburg generális-főstrázsamester –

¹⁹⁵ lat. poggyászával, málhájával

¹⁹⁶ lat. jelen hónap utolsó napján (feltehetően 1704. december 31-én)

¹⁹⁷ ném. egyenruhával való ellátással

¹⁹⁸ MNL HBML IV. 1011. a. 26. kötet. 1696–1705. évi jegyzőkönyv. 1704. december végi bejegyzés. 120. A bejegyzés végén az is kiderül, hogy Debrecen városa jelentős mértékben részt vett a váradi ostromzár élemezésében, de azon kívül ellátta élelmiszerrel (kenyérrel) és abrakkal a szatmári blokádot, valamint Károlyi Sándor hadait is.

¹⁹⁹ A kapitulációs okmányt november 27-én kuruc részről Orosz Pál generális-főstrázsamester, Bóné András, Majos János és Kajdi István ezerskapitányok írták alá. Komáromy: Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában, 1901: 400.; Csátary, 2008a: 182.; Gottreich, 1955a: 129.; Károlyi Sándor levelei feleségéhez. I., 1994: 13–25.; Lehoczky I., 1881: 218–219.; Thaly, 1892: 312–313. [online:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=324&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

és a kapitulációs egyezmény szerint szatmári commendáns – december 25-én megkötötte a második és egyben végleges kapitulációs egyezményt. Ezt az egyezményt immár Rákóczi is ratifikálta Léván, 1705. január 3-án, valamint egy nappal korábban kinevezte a vár első és egyben utolsó kuruc főkapitányának a régi thökölyánus katonatisztet, deregnyői Galambos Ferencet.²⁰⁰ A szatmári császári helyőrség 1705. január 1-jén, nagyobb részben Buda, kisebb részben Erdély felé történt elvonulása a fejedelmet nagy hadizsákmányhoz, többek között 72 ágyúhoz juttatta. A hadizsákmánynál is fontosabb volt azonban, hogy Felső-Magyarország és a Tiszántúl északi fele az Erdélyi Fejedelemség határáig teljes egészében Rákóczi fennhatósága alá került, és hogy a kuruc hátországnak számító Szatmár vármegyében immár nem maradt császári helyőrség.²⁰¹

Zárszó

A Rákóczi-szabadságharc végső kimenetelére mindezek ellenére nem a magyarországi vagy erdélyi hadszínterek eseményei gyakoroltak döntő hatást 1704-ben, hanem az, hogy a spanyol örökösödési háború fő hadszínterének számító német-római birodalmi hadszíntéren, az 1703 őszén –1704 elején győzelmesnek induló Duna menti francia-bajor támadás 1704 nyarára elakadt. Sőt nem csak elakadt, de 1704. augusztus 13-án a John Churchill, Marlborough hercege, angol marsall és a Savoyai Jenő tábornagy vezette angol–Habsburg–német-római birodalmi hadsereg döntő vereséget mért a francia Tallard marsall és Miksa Emánuel bajor választófejedelelem vezette francia–bajor egyesült haderőre Höchstädt mezőváros szomszédságában. A szövetségesek győzelme során az ellenséges francia–bajor haderő 5–6 ezer katonája esett el, de rajtuk kívül a győztesek rengeteg hadifoglyot ejtettek, köztük Tallard francia marsallt, sok tábornokot és főtisztet, 29 teljes gyalog zászlóaljat és 12 escadronnyi lovast, valamint nagy hadizsákmányt – így például 40 ágyút – szereztek. A csata jelentőségét mutatja, hogy I. Lipót nem is mulasztotta el Magyarországon kihirdetni a győzelem nagyságát, majd el is rendelte, hogy minden erősségben „Te Deum” tartásával, valamint ágyúk és puskák díszlövésével üdvözljék a sikert, amellyel egyben azt is tudatni akarta a lázadó magyarokkal, hogy ők is úgy járnak

²⁰⁰ Heckenast, 2005: 153–154.

²⁰¹ MNL OL G 16 2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 20. Capitulatio Szatthmariensis. Szatmár, 1704, december 25. 93–99. fol.; MNL OL G 28 Katonai iratok 1703–1711. 4. doboz. V.2.e A szatmári vár fegyvertárának leltára. 1705. december 25. 66–76. p. Ebből kiderül többek között, hogy a várban összesen 76 különböző korú, fajtájú és méretű löveget találtak, amelyből a császáriak négyet vihettek magukkal, így maradt a kurucok kezén 72 ágyú.; OSZK Kt. Fol. Hung. 978. I. fejezet. II. Rákóczi Ferenc megbízta Forgách Simont a kassai és eperjesi kapituláció megkötésével. Tarnóci tábor, 1704. november 22. 96. fol. verso – 97. fol. recto, II. Rákóczi Ferenc megbízta Forgách Simont a szatmári kapituláció megkötésével. 97. fol. recto; AR I/IV., 1875: 289–292.; Czigány, 2008: 333.; Csatáry, 2008a: 61.; Gottreich, 1955a: 129–130.; Károlyi Sándor levelei feleségéhez. I., 1994: 23–28., 31.; R. Kiss III., 1906: 431–435. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07/?pg=411&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; KO V., 1897: 164–165.; Mészáros, 2018: 163–165.; Márki I., 2011: 380–381.; Thaly, 1892: 313–315. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=324&layout=s – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]

majd, mint az uralkodó német (bajor) és francia ellenségei. A második höchstädti (blenheimi) csatával ugyanakkor megszűnt a fejedelem számára a szabadságharc gyors befejezésének reménye és a XIV. Lajos hadaival való egyesülés, a közvetlen francia katonai támogatás lehetősége, így Rákóczi államának tartós háborúra kellett berendezkednie.²⁰²

Források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

G 15 Emigrációba vitt rész (1526) 1703–1712.

G 16 II. Rákóczi Ferenc levéltára (1526–) 1703–1712. I. 2. Munkácson maradt rész 1703–1710.

G 19 Fejedelmi Kancellária /II. 2–3./ 1687–1712.

G 28 Katonai iratok 1703–1711.

A Balassa család levéltára

P 1776 Vegyes iratok 1237–1919 és é. n.

S Térképtár

S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz. – 20. sz.)

S 11 Kamarai térképek 1747–1882.

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 2001. b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica.

IV. 2001. p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Vegyes közgyűlési iratok.

²⁰² Székesfehérvár MJVL IV. 1002. b. 1704. év. PA. Te Deum Laudamus Cantari ordinatum pro reportata a Gallico et Bavarico Exercitu Victoria. 1704: 21^a Aug. (I. Lipót rendelete Székesfehérvár szabad királyi város számára „Te Deum Laudamus” tartásáról a francia-bajor hadsereg felett Höchstädtnél aratott győzelem tiszteletére. Bécs, 1704. augusztus 21.) Az irat érdekessége, hogy az ellenség veszteségeit taglaló részben a foglyok számánál 26 gyalog zászlóaljról és 4 lovas légióról, valamint 50 zsákmányolt ágyúról tesz említést: „viginti sex insuper hostiles Peditum Cohortes, et quatuor Legiones Equestres cum Gallico Mareschallo de Tallard, et aliquot Centenis Gallicis Generalibus et Officialibus majoribus captivos Militares effecissent, quinquaginta praeterea Tormenta cum omni re pirobolaria et impedimentis in praedam egissent.”; AR III/I., 1978: 340.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 208–216.; Márki I., 2011: 351–352.; Perjés, 1958: 151–189. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00102/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1958_03-04_151-190.pdf – utolsó hozzáférés: 2020. november 26.]; Theatrum Europaeum, 2013: 314–315.

IV. 2005. a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai. Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – *Acta perceptoria et comissariatica*.

IV. 2005. b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai. Számadások.

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV. 1011. a. Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek.

MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

IV. A. 1. b. Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (*Acta politica*)

IV. A. 501. a. Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

Székesfehérvár MJVL = Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár

IV. 1002. b. Székesfehérvár Város Tanácsának iratai. Tanácsi és törvényszéki ügyviteli iratok (*Acta politica et juridica*).

OSZK Kt. = Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung. = *Folia Hungarica*

978. *Protocollo Francisci II. Rákóczy*. (II. Rákóczi Ferenc protokollum-könyve)

1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti kéziratok és másolatok. I–XXXII. kötet. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704.

AMK = Archív Mesta Košíc (Kassa Város Levéltára)

Tabularium metropolitanae in superioribus partibus civitatis Cassoviensis (*Tabularium metropolitanae in superiori Hungaria civitatis Cassoviensis*)

Tomus II. *Collectio Schwartzbachiana*.

Tomus II. Schwartzbach-gyűjtemény. *Zbierka Schwartzenbachova* (*Collectio Schwartzbachiana*) 1256–1737. II. b. *Schwarzenbachiana*

Tomus IV. Supplementum H.

Supplementum H. 1. a. II. (Missiles).

Supplementum H. 1. a. II. Listiny, listy, a spisy. (Missiles).

Tomus IV. H. III/2. Protocolla sessionum magistratualium

H.III/2 pur. 32. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Annis 1702. et 1703. et 1704.

H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705.

ŠAP = Štatný Archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár)

Šarišská župa (Sáros vármegye) III. B. Acta política. b. Spisy.

Šarišská župa (Sáros vármegye) III. Administratívne písomnosti B. Administratívne spisy – Acta política - Politischen Akten (Közgyűlési iratok). b. Spisy.

Forráskiadványok, forrásközlések, forrásismertetések

Acta Rákóciana DVD = Acta Rákóciana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Arcanum. DVD-ROM. Bp., 2011.

Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II., 1909 = Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. Közli: Zimmermann Rezső. Második közlemény. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. X. évf. 1909. Bp., 1909. 269–306. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=272&layout=s, http://real-j.mtak.hu/4118/1/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10.pdf]

Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. III., 1909 = Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. Közli: Zimmermann Rezső. Harmadik közlemény. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. X. évf. 1909. Bp., 1909. 336–358. [online:

[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=339&layout=s,](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10/?pg=339&layout=s)
http://real-j.mtak.hu/4118/1/MagyarTortenelmiTar_1909_57_4_10.pdf

Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. IV., 1910 = Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. Közli: Zimmermann Rezső. (IV.) Befejező közlemény. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. XI. évf. 1910. (4. sorozat. 11. kötet.) Bp., 1910. 7–51. [online: [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1910_58_4_11/?pg=10&layout=s,](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1910_58_4_11/?pg=10&layout=s)
http://real-j.mtak.hu/4119/1/MagyarTortenelmiTar_1910_58_4_11.pdf]

Dongó Gyárfás, 1907 = Dongó Gyárfás Géza: 'Sennyey István bárónak bottyáni fogsága 1704-ben. Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez. XII. kötet. XIII. évf. 1–3. sz. Sátoraljaújhely, 1907. január–március. 62–64. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AdalekokZemplenVarmegyeTortenetehez_12/?pg=77&layout=s]

Antal, 1969 = Olvasókönyv Szolnok megye történetéhez. Összeállította Antal Árpád. Szolnok, 1969. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_1969_olasokony/?pg=0&layout=s]

AR = Archivum Rakocianum

AR I/I., 1873 = II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Első kötet. (1703–1706.) Bp., 1873. (Archívum Rakocianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerk.: Thaly Kálmán. I.)

AR I/III., 1874 = II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Harmadik kötet. (1710–1712.) Bp., 1874. (Archívum Rakocianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerk.: Thaly Kálmán. III.)

AR I/IV., 1875 = Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: Thaly Kálmán. Első kötet. (1704–1705.) MTA, Bp., 1875. (Archívum Rakocianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerk.: Thaly Kálmán. IV.)

AR II/I., 1871 = Angol diplomatai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli: Simonyi Ernő. I. kötet. Pest, 1871. [1703–1705.] (Archívum Ra-

- koczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály: Diplomazia. I.)
- AR III/I., 1978 = II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A szöveget gondozta: Kovács Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. (Archivum Rákóczián. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. Sorozatszerk.: Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes)
- Balogh, 2003 = Balogh István: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október). Nyíregyháza, 2003. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények. 30. Sorozatszerk.: Nagy Ferenc.) [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZSM_Kozl_30_Rakoczi/?pg=0&layout=s]
- Bánkúti, 1988 = Bánkúti Imre: A Körös–Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején (Újabb dokumentumok 1704–1710). In: A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Tanulmányok és forrásközlemények. Szerk.: Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1988. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 11. Sorozatszerk.: Szabó Ferenc.) 111–143. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_11/?pg=112&layout=s]
- Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. I., 2011 = „erősebb az, aki magát meggyőzi, mint aki erős városokat győz meg.” Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Közreadják: Fogarassy Zoltán, Kovács Ágnes. Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kovács Ágnes. Első kötet (1698–1711). Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2011.
- Bene regi – A király javára, 2010 = Bene regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója. (1710–1711.) A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a mutatókat írta: Mészáros Kálmán. A latin nyelvű naplót fordította és jegyzetekkel ellátta: Bánkúti Imre. Bp., 2010. (Rákóczi Források. Sorozatszerk.: Mészáros Kálmán).
- Csatáry, 2008a = Csatáry György: Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában. 1703–1711. PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ungvár–Beregszász, 2008.
- Csatáry, 2008b = Csatáry György: Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. Forrásközlés. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2008.
- Cserei, 2004 = Cserei Mihály históriája. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osi-

- ris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Póto János.) 338–375.
- De l’Hommeau, 2004 = De l’Hommeau: Emlékirat egy magyarországi utazásról 1704-ben és 1705-ben. (Fordította: Szávai Nándor). In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Póto János.) 69–108.
- Esze, 1955 = Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Hadtörténelmi Intézet, Bp., 1955.
- Esze, 1980 = Esze Tamás: A Tisza-vonal védelme a kurucok ellen 1703-ban. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó. Bp., 1980. 597–681.
- Folia Rákócziana
- Folia Rákócziana 4., 1980 = Bánkúti Imre: Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága – Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, Vaja, 1980. (Folia Rákócziana, 4.)
- Folia Rákócziana 9/1., 2004 = Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Kincses Katalin Mária. Vaja, 2004. (Folia Rákócziana 9/1. Szerk.: Mészáros Kálmán, Molnár Sándor).
- Folia Rákócziana 10/1., 2008 = Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. I. köt. 1694–1706. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Mészáros Kálmán. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2008. (Folia Rákócziana 10/1. Sorozatszerk.: Mészáros Kálmán, Molnár Sándor).
- Esze, 1954a = Esze Tamás: Iratok II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjáratának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam. 1. [67.] évf. 1954. 1. sz. 285–297.
[online:
https://epa.oszk.hu/00000/00018/00201/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1954_01_275-297.pdf,
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1954/?pg=286&layout=s]
- Gottreich, 1955b = Gottreich László: Adatok a kuruc hadsereg belső életéből. Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam. 2. [68.] évf. 1955. 3–4. sz. 421–431.
- Mészáros, 2005 = Mészáros Kálmán: Egy fogolynévsor a Rákóczi-szabadságharcból. 1705. február 4. Hadtörténelmi Közlemények. 118. évf. 3. sz. 2005. szeptember. 811–834.
- Sípos, 2006 = Sípos Ferenc: Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704. Hadtörténelmi Közlemények. 119. évf. 4. sz. 2006. december. 1073–1087.

Sípos, 2016 = Sípos Ferenc: Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából. Hadtörténelmi Közlemények. 129. évf. 2. sz. 2016. június. 506–531. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00042/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2016_2_506-531.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemeneyek_2016/?pg=515&layout=s]

Hornyik: Kecskemét története. IV., 1866 = Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral. IV. kötet. Kecskemét, 1866.

Károlyi Sándor levelei feleségéhez. I., 1994 = Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Közreadják: Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes, Kovács Zoltán, Restás Attila, Szabó Zsolt, Wiedemann Krisztina. Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kovács Ágnes. I. köt. (1704–1719). KLTE, Debrecen, 1994.

Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei, 2004 = Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. (Millenniumi magyar történelem. Források. Szerkesztő: Gyurgyák János, Póto János.) Osiris, Bp., 2004. 76–123.

KO = Károlyi-oklevéltár.

KO V., 1897 = Codex Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadta: gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Ötödik kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Bp., 1897. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_gr_karolyileveltar_05/?pg=0&layout=s]

R. Kiss I., 1906 = Adatok II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választásához. Első közlemény. Közli: R[ugonfalvi] Kiss István. In: Történelmi Társulat. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. VII. 1906-diki évfolyam. (4. sorozat. 7. kötet.) Bp., 1906. 1–47. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07/?pg=4&layout=s, http://real-j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf]

R. Kiss III., 1906 = Adatok II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választásához. Harmadik és befejező közlemény. Közli: R[ugonfalvi] Kiss István. In: Történelmi Társulat. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. VII. 1906-diki évfolyam. (4. sorozat. 7. kötet.) Bp., 1906. 408–444. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07/?p]

[g=411&layout=s,
j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf](http://real-j.mtak.hu/4115/1/MagyarTortenelmiTar_1906_54_4_07.pdf) <http://real->

Komáromy: Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában, 1901 = Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában. Közli: Komáromy András. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. II. 1901-diki évf. (4. sorozat. 2. kötet.) Bp., 1901. 397–411. [online:

https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1901_49_4_02/?pg=400&layout=s]

Magyarország (1782–1785) – Első Katonai Felmérés. = Magyarország (1782–1785) – Első Katonai Felmérés. [online: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hun-gary/?layers=147&bbox=2365422.9146242803%2C5805119.500465889%2C2383605.3727276167%2C5810852.277587277>]

Michel emlékirata, 2004 = Michel emlékirata a magyarországi ügyekről 1704. augusztus 31. (Fordította: Szávai Nándor) In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.) 63–68.

Milleniumi emlékkönyv, 2000 = Milleniumi emlékkönyv. Válogatás Jász-Nagykun-Szolnok megye írásos emlékeiből. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 2000. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Sk_2000_milleniumemlekkonyv/?pg=0&layout=s]

Oláh, 2018 = Dokumentumok az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárából. Szerk.: Oláh Tamás. A forrásokat válogatta, átírta, jegyzetekkel ellátta: Uő. Életrajzi adattár és rövidítésjegyzék: Uő. MNL, Bp., 2018. (Forrásaink a reformációról. Sorozatszerk.: Kovács Eleonóra)

II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, 1994 = II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése: Magyar András. Kriterion–Polis, Nagyvárad, 1994.

A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704, 2003 = Emlékkönyv a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában 2004. május 26-án. – A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből 1703–1704. Összeállította: Bánkúti Imre. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2003. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BAZM_Sk_42/?pg=0&layout=s]

Szaniszló Zsigmond naplói. V., 1890 = Szaniszló Zsigmond naplói. Ötödik közlemény. Közli: Torma Károly. In: Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a

- Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 1890-diki évf. (3. sorozat. 13. kötet.) Bp., 1890. 307–327. [online: https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarTortenelmiTar_1890_38_3_13/?pg=310&layout=s]
- Szirácsik, 2004 = A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk. Összeállította, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket készítette: Szirácsik Éva. I. kötet. (1703–1705). Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2004. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 44. Sorozatszerk.: Tyekvicska Árpád.)
- Teleki Mihály naplója, 2004 = Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótv János.) 139–159.
- Thaly I., II., III., 1873 = Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban. I. A gr. Csáky-levéltárak. II. Szepes vármegye levéltára. III. A b. Palocsay-levéltár. Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 7. évf. 1873. I. füzet. 9–39., II. füzet. 100–114., III. füzet. 172–184. [online: http://real-j.mtak.hu/13640/1/Szazadok_1873.pdf, https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1873/?pg=0&layout=s]
- Theatrum Europaeum, 2013 = Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampf im Kulturkreis Europas. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzetapparátust és mutatókat összeállította: /Ausgewählt, die Einleitungsstudie geschrieben, der Anmerkungsapparat und Indices zusammengestellt von Kincses Katalin Mária. Fordította: /Übersetzt von Tuza Csilla. Nap Kiadó, Bp., 2013. (Rákóczi Források. Sorozatszerk.: Mészáros Kálmán).
- Wesselényi: Sanyarú világ. I., 1983 = Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi: Magyarai András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.

Szakirodalom

- Barcsa, 1900 = Barcsa János: Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme. Hajdunánás, 1900. [Reprint, é. n.]
- Benda, 1962 = Benda Kálmán: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve. 1702–1705. Történelmi Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője. V. évf. 1962. 2. sz. 189–209. [online:

- https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TortenelmiSzemle_1962/?pg=196&layout=s]
- Bihari földvár. = Bihar - Biharia, Románia, Erdély és Partium, Bihar vármegye – Vár. In: Várak és erődített helyek a Kárpát-medencében. [online: <https://varak.hu/latnivalo/index/1290-Bihar-Var/>]
- Czigány, 1998 = Czigány István: A török kori Arad és azt követő időszak. In: Benkő Elek–Czigány István–Domokos György–Csikány Tamás–Demseá Dan: Az aradi vár története. Zrínyi Kiadó, Bp., 1998. (Vársorozat) 42–66.
- Czigány, 2002 = Czigány István: Háború a háborúban. (A Rákóczi-szabadságharc stratégiai helyzete) In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta: Czigány István. Zrínyi Kiadó, Bp., 2002. 125–156.
- Czigány, 2003 = Czigány István: Rebellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 45. sz.) 25–57.
- Esze, 1951 = Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 85. évf. 1951. 1–2. sz. 30–119. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1951/?pg=33&layout=s]
- Esze, 1954b = Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 88. évf. 1954. 2–3. sz. 285–316. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1954/?pg=294&layout=s]
- Czigány, 2008 = Czigány István: Egy „universalis ember” Tündérországban. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. Hadtörténelmi Közlemények. 121. évf. 2. sz. 2008. 326–354. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00062/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2008_02_326-354.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_2008/?query=c%3Fig%C3%A1ny&pg=331&layout=s]
- Gottreich, 1955a = Gottreich László: A bihari nép harca 1703–1704-ben. Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam. 2. [68.] évf. 1955. 3–4. sz. 91–133. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00211/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1955_03-04_092-133.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1955/?pg=527&layout=s]
- Heckenast, 2005 = Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk.: Glatz Ferenc)

- Koroknay, 1959 = Koroknay Gyula: A kállói vár. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. II. évf. 1959. Szerk.: Csallány Dezső. Bp., 1961. 73–89. [online: https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_SZSZ_Jame_02/?pg=74&layout=s, http://epa.oszk.hu/01600/01614/00002/pdf/nyjame_02_1959_073-088.pdf]
- Koroknay, 1999 = Koroknay Gyula: Ibrányi László, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc ezeres kapitánya (1658 – 1705). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. XXXIV. évf. 1999. február. 1. sz. 33–44. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzabolcsSzatmariSzemle_1999/?pg=34&layout=s]
- Kovács, 1988 = Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Bp., 1988. (Magyar História. Életrajzok. Szerk.: Heckenast Gusztáv)
- Köpeczi, 2002 = Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Akadémiai Kiadó. Bp., 2002.
- Köpeczi–R. Várkonyi, 2004 = Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.)
- Lehoczky I., 1881 = Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. I. Általános rész. Ungvár, 1881.
- Márki I., 2011 = Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. 1676–1707. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1907. [Históriaantik Könyvkiadó reprint sorozata, Bp., 2011.]
- Márki, 1924 = Márki Sándor: A sarkadi hajduk. Hadtörténelmi Közlemények. 25. évf. (XXV. köt.) 1924. 33–59.
- Markó, 1933 = Markó Árpád: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények. 34. évf. (XXXIV. kötet.) 1933. 174–208. [online: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00196/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1933_174-208.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1933/?pg=180&layout=s]
- Markó, 2003 = Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Mészáros Kálmán. Nap Kiadó, Bp., 2003.
- Mészáros, 2006 = Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Argumentum Kiadó. Bp., 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk.: Veszprémy László)
- Mészáros, 2008 = Mészáros Kálmán: Gyürki Pál – Egy pesszimista kuruc generális. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés

300. évfordulóján. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 53. sz.) 139–167.
- Mészáros, 2015 = Mészáros Kálmán: „Vagy hazám szabadsága, vagy halál”. Rózsa István szegedi végvári vitéz Rákóczi táborában. In: Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Szerk.: Berecz Máttyás, Bujdosné Pap Györgyi, Petercsák Ti-vadar. Eger, 2015. (Studia Agriensia 31.) 289–308. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_StudiaAgriensia_031/?pg=290&layout=s]
- Mészáros, 2018 = Mészáros Kálmán: Gombástól Majtényig – A kuruc kor harcai Szatmár vármegyében (1670–1711). In: A történeti Szatmár vármegye II. Szerk.: Reszler Gábor. Kölcsey Társaság, Nyíregyháza, 2018. 134–171.
- Mészáros, 2020 = Mészáros Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc hősi halottai – és akik megsiratták őket (II.). Ars Militaria. Hadtörténelem népszerűen, hadtörténelem szakszerűen. Írások a magyar és egyetemes hadtörténelem területéről az Árpád-kortól a közelmúltig. Közzétéve: 2020. április 25. [online: https://arsmilitaria.blog.hu/2020/04/25/a_rakoczi-szabadsagharc_hosi_halottai_es_akik_megsirattak_okei]
- Oláh, 2008 = Oláh Tamás: „Tokaj Vég Várának” utolsó évei. In: II. Rákóczi Ferenc az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 53. sz.) 210–227.
- Oláh, 2010 = Oláh Tamás: Csicséri Orosz Pál útja a kuruc generális-főstrázsamesterségig. In: Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. Debrecen, 2010. 229–250.
- Oláh, 2011 = Oláh Tamás: A Bodrogköz hadi krónikája 1670–1711. Széphalom. 21. kötet. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2011. Szerk.: Kováts Dániel. Sátorlajaujhely, 2011. 289–312. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szephalom_21/?pg=290&layout=s]
- Oláh, 2012 = Oláh Tamás: Zemplén vármegye és térsége hadi krónikája 1710 elején. In: Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk.: Czigány István, Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2012. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk.: Veszprémy László) 33–68.
- Oláh, 2020 = Oláh Tamás: A Rákóczi-szabadságharc hadi eseményei a Tisántúlon és térségében Tokaj bevételétől Szatmár kapitulációjáig. In: Cum Deo pro Patria et Libertate. Tanári emlékkonferencia II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása 315. évfordulója tiszteletére. Kassa, 2019. november 15–16–17. Szerk.: Ádám Zita. SZMPSZ (Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége), Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége. Komárno/Komárom. 2020. 49–77.

- Oross, 2011 = Oross András: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején. Szempontrendszer egy nagyobb összefoglaláshoz. *Hadtörténelmi Közlemények*. 124. évf. 4. sz. 2011. december. Tanulmányok a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. 1037–1050. [online: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00055/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_4_1037-1050.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyei_2011/?pg=1050&layout=s]
- Oross, 2013 = Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Bp., 2013. (Fons Könyvek. 4. Szerk.: Sárosi Kiss Béla)
- Pál-Antal, 2009 = Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely története I. A kezdetektől 1848-ig. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Papp, 1998 = Papp Klára: Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században. Debrecen, 1998. (Csokonai História Könyvek. Sorozatszerk.: L. Nagy Zsuzsa, ifj. Barta János)
- Perjés, 1958 = Perjés Géza: A höchstadi csata (1704. augusztus 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam. 5. [71.] évf. 1958. 3–4. sz. 151–189. [online: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00102/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1958_03-04_151-190.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyei_1958/?pg=483&layout=s]
- Perjés, 1999 = Perjés Géza: Az 1703. évi november–decemberi felvidéki hadjárat. In: Uő: Seregszemle. *Hadtörténelmi és művelődéstörténelmi tanulmányok*. Balassi Kiadó–Zrínyi Kiadó. Bp., 1999. 90–117., 303–306.
- R. Várkonyi, 1954 = R. Várkonyi Ágnes: A szabadságharc kibontakozása Erdélyben (1703–1704. júl.). *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 88. évf. 1954. 1. sz. 13–73. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1954/?pg=20&layout=s]
- Ságvári, 2002 = Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiség megőrzése. *Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*. Szerk.: és az előszót írta: Czigány István. Zrínyi Kiadó, Bp., 2002. 189–228.
- Schmidt-Brentano, 2006 = Schmidt-Brentano, Antonio (München): Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815) Österreichisches Staatsarchiv/A. Schmidt-Brentano. 2006.
- Seres, 2000 = Seres István: A Szarvas környéki folyami átkelő katonai szerepe és a szarvasi vár helyreállításának terve a Rákóczi-szabadságharc idején. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Szerk.: Grin Igor. Békéscsaba 2000. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Sorozatszerk.: Grin Igor.) 237–261. [online:

- https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BEKE_BMMK_21/?pg=238&layout=s
- Seres, 2002 = Seres István: Adatok Zsáka és a zsákai vár kuruckori történetéhez. Rálátás. Zsákai helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: Dankó Imre. III. évf. 4. sz. 2002. IV. negyedév. 1–10. [online: <http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/04/2002-4.pdf>]
- Seres, 2009 = Seres István: A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények. 122. évf. 2. sz. 2009. június. 392–441. [online: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00059/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2009_02_392-442.pdf, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_2009/?pg=397&layout=s]
- Sudár, 2015 = Sudár Balázs: A váradi török tartomány első évei (1660–1665). In: Oborni Teréz–Gálfi Emőke–Bogdánfi Zsolt–Mátyás-Rauch Petra–Jeney-Tóth Annamária–Sudár Balázs: „Várad, Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. Tanulmányok Biharország történetéről. Nagyvárad, 2015. 103–114.
- Sugár, 1983 = Sugár István: Lehanyatlik a török félhold. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1983.
- Thaly, 1892 = Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. Harmadik kötet. 1703–1706. Bp., 1892. [online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_CsaladokEgyedi_SzekesiGrofBercsenyiCsalad_3/?pg=0&layout=s]
- Veress, 1986 = Veress D. Csaba: A szegedi vár. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1986. (Vársorozat)
- Virágh, 1962 = Virágh Ferenc: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös-Maros közben. Békéscsaba, 1962.
- Wrede II., 1898 = Alphons Freiherrn von Wrede: Geschichte der K und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. II. Band. Wien, 1898. (Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs – Supplement.) [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MitKuKKriegsArch_1898_Supplement_02/?pg=0&layout=s]
- Wrede III/1., 1901 = Alphons Freiherrn von Wrede: Geschichte der K und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. III/1. Band. Wien, 1901. (Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs – Supplement.) [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MitKuKKriegsArch_1901_Supplement_01/?pg=0&layout=s]

BODNÁR KRISZTIÁN

DÓKUS LÁSZLÓ, ZEMPLÉN VÁRMEGYE ELSŐ KÖVETE

AZ 1832–36. ÉVI DIÉTÁN

(1. RÉSZ)

Dókus László tekintélyes Zemplén vármegyei köznemesi családból származó tisztviselő volt, aki a 19. század első évtizedének végétől fontos vármegyei tisztségeket töltött be: tiszti (fő)ügyész, vármegyei főjegyző, majd 1831-től első alispán volt. Ez utóbbi minőségében választották meg 1832-ben a megye országgyűlési követének. A tanulmány most közölt első része a követek megválasztásáig tekinti át az eseményeket. Részletesebben foglalkozik az 1825–27. évi diétán tárgyalt rendszeres bizottsági munkálatok Zemplén vármegyei megvitatásával, a megyei bizottságok összetételével, továbbá vizsgálja a követválasztás lezajlását, valamint választ keres arra a kérdésre is, mi predesztinálhatta Dókust arra, hogy a megye első követe legyen. Végül pedig szó esik a követek részére adott ún. anyautasításokról is.

Bevezetés

Tanulmányom „hőse”, Dókus László a szűkebb pátriájában – Sátoraljaújhelyben, illetve Zemplén vármegyében – ugyan jelentős szerepet játszott a közéletben, 1836 után pedig országos szintű jogi pozíciókat töltött be (országbírói, illetve nádori ítélőmester, a Hétszemélyes tábla ülnöke, 1850-től három éven keresztül az eperjesi kerületi főtörvényszék elnöke volt), mégsem számítható a reformkori magyar politikusok élvonalához. Munkásságával a helytörténetírás sem foglalkozott érdemben, a történészek figyelme inkább a család későbbi élt tagjai felé fordult. Személye talán azért is maradt árnyékban, mert sem tényleges gyakorlati, sem szellemi, írott életművet nem hagyott maga után. Az 1832–36. évi országgyűlésen sem tartozott a kiemelkedő tehetségű politikusok közé, így kevésbé térképezték fel az ide kapcsolódó ténykedését.

Dolgozatom jelen, első részében Dókus követté választásának előzményeit és a megyei előkészületek során folytatott tevékenységét vázolom fel, a másodikban terveim szerint majd arra a két évre összpontosítok, amelyet 1832 decemberétől 1835 februárjáig Pozsonyban töltött mint diétai követ. Másodvonalbeli korszereplőként az országos tekintetben „átlagos”, de a vármegyéjünkben tekintélyt élvező reformkori köznemesek világát reprezentálta, így működésének elemzése hozzásegíthet ahhoz, hogy tisztább képet kaphassunk a „hétköznapi” bene possessionatiról. Mivel Dókus László hagyatékában nem találhatóak személyes jellegű iratok – sem naplót, sem emlékiratokat nem írt, magántermészetű levelezése is csupán néhány rokonával folytatott rövid üzenetváltásokból áll –, így arra nem deríthetünk fényt, ő maga hogyan élte meg ezt az időszakot. Teherként, vagy fáradságos, de megtisztelő és a megye, illetve a hon javát szolgáló küldetesként fogta-e fel a diétai részvételt? Ezen okból kifolyólag e helyütt csak a Dókus által betöltött szereppel van lehetőségem foglalkozni, s azt kívánom megvizsgálni, hogyan ragadható meg és ábrázolható a személyiség e szerepében: úgy cselekedett-e, ahogyan azt rendszerint egy országgyűlési követtől elvárták? Hosszabb távon célom feltérképezni azt is, milyen utasítá-

sokkal látták el küldői őt és követtársát, Szirmay Antalt; hogyan képviselte megyéjét, a vármegyei elit megalégedéséről vagy éppen ellenkezőleg, bizalmuk megvonásáról vallanak-e a hivatalos iratok. S nem mellesleg: a témához kapcsolódó szakirodalomban hogyan értékelték ebbéli tevékenységét? A vonatkozó források segítségével választ keresek arra a kérdésre, hogy Dókus László milyen „politikai nyelve(ke)t” beszélt diétai felszólalásai során, milyen érveket használt néhány nagyobb horderejű ügy kapcsán. (Ez utóbbi problémákról a készülő második részben tervezek szót ejteni.) A tanulmány elején az alaphelyzetet mutatom be: a követek megválasztásának körülményeit, illetve azt, hogyan zajlottak a megyében a diétára való előkészületek, hogyan működtek az operátumbizottságok. Mindezeket túl röviden felvázolom Dókus László pályáját, hiszen követté történő megválasztása elválaszthatatlan addigi ténykedésétől; vármegyei működése pedig szokványos köznemesi karrierként ábrázolható (még ha nem is jutott el minden köznemes alacsonyabb pozíciókba sem), aminek olykor része volt az országgyűlési követség is.

Zemplén megye előkészületei a diétára

A rövid ideig ülésező 1830. évi országgyűlés nem hozott alapvető változásokat a politikai életben, hanem továbbra is fennmaradtak az addig is érvényes erőviszonyok a rendi dualizmuson belül. Az udvar megkapta, amit szeretett volna (Ferdinánd trónörökös megkoronázása, újoncok, adó), a rendeknek be kellett érniük kisebb „sikerekkel” (a magyar nyelv hivatali kiterjesztése). A megyék jelentőségét látványosan növelte az a döntés, amely szerint a rendszeres bizottsági munkákat ki kellett nyomtatni, és szétküldeni az egyes törvényhatóságokba.¹ Az operátumok tárgyalásának napirendre vétele egyrészt az országos jelentőségű ügyek és sérelmek elintézésébe való beleszólás lehetőségét csillantotta fel a vármegyei elit(ek) előtt (természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy a megyei elit még hosszú ideig sikertelenül próbált az érdekeit érvényesítve fellépni a sérelmek ellen, s az újabb kutatások szerint nem is igazán akart változtatni a fennálló helyzeten, hogy a saját fontosságát ezzel is kiemelhesse),² másrészt a megyék közötti szabad politikai párbeszéd ősi szabadságának élvezetét is lehetővé tette. A diéta munkásságát a következőképpen értékelte Horváth Mihály, a romantikus történétíró: „E gyűlésnek sajátos, specialis tárgyai voltak, melyeken túl menni senki sem akart, mivel a reformok eszközzésére szánt országgyűlés az 1831-ki október 2-kára már eleve ki volt tűzve”.³

A rendek tehát várakozással tekintettek az 1831. évre, a meghirdetett diétát azonban el kellett napolni az országra katasztrófát hozó kolerajárvány miatt. A megyék hosszú ideig az operátumokkal sem tudtak foglalkozni, így számukra is kedvező volt az uralkodó azon bejelentése, amely az újabb országgyűlés időpontját 1832 végére helyezte át. Az operátumok nem csak tartalmukat tekintve váltak a rendek és

¹ Gergely, 1980: II. 673.

² Kecskeméti, 2008: 37. Kecskeméti Károly annak a nézetének ad hangot, miszerint a magyar politikai osztály csak a belső intézményrendszer védelmében lépett fel, mert attól függött a hatalmának a legitimitása.

³ Horváth, 1887: I. 259.

az uralkodó közötti hatalmi játszmák tárgyává, hanem a tekintetben is, hogy a leendő diétán milyen sorrendben tárgyalják ezeket, azaz, ki legyen a kezdeményező; a kormányzat ugyanis már az országgyűlés kezdetén magához akarta ragadni az indítványozási jogot, a felkészüléshez azonban időre volt szüksége, így bizonyos szempontból az udvarnak is érdeke volt az 1831 őszére előirányzott diéta elhalasztása.⁴ Az 1830. év igazi hozadéka azonban a megyei közelet felpezsdülése, a politika iránti érdeklődés fokozódása volt, amit a bizottsági munkálatok körüli élénk viták is bizonyítanak. A politizáló köznemesség szellemi horizontja viszont e momentumnál jóval messzebbre terjedt. Nem kerülték el a figyelmét a külpolitikai történések, például a francia forradalom, Belgium önállóvá válása, a reformmozgalmak felélézése Angliában, a német államokban, Görögországban, s természetesen a belpolitikai fejlemények sem, mint például Széchenyi István Hitelének megjelenése vagy az áru-termelő nemesség gazdasági gondjai. Zemplén megyét e tényezők mellett két olyan esemény érintette, amelyek jelentős hatással voltak a törvényhatóság belső életére: az egyik a kolerajárvány és az azzal párhuzamosan futó parasztfelkelés, a másik a megye északi-északkeleti részeivel szomszédos galíciai területeken zajló lengyel zendülés. Mindkét mozgalom nagy viharokat kavart Zemplénben,⁵ s csak ezek csillapodásával párhuzamosan kerülhetett sor végre itt is az operátumok megvitatására.

Horváth Mihály leírásából tudjuk, hogyan is zajlottak le a tárgyalások egy-egy megyében. Különböző bizottságokat neveztek ki, amelyek „nyílt ajtóknál tartották gyűléseiket”, a többségi vélemények szerint tervezeteket készítettek a leendő követek számára, amikről azután a közgyűlések döntöttek, s adott esetben ki is nyomtatták őket.⁶ A történeti kutatások feltárták, hogy ezek a bizottságok népesek voltak, s rendszerint az alispán vezette vármegyei tisztikar, a táblabírák, az egyháziak és a politizáló arisztokraták vettek részt a munkájukban.⁷ Zemplén vármegye közgyűlése 1831. január 24-én tárgyalta először az országos biztosságok munkáiról, s ekkor létrehozta egy kiküldöttséget. Ennek tagjai voltak többek között gr. Sztáray Albert, gr. Mailáth József, gr. Vandernáth Vilmos, br. Barkóczy János, br. Vécsey Pál, Szirmay Antal, Kandó Gábor, illetve a megyében tekintélyesnek számító családok több tagja is (például Szőgyényi Ferenc, Boronkay Gáspár, Kazinczy Ferenc, Kaszner János, Ujházy László, Bydeskuty Mihály, Szulyovszky József, Matolay Gábor, és a sort még hosszan lehetne folytatni). Hivatali pozíciójuknak köszönhetően meghívást kaptak a jegyzők, a fiskálisok, a fő- és alszolgabírák, továbbá a helyi egyházak veze-

⁴ Völgyesi, 1997: 45. skk.

⁵ Ezek részletezése túlságosan messzire vezetne, ezért célszerűbb néhány művet megemlíteni a vonatkozó irodalomból. Tilkovszky, 1955.; Erdmann, 1989.; Fenyvesi, 1982.; Barta, 1966.; Oláh, 2002.

⁶ Horváth, 1887: I. 270. A szerző akár a reformkor és a korai társadalmi nyilvánosság jelentőségének felértékelési szándékával, akár romantikus látásmódja következtében, de némileg túloz a „nyílt ajtók” kitétellel, hiszen természetesen csak a politikai életben való részvétellel jogosultak mondhatták el a véleményüket, de még a mágnások és a köznemesek sem voltak mindig nyitottak a diskurzusra, vagy egyáltalán a politikai kérdésekre.

⁷ Fónagy, 1988: 24.

tői is.⁸ Zemplénben 1831 májusában kezdődtek a tanácskozások, az albizottságok működése azonban csak 1832 elejétől, a pandémia és a jobbagylázadás befejeződése után teljeshedhetett ki, s ekkortól kezdtek megszületni az első javaslatok.⁹

Röviden szólnunk kell arról is, hogy az 1831 nyarán lezajlott események nem maradtak hatás nélkül a bizottságok összetételére sem, a munkát nem minden esetben azok fejezték be, akik azt korábban elkezdték. A november 28-i közgyűlésen előterjesztette Dókus László első alispán, hogy „az Országos Biztosságok Munkáinak vizsgálására rendeltt Küldöttségek több Tagjai rész szerint el=halván, rész szerint más környülállások által el=tartóztatván, azok ki pótolása szükséges légyen”.¹⁰ Így például az egyházi és tudományos ügyekkel foglalkozó albizottságba bevásztott, s a kolerajárvány áldozatául esett Kazinczy Ferenc helyére Batta Pál került. De az is előfordult, hogy néhány személyt áthelyeztek egy másik albizottságba, és a helyüket mással töltötték be. Ez történt Eperjessy Góberttel is, aki a kereskedelemügyi albizottságba került be, Szikszay János helyett, míg a közpolgári kérdéseket megvitató küldöttségben az ő pozícióját Balogh Ádám foglalta el. Kazinczy kivételével a fenti személyek – és még mások is, akik ki- vagy bekerültek egy-egy bizottságból vagy bizottságba – a politika második vonalába tartoztak, nem voltak nagy formátumú korszereplők, így a személycserék nem okoztak jelentősebb eltolódást a politikai irányzatok súlyát tekintve.

1832. január 2-án Dókus László első alispán hivatalosan értesítette arról a javaslatok kidolgozásán fáradozó kiküldöttség főbb tagjait – gróf Vandernáth Vilmost, báró Barkóczy Jánost, báró Vécsey Pált, Schmidt József kanonokot, Molnár András református alesperest, Soós János, Újházy László, Vass Antal, Nyomárkay József, Nagy Lázár és Kossuth Lajos táblabírákat, Kossuth András fő- és Bydeskúty Ingác aljegyzőt, Papp István első alfiskálist, Fekete Pál tiszteletbeli alfiskálist, Szemere Péter fő- és Füzessey Ágoston alszolgabírótt esküdttársaikkal együtt –, hogy az 1831 tavaszára kirendelt küldöttség a munkáját akkor ugyan nem tudta folytatni, de ez év 16-án sort kerítenek erre. Ugyanezen a napon Szirmay Antalt, hogy a kereskedelemmel, a közadózással, a katonasággal és a szőlők állapotának javításával foglalkozó bizottság elnökévé, Szirmay Tamást az urbáriális és ércbányászati ügyeket tárgyaló, Kandó Gábort pedig az egyházi, tudományos és bandériális tárgyakat vizsgáló kiküldöttség elnökévé választották meg.¹¹ Az alispáni levelezőkönyvben augusztus

⁸ MNL BAZML IV.2001. h. Loc. 292. No. 201. 127r–v. Az 1831. évi közgyűlési jegyzőkönyvek ezen időszakot felölelő kötete sajnos nem található meg a levéltárban, ezért az eseményeket a jegyzőkönyvekhez kapcsolódó iratokból, iratfogalmazványokból rekonstruálhatjuk. Az újabb kutatások alapján tudjuk, hogy például Szatmár vármegyében is 1831 januárjában választották meg az operátumok véleményezésére kiküldött bizottság tagjait, akiknek többségét Takács Péter reformpártinak tartj.: Takács, 2013: 25.

⁹ Erdmann, 1989: 41. Tolna megyében például 1831 novemberére már készen állt a javaslataival a januárban megalakított 45 fős választmány, ami jól jelzi az egyes törvényhatóságok számára adott körülményekben meglévő különbségeket. Csapó, 1989: 22–25.

¹⁰ MNL BAZML IV. 2001. g. 17. kötet. 1998./1831., fol. 211r–212r.

¹¹ MNL BAZML IV. 2004. 8. kötet. 1/1832–4/1832.

7-én keltezett bejegyzés szerint szeptember 4-re tervezték összehívni a közgyűlést az országgyűlési ügyekkel kapcsolatban tett észrevételek megtárgyalására.¹²

Mivel a diéta időpontja vészesen közelgett, 1832 kora őszén az udvar is sürgetni kezdte a törvényhatóságokat a viták mielőbbi lezárására. Sátoraljaújhelyben a szeptember 4-i közgyűlésen olvasták fel a Kancellária azon utasítását, amely felszólította a megyéket, hogy foglalkozzanak az országos küldöttség munkálataival.¹³ Ezt követően Dókus László a közönség elé tárta a munkálatokra tett megyei megjegyzéseket: „A Megye Első All Ispánya az Országos Biztosságok munkáira fel forgott észrevételeket magában foglaló Jegyző Könyvek úgy amint ezek a köz Határozásban ki nevezett Küldöttségnek 4. fele oszlott üléseiben elébb külön külön a ki küldetés rendjében meg nevezett Tárgyakra nézve, az után ismét a teljes számmal meg hívott Küldöttségben fel vétettek [!] és bé terjesztettek bé mutattván”.¹⁴ Végül pedig elkezdték az érdemi közgyűlési vitákat, amelyek még másnap, szeptember 5-én is folytak.¹⁵

Októberben is tartottak a diétai ügyekkel foglalkozó közgyűléseket, amelyek során 8-án és 9-én a törvényezés tárgyában ülésező bizottság mutatta be a jegyzőkönyveit (az úriszékekről, a szabad királyi városok és a megyék bíróságairól, a büntetéseknek és az ítéletlevelek kiadásának taksáiról).¹⁶ Október 10-én az adóval, a biztossági tárgyakkal és a kereskedelemmel foglalkozó küldöttség terjesztette elő az észrevételeit a közügyekre kiadandó pénzekről, a katonaság ellátásáról, a harmincadokról, a céhekről, a magyar termékekkel való kereskedésről.¹⁷ Az operátumok Zemplén megyei megtárgyalásának részletes ismertetése önmagában is külön tanulmány vagy monográfia témája lehetne, ezért e helyütt csak a legfontosabb információkra kívánok szorítkozni.

Erdmann Gyula az albizottságokat ellenzéki szelleműeknek minősítette, amelyeknek küzdeniük kellett a „nehezen mozdítható nemesi többség ellenében”.¹⁸ E megállapítás igazolásának vagy megcáfolásának érdekében széles körű társadalomtörténeti és prozopográfiai vizsgálatra lenne szükség, amelynek során elsősorban a

¹² MNL BAZML IV. 2004., 8. kötet. 497/1832..

¹³ MNL BAZML IV. 2001. g. 20. kötet. 1689./1089/1832., fol. 255r–v.

¹⁴ MNL BAZML IV. 2001. g. 20. kötet. 1690./1428/1832., fol. 255v.

¹⁵ MNL BAZML IV. 2001. g. 20. kötet. 1691/1832–1695/1832. (fol. 255v–264r.) és 21. kötet. 1696/1832, 1702/1832–1706/1832. (fol. 2r–4v., illetve fol. 6v–10r.). Más megyékben is nagyjából hasonló ütemben zajlottak a viták, Somogyban például 1832. augusztus 16-án foglalkozott a közgyűlés az úrbéri és az adóügyi javaslatokkal, míg október 10-én került terítékre a kereskedési operátum. A polgári törvénykönyv tervezetét azonban ott csak december 5-én, tehát az utolsó pillanatokban tárgyalták. Jutai, 2006: 591–608.

¹⁶ MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet. 1823/1832. és 1843/1832., fol. 61v–64v., illetve fol. 80r–82 v.

¹⁷ MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet. 1857/1832–1858/1832., fol. 90r–92v.

¹⁸ Erdmann, 1989: 41–43. Hasonló véleményt fogalmazott meg Seresné Szegőfi Anna is, aki szerint 1830 után a megyékben a reformer nemességé volt a szótöbbség. Seresné, 1987: XI. Gergely András pedig annak a nézetnek adott hangot, miszerint a liberális reformerek többségi támogatást élveztek a megyékben és az országgyűlés alsótábláján, de ahol a mindennapi helyi érdekek összeütköz(het)tek a tervezett reformokkal, ott a konzervatívok gyakran meggyőzés vagy lefizetés révén meg tudták nyerni a többséget. Gergely, 1985: 242.

másodvonalbeli korszereplők szellemi horizontját és mentalitását kellene feltérképezni, hiszen Zemplénben is ők alkották a politizáló köznemesség gerincét. Azonban a helytörténetírás sem fordított eddig kellő figyelmet rájuk, így néhány személy kivételével nem határozható meg politikai identitásuk. A kérdést más oldalról megvizsgálva azt is kijelenthetjük, hogy a rendi politizálás alapelve a sérelmi felfogás volt, így a bizottságok határozataiból nem következtethetünk vissza egyértelműen a különböző személyek vagy az egyes (al)bizottságok politikai irányultságára.

Zemplén megye szempontjából a legnagyobb súlya talán a kereskedelmi-közgazdasági albizottság ténykedésének volt, hiszen Tokaj-Hegyalja megélhetésében jelentős helyet foglalt el a borkivitel.¹⁹ Természetesen az országos sérelmeket és kívánatokat is megtárgyalták, javasolták például a belső vámok eltörlését, a céhek felszámolását, országos pénztár létrehozását, de elutasították többek között a zsidók bevonását a borkereskedelembe.

Az úrbéri albizottság pártolta a szabad jobbágytelki haszonvétel adásvételét, a kilenced és a tized kötelező megváltását és az örökváltságot (az önkéntes megoldást Dókus javasolta). Az 1791. évi rendszeres bizottsági munkálatokból mentették át azt az elképzelést, miszerint a költözni akaró jobbágyoknak hitelesen igazolniuk kell a költözés célját és az ottani megélhetésük módját, s e kitél a jobbágyokat visszatartó erőként is működhetett. A mérleg másik oldalán azonban megemlíthetjük azt a javaslatot, amely a megszerzett birtok után a jövedelem arányában akarta volna viseltetni a közadókat, vagyis a nemesi birtok megadóztatására is alkalmas terv volt. Nem mellesleg azt is előírányozta ez a javaslat, hogy a földesúr eladandó telkeit az egyszerű lakosok is megvehessék, s hogy a jövőben csak a közadók fizetésére legyenek kötelezve.²⁰

A közjogi albizottság, amelynek elnöke éppenséggel Dókus László volt, elsősorban a bécsi udvarnak a megyékre gyakorolt befolyását kívánta visszaszorítani a főispánok leválthatóságának és jogkörük korlátozásának kimondásával, a királyi hivatalnokok és a megyei követek körének éles elválasztásával, továbbá az udvari tisztviselők országgyűlés előtti felelősségének deklarálásával. Ugyanitt esett szó az országgyűlés szerkezeti átrendeződéséről, a városok belszerkezetének reformjáról, valamint a zsidókat érintő megkülönböztető intézkedések eltörléséről.²¹ A tudományos és egyházügyi albizottság a diéta, illetve a megyék felügyelete alá kívánta helyezni a nevelésügyet. A banderális, adóügyi és bányászati munkálatok tárgyalása során fenntartották a nemesi felkelést, a dikális összeírásokat évente kívánták megtartatni.

Az összbizottság némely esetben elfogadta és kiegészítette az albizottságok javaslatait (például a kereskedelmi-közgazdasági albizottság esetében), míg más terüle-

¹⁹ Erdmann, 1989: 44. skk.

²⁰ Fónagy, 1988: 30–33. E tanulmány részletesen vizsgálja az úrbéri operátumra adott megyei válaszokat, számos törvényhatóság elképzeléseit hasonlítja össze.

²¹ A közjogi (al)bizottság munkálatairól Barta István, illetve Erdmann Gyula fentebb idézett munkáin túl részletesebb elemzést ad Dombóvári, 2010: 93–104. Lásd még az utóbbi szerző doktori disszertációját, amelyben szintén szól erről a kérdéstről, és többek között Dókus néhány országgyűlési fellépését is megemlíti: Dombóvári, 2011: 290. skk. Itt egyébként az 1379. sz. lábjegyzetben több téves információt is közöl Dókusról: születési évét 1786 helyett 1775-re teszi, főjegyzői hivatala betöltésének kezdetét pedig 1825 helyett 1831 elejére.

teken – mint a közjogi munkálatok során – kevesebbet emelt át az addig elfogadott óhajokból. Az országgyűlési költségeket a nemesség csak az adófizető néppel közösen vállalta, a nemtelenek számára nem kívántak diétai részvételt biztosítani, s a sajtószabadság is kimaradt az összbizottsági javaslatokból. Bekerült viszont az örök-váltás, a tized megváltása, a jobbágyi birtokképeség, az ősiség eltörlése, illetve a törvényhozás és a közigazgatás szétválasztása.²² Minderről azért érdemes szólni, mert az összbizottsági javaslatok alkották a követek számára kiadandó anyautasítás alapját.

A követek megválasztása és az anyautasítások megfogalmazása

I. Ferenc 1832. december 16-át jelölte ki a diéta kezdőnapjának, így tehát azon év őszen Zemplénben is meg kellett tartaniuk a követválasztó közgyűlést.²³ Több, a megyében nem törzsökös családból származó személy is jelentkezett követjelöltnek, mint például gróf Dessewffy Aurél, a liberálisok körében pedig báró Vécsey Pál és az előző diéta egyik követe, Szirmay Antal voltak népszerűek.²⁴ Végül a november 7-én lezajlott közgyűlésen Dókus Lászlót választották meg a megye első, míg Szirmayt a második követének.²⁵ Erről így emlékezik meg a jegyzőkönyv: „Érzékeny ki ejtésekkel telyes szavaiban Hazafiui méltó örömet nyilatkoztatta ki a Megye Rendjeitől ez úttal is szokott kedvességgel s tisztelettel fogadott Nemzetes és Vitézlő Dokús [!] László Első Al Ispány azon érdemes s diszes sokaság láttára, melyet a Köz Gyűlést e jelennapra hirdető Levél tartalmához képpest az Ország Gyűlésére küldendő Követek el választása végett Hazafiui búzgóságoktól ősztönőztetve illy nagy számmal egybe gyűlve tisztelni szerentsés; – méltónak s illőnek látván, hogy a Megye határain csak kevés napokkal ez előtt már túl lévő, de ezen Köz Gyűlés tartására a Megye kebelébe ismét sietve vizatért Méltóságos Gróf s fő Ispány Ő Nagysága Előülölő széke elfoglalása végett különös Küldöttség által hivattatna meg; melly is Méltóságos Gróf Sztáray Albert Királyi Kamarás vezérlése, s fő Tisztelendő Vitzmándy Lajos Prépost szonoksága mellett ki nevezve ebbéli kedves kötelességét

²² Erdmann, 1989: 53–54.

²³ „A megyei követeket a nemesi vármegye nagygyűlése, másképp általános közgyűlése (congregatio generalis) választotta meg, amelyen a megyében lakos vagy birtokos minden felnőtt nemes férfi jogosult volt megjelenni és szavazni.” Dobszay, 2019: 66.

²⁴ Erdmann, 1989: 56.

²⁵ Úgy tűnik, Zemplénben az íratlan „játékszabályok” betartásával sikerült békés módon véghezvinni a követválasztásokat. Ahogyan azt a legújabb diétatörténeti összefoglalás megállapítja: „A választásokat, mint a legtöbb kérdést, a rendi korszakban nem törvények, hanem régi szokások szabályozták – mai értelemben vett választási törvény nem volt. A szokások viszont a rendi testületben, annak akarata szerint, s ebből következőleg az adott testület helyi viszonyainak megfelelően s országosan nem egységesen alakultak.” Dobszay, 2019: 63. Dobszay Tamás monográfiája egyébként hatalmas tényanyagot megmozgató, nagy ívű történeti áttekintés, amely kitűnően összefoglalja az 1848-at megelőző öt évtized országgyűléseire jellemző működési mechanizmusokat. Révész László hat évtizeddel korábban megjelent munkájában mintegy hibaként említi a választási szabályozás hiányát: „A megyei rendelkezések egyik legfontosabb – és kihatásait tekintve a leginkább végzetes – hiányossága az volt, hogy a választási eljárást sehol sem írták körül pontosan.” Révész, 1968: 103.

végre hajtván a köz Bizodalmat és szives tiszteletet nyilvánosító, szakadatlanúl harsogó Éljen kiáltások között jelent meg a Méltóságos Fő Kormányozó Ő Nagysága a Megye Rendjeinek közepette; – s a jövőendő titkainak boldog meg fejtését ígérő reményében Törvényes Méltósága diszes székét elfoglalván, a közelgető Nagy fontosságú s nem csak a Jelenkor, de az ezt követő leg később időkre kiható következesű országos tárgyhöz [!] illő, s a Rendeket mind a Követek választásába több ízben ki tüntetett Hazafiság egyenesség s érettségre ugy minden egyéb Köz tanátskozasokról, felfugesztett [!] tárgyak folytatására meg kívántató egyetértésre ebresztő [!] lelkes Beszédje által nyitotta meg ezen köz Gyűlést...”.²⁶

A rendbontás nélkül lezajlott választások során tehát lényegében igazi vetélytársak nélkül győzött Dókus, illetve Szirmay. Erdmann Gyula azzal magyarázza Dessewffy Aurél sikertelenségét, hogy a fiatal mágnás életében először volt jelen a közgyűlésen, de azt is hozzá kell tennünk, hogy Vay Miklós előző országgyűlésen mutatott viselkedésén felháborodva – ő ugyanis az utasításokat áthágva szavazott – 1831 januárjában a rendek kimondták, hogy többé nem fognak mágnást követté választani.²⁷ Ha pedig mindehhez ragaszkodni akartak a megyei élet irányítói, akkor például Vécsey Pálnak sem lehetett túl sok esélye.

Erdmann Gyula Szirmay győzelmét a tapasztaltságára vezeti vissza, ennél viszont jóval többről lehet szó. A Szirmayak ugyanis a megye egyik legtekintélyesebb, sok birtokkal rendelkező köznemesi családját alkották. Antal édesapja a hasonnevű történész, levéltáros és író volt, így feltételezhető, hogy ezek a körülmények is szerepet játszottak a fiú 1832. évi választási sikereiben. Dókus megválasztását is többféleképpen értelmezhetjük. Míg Erdmann egyetlen okként a mindenkori első alispán biztosnak tekinthető országgyűlési követté választását említi,²⁸ ugyanakkor nagy bizonyossággal állíthatjuk azt is, hogy ebben az esetben is szólhatott a követi megbízatás úgy Dókus László személyének – a klasszikusnak tekinthető megyei karriert ugyanis viszonylag nagy sebességgel futotta be, és a köznemesek közül is csak kevesek által betölthető első alispáni pozícióig jutott el – mint a családja tekintélyének. László édesapja ugyanis 1790–1805 között tiszti ügyész, illetve főügyész volt,²⁹ ami arra enged következtetni, hogy a 17. század első harmadának végétől bizonyíthatóan Zemplén vármegyében élő család rövid idő alatt beépült a helyi köznemességbe, s hogy bizonyos tagjai már hosszabb ideje betölthettek különböző alacsonyabb vagy némileg magasabb rendű pozíciókat. Ezért érdemes röviden szólnunk Dókus László megyei pályaszakaszáról.

²⁶ MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet, 1989/1832., fol. 152r–154v.

²⁷ Erdmann, 1989: 13.

²⁸ Uo., 56.; Angelovics Helga szintén Zemplén vármegye „íratlan szabályaként” említi azt, hogy követválasztás esetén az éppen aktuális első alispán lett a törvényhatóság első követe. Angelovics, 2019: 435. Hegedüs Zoltán kutatásaiból pedig azt tudjuk meg, hogy Moson vármegyében az 1662–1848 közötti diétákra az esetek felében a követek egyike az első alispán volt, tehát minden bizonnyal országos viszonylatban is felfedezhetjük azt a tendenciát, hogy egy-egy megye alispánja a tisztségének köszönhetően jó esélyekkel indulhatott a követválasztáson. Hegedüs, 2007: 36.

²⁹ Ehhez lásd a sátoraljaújhegyi levéltárban őrzött tiszti ügyészi iratokban elszórtan található vonatkozó dokumentumokat: MNL BAZML IV. 2012.

Az 1786-ban született fiatalember bátyjával, Józseffel együtt már 1805-ben egy-egy távollévő főrendet képviselt a diétán,³⁰ ami újfent csak a család megyei megbecsültségét mutatja, hiszen egyetlen famíliából ketten is részt vehettek az országgyűlésen, ráadásul mindketten még politikai karrierjük kezdetén, tehát ezek a megbízások nem feltétlenül (csak) az ő személyüknek szóltak. László ezt követően aránylag rövid időn belül jelentős hivatalbeli előrelépésekről számolhatott be: 1808-ban tiszteletbeli tiszti alügyészként kezdte karrierjét, 1810-től már fizetéssel is rendelkezett, 1814 és 1825 között pedig már főügyész volt. Innen került át a főjegyzői hivatalba, amely posztot az első alispáni tisztségre való megválasztásáig, 1831-ig töltötte be.³¹ Az 1831. évi parasztlázadás után, a rend helyreállításával egyidejűleg a megye irányítói is köszönetet mondtak neki tevékenységéért; a közgyűlési jegyzőkönyvek ide kapcsolódó kötete ma nem található meg a sátoraljaújhelyi levéltárban, de a Dongó Gyárfás Géza által készített regeszta híven tükrözi annak a birtokos köznemességnek a szemléletét, amely a vármegye legfőbb pozícióit a kezében tartotta, s amelynek látószögét a mindenkori hivatalos iratok jól visszaadják: „A megye rendei részéről kinyilatkoztatott, hogy a legközelebbi mult viszontagságok idején a közjó előmozdításában egészségének s életének kockáztatásával minden tehetségének és erejének feláldozásával véghez vitt, soha elegendő képpen meg nem hálálható fáradozása méltó megismeréssel, háládatossággal és köszönettel vétetik.”³² Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Dókus országgyűlési kövété történő megválasztása nem csak a mindenkori első alispán hagyományosnak mondható megtiszteltetéseként értelmezhető, hanem lehetséges magyarázatként figyelembe kell vennünk azt is, hogy legalább ugyanilyen súllyal esett latba az ő addigi tevékenysége, illetve családi háttere is. A Sopron vármegyei rendek is hasonló gondolatmenet alapján választottak követeket az 1832–36. évi diétára: „[...] olly firfiakat választani követeikké, kik[ne]k tántoréttatthatatlan hazafiusága, az országot illető tárgyakban való jártossága mély bé látása és tapasztalása leg bizonyosabb záloga a Karok és Rendeik azon méltó várakozásának; hogy képviselői minémőségekben a megye kívánságának hiv magyarázóit lenni, a Királynak és Hazának öszve kötött javát minden mellékes cél félrevitelével egyes erővel elől mozdíttani iparkodni fognak, ezen érzéstől és meggyőződéstől tehát vezettettvén egy[gy]es akarattal Nitzky József első allispány és Nagy Pál tábla bíró urakat mint már az előbbi Ország Gyűléseken is a Karok és Rendeik tökéletes megelégedésével munkálkodott követeket most is követek[ne]k választották”.³³

Egy fontos momentumra még érdemes kitérnünk néhány gondolat erejéig, ez pedig a megválasztott követek „pártállása”. Amint arról már szó esett, Szirmay Antalt a liberálisok jelöltjének tartja a vonatkozó szakirodalom. Ennek okán nem tűnik meglepőnek, hogy a rendszerint az ellenzék egyik vezérmegyéjeként aposztrofált Zemplén egy ellenzéki jelöltet választott meg, hiszen a megye aktívan részt vett a rendi ellenállásban már az 1790-es évektől kezdve – sőt már a kora újkori Lajtán túli

³⁰ Pálmány, [2011.]: 885.

³¹ Vályi, 1858: 21.; Oláh, 2013: 93., 64. jegyz.; Pálmány, [2011]: 885.

³² Dongó, 1907: 318.

³³ Sümeghy – Dominkovits, 2007: 22.

abszolutizmussal is szembeszállt –, így az ellenzéki beállítottságú személyek jó eséllyel válhattak népszerűvé. Annál érdekesebb viszont az a tény, hogy Dókus László személyében egy, a későbbi pályafutása alapján is aulikusnak³⁴ tartható figura lett a megye első számú küldöttje az országgyűlésen. Barta István szerint az ellenzék ekkor még nem tudott Dókus kormányhűségéről,³⁵ jóllehet Mailáth Antal főispán már majdnem két évvel korábban beszervezte őt az újhelyi kaszinó megfigyelésére. Fenyvesi András némileg ellentmondó állításokat fogalmaz meg Dókus személyéről; úgy véli, Dókus alispánná történt megválasztása a kormányhűsége miatt örömet okozhatott Mailáthnak, míg később annak a véleményének ad hangot, hogy Dókust az országgyűlés idején tántorította el a kormányzat az ellenzéktől.³⁶ Erdmann Gyula a legújabb monográfiájában Dókusról szólva többek között megemlíti, hogy 1832 és 1836 között (valójában csak 1835 februárjáig) ellenzéki követ volt.³⁷ Mindamellettszámtalan olyan munkát lehetne említeni, amelyben Dókus Lászlót a zempléni ellenzék – és főként Kossuth Lajos – ellehetetlenítésére törekvő prominens konzervatívként, a bécsi udvar igényeit szervilisen támogató személyként ábrázolják.³⁸

Nem tudjuk, Dókus a pályájának megyei szakaszában mennyire adta nyílt tanújelét aulikusságának, de nem zárhatjuk ki azt az eshetőséget sem, hogy kortársai mégiscsak tudhattak politikai irányultságáról (1832-ben például két lengyel menekültet toloncoltatott ki a vármegyéből).³⁹ Másrészt a liberalizmus elveivel és törekvéseivel való teljes mértékű azonosulás elutasítása nem feltétlenül jelentett konzervativizmust, hiszen a reformkor kezdetén még éltek az inkább a „hagyományos”, sérelmi típusú rendi ellenzékhez köthető személyek (mint például Dessewffy József), azaz nem csak a liberalizmus és a konzervativizmus „végletei” léteztek. Ahogyan az a megyei követutasításokból, illetve a követek diétai megnyilvánulásaiából kiderül, Zemplén bizonyos kérdésekben ingadozó volt, pontosabban fogalmazva nem minden ügyben foglalmaztak meg reformpárti elképzeléseket. Így tehát joggal feltételezhető, hogy a zempléni nemesség sem pártolta teljes mellszélességgel a liberális eszméket, vagyis lehetett szavazóbázisa egy nem liberális (de nem is feltétlenül konzervatív) jelöltnak is. Mindez azt is jelenti, hogy egy-egy személy konzervatív beállítottsága még egy ellenzékinak titulált megyében sem jelentett automatikusan hátrányt a

³⁴ 1836-tól a Királyi Tábla ülnöke lett, később különböző ítélőmesteri pozíciókat vállalt. 1850 decemberétől majdnem három éven át az eperjesi kerületi főtörvényszék elnöke volt Vályi, 1858: 22.

³⁵ Barta, 1966: 45., 33. jegyz.

³⁶ Fenyvesi, 1982: 98., 103.

³⁷ Erdmann, 2014: 93., 66. jegyz.

³⁸ Konstantin, 1985: 52. skk.; Komporday, 2002: 155.

³⁹ Erdmann, 1989: 40. Erdmann itt vélhetően Kossuth Lajos nézőpontjából fogalmaz meg véleményét: „Kossuth feljegyzéséből példát kapunk a kormányrendeleteket a közvélemény ellenére szolgáló módon végrehajtó egyes megyei hivatalnokok eljárásáról is. Dókus alispán visszaélve Kossuthék bizalmával és hiszékenységgel, előállította a két lengyelt és visszatoloncoltatta őket Galíciába [...] Egyik kezdő lépése volt ez a fokról-fokra aulikusabbá váló, választóit cserbenhagyó Dókus Lászlónak alispáni minőségében.” Noha e kijelentések mögött lehet és van is valóságtartalom, a korrektség érdekében nem árt hangsúlyozni, hogy sem maga Erdmann, sem mások nem kutatták Dókus pályafutását, viszont feltételezhetően sokan és sokszor merítették a kossuthiánus narratívából.

számára. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a rendiség utolsó évtizedeiben is nagyobb szerepet játszhattak a családi vagy interperszonális kötődések, a családok vagy annak egyes tagjai iránti tisztelet, mint a politikai hovatartozás, különösen egy kisebb közösség esetében, így megtörténhetett, hogy bizonyos momentumok felülírhatták egy-egy korszereplő politikai irányultságát például egy választás során.⁴⁰ Dókus László minden szürkésege ellenére is azért lehet érdekes figura, mert a Tisza vidéki protestáns és ellenzéki köznemes kétségtelenül meglévő archetípusa mellett sajátos szint képviselt a református vallás és az udvarhűség ötvözetével.

Miután tehát megszületett a szavazás eredménye, a közönségnek a további gyakorlati feladatok megoldására kellett összpontosítania. Szintén az 1832. november 7-i közgyűlésen olvasták fel a Mindszent hava – azaz október – 24-éről keltezett, 12393./1793. számú uralkodói meghívólevelet, majd Szent-Iványi Károly másodalispán elnöklete alatt a követutasítás kidolgozására felállítottak egy bizottságot, amely 42 tagból állt. Ez a küldöttség jól reprezentálta a helyi (politikai) elit sokszínűségét, hiszen mágnások és köznemesek, sőt honoráciorok is, egyháziak és világiak, konzervatívok és reformerek, a megye legnevesebb családjai képviseltették magukat. A mágnások közül jelen volt többek között gróf Sztáray Albert (aki korábban részt vett a rendi ellenállásban is), ifjabb gróf Barkóczy János, de Vécsey Pál, Dessewffy Aurél vagy Lónyay Gábor is. A három újhelyi felekezet vezetői is részt vettek a közös munkában: Viczmándy Lajos prépost, Lyachovits János görög katolikus főesperes és Molnár András református alesperes. Az országos elitbe emelkedett személyek közül pozícióhoz jutott Szirmay Ádám septemvir, Szirmay Antal királyi kamarás és Szerencsy István királyi táblai assessor; a megyét irányító köznemesség képviselőiben a főjegyző (Kossuth András), a fő adószedő (Vass Antal), a főügyész (Bodó Tamás), valamint két főszolgabíró (Szemere Péter és Rhédey László) vett részt a bizottság munkájában. A jómódú köznemességhez tartozó régi családok tagjai közül meghívást kapott például Bydeskuty Mihály, Lehoczky Miklós, Matolay Gábor, Vladár József, Boronkay Albert, valamint az egyébként Sárosba való, de Zemplénben is aktív Újházy László, az értelmiségiek közül például Nagy Lázár, a sárospataki

⁴⁰ E kérdések részletes boncolgatása szétfeszítené a tanulmány kereteit, Dobszay Tamás monográfiája azonban alaposan körbejárja a témát. Néhány fontosabb megállapítása: „A közélet tagoltságának a kései rendiségben nem voltak szilárd pártalapjai, így az országnak a századelőn sem voltak nemhogy a kiegyezés utáni laza választási pártjaihoz hasonló alakulatai, de még olyan állandóbb irányzatba sorolható politikusi sem, mint majd a reformkor második szakaszában. Az első szervezettebb pártalakulások ténylegesen a 19. század negyvenes éveire köthetők. Ennek ellenére a hatalmi vetélkedés mindvégig jellemezte a rendi közéletet is, ennek gyökerei azonban elsősorban nem a jövőre irányuló koncepciókhoz kötődtek, hanem jelentősebb részben a nemesi társadalom szerveződésében, a rendi társadalom struktúrájában és az ezekhez illeszkedő mentalitásbeli és tömeglélektani tényezőkben keresendőek.” „[...] a politikai megoszlást jelentős részben egyszerűen a megye nemesi közösségének rétegtagoltsága és akár személyes ellentétei vagy családi viszonyai határozták meg.” Dobszay, 2019: 70., 72. Borsod vármegye kapcsán viszont Seresné Szegőfi Anna így fogalmaz: „Az egész korszakon végig megmaradt azonban az a gyakorlat, hogy a követek valamely közigazgatási tisztséget is betöltöttek. A meghatározó, a személyek kiválasztásának alapja azonban a pártállás volt. A választó közgyűlések jegyzőkönyvéből a tényleges politikai harcot nem lehet kiolvasni, a csatározások a »színpalak mögött« előzetesen megtörténtek.” Seresné, 1987: XXIX.

Bretzenheim-uradalom fiskálisa – aki egyébként 1831-ben az újhelyi székhelyű Epekórságot Elhárító Bizottmány egyik tagja volt, csakúgy, mint a követutasítás kidolgozásában most szintén részt vevő Bodó Lajos és Gönczy Sámuel.⁴¹

Az utasítás nagyrészt már korábban készen lehetett, hiszen a folytatólágosan tartott közgyűlés másnapján, november 8-án már fel is olvasták azt, és Dókus László is letette a hitet.⁴² Az anyautasítás nem ment túl a hagyományos rendi politizáláson, a már régóta kielégítetlen sérelmek és kívánalmak sorát néhány újabbal gyarapította, vagyis a többi megye követutasításaihoz hasonlóan a rendi felfogás keretein belül értelmezhető, nem pedig az ideológiai alapú pártalakulat-kezdemények küzdelmét visszatükröző szöveggént. Éppen ebből az okból kifolyólag tekinthetjük elvetendőnek a különböző törvényhatóságok utasításainak közvetlen összehasonlítását, hiszen a rendi sérelmi politizálás struktúráján belül értelmetlen lenne a „haladóbb” vagy „kevésbé haladó” elképzelések kimutatására törekvő vizsgálat. S ezért is célszerűnek tűnik, hogy Zemplén követutasításaira önmagukban fókuszáljunk, ne pedig más megyékével összehasonlítva, hiszen az alapvetően sérelmi jellegű – vagyis eleve „ellenzéki” – nemesi szemlélet kontextusában nem állíthatjuk egyik követutasításról vagy törvényhatóságról sem, hogy „haladóbb” vagy „maradibb” (azaz „ellenzéki” vagy „kevésbé ellenzéki”) lett volna, mint mások.⁴³ Nem melleleg arról a tényről sem feledkezhetünk el, hogy a történészek egy része a magyar rendi diéta elsődleges feladatának sem a törvényhozást tekinti, hanem az adó-megajánlást, illetve a sérelmek orvoslását.⁴⁴

A sérelmek között szerepelt a borra kirótt vámnak az udvar által történt felemelése, a só árának törvénytelen megváltoztatása, a nemesi kezelésszerű jobbágytelkek összeírása, a katonák külföldön való állomásoztatása, illetve az, hogy a szabad királyi városok az ott megforduló nemesektől is taksát szedtek. A kívánalmak közé bekevert például a megyei porták számának és adójának csökkentése, a kereskedelmi utak javítására történő nemesi adózás, az országgyűlés pesti ülésezése, a magyar nyelv fejlesztését célzó intézet felállítása, az evangélikusok szabad vallásgyakorlása, az Erdéllyel való unió, Galícia visszacsatolása, az országgyűlési követek költségeihez történő nemesi hozzájárulás.⁴⁵ A diétán tárgyalandó főbb kérdéscsoportok sorrendjét nem írta elő a megye, azt viszont meghagyták a követeknek, hogy szigorúan ragaszkodjanak az utasításokhoz, nyolc naponként küldjenek jelentést, s a felmerülő újabb tárgyak esetén gyorspostán kérjenek póttutasítást. A fentiekből levonható az a következtetés, hogy Zemplén megye magáévá tette az országos sérelmeket, s a saját problémái közül csak a borkereskedelem ügye került be az anyautasításba.

Miután a követeket megválasztották, és az anyautasításokat is megfogalmazták, az 1832. november 9-i sátoraljaújhelyi közgyűlés a technikai kérdések felé fordult.

⁴¹ MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet, 1989/1832., fol. 152r–154v.

⁴² MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet, 1996/1832., fol. 158r–159r.

⁴³ Erdmann Gyula például normatív elvárásokat támaszt a követutasítással szemben: „A közgyűlésen elfogadott utasítás ezúttal csak az operátumok kísérő levelének szerepét töltötték be s így főként az ország és a megye immár évtizedek óta terebélyesedő [...] sérelmeit és kívánságait tartalmazta”. Erdmann, 1989: 57.

⁴⁴ Szijártó, 2010: 36.

⁴⁵ Bodnár, 1940: 21–22.; Erdmann, 1989: 58. skk.; Kerekes, 1899: 143–147.

Ezek közül a diétai költségek meghatározása volt a legfontosabb, amit alaposan körül is írtak: „a múlt ország Gyűlése által tett meg állapotás melly szerént egy Követnek napi bére 6. fr. [forint] – az Irnoké 1. fr. 30 xr. [krajcár] a Hajduké 20 xr. pengő pénzben állapittatott meg vétetett sinor mértékűl és ehez képest minek utánna magok a Követek elégségesnek látták, folyo Esztendő December 5^{ik} napjátúl mint a ki indulás napjától számítva két egy mást követő hónapokra ki fizettetni rendeltettek”. Első pillantásra a 6 forint követi bér nem tűnik soknak, ám egy hónapra átlagosan 180 forintot számíthatunk egy-egy követ költségeire; ez kétségtelenül nem minősíthető jelentős tételnek a megyei bevételekhez viszonyítva, de figyelembe kell vennünk a pénz vásárlóértékét is. Csorba Csaba kutatásai szerint például a 19. század első harmadában 80 forintért lehetett megvenni egy tehenet, illetve az 1831-ben alapított újhelyi kaszinóban évi 5, később 12 forint tagdíjat kellett fizetni, így ennek fényében a napi hat forint már jelentősebb összegnek minősül.⁴⁶

Ezen túlmenően egyéb gyakorlati ügyek is felmerültek, mint például a követek Pozsonyba történő eljuttatása. „Egyébb aránt a Követeknek járuló szekerekre nézve különösen tekintetbe vévén a ki rendelt Ország Gyűlésének hosszabb időre terjeszthető voltát, s az arra a Követeknek magokkal vinni szükséges Irományok sokaságát [!], ugy szinte az Irokat; ezen alkalmatossággal a Követeknek magok alkalmatosságikon, az az Kotsijokba jarando [!] forspontokon kívül egynek egynek 3. Szekerek – s így öszvessen 8. rendbeli forspontok rendeltettnek: mellyekért egy egy forspontól [!] a közelebbi Ország Gyűlés alkalmával a Követek által bé adott liquidatio szerént Emődtűl Posonyig 25 és ¼ Statoria 1. forintjával a Pesti eddig 1 Statio 1. fr. 30 xr. számítván [!] ugy nem külömben a Kis Biráknak és ostor pénzbe Stationként adott discritiot 10 dr. [?] tévén fel egy alkalmatosságúl meg kívántattván 29 fr. 55 xr., öszvesen tehát 8. forspontokért [!] járúl 239 fr. 20 xr pengő pénzben; melly summához a Követek napi béreik a fent érdeklött időre 720. forintokban az Irnok napi Béreikkel hasonló időre 180. ftok hozzá adatván, s ehhez a napló Kőnyvekre, s egyébb nyomtatásokra 100 pengő forintok vettettvén; a Hajduknak ugyan azon fentebb érdeklött időre a már megállapított mod szerént járuló 20. Ezüst xrok öszvesen tévén 40 ftok. – így minden most előszámlált Költségek egyben vetve summáson tévén 1279 ftokat 20 xrok pengő pénzben [...]”.⁴⁷ Ezzel lényegében véve le is zárultak a Zemplén vármegyei előkészületek, s a követek számára nem maradt más hátra, mint a pozsonyi utazásra való készülődés.

Összegzés

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a zempléni követutasítások zömmel az országos trendekbe simuló kérdéseket tárgyaltak, a sérelmi politizálás tipikus példáját nyújtva, a rendi dualizmus keretein belül maradva. A diétai követek olyan személyiségek voltak, akik többféle értelemben is a vármegye nemesi közönségét reprezentálták. Egyrészt követi megbízatásukkal, másrészt mindazzal, amit addig a közösség érdekében tettek, harmadrészt pedig azzal, hogy mindketten a megye tekintélyes és

⁴⁶ Csorba, 2011: 165., 184.

⁴⁷ MNL BAZML IV. 2001. g. 21. kötet, 2032/1832., fol. 176v–177v.

tehető családjából származtak. Vagyis az ő megválasztásukat úgy is értelmezhetjük, hogy rajtuk keresztül a politizáló köznemesség önmaga tekintélyét is növelhette. Dókus László egy szabályosnak mondható, ámde nem minden köznemes számára – sőt a többség számára nem – járható vármegyei pályát futott végig. Ám némiképp meglepőnek tűnhet, hogy karrierjét rögtön tiszteletbeli tiszti ügyészként kezdte, jóllehet az egyáltalán hivatalhoz jutó köznemesek többsége legfeljebb is csak a szolgabírósáig vitte. Egyrészt ez is predesztinálhatta őt az országgyűlési követi tisztségre, másrészt viszont a különböző tisztségek egyúttal az ő személyének, illetve a családjának is szóló megtiszteltetéseként és elismeréseként is felfoghatók. A mind magasabb pozíciókba történő bejutásból egyúttal arra a következtetésre is juthatunk, hogy Dókus László a közösség megelégedésére tevékenykedhetett, azaz úgy játszhatta el a szerepeit akár tiszti ügyészként, akár jegyzőként, akár első alispánként, ahogyan azt azoktól a tisztségektől a megyei politizáló köznemesség elvárhatta.

A kérdést más oldalról megvizsgálva azonban Dókus megyei tevékenysége azt is illusztrálhatja, hogy ő az elvárásokhoz (szervilisen és minuciózusan) ragaszkodó, azokat pontosan teljesítő „bürokrata” lehetett. Jóllehet László János megfogalmazása szerint „[a] szerepelméletben kidolgozott szereptipológiák [...] nem emelhetők át a konkrét egyének konkrét viselkedésének »automatikus« magyarázatára”,⁴⁸ valószínűleg mégis találhatunk olyan, a közösség által támasztott elvárásokat a Dókus László által betöltött szerepekben, amelyeknek a pályafutása során sikerrel meg tudott felelni. Azaz a tipológiákkal részben megmagyarázható az, hogy Dókus hogyan jutott fel a megyei közelet legmagasabb szintjeire, hiszen az esetlegesen meglévő személyes képességein és a családi háttérén túlmenően minden bizonnyal az is közrejátszott ebben, hogy a közösség elégedett lehetett a különböző szerepeiben nyújtott teljesítményével, ami lehetővé tette a számára, hogy még a köznemesek köréből is csak egy aránylag vékonyabb réteg számára elérhető első alispáni, illetve országgyűlési követi pozíciókat betölthesse.⁴⁹ Az éppen kikristályosodni kezdő ideológiai alapú pártalakulások pedig még nem feltétlenül voltak elég erősek ahhoz, hogy egy-egy személyiség „liberális” vagy „konzervatív” világnézete például egy követválasztás során automatikusan felülírja a korábbi hagyományokat (s adott esetben egy „liberálisnak” tekintett vármegye ne egy „konzervatív” tartott korszereplőt válasszon követé a személyes tulajdonságaira vagy a családja által elért teljesítményekre való tekintettel). Így tehát – bár egyetérthetünk Veliky János azon megfogalmazá-

⁴⁸ László, 1998: 10.

⁴⁹ Pálmány Béla számításai szerint az 1825 és 1848 közötti diétákon 333 családból jött 446 követ, s a tisztikar törzséhez tartozók – azaz mondhatjuk, hogy a bene possessionathoz sorolható személyek, mint például Szirmay Antal vagy Dókus László is – mintegy 60%-ban képviseltették magukat a követek között. Pálmány, [2011]: 47–49. Hudi József Veszprém vármegye kapcsán rámutatott arra a tényre, hogy miközben ott 1847-ben több mint 28 000 nemes írtak össze, addig a betölthető hivatali pozíciók száma 52 volt, ezen kívül 100–200 táblabíró lehetett összeszámolni, ami a „közszolgálati” munkalehetőségek viszonylagos szűkösségét mutatja az erősödő bürokratizálódás ellenére is. Hudi, 1995: 35. Hasonló volt a helyzet Tolnában is, ahol egyes számítások szerint az 1840-es évek közepén az ott élő nemességnek mintegy 1/5-e számított birtokos nemesnek, de a legfőbb megyei tisztségeken is csak 15 család osztozott. Csapó, 1989: 9–10.

sával, mely szerint a reformkor lényegét a változások rendje adja⁵⁰ vissza –, az alapvetően a sérelmi ideológiára építő nemesi politizálás, a rendi dualizmus az évszázados hagyományokra támaszkodott, s képviselőitől is a megyei közönség érdekeinek képviselését és az általuk betöltött funkcióknak megfelelő szerepek eljátszását követelte meg. Dókus László – úgy tűnik – sikerrel felelt meg ezeknek az elvárásoknak, s noha még a bene possessionati köreiből sem mindenki emelkedhetett fel az első alispánságig és/vagy az országgyűlési követségig, az ő vármegyei karrierje mégis jól leképezheti egy „átlagos” jómódú köznemes életpályájának archetípusát.

Források:

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

IV. 2001. h. Zemplén Vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok. 124. csomó

IV. 2004. Zemplén vármegye első alispánjának iratai. 8. kötet. 1832^{uk} Esztendőben tett Első Alispáni hivatalos Levelezések

IV. 2012. Zemplén vármegye tiszti ügyészének iratai. 1–2. csomó (1790–1800); 3–4. csomó (1800–1810)

Szakirodalom:

Angelovics, 2019 = Angelovics Helga: Vay Miklós Zemplén megyei követi működése az 1830. évi országgyűlésen. *Történelmi Szemle*, 61 (2019), 3. sz. 433–450.

Barta, 1966 = Barta István: A fiatal Kossuth. Akadémiai, Budapest. 1966.

Bodnár, 1940 = Bodnár Imre: Zemplén vármegye követutasításai a reformkorban (1825–1848). K. n. [Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem], Debrecen. 1940.

Csapó, 1989 = Csapó Mária: Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben. Akadémiai, Budapest. 1989. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 111.)

Csorba, 2011 = Csorba Csaba: Sátoraljaújhely városkönyve. 750 év krónikája. Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, Sátoraljaújhely. 2011.

Dobszay, 2019 = Dobszay Tamás: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). Országház Könyvkiadó, Budapest. 2019. (A magyar országgyűlések története)

Dombovári, 2011 = Dobovári Ádám: Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844. [Doktori disszertáció.] Kézirat. ELTE BTK, Budapest. 2011.

⁵⁰ Veliky, 2009: 10.

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/dombovariadam/diss.pdf> Hozzáférés: 2020. 04.10.

- Dombovári, 2010 = Dombovári Ádám: Zempléni vélemények a megyei választások megreformálásáról 1831–1832 (Kutatás-módszertani vázlat). In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk. Háda Béla et al. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest. 2010. 93–104.
- Dongó, 1907 = Dongó Gyárfás Géza: Az 1831. évi kolera és parasztlázadás regesztái. [II. közlemény] Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. XII. kötet (1907). 316–322.
- Erdmann, 2014 = Erdmann Gyula: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. Országgyűlés Hivatala – Argumentum Kiadó, Budapest. 2014. (Az Országgyűlés Könyvtára. Parlamenti értekezések)
- Erdmann, 1989 = Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Kazinczy Ferenc Társaság – Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1989.
- Fenyvesi, 1982 = Fenyvesi András: Zemplén a reformkorban. Sátoraljaújhelyi Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Sátoraljaújhely. 1982. (Zempléni Füzetek 3.)
- Fónagy, 1988 = Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). Agrártörténeti Szemle, 30 (1988), 1–2. sz. 20–46.
- Gergely, 1980 = Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly. Akadémiai, Budapest. 1980. 2. kötet. 669–787. (Magyarország története tíz kötetben 5/2.)
- Gergely, 1985 = Gergely, András: The Liberalization of Hungarian Political Life 1830–1848. In: Etudes historiques hongroises 1985 publiées à l’occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois. Akadémiai, Budapest. 1985. I. kötet. 241–258.
- Hegedüs, 2007 = Hegedüs Zoltán: Moson vármegye követei az 1662–1848 közötti rendi országgyűléseken. In: Arrabona. Múzeumi Közlemények 45/2. Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr. 2007. 33–43.
- Horváth, 1887 = Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848. 3. kiad. Ráth Mór, Budapest. 1887. I. kötet.
- Hudi, 1995 = Hudi József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk. Oláh Miklós. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém. 1995.
- Jutai, 2006 = Jutai Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. Századok, 140 (2006), 3. sz., 591–608.
- Kecskeméti, 2008 = Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus, 1790–1848. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest. 2008. (Eszmetörténeti könyvtár, 10.)

- Kerekes, 1899 = Kerekes György: Zemplén-vármegye követei utasításai 1825-től 1848-ig, különösen közgazdasági ügyekben. (5. Folytatás.) Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez, IV. kötet (1899). 143–147.
- Komporday, 2002 = Komporday Levente: A csabacsüdi Dókus család. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 12. Szerk. Kováts Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely. 2002. 153–161.
- Konstantin, 1985 = Konstantin József: Kossuth sátorajáújhelyi éve. Borsodi Művelődés, 10 (1985), 3. sz. 49–54.
- László, 1998 = László János: Szerep és szerepelmélet. A szerepfogalom határai és külső szerepkonfliktusok. In: uő: Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok. Scientia Humana, Budapest. 1998.
- Oláh, 2002 = Oláh Tamás: Kossuth Lajos és Zemplén vármegye. Forráskiadvány. Szerk. Dobrossy István. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár – Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
- Oláh, 2013 = Oláh Tamás: Kossuth Lajos ifjúkora (1802–1832). In: Testvérmúzsák Kazinczy korában. Előadások, tanulmányok, beszélgetések. Szerk. Nyiri Péter. A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Sátoraljaújhely-Széphalom. 2013. (Múzsák Kertje. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetek 1.)
- Pálmány, [2011] = Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, h. n. [Budapest], [2011.] 885–886.
- Révész, 1968 = Révész, László: Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus. Verlag R. Oldenbourg, München. 1968. (Südosteuropäische Arbeiten 68.)
- Seresné, 1987 = Seresné Szegőfi Anna (közreadja): Borsod vármegye képviselői a reformországgyűléseken. Követutatisások és követei végelentések. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1987. (Borsodi levéltári füzetek 21.)
- Sümeghy – Dominkovits, 2007 = Sümeghy Dezső – Dominkovits Péter: Sopron vármegye követei a rendi országgyűléseken (1580–1847). In: Arrabona. Múzeumi Közlemények 45/2. Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr. 2007. 7–31.
- Szijártó, 2010 = Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708 – 1792. 2. kiad. Balaton Akadémia Kiadó, Keszthely. 2010.
- Takács, 2013 = Takács Péter: Kölcsey, Wesselényi és a Szatmár vármegyei nemesség 1834-ben (Személyi, politikai és társadalmi jellemzők). Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat. 2013. (A Kölcsey Társaság Füzetek 20.)
- Tilkovszky, 1955 = Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Művelt Nép, Budapest. 1955.
- Vályi, 1858 = Vályi Pál: A birói hivatal magas állása! Emlékbeszédben néhai méltóságos csabai Dókus László urnak, az eperjesi csász.[ári] kir.[ályi] főtörvényszék nyugalmazott elnökének és sz.[ent] István apos.[toli] magyar király jeles rendekiskeresztesének gyászünnepe szeptember 12. 1858. K. n., Sátoralja-Ujhely. 1858.

Veliky, 2009 = Veliky János: Reformkor – a változások kora (Bevezetés). In: uő: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskonceptiók a reformkor második évtizedében. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 2009. (Habsburg történeti monográfiák 8.)

Völgyesi, 1997 = Völgyesi Orsolya: A kormányzat álláspontja az operátumok napi-rendre tűzésének kérdéséről. Aetas, 12 (1997). 45–62.

BODNÁR TAMÁS

PESTY FRIGYES ABAÚJ VÁRMEGYE LEÍRÁSA 1864-BEN RÉSZLETEK

Az ország peremterületére eső és ezért kissé elhanyagolt Abaúj, valamint a területhez kapcsolódó személyes kötődésem ösztönzött arra, hogy átírtam Pesty Frigyes Abaúj vármegyében gyűjtött földrajzinév-anyagát. Pesty 1864-ben végzett földrajzinév-gyűjtése olyan eddig fel nem tárt információkat tartalmaz, amelyek közreadása mára elkerülhetetlen feladat. A teljes Abaúj megyének 11 válogatott településéről olvashat alábbiakban az érdeklődő.

Többféle cél vezérelt ennek a forrásnak a feldolgozása közben. Tudvalevő, hogy az eredeti anyag mikrofilmes másolata, amely régóta megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, évtizedek óta a kulturális élet, a forrásfeltárások szempontjából megyei szinten is elhanyagolt, „peremvidéknek” számító területhez, Abaújhoz kapcsolódik. A kíváncsiság sarkallta feltárás mellett az a törekvés is vezetett, hogy a 19. század közepén, a tagosítások időszakában még ismert, de aztán éppen a nagyobb területi egységekbe rendezések miatt feledésbe merülő földrajzi nevek közzététele révén további kutatásokhoz teremtsék alapot, gondolva itt elsősorban a történeti földrajzi feltárásokra. A leírások alapján nem csupán egy-egy település egy-egy területének korabeli, mára már a köznapi szóhasználatból kikopott földrajzi nevét deríthetjük fel, hanem esetenként valós, elfeledett mikrotörténelmi események kerülnek napvilágra a leírásban szereplő falvakról, mezővárosokról, több esetben pedig a közép- vagy kora újkorban elenyészett falvak helyét azonosíthatjuk. A leírások itt-ott a folklór elemeitől sem mentesek, helyi és korabeli népszokások tűnnek föl bennük.

Pesty Frigyes (Temesvár, 1823 – Budapest, 1889), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja a múlt században szórványosan végzett helynévgyűjtések tapasztalataiból kiindulva 1864-ben az ország minden településére kiterjedő kutatást kezdeményezett. Egész munkássága során nagy jelentőséget tulajdonított a helyneveknek; olyan forrásanyagnak tekintette ezeket, amelyek mind a történelem, mind a nyelvészet számára fontos adatokat rejtene. A korábbi próbálkozások alapján rájött arra, hogy a gyűjtést egységes szempontok alapján, az ország egész területén, azonos időben kell elvégezni. Azt is szükségesnek látta, hogy az adatgyűjtők személyiségéből, felkészültségéből, szorgalmából adódó különbségeket eltüntesse, ezért egy igen részletes kérdőívet dolgozott ki, és kitöltésére is utasítást fogalmazott meg. Az országos gyűjtést a meglévő közigazgatás rendszerében működő intézmények hálózataán keresztül tartotta kivitelezhetőnek. A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, és annak lapja, a Századok szerkesztőségének jóváhagyásával, hivatalos úton a Belügyminisztérium és a megyei szervek támogatásával mintegy 60 000 példányban küldte szét helynévkutatási kérdőívét és a kitöltési utasítást. A felkérésnek nem minden község tett eleget, ráadásul némelyik olyan gyenge anyagot küldött vissza, hogy Pesty az 1864-es adatközlés megismétlésére szólította fel ezeket 1865-ben. Mindezzel együtt felbecsülhetetlen értékű helynévanyag gyűlt össze. Pesty

öt kötetben kívánta megjelentetni a gyűjtés eredményét. Tervei szerint a gyűjtés történetének, módszerének bemutatása után a helyneveknek, mint történeti forrásoknak jelentőségét kívánta elemezni, végül értékelte volna az összegyűlt anyagot. Sajnos munkájának csak egy kötete készült el, tervei megvalósításában megakadályozta a halál.

Pesty Frigyes 1864–1865-ös, az egész történeti Magyarországra és Erdélyre kiterjedő helynévgyűjtését 1890-ben vásárolta meg a tudós özvegyétől a Magyar Nemzeti Múzeum. Itt, a később önállósuló Országos Széchényi Könyvtárban az 1960-as években a teljes anyagról mikrofilm-másolat készült.¹

Az összegyűjtött hatalmas anyag meglehetősen rendszerezve ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 1114.) található. Jelentősége már az elmúlt évtizedekben nyilvánvalóvá vált, amit bizonyít, hogy az 1970-es évektől kezdve egymás után jelentek meg az ország egy-egy tájegységének helyneveit felölelő kiadványok. Sürgető feladat ezt az elsődrendű forrásként értékelt, számos további kutatás elengedhetetlen fontosságú alapanyagául szolgáló gyűjteményt teljes egészében megjelentetni.²

Pesty Frigyes kérdőíve hét kérdést tartalmazott, melyeket jelenleg rövidítve mutatunk be: 1. A megye, kerület, járás, szék neve. 2. A község, város neve, ahány féle alakban csak ismeretes. 3. Volt-e régen más elnevezés? 4. Mikor említik a helységet a legkorábban? 5. Honnan népesítették be? 6. Mit lehet tudni hagyományból, köztudomásból a név eredetéről, értelméről? 7. A község határában előforduló nevek: dűlők, puszták, vizek, erdők, legelők, kaszálók stb. nevei, és azok magyarázata, értelmezése. Végül ezeknek a megnevezett helyeknek jelöljék meg a szomszédos, határos területeit is.

Az Abaúj megyét érintő szöveg eredeti megnevezése: „Pesty Frigyes helységnévtára, Abaúj vármegye”. A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára mikrofilmen őrzi az anyag másolatát, amely a feldolgozás alapjául szolgált, „MNL BAZML XV. 32. 501. tekercs” jelzet alatt.

A leendő kötet címének kiválasztásában a dr. Tóth Péter által Borsod megyéről 1988-ban közöltek vezettek, ezért vettem át a címben a „leírása 1864-ben” részletet, mert mindenképpen szerettem volna érzékelteni, hogy a mai megyehatárok közötti Borsod megye után Abaúj a soron következő³ a megyei Pesty-féle leírások sorában. Nem szeretnék ezért a cím használatában eltérni és ezzel valami újabbat vagy valami más jellegű munkát érzékelteni.

Az átírás alapja minden esetben a kéziratról készült mikrofilm digitalizált változata volt, miszerint Abaúj megye egykori leírása teljes egészében magyar nyelven készült. A kiadással kapcsolatban viszont eltértek a korábban bevett szokástól és ebben a Borsod megye leírásában közöltektől is. 1981-ben Bognár András⁴ adott iránymu-

¹ Csáki, 2012: 7.

² Molnárné 1986: 217.

³ Tudvalevő, hogy Torna megye Pesty-féle leírása is megjelent már 2002-ben, de a munka nem képez önálló kötetet. Koleszár 2002.

⁴ Bognár András problémaként veti fel, hogy a jelenlegi (1981), vagy a korabeli (1864) megyehatárok figyelembevételével történjenek-e a Pesty-féle gyűjtemény közlései. Ajánlása szerint a

tatást részben az 1970-es években elhangzott előadások alapján a kiadással kapcsolatban.⁵ Amíg azonban akkor, az 1970-es 1980-as években el kellett gondolkodni azon, hogy az 1920-ban kettévágott megyék anyagát egész kiterjedésében ildomos-e közölni vagy sem, ma már eszünkbe sem jutna ezeket töredékesen közreadni. Emellett nem tartom indokoltnak az 1864-1865 között lejegyzett kézirat betűhív közlését, mely a helyesírásban jártas jegyzők mellett a képzetlen, egyszerű helyi előjárók helyesen írni nem tudását tükrözi. Ezért követem az OSZK 2012 és 2015 között a Székelyföldről megjelent Pesty Frigyes-féle leírásait.⁶ A közlésben a következő irányelveket tartottam szem előtt: a kéziratban szereplő eredeti helymegjelölések és személynevek kivételével, a szöveget a jelenlegi helyesírási szabályok alapján gondoztam, beleértve a központosítást és a nyilvánvaló helyesírási hibákat, a mássalhangzó-hasonulási eseteket, a hosszú-rövid hangzókat, illetve az egyértelmű rövidítéseket is, mindezt jelzés nélkül javítottam, illetve feloldottam, és csak az egyéb tájnyelvi alakokat hagytam meg. A helymegjelölésekben ezzel szemben az egybeírás-különírás terén sem végeztem mai helyesírás kérte egységesítést. Ezzel a szöveg közérthetőbb formában kerül az érdeklődő olvasó elé, aki nehézségek nélkül tudja így értelmezni azt. Ahol a szöveg értelmezése megkívánta, ott szögletes zárójelben [] kiegészítéseket eszközöltem.

A megyében összesen 219 települést írtak le, melyből ma 116 Magyarországon, míg 103 Szlovákiában található. Kassa leírása nem szerepel az anyagban. Járásonként az alábbi táblázat mutatja meg a települések számának alakulását a jelenlegi országhatárok és az 1864-1865 évi járások között.

Járás	Magyarország	Szlovákia
Csereháti	24	16
Füzéri	10	42
Gönci	41	2
Kassai	2	43
Szikszói	39	0
Összesen	116	103

Abaúj vármegye településeinek megoszlása a korabeli járások és a mai országhatárok között

Ezúttal Pesty gyűjtéséből 11 település, Aszaló, Alsókemence, Boldogkőváralja, Buzita, Encs, Felsőcsáj, Fony, Gyagyátor, Göncruszka, Hejce, Kassaújfalu, Kány anyagát adjuk közre. Ezek közül több jelentős szerepet játszott Abaúj megye életében, valamint múltjuk, hagyományaik is igen fontosak. A minta kiválasztásánál arra is figyeltünk, hogy a települések lélekszáma eltérő legyen, s hogy földrajzi helyzetük, a mai országhatártól való északi-, és déli fekvésükben is különbözzön. A forrás e

szöveget betűhív olvasatban kell közreadni, megtartva a lejegyzők helyesírásának minden jellegzetességét. Bognár 1981. 190-191.

⁵ Bognár 1981.

⁶ Csáki 2012. 11-12.

részletének publikálásával az érdeklődő közönség figyelmét szeretném felhívni a későbbiekben teljes egészében megjelenő kiadványra.

Források

Aszaló

Aszaló mezőváros Abaúj megyében, Szikszai járásban, róma térségben két darabba fekszik. Régenten Borsod megyéhez tartozott, és csak 1824. évben csatoltatott Abaúj megyéhez. 349 házat, 1589 lélekszámot foglal magában. Ezek között római katolikus 539, református 1010, ágostai 5, görög katolikus 11, izraelita 24. Határos kelet felül Szent István Baksa, Medgyaszó és Kis Dobsza községekkel, dél felül Szikszó mezővárossal, nyugotról Alsó Vadász és Jánosd, északról Alkásmark és Halmaj községekkel. Régi város, a magyarok megtelepedésekor igen gyümölcstermő hely volt, melyeknek aszalásával foglalkoztanak elődeink, nevét is onnét öröklötte. A királyi háznak is aszalója volt itten. Ugyancsak az 1242-ik év idején Bodó nevezetű aszaló mestere IV Béla királynak a király személyét, midőn a mongolokkali szerencsétlen csatából a Sajó mellől menekült, ő vezette be titkos utakon a szőlők között Aszalóra, s aszaló kunyhójába rejtette. Azon utat mai napig is Bodó útnak nevezzük, így midőn a Király az ő utasítása következtében a dúló ellenség kezéből megmenekült, alig egy pár év múlva Bodót kunyhójába meglátogatta, nála füstölthússal, aszú gyümölcsöt vacsorált és megbált. Másnap az elébbeni bűségéért Bodónak adományozta Aszalót, Bodó Kő Váralyát és Bodókő Újfalut, ez a népnek szájáról szájra megtartott regéből eként vehető ki. Minthogy Szikszó városhoz igen közel van, abányszor Szikszó, úgy Aszaló is annyiszor színbelye volt a hadjáratoknak, s azok pusztításainak. Nevezetesen 1679-ben, midőn Laborde királyi hadvezér katonái Aszaló városát pusztították, Harsányi nevezetű híres kuruc vezér néhány jó lovas kurucokkal a pusztító katonaságot itt megtámadta, s színlelt futással az onga újfalusi bérre csalta, hol Tökölly Imre kurucaival a királyi hadsereget körülvette, azt csaknem egy lábíg levágatta, hulláik két halomba temetettek. Ezen halmok a Miskolcra vezető országútnál világosan látszanak.

Aszaló mezőváros népe eredeti magyarság, ősi magyar szokásaik bizonyítják, csinos magyar póriás öltöztetjök, takaros, élénk, szorgalmas munkás, a korbelységet megvető nép, legkedvesebb eledele a sertés hús, szalonna, lakomáit inkább borital deríti és lelkesíti fel.

Aszaló városában nemesi kiváltságos birtokok nem említetnek, 1333-ik évben Zsigmond magyar király adományozta a Nagy Váradi latin szertartású tekintetes káptalannak, azolta ez a földesura.

Itt, minthogy kő nincsen, a lakosság az épületek falait sárból, vályogból rakja, s földből veti. Épületfákat a Tiszáról leginkább Lúczról szerzi meg, mindazonáltal izletes épületei vagynak, többnyire szalmafedél alatt. Van igen jeles két temploma, parókiális szép épületekkel, elemi iskolákkal ellátva, a reformátusok temploma még a reformáció előtti, a római katolikus pedig 1732. év táján épült. Almády volt a legelső plébánosuk, 1735-be kezdte hivatalát, Szikszó is filiája volt.

Régenten a városbáza a római katolikus paplak alsó szomszédjába lévő épület volt, és csak a jelen tizenkilencedik század elején, helybeli akkori plébános és kanonok tisztelendő Bencsik József úr által megvásároltatván, szegények házának alakíttatott, hol azolta e tisztelt alapító úr alapítványából 3 szegény özvegyasszonyok lakenak, és tápláltatnak.

E város az 1849-i hadjáratoknak is igen ki volt téve ugyanekkor, midőn a cári orosz hadsereg Grabe tábornok alatt Szikszót megszállotta, egy Mátyus nevezetű magyar honi úri egyén

Aszaló városát muszka kozák lovassággal körülvettette, a reformátusok lelkészét, Molnár Antal urat, Polgári István és Bodnár Bálint lakosokat elfogatta, mint rabokat az orosz táborba hurcoltatta. Azt a helybeli plébános, tisztelendő Krósa István úr annyira érzékenyen vette, hogy azonnal az orosz hadsereg után indult, s útjában Illésy nevezetű Edelényi plébános urat is magához vevén, a tábornok a rabokkal együtt Putnokon utolérték, s Grabe orosz tábornoknak jelentették magukat, hogy ha az Aszalói református lelkész rab, ő is rabok akarnak lenni. Mert amíg a cári orosz hadsereg itt nem volt, más hatalom rendelkezett velők, nékiek mint lelkészeknek életök forgott kérdésben, ha a hatalom parancsa szerént nem cselekedtek. Ezt a tábornok meggondolván, Molnár Antal református lelkész urat nemtőivel együtt elbocsájtotta, a két lakosok pedig gerillák által szabadították meg.

Határának több része szikes természetű, kétszeres búza, rozs, és tengeri termesztésre leginkább alkalmas, kaszáló és legelő rétei édes fűveket teremnek. Szőlőhegye, mely a várostól félórányi távolságban nyugoti hegyláncolaton keltnek, majd délkeletnek homlokzik, e környéken legízletesebb s a begyaljaiakkal versenyző borokkal kedveskedik. Mezejének róna tere délibábot játszik, nevezetesebb folyóvíze a Nagybernád, mely határát Medgyasszó, és kis dobszai határoktól elmet-szi, azután a Kisbernád, mely lassú folyása miatt Bársonyosnak is nevezetik. Ezen van a földesuraságnak 6 kövű lisztőrő, és 1 kendertörő tengelyű malma. Az a folyó a malomtól tekervényes folyással az ősi városon keresztül folyik, elválasztja a Béts utcát a Felvég utcától, és így a Béts utca nyugoti sor kertje alatt tekergő lassú folyással ballag Szikszai határba.

Aszaló város lakosai föld- és szőlőnevelésből élnek. 1859-dik évben végeztetett bé egység útján minden per nélkül a tagosítás Janke nevezetű úrbéri bíró alatt. A lakosság 45 egész telek, 158 zsellérség, egyházi és világi hivatalnokokkal együtt a határnak alsó részit a város körül választotta és kapta meg. A földes uraság pedig a határnak felső, vagyis éjszaki részét, mely a lakosságától nyugotról keletre a Nagy Hernádig vezető vonallal különítették el.

E város[t] e mai 19. században többszöri szerencsétlenségek, s elemi csapások érték és sújtották, mint 1813. árvíz által többeknek épületeik széthúzóttak. Ezek károsultaknak a földes uraság Haller nevű kanonok által a pincék alatt új házhegyeket jelöltettek ki, hol 3 sor házakat építettek, s ezt eleinte Haller utcának is nevezték, később miután az óvárostól 740 lépésnyi távolságra fekszik majd Ujsor, Uj Aszaló és Kis Aszlónak besoroltatott, legközségesebb nevezeete Ujsor. 1824. évi Pünkösöd másodnapján midőn a nép templomba volt, egy Turóczi Jánosnő nevű asszony salátát forrázván, a forró zsír és ecet lobot vetett, a kéményen kirohant láng a házat felgyújtá, felszél segítsége mellett a Felvég, Béts utca, imaházak, harangok, egyszóval minden útjában lévő épületek a dübörgő lángok martalékai lettek. 1831. évben a keleti epemirigy által 103 egyén bolt ki. 1832. március 12-én ismét a felvégben gyermekek által kulcsokból készült pisztolylövésből tűz támadt, mind a két utca a templomok, a sendelyes épületeket kivéve leégett. 1854-be húsvét harmadik napjának reggeli óráin újra a Felvégbe szerencsétlen tűz ütötte ki magát, a felszél oly dübösen fúj, hogy mind a két utca, 153 házak, templomok, 7 harangok, egyházi épületek, iskolák s gazdasági jóságokamik csak útjában estek, egypár óra hossza alatt órhatatlan lehavadtak. A két torony most is csonkán, csak ideiglenes lapos fedél alatt áll, az ekkor történt kárvallás 150000 pengő forintba becsültetett. Az 1863-ban keleti marhavészben 45 darab szarvas-marhák hullottak el, ugyan ez évben az aszály minden veteményeket és fűtermést annyira leforrázott, hogy a lakosságnak nagyobb része az elvetett magvát sem kaphatta meg, szénából pedig semmit, vetni való magot a magas kormánytól kölcsönzött, az ínséggel küzdők 190 lélekszám, a megyei ínségsegélyező bizottmány által havanként 47 1/2 posonyi mérő gabonát és 32 forint 81 krajcárt kapnak segedelemül. 1836 előtt a földesuraság itten törvény hatalmat gyakorolt, tömlöcöt

tartott, sőt a szőlőhegyről Halmajra vezető útfélen akasztófa is volt téglából rakott két oszlopon, minden azon által erre senki nem ítéltetett. Itten évenként háromszor történik országos vásár, úgymint virágvasárnap utáni hétfőn, Keresztelő Szent János napján, és újév szombatján, 1840-től annyszor három vásárok is. Szent László magyar király napja utáni vasárnap teljes búcsú is. Dűlők nevei: kaszáló rétekben Korsó szög, Horgas, Mart allya és Hót Hernád fekszenek a Nagy Hernádnak nyugati oldalán Szent István Baksától, a szikszai határig azon sorban, mint nevezve vannak. Szántó földekben: Galagonyás, Homok domb a Hajós fok ere nyugati oldalán, Lúdfészek a Béts utca nyugati oldalán a Szikszai határhoz, Hosszú domb, Kis mál szántó, utána a Szikszai határhoz vezetnek Új Aszaló déli oldalában. Bonta a Sárkány szőlők megett a Szikszai szőlők és Aszalai erdő között, Pinczék alja és Kerek hegy alja a pinczék, Kerek hegyi szőlők és az országút között, az országúton keletre fekvő részt az Úrhegy útja, Nyárjas eleje között a halmaji határig Galuskás és Morgó dűlőknek nevezzük, legnebezesebb művelésűek, székes természetjük miatt ritkán felelnek meg a várakozásnak. Nyárjas eleje a Bársonyos két oldalán a Halmaji határtól az ős városig terjed. Losontz, melynek déli partja alatt a földesuraság a tagosítás óta jelentékeny majorságot építtetett a Kerek hegy alja dűlőtől az alsó kézsmárki határig terjed. Úrhegy közű és Rózás az Úrhegy szőlőtől a Nagy szőlők és Jánosdi határ között az Alsó Kásmárki határig. Legelők az Érmegi, ahol a Bársonyos ere környékén a malomig a Bársonyos folyó keleti oldalában a Nyárjas elejétől. Ribeszítő, melynek közepén egy tó van, a Galagonyás és Szikszai határ között. Kis rét pást a két Aszaló közötti réten. Szőlőkben a Kassai, mely Szikszónak Kis Kassa utcája felibe szögellik, onnét kapta nevezetét. Sárkány, a Kassai és Bonta föld között, Magyarhegy a Sárkányok alatt, 1588-dik évi október havában midőn a törökök az adó nem fizetetés miatt Szikszót és e környékét feldúlni indultak, itt voltak felállítva Rudolf király magyar katonái azon parancsolattal, hogy ha a törökök Szikszóba berontanak, az Aszalai völgy felül kerítsék be őket, ami ugyancsak szerencsésen úgy is történt, azóta Magyarhegynek nevezetik ez a dűlő. Alszer a pincék felett Új Aszalón alul, Erdőszer az Alszerék felett a Bonta erdővel batáros, Szarvas, a Sávoly erdő alatti magas parton, Nagy Fridrik burkus király évenkénti asztali borát innét szereztte be. Hosszak, az Új soron felül a Szarvasok és pincék közötti réten. Üveges, az Úrhegy uttya déli oldalában, Úrhegy a Pap erdő és alsó vadász határral szomszédos. Bonta, nyugotnak fekszik a Bonta erdő nyugati részén az alsó vadász szőlők alsó végén. Bornyúszer, az Úrhegy uttya éjszaki oldalán délnek néz, Boszorkány a Bornyúszer felett délnek fekszik, Nagy szőlők sora a Boszorkányok és Kerekhegyek feletti magas parton. Kerekhegy, itten a földes uraságnak az ország útról szembetűnő, kerek alakban délkeleti homlokzattal 525 ember kapás szőlője van. Kenderes, a Kerekhegy után éjszaka felé a Losontz szántóföldekig. Erdőkben: Bonta, a Bonta földek szőlők és Erdőszer szőlők között, Sávoly ahol őseink pincéket tartottak, melyeknek romjai most is megvannak a Szarvas szőlők és a Bonta erdő szomszédjába. Pap erdő, ez az 1735 előtti időkben a református lelkész erdeje volt, nevét is onnét öröklötte. Az Úrhegy szőlők az Alsó Vadász határ a Bonta és Sávoly dűlők között, jelenleg erdőség a földes uraság birtokában vagyon.

Kelt Aszalón május 27-én 1864.

Város bírája Makrantzi Jánosnak, Kováts Mihálynak, Szarka Antal. PH.

Kiadta Kulás János mp. jegyző.

Alsókemence (Nižná Kamenica, Szlovákia)

Alsó Kemencze

Abaúj megye, Fűzéri járás.

Topográfiai nevek feljegyzése Alsó Kemencze helységeire vonatkozólag.

Szántók:

- a, Zabumin dülők, mert humino (csűr) háta megett fekszenek.*
- b, Nad Mlinom (malom) mert malom feletti részen vannak.*
- c, Aszke (keskeny) keskenységüktől származik az elnevezésük.*
- d, Szíroke (szélesek).*
- e, Mocsáros, mert hajdan mocsáros hely volt.*
- f, Predin boni (első dülők).*
- g, Zadue boni (bátsó dülők) fekvésüktől nyerik az első és bátsó elnevezéseiket.*
- h, Drin (Somos) mert itten hajdan sok sombokor volt.*
- i, Chovanka (temetkező) a szóhagyomány szerint Tatár járás idejében némely bujdosók itt lettek volna halálukat, miután később több ember csontokat találtak volna itten.*
- k, Porvazi (kötelek) kacsaringós fekvésükről nyerik az elnevezést.*
- l, Majorsági mert az előtt kizárólag az uraság dülője volt.*
- m, Dubcsini (tölgyes) irtvány.*
- n, Sztudinka (kutas) mert ott 2 kút van. Itt-ott a fordulónál rét darabok is vannak, fentebbi elnevezés szerint.*

Erdők:

- a, Kralyova Sztudina (király kútja) a szóhagyomány szerint az ott lévő kútnál hajdan valamelyik király ebédelt volna. E kútnál jelenben is kivált a búcsújáró nép szokott megpihenni és jó vizét élvezni.*
- b, Mala dolgina (kis völgy) fekvésétől veszi elnevezését.*
- c, Kamenina Sztrany (köves) igen sziklás rengeteg.*
- d, Holuba borka (galamb heggy) az előtt igen sok vad galamb tartózkodott itt.*
- e, Lari(?) mert több erdei rét darabot foglal magában.*
- Az erdőség tölgy és bükök fák. Van itten elegendő őz és olykor vaddisznó is. Árkok források, nem bírnak semmi elnevezéssel.*

Alsókemencze

Helynevek

Alsó Kemenczéből, Abaúj megyéből.

- 1, Megye Abaúj, Füzéri járás, széke Kassa.*
- 2, A községnek neve Alsó Kemencze más névre a helység vénei nem emlékeznek.*
- 3, A község más nevet nem viselt.*
- 4, A község hogy mikor kezdődött, nem tudatik.*
- 5, A község népesült a Bocskay hajdúkból, a népe a szomszédságban lévő tót ajkú népből el-tótosodott.*
- 6, A község nevét hogy honnan veszi, nem tudni.*
- 7, A község határában előfordul föld, rét, erdő, legelő, patak, éspedig napkeletről: Odszardi nevű dűlő, Délről Do Džita dűlő, Nyugatról Zabumnye Kert oldal, éjszakeről Porbazior erdeje kőszirtes. A határ nagyobbrészt köves, különben sárga agyag. Keletről határos Zemplén megye Bacskó községgel, délről Szinye községe, nyugatról Csákány községe, éjszakeről Felső Kemencze határával határos, emlékeztetre méltó helyek és nevek a határában nem találhatnók.*

Kelt Alsó Kemenczén 1864. évi május hó 4.

Kerekes Péter jegyző.

Boldogkőváralja

Helynevek

Bodókő Váralja nevű városból *Abaúj megyéből*.

Bodókő Váralja mezőváros fekszik *Abaúj megyének* déli részén a *Gönci szolgabírói* s ugyan azon nevű római katolikus egyházi alesperesi járásban, a *Kárpátoktól* leágazó hegyláncolatoknak aljában, hol éppen a hírneves *Hegyaljának* kezdetén vagyon, mennyiben *Bodókő Váralja* és *Szántó*, *Abaúj megye* részéről már a *Zemplén megyei tokaji borokat* termő *Hegyaljához* soroztatik. Nyugot és észak között egy szőlőtövekkel körül ültetett közép magasságú hegynek sziklás csúcsain az enyészetnek indult *Bodókői várnak* romjai láthatók, mely a 15. század vége felé bizonyos *Bodo hadvezér* által építtetett, többek között *Perényi* és *Palocsai Horvátok* birtokába volt. Végre 1707. évben *Rákóczy* idejében szétromboltatott. A várnak egy részét mostani ura, gróf *Péchy Manó* úr lakhatóvá tenni akarván, 1840. évben a beomlott falak közeit a kövektől és egyéb föld mész keveréktől az alapokig kitisztíttatta, mely alkalommal a templomnak lenni látszott romok alatt két koporsóban két halott találtatott. Az egyik és kisebbikben egy női ruhában porladozó tetemek, a másik egy idomtalan nagyobb koporsóban pedig egy magas állás[ú] s termetű férfinak, még az orrán kívüli, mely beesve volt, el nem romlott, s el nem rothadt tetemei. Öltözete egészen ép, veres atilla-szabású felső öltöny, bőrrel bélelve, gombjainak csak helyei voltak láthatók, nadrágja szinte veres, magyar bakancsos szabású, zsinór nélkül, sárga egészen új topánban, ingje és gatyája erős meg nem romlott házi vászonymól. Mellette nyugodott egy másfél öl hosszúságú szőrből készült öv, fején egy magyaros veres csalma⁷ prémezeje, de romlott állapotban, hóna alatt egy deák imakönyvet, s kezébe egy fehér zsebkendőt tartván. Az imakönyvben saját kezűleg ezen név volt olvasható *Joannis Hankoni*. Koporsóján sárga részecskéekkel kiverve ez vala látható egy oldalon „*Perillustris ac Generosus D. Joannes Hankoni*” – Más oldalon „*Obiit 1676. 20. Augusti*”.

Bodókő Váralja nevét veszi a vártól, melynek tövébe, vagyis aljában fekszik, a felvidéki tót ajkúak egyszerűen csak *Podboldok*-nak nevezik. *Bodókő Váraljának* észak felé két hegy közé szorult részét *Rigócznak* hívják, de ezen elnevezés csak itt honos, alig tud felőle a szomszéd községen kívül másvalaki idegen.

Elnevezése e helynek a népesedés éveivel egykor más nevet nem említ a hagyomány, sem írásban nem tudható.

Bodókő Váralja legelsőben említetik a 18-ik század első és második évtizedeiben, mint község ez előtt *Vár alatti majornak* hívattatott, mert csak majorsági némely épületekkel bírt.

Sáros megye Péchújfalú, *Sernye* és *Berettő* falvakból népesített, miért is nyelvre nézve tót volt, most azonban általánosan magyarosodik, csak ha néhány elaggott egyének találkoznak, kik a magyar nyelvet sem tudják. Van 1058 római katolikus, 150 görög katolikus, 9 református, 8 evangélikus, 43 héber vallású, összesen 1268 lakos. Katolikus és görög egyesültek plébániája.

Az 1862. évben épült fel akkori plébános *N. I. Repászky József* úrnak járhadatlan munkássága mellett a katolikus iskola, a nép és méltóságos uraság által összetett pénzüsszegekből, s minthogy méltóságos gróf *Péchy Emánuel* úr évenként ösztöndíjjal vizsgálata alkalmával kiosztandó 15 vonás értékű forintra és ugyan annyi könyvekre vételére szép alapítványt tett, elhunyt nejének méltóságos báró *Mesko Zenaide* asszonynak emlékére az új népiskola *Zenaideum* nevet nyert.

Galyagas, szép lapályos rét. Kerekét, 25-30 év előtt tüskés bokros legelő, most szántóföldek. *Bárány* hegy, erdő és egy kevés részben ugyan azon név alatt szőlővel kiültetett hely, és szép gyü-

⁷ Hosszú kucsma, báránybőr süveg.

mölcsös. Somberek, magos tölgyes erdő, az alja és kerülete sűrű somfa bokrokkal benőve. Holcse, kősziklás hegyoldal, hol sem fű, sem fa nem tenyészik. Magoska, Sáros megyén délnek lenyúló hegyláncolatnak itt lenyúló legmagasabb csúcsa, szép tölgyes és részben bikkes. Radimáj, szőlőhegy délnek fekvő, jó, ízletes bort terem. Tóhegy, többnyire köves, kősziklás erdő, a hegytetőn három magaslatok között egy lapály nyúlik el, melynek közepe egy tót képez, s vize csak a múlt 1860. évi szárazságban veszett ki. Van egy kőgáttal körülkerített kis rét a hegytetőn, melyet a nép „Na sztavék” nevez, ezen réten terem bizonyos fű, melyet ha a marha valamiképpen megeszik, az rögtön ott döglök el. Több esetek tanúsították ennek valóságát. Alsó- és Felső Baskórét, szőlőhegyek. Panna Lyuk, egy kis barlang a Bárányhegy északi kősziklás oldalán. A kuruc világban egy Panna nevű hajadonnak menedék helye, hová kis kutyája követte, s ezáltal elárultatott. Szamárút, a várhegy felé vezető szoros ösvény, mint állítják a várba egykor ezen úton hordotta fel a számár a szükséges vizet. Két oldalon a Szamárút név alatt szőlők vannak. Órhegy, a vártól északra nyúló szőlőhegyeknek neve. – Vámkerek, soványabb bort termő lapályos szőlőskertek. Szentiván, egy Váraljától nyugotnak magánosan fekvő magaslat szőlőtövekkel kiültetve. A hegynek keleti részén még a 18. század elején látható volt egy kis templomka, ha a hagyománynak binni lehet, hajdan bizonyos veres barátoknak zárdájuk is volt a helyen. Szőlőmunkáláskor sokszor akadnak még itt-ott egy-egy sírok. E templomkától nyerte nevezetét a Podkosztelkom nevű dűlő, jó szántóföldek.

Pukkancz puszta, Váraljától nyugotnak fekszik egy félórányi távolságban. Tiszta és cselédlekával, gazdasági s majorsági épületekkel, Gróf Péchy Manó úr birtoka, Kassa- Debreczen útvonalban.

Alsó- és felső Dobogó, szántóföldek. Halomkák, három egymástól nem messze eső dombok, szinte szántóföldek, a nép regéli, hogy azok alatt hajdanban eltemetett lezuhott katonák vagy labancok tetemei porladoztak el. Abapuszta, egy lakkkal és méhészettel, a Hernád folyó felé néző partoldalon. Alsó Czécztől délnek fekszik a Görbevölgy mellett, mely sovány legelő. A Hernád folyóvíz mentében s völgyében Berek név alatt értődnek e szép s gazdag rétek.

Van még Bodókö Váralja mellett a Baskótól lefutó hegyi patak mentében egy malom, a Bárány hegy tövében, ennek neve Kakas malom, itt csak tavasszal és ősszel járó esőzések alkalmával lehet őrölni, vagy nyáron, tartós eső után. Másképpen Gazsi malomnak is hívják, hibetű egykori molnár nevével.

Kelt Bodókö Váralján szeptember hó 16-án 1864.

Hankovits János jegyző.

Buzita (Buzica, Szlovákia)

Helynevek Buzitha községből Abaúj megyéből

1. A fentebb nevezet község tartozik Abaúj megyéhez, Csereháti Járáshoz, széke Kassa városa.

A terület politikai felosztásán felül Kanyapta vidéki elnevezéssel is bír.

2. A községnek csak egy neve él most, s csak a[z] bír helybeli elterjedéssel, s azon a néven ismeretes országszerte.

3. A községnek a jelenleginél más elnevezése nem volt.

4. A község eredetéről mit sem tudni.

5. A község népesítéséről semmi adat sem létezik, jelenben tiszta magyar ajkú nép lakja.

6. Község neveinek eredetéről semmi tudomás nem létezik.

7. *Buzita község határa elterjed kelettől Felső Lánosz, Alsó Lánosz, déltől Radvány, Szemere, Büttös, Kány, nyugotról Reste, Csécs, éjszakeről Szessza községek határáig.*

Mezősége keletről Horvát vagy Kanasi dűlőföld, Kenderföldi dűlő, Goczsa aljak föld, Kukuricza föld, Kacsiki föld, Nagy kötel, Szénégető, mind gabonatermő földek. Továbbá Kacsik nevű rét, jó szénatermő. Déltől fekszik a Keczer lyuba nevű puszta földek, gabonatermők, melynek délnyugoti részén fekszik a község közös legelője, melyen van egy kút, mely marhahatásra szolgál. Mely földekkel szomszédos úgynevezett Hátulsó nyírjes erdő. Peres nevű erdő, Kálmánka erdő, Mely völgy erdő, többnyire kivágott.

Nyugotról Templom alja, nyirkos gabonatermő. Feljáró nyirok, gabonatermő. Toldalok, bozovány, gabona s kölestermő földek. Nagy kötel, búzatermő föld.

Éjszaktól fekszik a Malom szeg nevű rétség, silányan termő rét. Továbbá éjszaknyugotnak fekszik Bereg nevű rét szintén silány. Mellette Határ nevű rét középszerű. Ezen rétséget kelettől nyugot felé elválasztja az Kanyapta árka, az Ladányi-, Hosszú-, s Tövis giringyi rétektől, mely rétség kopárság.

Utóirat. A helység nyugoti oldalán van a temető, megjegyzendő egyszersmind az is, hogy a községen keresztül vezet éjszakeről délnek egy töltés, valamint a község alsó végéig hoz a színei, azaz keletről nyugot felé vezető mellékes töltés.

Kelt Buzitán 1864. március 29-én.

Vaskó András bíró, Vajányi Pál bíró, Ridartsik Mihály bites, Kovács István bites.

Jegyzette Winkler István jegyző.

Encs

Encs

Az első pontra. Abaúj megye, Szikszói járás, Hernád melléke. E község 22 1/2 telekből álló község, más elnevezéssel nem bírt, fekszik pedig a Hernád mellékén a pesti útvonaltól mintegy félórányi távolságra. Melyet keresztülhasít a Tiszavidéki Vasúti vaspálya, hol rendes állomás létezik, de fájdalom, hogy Miskolc és Kassa közt, fő állomás lévén, még csak annyi szerencsében sem részesülhetnek az utasok, hogy dacára annak, miként 12 és 1 óra közt érkezik a vonat, vagy éhséget enyhítő falatot, vagy pedig szomjúságot oltó italt (ahová a szeszese italok is tartoznak) kaphatnának. S ez kifolyása nem a társulat igazgatóságának, de az ellenszennvel bíró állomási főnök szeszélyének, mert minden utazó és birtokos úr, már számtalanszor kijelentette, hogy ezen célzásokat nem képes kiállani.

Második pontra. E községnek általános hagyomány szerint más neve nem él, mint Encs, s ez állítólag 1442-dik évben, tehát Mátyás magyar király fénykorában, de nem tudatik, mi okból vette eredetét. Annyi azonban bizonyos, hagyomány szerint, hogy e község s annak határa ugyan azon fénykorban Encsi Magyar Balázs birtoka lévén, más névvel nem bírt.

Harmadik pontra. A községnek más elnevezése nem ismerhetik.

Negyedik pontra. A község neve matricula szerint 1700-ban említették legelőször.

Ötödik pontra. E község más által, mint törzsökös magyarok által nem népesíthetett, mert ha Mátyás király fénykorában, tehát Encsi Magyar Balázs idejében már létezett, akkor telepítését csak magyarnak köszönheti.

Hatodik pontra. A név eredetéről mit sem lehet tudni.

Hetedik pontra. Dűlők: Szilbokor, azért, mert hajdanában meghatározatlan mennyiségű szilfák és bokrok találtattak azon helyen. Devecseri út, mert a Devecser község felé vezető út szomszédóságában létezik mai napig is. Rövidek, mert felette rövidek voltak. Fügedi, mert Füged község

batárának szomszédságában fekszenek. Forraidúló, nevét onnét kölcsönzi, mert szomszédságát ezen városi községgel [ti. Forróval] batárosítván ugyancsak vele szomszédoltatott, s végre Tábori, mert a már többször körülírt fénykorban az igazságos Mátyás fénykorában az úgynevezett Fekete sereg hagyomány szerint, midőn a kuruc hadjárat édes hazánkban már helyes folyamában elterjedve volt, meghatározatlan ideig ott napolt, s tanyázott.

Legelő: Alsó erdő, mert a tagosítás behozatala előtt ugyan ott erdő volt.

Rét: Alsó rét, mert a község határának alsó részén fekszik. A község határa összesen 1377 katasztrális hold, s 61 négyszöglet térszen, melynek fekvése 50 katasztrális hold kivételével mind lapály és sík róna, s rendes időjárásban búzát, rozst, árpat s némely helyeken zabot, tengerit, paszulyt, napraforgót, dinnyét, dobányt, cukorrépát és mindenféle kertészeti veteményt megerem. Továbbá beszámítva ezekhez kendert, lent s más ezekkel számítható természetményeket produkált és produkálni fog. E község északról batáros Alsó Méra, délről Felső Füged, keletről Kér, Gibárt, Büd, nyugatról Deveser, Forró községekkel.

Megemlítendő és figyelembe tartandó, miként ezen község az úgynevezett pesti országútvonaltól egy félórányi távolságra, keresztülbasítva batára a Tiszavidéki vaspálya által, melynek indóbáza két percnyi távolságra fekszik a községtől. És keresztülbasítja a községet a pesti útvonaltól egy szabályos és céljának minden tekintetben megfelelő országos s kellő hidakkal ellátott útvonal, mely Gibárton keresztül Kérig, ahol a Hidasnémetiből vezető országúttal találkozik, vezet. Szántót, s onnét a hegyaljai városokat érinti, s éri. Megjegyzendő végre, hogy e község határában a már feledékenységre ment Várdomb nevű földterületen találtattak régi pénzdarabok, melyek azonban értékükre nézve nagyobb jelentőséggel bírván, zsidó kézre jutottak, azokat felmutatni nem lehet. E község határát még keresztülbasítja az úgynevezett Bársányos, mely bársony gyepet hasítván keresztül, neve könnyen magyarázható. És a Sebes ér mely annyiban mindössze is a kéri határokból veszi eredetét, ezen község határában sebesen folyik.

Kelt Encsen, szeptember 26-án, 1864.

Répászký Gusztáv jegyző.

Felsőcsáj (Vyšný Čaj, Szlovákia)

Felső Csáj községből Abaúj megyéből.

A Füzeri járás másod alszolgabírája szakaszához tartozik s az Ósva völgyön, a völgynek nevét kölcsönző Ósva folyó jobb partján fekszik. Alapíttatásától jelen időig ezen néven ismeretes, s nincsen rá adat, hogy valaha más elnevezése lett volna. A „Felső” melléknevet a véle dél felé batáros hasonnevű helységtől megkülönböztetés végett nyerte. A 15-dik század első felében említetik először, s népesítése valószínűleg a már évekkel korábban betelepített déli és éjszaki Abaúj megyéből eszközültetett, mit a lakosságnak különböző nyelvekből is következtetethetni. A nagyobb részt, s alkalmasint az első települők magyar ajkúak, a már csekélyebb rész, a később bėjöttek, tótok lévén. Nevét Csáy Lászlótól véve némelyek szerint, mások szerint azonban Csáy László 1444-ben adományozás által jutván e helység birtokába, nevét ő nyere a helységtől, mely már azelőtt is e nevet viselé. Szántóföld, rét és erdőtől álló határa, éjszakeről Ósva, délről Alsó Csáj, keletről Regete Ruszka és Balogd, s nyugaton Lengyelfalva és Felső Hutka helységekkel batáros, s összesen mintegy 1000 holdat térszen. Ezen területet maga a természet három nyomásba osztá, tudni illik a helység éjszaki oldala felett part emelkedik, melynek felsikja és két oldali meredek lejtűge éjszak és déli lejtőseivel együtt a „Felső nyomást” képezi. A déli helység oldalon ismét csekély emelkedés kezdődik, mely emelkedés nyugat felé jelentékeny parttá fajul, dél felé azonban lejtősen lefolyván patak mosta szakadásokba török meg, hogy a patak túlpartján ismét magas, kavicsos parttá

emelkedjék. Ez az „Alsó nyomás”. A helység nyugati végén, észak, nyugat és dél felől partozatokkal bekerített, s ezen partok oldalába hol meredeken, hol lejtősen felnyúló terület foglal helyet, mely gyümölcsültetvényekkel gazdag „Közép nyomást” képez. A helységtől keletnek, pár szántó-föld dűlőn túl az Ósva folyóig nyúló rétség terül el. Ezen 3 nyomás az ezébben bejött tagosítás előtt következő nevű dűlőkre és részekre volt fölosztva: Ugy mint a Felső nyomásban: Kertalja, ezen felől Nagy- és Kis Galagonyás a belőle kiirtott bokroktól veszi nevét. Ezek között keletnek a Törökles, népmonda s hagyomány szerint elnevezése onnan ered, hogy régi török hadas időben az erdőségbe visszavonult föld népe, ezen még akkor sűrű erdőséggel fedett partról, honnan az egész völgyre kilátás nyílik, lesték a törököt, s kisebb csapatjai ellen kirohánásokat is merényeltek. Ezen dűlő aljában az Ósva folyó felé benyúló partoldalban az Oldalak és Malom oldalak nevű földek, valamint a Vízrevégelek dűlő is fekszenek. A dél felé lejtő Kötelek nevet visel, s néhány lábnyi mélységben salétrom tartalmú. Az Alsó nyomásban ismét Kertaljak, ezek felett nyugatnak Ortáska, az erdő aljában régi, irtott föld. Délnek Ortványok, termékeny jó föld, ezek végében a már említett szakadások vannak s az úgynevezett Csáji patak folyik. Túlsó partján a Nagy föld nevű hosszú dűlő terül a part aljában, ezen túl délnek az Alsó Csáji határ mellett a Határföld fekszik. Nyugatnak ezektől a Csonkás meredek parton fekvő, s ennek alakjától nevét nyelő dűlő van, ezen túl éjszaknak a Ritkás, ritka kavacsos talajú dűlő fekszik, melynek nyugati része az erdővel s déli az Alsó csáji határral szomszédos. A Közép nyomást képezik a Szőlők, régen szőlő ültetvények, most szántóföld. A Fehérkő kréta-föld nevű ásványok találhatók benne. A Miska ortás irtott föld. Vidumáncz, rossz terméketlen dűlő. Az Almás, számos almafájától, valamint a keleti szomszédja a Cseresnyés cseresznyefájától veszi nevét. Ezek előtt keletnek a falu szomszédjában a Temető mellett nevű födek területnek, melyek felett délnek az Alsó nyomás átmenést képező Liszkóc jó gyümölcsös mintegy 8 hold területű közbirtokossági kertek, és a Liszkóc-tető nevű, kavacsos talajú dűlő fekszenek. Az erdőség a helység határát északnyugat-nyugat és délnyugat felől félkörrel megközelítő alakban veszi körül. Helyenként ritka sudár fájú, de nagyjából cserjés és galagonya bokros, s csak legelőre használható. Északnyugati részében két párhuzamosan folyó partozatot képez, melyek keletről nyugat felé vonulván arrafelé mindig emelkedettebbek lesznek. Ezeket Pinczéseknek nevezik a bennük található számos pincékről és vermekről, melyek a régebbi lázongós időkben a vidék lakosainak menhelyül s búvóhelyül szolgáltak. Ezen vermek- és pincékben folytonosan lehet vas- és fegyverneműeket találni, valamint csontvázak s edényfélék is fedeztetnek fel bennük. Népmonda szerint egy bizonyos pincéjében tömérdek értékű kincs létezik, melynek színét ugyan még nem igen látta senki. E dombok alatt gyönyörű gyepek fekszenek, melyek közepén a közepes méretű kút, mely Mogorós kútnak nevezik s földes ura vizet von. A helységtől keletnek a rétek felé Kötelek nevű dűlő terjed, mely a határ lelkét képezi, ezek egy része Erdőske név alatt is neveztetnek, az ezélt e helyen terült kis erdőről. A rétek Alsó- és Felső rétekre oszlanak, s más elnevezésük nincsenek. Kivéven egy Csaba nevezetű rét, mely név eredetéről semmi tudomás nincs. A Mogorós kútból eredő, s az Ósvai határtól folyó, továbbá a Közép nyomás vadvízeiből összefőtt s a helységet átfolyó patak és az Alsó nyomás szakadásából jövő Csáji patak egyaránt nyugattól keletnek folyva az északról délnek folyó Ósva folyóba öntik csekély vízüket.

Összeíratott 1864. május havában.

Fony

Helynevek Abaúj vármegyei Fony községből.

1, A megyének, kerületnek, járásnak, székeknek neve, hová a község tartozik.

Abaúj vármegye, Kassai kerület, Gönczi járás, főtörvényszékhelye Kassa.

2, *Volt-e hajdan a községnek más elnevezése?*

Egyetlen „Fony” nevezete volt és van.

3, *Volt-e hajdan a községnek más elnevezése?*

Erről semmi emlék nincs.

4, *A község mikor említették legkorábban?*

Annyi bizonyos, hogy a tekintetes Krajnyik Ödön úr jegyzéke szerint már az 1217-ik évben Fonyba törvényes ítélet mondatott ki.

5, *Honnan népesítettett?*

E község általános s legelső népességei eredete jelenleg nem tudatik, leginkább az bízható, hogy Magyarhonból, amennyiben a lakosok átaljában magyarok.

Igaz ugyan, hogy 1790 év táján némethonból 12 család ide telepítettett, és azon utca még ma is „Németsor”-nak hívatik, jóllehet a lakosok már jelenleg mind magyarokká lettek.

6, *Mit lehet tudni köztudomásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről, mindegyik nyelvről helyre nézve?*

E kérdésre vonatkozó irományok, avagy nyomtatványok nem találhatók.

7, *A község határában előforduló többi topográfiai nevek.*

a, *Mezői szántóföldek, dűlők szerint.*

1, Kender földek. 2, Telkek. 3, Korláthi útnál. 4, Tubujka. 5, Közép fű föld. 6, Fűföld fark. 7, Kis agyag fej. 8, Majorság. 9, Alsó árok megi. 10, Alsó gyűr. 11, Felső gyűr. 12, Felső árok megi. 13, Szerents. 14, Asszonytörisk. 15, Keskeny kötel. 16, Kerektörisk. 17, Majorság. 18, Nagy agyagfej. 19, Szilasmegi. 20, Kis földek. 21, Alsó kertalja. 22, Felső kertalja. 23, Czigánytörisk. 24, Szilaska. 25, Kibémetszer. 27, Oszlás. 28, Paradicsom, hajdan uradalmi szép kert, most csak szántóföld.

b, *A szőlőtermő helyek dűlői*

1, Előhegy. 2, Messzelátó. 3, Nagy muharos. 4, Fónad. 5, Paczal. 6, Kis muharos. 7, Kövesoldal. 8, Bisalmás. 9, Kukutska. 10, Keleptse. 11, Magyod megi. 12, Traktakút. 13, Kerekdomb. 14, Motsoják. 15, Pálhegy. 16, Galambos.

Jegyzés. A 10. számú Keleptse szőlőrész egyik déli oldalába említést érdemel az úgynevezett „Keleptse gaz”, melyben kavakó bánya található, s abból nagybírú francia malomkövek készíttetnek.

A 12-dik számú szőlőrészben van az „Traktakút” forrás, melyről a dűlő is neveztetik.

d, *Erdőrészek nevei.*

1, Hideg oldal. 2, Martonos. 3, Medvemarás. 4, Kis- és Nagyszirt. 5, Gergely hegy. 6, Vércsekő. 7, Közép hegy. 8, Borsó hegy. 9, Omode oldal. 10, Medvekas. 11, Bartusok. 12, Téglás-kő. 13, Motsáros. 14, Kőkapu. 15, Bánhegy. 16, Busturnya. 17, Hársas. 18, Kalapos. 19, Rótbik. 20, Lapis hegy. 21, Kisbik. 22, Dános. 23, Jakó. 24, Langvölgy. 25, Éroldal. 26, Alsó csere.

Jegyzés.

Az 5-dik számú Gergely hegy, a határban hegycsúcsok között legmagasb, ennek délkeleti aljában van az úgynevezett „Borsókút” forrás, mely nagy szárazságban sem apad ki.

A 15-dik számú Bán hegybe több, régi beszakadozott bányahelyek szemlélhetők.

Ugyan ezen hegy déli oldalába, jó magasba, s mégis lapályos helyen van az „Omláskút”, mely a legszárazabb, s forróbb időkben is apadatlan forrású, és kellemes, tiszta ízű, azonban jéghideg-ségű vizével úgy az embereknek, mint a barmoknak kiszolgálni képes.

Fony községben, s illetőleg határába inkább csak árkok, mint folyó patakok említetők.

A szántóföldek között a Szerencs patak.

Az erdőben Malom patak, Kis- és Nagy patak, de ezek csak esős időben és hóvíz áradáskor folynak, máskor száraz árkok.

Kelt Fonyban szeptember 25-én 1864.

Erdélyi Antal szolgabíró úr betegsége miatt Kronas József gönci járás esküdtje. Szántón október hó 9. '864.

Sándor Mihály bíró mp.

Komjathy Ferenc jegyző.

Gagybátor

Helynevek Gagy Bátor községből, Abaúj megyéből.

1, A község kerülete szabad királyi Kassa városa. Járása Cserehát, széke ugyancsak Kassa városa. Környéke és tája Cserehát elnevezéssel bír.

2, A községnek csak egy neve él (Gagy Bátor) s ezen név bír helybeli elterjedéssel és ez ismertes országszerte.

3, E községnek soha más elnevezése nem volt.

4, A községnek legkorábbi említéséről tudomás nincsen.

5, Hogy a község honnan népesítettett, arról tudomás nincsen, a község népe mind magyar ajkú.

6, A községnek néveredetéről mind ekkoráig még a legkorosabb embereknek sincs tudomásuk.

7, Gagy Bátor község (mely egy völgyben fekszik) határainak mesgyés szomszéd határai napkeletről vendégi, délről Ujlak, Orosz Gadna, nyugotról Irota és Rakatz, éjszakeről Szászf, Vajda és Krasznik. Mezősége napkeletről Szárazfák bérce, partos helyen szántóföldek vadvízes természetűek s azért silány termést hoznak. Ezen szántóföldek alatt húzódnak rétek Pálykás nevezet alatt, és miután ortásokból állanak, egészen mocsárosok és így vastag csátét terem. A rét felett vagyon Vendégi út alja nevű szántóföld, partos helyen, szinte vadvízes természetű, silány terméssel kedveskedik. Ez után következik ismét szántóföld, Keleti kertalja név alatt, partos helyen, ugyancsak vadvízes és silány termést hozó. Ennek a végibe vagyon egy jó ivóvízzel ellátott kút, Pálykás nevezet alatt. A Keleti kertalja után következik Temető bér név alatt szinte szántóföldek, partos fekvésűek, s ezek veres nyirkosok lévén, silány termést hoznak. Ezen két rendbeli, vagyis keleti kertaljai és temető bérci szántóföldeken keresztül vezet egy közlekedési út Pusztá Vendégi fele. Továbbá következik a Vízvölgy nevezetű erdő partos és gödrös helyen. Cserjés, fiatalos erdő közepibe e völgynek van egy kis ház, Vízvölgy nevezet alatt. A nevezett erdő alatt következik a Káposztás kert, utána következik szántóföld, Kis Mező nevezet alatt, partos hely. Ezen sovány vadvízes hely

lévén, rosszul terem. Ezek felett vagyon ismét szántóföld, Mogyorós név alatt, partos helyen. Ez rossz sivatag lévén a legrosszabb terméssel kínálkozik. Ennek a végibe van Ortás nevű legelő, partos helyen, s kiterjed egész az újlaki határig, fele részét keletnek, fele pedig délnek nyúlik. Körötte Bakta felé egy közlekedési út mutatkozik. Szomszédságába ennek vagyon szántóföld, Ortás név alatt, partos, vízmosásos helyen, vadvízes, rossz termésű föld. Következik Vermek völgye név alatt egy legelő, gödrös, mocsáros helyen, nagyon silány marhalegelő. Emellett viszen egy közlekedési út Orosz Gadnára. Az úton túl van egy legelő partos helyen, közepibe egy kút, Petykei nevezet alatt. Víz marhahatásra alkalmas, természetire való nézve a legelő meglehetősen. Ezen túl jön a Szikszai bér név alatt szántóföld, partos helyen, gödrös és nyirkos, silány termésű. Következik

Nyugoti kertalja név alatt szántóföldek parton. Ezek vadvizések, de megfelelő termést hozók. Emellett viszen egy közlekedési út Szalonna felé Borsod megyébe. Ez alatt vannak rétek, Malom rét, Vajas kút, Kopár rét és Kanál völgy, mind egy vonalba lapályos helyen. Megjegyzendő, hogy a Malom rét és a Kanál völgy rétek kevés, de jó takarmányt nyújtanak, ellenben a Vajas kút sok, de rossz szénával kedveskedik. Ezután következik a Hamis völgy nevezet alatt szántóföld, partos helyen, az eleje meglehetősen termős, az hátulja gödrös, partos és vadvizés lévén, alig terem valamit. Következik a Kanál völgy név alatta szántóföld, partos és vízmosásos helyen. Ezek a leghaszonvetlenebb szántóföldek a határban. Emellett viszen egy régi sánc s emellett nyúlik el napnyugatnak egy erdő, Kőhegy nevezetű partos helyen. Ez fiatal cserjés erdő, területe marhalegelésre használtatik, ennek az aljába délnek kevés szántóföldek találatnak Pásztor rét nevezet alatt, partos helyzetűek, vízmosásokkal bővelkednek, silány termésűek. A Kőhegy erdő és Pásztor tér nevű szántóföldek az úgynevezett Karátsondi pusztához tartoznak. Következik ezután a Batsókút alatti szántóföld, lejtős helyen, meglehetősen termős. Ezen szántóföldek között vagyon egy kút, mely Karátsondi kútnak nevezetik, csak marhahatásra szolgáló vizet ad. Ezután jönnek a Szilvás alja nevű rétek lapályos helyen, jó apró szénát teremnek. Felette szántóföldek Nagy Karácsond nevezet alatt, partos helyen, gödrös és vadvizés, azért rossz termésű rét. Következnek Nagy Berencs nevezet alatt hegyes-völgyes fiatal cserjés erdő, területe marhalegelőnek használtatik. Jön ezután Csoma völgy név alatt kaszáló rét erdő között, rossz takarmánnyal kedveskedik. Ezt követi a Nagy rét nevű kaszáló rét, lapályos helyen kevés jó szénát terem. Következik a Kis Karácsond nevezet alatt, éjszának szántóföldek parton helyezve, és miután nyirkosok és vadvizések, silány termésűek kedveskednek. Ezen szántóföldek között vagyon egy kis kaszáló rétecske, vadalmás völgy nevezet alatt, kevés sorány szénát terem. Vagyon e rétecske alatt egy kút is, mely csak marhahatásra való. Ezen szántóföldek és rétek szinte a Karátsondi pusztához tartoznak. Következik most Pap völgy nevezet alatt kaszáló rét, partos és göröngyös helyen rossz szénát és keveset is ad. Jön ezután Pap rét fark nevezet alatt szántóföldek partos helyen, melyek vadvizések és nyirkosok, de rossz termésűek is. Ezt követi a Rakatzai völgy nevezet alatt kaszáló rét, lapályos helyen egyedül csak sásos szénát terem. Jön ezután a Szászai határbérc partos és vízmosásos helyen, ez vadvizés, azért nem rossz szántóföld. Csekély jövedelmet hoz. Szemlélhetni tovább partos helyen Farkas Mészáros nevezetű szántóföldeket, melyek miután vadvizések, kevés termésűek ajánlkoznak. Ez alatt az út alatt vagyon Rakatzai út alja név alatt lejtős helyen szántóföld, ez meglehetősen termést ad. Emellett egy közlekedési út viszen Szászúrára, ennek az útnak mentibe éjszak fele van egy legelő, Kis Szálás nevezet alatt, partos helyen meglehetősen marhalegelő. Ezután következik ismét legelő Nagy Szálás nevezet alatt, lejtős helyen ez jó termésű legelő. Ez alatt van Szálás bérc nevezet alatt szántóföld, partos helyen, nyirkos és vadvizés természetű lévén, mégis meglehetősen termést ad. Ez alatt van az úgynevezett Tó rét nevű kaszáló rét fenekes helyen, ez egy harmadrészbe jó szénát két harmadrészbe pedig haszonvetetlen, mindenkor víz áll rajta. Következik Kizyó bérc nevezet alatt szántóföld, partos helyen. Vadvizés és nyirkos lévén, rossz termést ad. Ezután jön a Pusztai nevezet alatt egy legelő partos helyen, ez meglehetősen marhalegelő. Ez alatt elbúzódik Pajti völgy nevezet alatt ismét szántóföld, partos helyen, mely is vadvizés lévén silány termést hoz. Emellett van Pajti völgy nevezet alatt egy partos fiatal cserjés, kivágott erdőterületen, marhalegelésre használtatik. Ennek szomszédságában mutatkozik Péter völgy név alatt szántóföldek, partos helyen, természetükre nézve vadvizések lévén, rossz termésűek kínálkoznak. Végezetre a községi temető kert mindjárt a falu felett délnek vagyon elhelyezve, s ez körül van sáncolva.

Kelt Nagy Bátorban, március hó 31-én, 1864.

Jegyzette Szendrey József mp. bites jegyző. Béres Gábor bíró, Ketskeméthy András, Béres András bites.

Göncruszka

Göncz Ruszka

1. *Abaúj megye, Gönczi járás.*

2. *Jelenleg országszerte Göncz Ruszkának neveződik.*

3. *Hajdan majd Uruszka, majd Oroszi Ruszka, majd Penik Ruszkának neveztetett. Hajdan két községből állott, Oroszi és Ruszából, mely két helység közel fekvése következtében összeolvadt. Később földes uraitól gróf Korniséktól Kornis Ruszkának hívták, jelesen a 14-dik századtól e nevet használta a helység hivatalos pecsétjén 1800-dik esztendeig, mely időtől a közel fekvő Göncztől Göncz Ruszkának neveztetik.*

4. *A nagyváradi tüzesvas ítéltő törvényszék jegyzőkönyvében 1272 több ruszki lakosok említetnek, s abban Ruszka úgy fordul elő, mint a magyar királyné 10 sváb faluinak egyike, kormányozva a gönczi prefektustól vagy királyné tisztartójától. Eredetileg egyike volt a magyar királyné 10 sváb faluinak, kormányozva a gönczi tisztartó által. A 13-dik században gróf Ruszkai Benedek nyerte királyi adományképp, később a gróf Kornis családra ment át.*

5. *Eredeti lakosai oroszok lehettek, a tatár pusztítás után németek betelepítették a községet, mely Oroszítól elválasztva a községet, külön határral is bírt. 1300 táján a széplaki apát birtoka volt Oroszi, és az ő kérelmére határjárás tartatott Ruszka és Oroszi közt királyi parancs következtében, e végre kiküldetett Miklós mishyei apát és egy plébános. Később a két helység összeolvadt. A gönczi lakosok 1407-ben elfoglalták a ruszki határnak a patakon inneni részét, mire a göncz ruszkiak panaszt emelnek a Vizsolyban 1409-ben összegyűlt abaíji nemesség előtt, de a hatalmas Bebekék lévén akkor Göncz földesurai, mire sem mehettek, s reájok nézve a határ eme része örökre elveszett. Göncz Ruszka már 1300 táján bírt templommal és plébánossal, amint az a Kassa megyebeli papság schematizmusából kitűnik. A reformációval megszűnt az létezni és Gönczhöz csatoltatott, mint fiókegyház. 1789[-ben], mint anyaegyház, újra visszaállítatott s az évben épült az 1846[-ban] lebontott temploma, mely helyébe egy új, tágas templom emeltetett s 1851. december 8-án föl is szenteltetett.*

Az úgynerezett Klastromi pusztán Remete Szent Pál szerzetesei bírtak egy zárdát, melynek priorja 1503-ban volt Ethei György, később a reformáció alatt a zárdát elpusztul, s régi faragott kövei még most is szerteszét hányván. A jószágot melyet a rend a Kornis családtól nyert, Lányi Imre sajó ládi perjel eladta 1000 magyar forinton Panka Péternek, ettől Dóczi-ra, ettől Barczay-ra, és végre Patayra szállott. Mely klastromi helyen jelenleg egy kerülőház létezik, s halastónak is helye vagyon.

6. *Ami az 3-dik és 4-dik pontba íratva létezik.*

7. *Göncz Ruszka községgel keletről kegyelmes herceg Bratzenheim erdősége és Hejcze községe, nyugotról Hernád Vécse, és Szurdok, délről Vilmány és éjszakeről Göncz városának mezeje határos, mint régen, mint jelenleg. Ezen határ 1857-dik évi tagosítás mellett négy dűlőt nyert a szántóföldekben, úgy mint Egészek, Harasztombok, Majorságok és Urasági tábla, a rét pedig Lázak. Létezik egy puszt, Harasztomb nevű, valami csekély, mindössze két családfőből álló lakossággal ellátva. Azon keresztül foly egy kis patak, mely is eredetét veszi ezen pusztán felül létező forrásból, foly harasztombi dűlőn keresztül. Vilmányi felső határ szélét szakítván, a Hernádban másik folyó, a Felső Urasági táblán keresztül, ered szőlők, úgynerezett Virbócz kútból, falun keresztül, úgy mint keleti oldalról nyugot felé, s Peretkába foly. Harmadik patak*

Göncz városon keresztül foly helységünkbeli malomra, így Alsó Urasági táblán keresztül éjszakerül dél felé foly a Peretkába. Létezik határunkba[n] egy Hideg tó nevezetű, melynek állóvíze van, teteje meleg, az allja igen hideg, kifogyhatatlan víz. Következtetni lehet, hogy forrása létezik, mely forrásvíznek mélysége miatt ki nem pihatólandó, foly az Peretkába. Van egy Peretka nevű tó, melynek folyóvíze létezik, melybe Hideg tónak a víze ömlik. Ezen Peretkából több nevezetlen és névtelen tavak és erek erednek, víze foly egészen az Urbéri legelőn keresztül nyugoti és déli oldalon, vilmányi határt hasítván, a Hernádba.

Ezen kívül van a Lászi réten egy Görbe tó nevezetű, mely száraz időbe szárad ki, nedves évben pedig megtelik vízzel. Tulajdon azon a réten létezik egy Kerek tó, mely is a rét területe elfoglalásával nedves évben egy kis szigetet képez.

Göncz Ruszka községén keresztül délről éjszakra felé egy országút vezet. Nyugoti oldalon létezett egy malom a Hernád vizén, mely lepusztulván, ezen helyen egy kerülőház van építve. Szőlőhegy is található, mely három hegyre oszlik, úgy mint Felső-, Közép-, és Alsó hegyre, nevezetes bor és mindennemű gyümölcs terem. A mezőn pedig mindennemű természet lakosság. Községünkben létezik egy régi református templom, kőfal kerítéssel, melyet csebek építettek, mellette mind református, úgy római katolikus temető létezik. Helységünknek éjszaka fele, keleti oldalán egy kisded kápolna van, mely tekintetes Krajník családé. Továbbá van zsidó templom, mely nyugoti oldalon fekszik. A lakosságnak száma, római katolikus 1036, Református 275, zsidó 96, görög katolikus 18, evangélikus 12, összesen 1437 lélekszám, melyek közül római katolikus, református és zsidó iskola létezik.

Kelt Göncz Ruszkan szeptember 30. 1864.

Roth István hites jegyző.

Erdélyi Antal szolgabíró úr betegsége miatt Krausz József Gönczi járás esküdtje.

Szántó, október 9. '864. PH [Első Alsószolgabírói Hivatal Göncz]

Hejce

Helynevek Hejce községből, Abaúj megyéből.

1. Abaúj megye, Kassai kerület, Gönczi járás. A terület politikai felosztásán kívül más külön elnevezés nincs.

2. A községnek neve Hejce, mely neve helybeli elterjedéssel bír, és ismeretes országszerte.

3. 1687-dik évben szerkesztetett régi kéziratban Hécse név említettik több helyeken.

4. Hécse név alatt ezen község már 1647-dik év előtt is létezett.

5. Régibb népmondák szerint csebek és morvák behozatalával népesített, melynek maradványairól biztos tudomás nincs, de jelenleg is előforduló előnevek után gyanítható. Az helységnek egy utcája mai nap is Csehország nevezetű.

6. Egy régi, 1647-dik évbe keletkezett irományból a név eredetéről semmit nem tudni. A nyelv, amint a régi irat tanúsítja, német diák s magyar, mely nyelven a törvénykezés is gyakoroltatott.

7. A helységbe egy régi elavult rom omladékán egy gót ízlésű római katolikus templom áll, melynek fénnyét emeli a templommal egybeköttetésbe lévő kastélykert és annak közepén már fél századdal épült, mai napig is díszelő püspöki lak, mely alatt említést érdemel még egy 26 ágú kőből vésett nagy pince, melynek belsejében száz akós hordó is menedékhelyet talál.

A község határában [lévő] szántóföldek[et] három osztályba rendezték. Erdő mintegy ötszáz holdnyi, mely a lehető legerősebb kőszirt anyagból áll. A szőlőhegyek, jelesül Koszmák, Kósák, Nagy kőallya, Getők, Ligetek, Németszer tetők, Szénesek, Dargók, Mogyorósok, Hurkák,

Határok, Tanórok név alatt ismeretese, mely szőlők között a Szénese kőrakás s lehíresebb bortermő helyek. Kőbányák több helyeken találtnak Hejczé helysége határába[n], különösen fehé és fekete kőbányái jó minőségűek.

A szőlők között források között kitűnő az Motsolya csorgó, mely az helység Csehország nevű utcáján van. Továbbá említést érdemel a Főméltóságú Püspök nevű forrás. Továbbá a Becsali rét, az egész rét cinmosó füvet terem. Végre a Tilalmas tető, hol régi beomladozott pinceüregek találtnak.

Az helység határos keletről a Fonyi erdősséggel, melynek területe vízarányba 5 mérföld, nyugotról vilmányi, északeről gönczi, délről pedig a fonyi és korláti határokkal.

Kelt Hejczén 1864. szeptember 26.

Némethy György bíró, Barlay jegyző. PH.

Pesty Frigyes magyarországi helynevek gyűjtésével foglalkozó akadémiai tagnak a statisztikai adatok begyűjtéséhez Hejczé helysége részéről a program 7-dik pontjára vonatkozólag a kimeríthető statisztikai adatokat tisztelettel közlöm.

Hejczé helysége határában a szántóföldek öt dűlőbe fekszenek, Alsó-, Felső-, Közép nyomás, Tanórok, Oszlások és Tilalmas dűlők, a rétek, a szántóföldek közepén fekszenek.

A hejczei határban több rendbeli bortermelő szőlőhegyek vannak, nevezetesen Kósák, Palánkos, Szénes tetők, Kőrakás határok, Mezők és Gyöngyösök, Nagy kőaljak, Hurkák, Kertalja, Mogorúsok, Felős-, Alsó liget, Kozmák, Kis- és Nagy németszerek. Mely szőlőhegyek délről Fony, északeről Ruszka határokkal szomszédos.

Hejczé helysége délnyugoti oldalában fekszik egy huszonkét szobát magában foglaló püspöki kastély, ötholdnyi gyümölcsös kert kellő közepén.

A hejczei határba semmi folyóvíz nem találtnak.

A hejczei határ a fonyi, vilmányi és göncruszakai határokkal határos. A szántóföldek természeti tulajdonságaik nagyobb részint partos és köves talajú, kevésbé termékeny.

A felemlítettekén kívül valami eredetiség, vagy nemzeti emlék nincs.

A helység pecsétjén létező felirat az előjáróság találmánya.

Kelt Hejczén 1864. november 16.

Némethy György bíró.

Barlay jegyző. PH

Kassaujfalú (Košická Nová Ves, Szlovákia)

Helynevek Kassaujfalú községből Abaúj megyéből.

1, Kassaujfalú község Abaúj megyében Kassai kerületben, Füzéri járásban létezik, Székelye szabad királyi Kassa városában. Ezen község különben szabad királyi Kassa városához tartozik.

2, Ezen község magyar néven Kassaujfalú, német neve Kassauer Nendorf és tóth néven Noversa [...].

3, Kassaujfalú községnek hajdan más elnevezése nem lévén.

4, A község legkorábban 200 éven felül említettik.

5, Népesült minden részről.

6, Köztudomásból mondható, hogy hajdan ezen határ Kassa városához tartozván, s ezen határon építettett egy falu, melynek neve lett Kassaujfalú.

7. Ezen község határában nagyobb részben szántóföldek találhatók, kaszáló rét kevés, erdő, legelő rossz. Napkeletről Tárcza, napnyugatról pedig Hernád vidék közt létezik. A szántóföldek minden részről csak partos helyeken fekszenek. Napkelettől, északról és délről erdőkkel körül van véve. Éjszakerőli erdő neve: Visnyi lyesz, napkeletről Békés, délről: Tilalmas. Ezen község határán következő dűlők találhatók, úgy mint napkeletről Prisoviku dűlő szántóföldek, melyek partos helyen fekszenek. 2. dűlő Podbékés, partos szántóföldek. 3. Podberki dűlő, szinte partos szántóföldek. 4. dűlő Giradi dűlő, szinte partos szántóföldek, melyeket napnyugati árok, esős időben szakadással nagymértékben rontja. 5. dűlő Rákhegy dűlő, szántóföldek, igen meredekes parton, kavacsos. 6. dűlő Vinyicza, hajdan szőlők valának, jelenleg pedig oltott gyümölcsfák és csak néhol emlékül szőlők is találhatók. 7. dűlő Babahegy, partos szántóföldek. 8. dűlő Pálhegy, szántóföldek, partos helyen. 9. dűlő Mocsáre szántóföldek, partos hely. 10. dűlő Belehynki, szinte hegyes szántóföldek. 11. dűlő Popodzabradi szántóföldek, melyek már egy kis egyenesebb helyen fekszenek. 12. dűlő Kiskötelki, partos és kavacsos szántóföldek, ott találhatók két forrás kút. 13. dűlő Podfurcsu, partos, kavacsos szántóföldek. 14. Ortványe, partos kavacsos szántóföldek. 15. Verme dűlő, partos, kavacsos szántóföldek. 16. dűlő Naocsvarszke drabi, némiképp egyenesebb szántóföldek. 17. dűlő Brezsinki, kavacsos, partos szántóföldek. 18. dűlő Naverbbékes, partos és kavacsos szántóföldek, azon dűlőbe találhatók egy kút, jó vízzel. 19. dűlő Navarkapi, nem annyira partos, de kavacsos szántóföldek. 20. dűlő Zagödör, partos, ubocsos⁸ és kavacsos szántóföldek, van benne egy kis kútacska és szakadás helyek. 21. dűlő Na Egrese, ezen dűlő csupa kavacs, igen partos, két árokkal és több szakadásokkal terhelve. 22. dűlő Kepecske hegye szántóföldek, abba találhatók két kútak jó vízzel. 23. dűlő napkelettől Podzabradami, félig kavacsos szántóföldek és partos. 24. dűlő Konopiszka, ubocsos földek és partos. 25. dűlő Navermik kaszáló rétecskéek, igen csekély mennyiségű, ahol egy árok nagy szakadásokat hozza. 26. dűlő Podbékésom szántó, szinte csekély mennyiségű rétecskéek. 27. dűlő Podzobenszkeina lyeszom, kaszáló rétecskéek kis mennyiségben. 28. dűlő Podzabad baraszt kaszáló rétecskéek. 29. dűlő Gedre kaszáló, csekély mennyiségű rétecskéek.

Kassaújfalú község határában előforduló és 7. pontra vonatkozó helynevek összeírása.

1, Rác hegy dűlő, szántóföldek, napkeletről zodobai határtól napnyugot felé meredek partos hely.

2, Tilalmas erdei dűlő, melyben középszerű tölgyfák találhatók. Ezen erdő részben napkeletről találhatók, melynek ekkoráig semmi neve nincsen, terméketlensége miatt több évtől óta parlagon áll.

3, Giradi dűlő, szántóföldek partos helyen, napkelettől zodobai határral határos.

4, Ocsinka dűlő, tölgyfa ritkás erdő, annak végén éjszaktól országút. Ezen erdő alatt napkelettől az úgynevezett Pod Ocsinka egy szántóföld.

5, Békés dűlő, éjszaka felé tölgyfából álló erdő, melyben nyírfák és találhatók. Ezen erdő alatt napkelettől felső olcsvári határtól az úgynevezett Pod berkami partos helyen, szántóföldek.

6, Podbékés dűlő, partos helyen szántóföldek.

7, Kosariszkeo dűlő, tölgyfából álló erdő, alatta napkeletről szántóföldek, melyeken találhatók egy kis forrású kút, melyben mindig szokott jó víz lenni.

8, Medzi dva potoki dűlő, erdő rész éjszaka felé, napkelettől ránki határral határos, ezen erdőben találhatók két nagyobb mélységű száraz árok.

⁸ A szlovák „úbočí hory” = hegyoldal szókapcsolatból.

9, Czíkora és Kövécs dűlő, erdő, melyben találtatik három száraz árok. Éjszaka felé határos szabad királyi Kassa város határjával.

10, Verme dűlő, szántóföldek, erdők között.

11, Hegyka dűlő, szántóföldek erdők között.

12, Na verhbékes dűlő, szántóföldek, éjszakeről dél-felé partos hely, mely dűlő közepén találtatik egy kút.

13, Na Olcsvarszke drabi, szántóföldek, partos helyen.

14, Kiskötelki pod Fursu, szántóföldekből álló, partos helyen dűlő, azon dűlőn napkeletről napnyugat felé országút létezik, az országútnál napnyugatról egy kocsmá és egy állás szabad királyi Kassa város által felépített. A dűlő közepén találtatik két kút.

15, Na Tábli i Bela hlyonka dűlő, napkeletről napnyugat felé szántóföldek.

16, Mocvár dűlő, szántóföldek, melyben egy kút találtatik.

17, Bába hegy dűlő, partos helyen szántóföldek, délről zodobai, napnyugatról kassai határral határos.

18, Pod Zdobenszkeim lyeszom dűlő, szántóföldek, délről éjszaka fele partos helyen.

19, Pálhegy dűlő, szántóföldek, sárga föld.

20, Pod Zdobenszkeim lyeszom dűlő, kaszáló rétecské. Napnyugatról napkelet felé fekszenek, igen keskeny téren, délről zodobai határon erdővel határos.

21, Pripálhegyu dűlő, nem nagy kiterjedésű erdőrész, találkozik tölgy és fenyőfa benne. Déli részen, napkeletről napnyugat felé ezen erdősegen keresztül egy gyalogút Kassa felé, alatta pedig ismét dél felé egy szekerút, szinte Kassa felé vezető.

22, Vinyicze dűlő. Ezen dűlőben találtatik szőlő, melyből erős asztali bor szokott lenni, különben cseresnye, alma és körtve oltvány fákat találtatik benne, még szilva, barack és diófa. Ezen dűlő déltől éjszaka fele partnak fekszik, azon dűlőbe találkoznak szántó darabkák is. Abba krumplit, kukoricát, iborkát [uborkát], paszulyt és másféléket ültetnek és termesztnek.

23, Konopiszka dűlő, szántóföldek, napkelettől napnyugat fele fekszik. Azon dűlő alatt déltől kis kaszáló rétecské.

24, Pod Angyalova Zahradu dűlő, szántóföldek, partos hely. Annak a végén falu mellett régi temető.

25, Kepecski és Egres dűlő, szántóföldek, parton ugyan, de rónahelyen. Azon dűlőben találtatik két kút, amelyekből nyárba marhákat itatnak és néha mosnak is.

26, Za Gödör dűlő, a parton szántóföldek.

27, Várkapi dűlő, szántóföldek.

28, Podzahradi dűlő, szántóföldek napkeletről. Azon dűlőbe déltől egy új temető hely.

Kelt Kassaijaluban, január hó 25-én, 1866.

Szerke Mihály jegyző.

Kány

Helynevek Kány községből Abaúj megyéből.

1, E község kerülete az Kassa városa. Járása Cserebát, széke ugyancsak Kassa város, környéke és tája Cserebát elnevezéssel bír.

2, A községnek csak egy neve él most (Kány).

3, E községnek más elnevezése sohasem volt.

4, A községnek legkorábbi említéséről legkisebb tudomás sincs.

5, Hogy Kány községe honnan népesítettett, arról ekkorra egy tudomás nincs. Egyébiránt a község népe tót ajkú.

6, Köztudomásból annyit lehet megemlíteni, hogy a község más elnevezéssel sohasem bírt.

7, Kány község, (mely egy völgybe fekszik) határainak mesgyés szomszédja napkelettől buzítai és déltől büttösi, nyugattul perecei, éjszaktul jánoki, restei határok. Napkeleti szántóföldek Kosár kút itató és legelő, Kácsiski rétek, amelyn a Buzitától Szikszó felé vezető út megyen. Keleti Zabumenki, déltől fekszik a Nyírjes legelő, Na Tkassu nevű szántóföldek, Alsó földek, Alsó rétek, melyen egy tekervényes patakcsó hömpölyög. Ezen nevezett földek búza és gabonatermesésre kevésbé, vagy inkább nagy szorgalom által teremnek. Vadvízenyősek és veres-sárga nyirkosságok miatt. Nyugotrul fekvő földek, Parti öreg erdő. Éjszakeről van a Hárombátár domb, Kányi hegy, a Hegy alatt földek, Kányi hegy alatti völgy, Homova Dolina nevű földek szintén sárga kavacsos. A nagy esőzés idején felette nagy vízmosásokat okozván ezen ritka termésű földekben és így leginkább zabtermelésre használtatik, mivel rendkívüli partosak. A község felső vége éjszaka felé nyúlik egy mély völgyben, alsó vége még lejtősebben esvén dél-felé, mely mindig sáros és többnyire járhatatlan. A községen közlekedési út sehol sem vezet. Alsó végén van az úgynevezett Temető, egy új és régi körülsáncolt kert. Lakosai vallásukra nézve mind görögkatolikusok, tót nyelven beszélnek.

Kelt Kány, szeptember 20. '864.

Bíró Lesko Péter keze x.

Bíró Leso János keze x.

Hites Kucsma Sándor keze x.

Hármos László hites jegyző.

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

XV. 32. Mikrofilmgyűjtemény

Szakirodalom

Ballagi, 1873 = Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára, Pest, 1873.

Bognár, 1981 = Bognár András: Pesty Frigyes helynévtára körül, vö. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Név és Társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai, Budapest, 1981. 189-193.

Csáki, 2012 = Csáki Árpád: Pesty Figyes helynévgyűjteménye 1864-1865. Székelyföld és térsége I. Kovászna megye. Budapest – Sepsiszentgyörgy, 2012.

Koleszár, 2002 = Koleszár Krisztián: Pesty Frigyes helynévtár (1864). vö. Rémiás Tibor szerk.: Torna vármegye és társadalma 18-19. századi források tükrében. Bódvaszilas – Miskolc, 2002. 267-318.

Mizser, 1995 = Mizser Lajos: Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864-1865. vö. Dr. Nagy Ferenc szerk.: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 11. Nyíregyháza, 1995. 395-489.

Bodnár Tamás: Pesty Frigyes Abaúj vármegye leírása 1864-ben...

Molnárné, 1986 = Molnárné Mayer Mária: Mutatvány Pesty Frigyes Bihar megyei helynévgyűjtéséből. vö. Bihari Múzeum Évkönyve 4-5., szerk. Módy György, Berettyóújfalu, 1986. 217-235.

Tóth, 1988 = Tóth Péter: Borsod vármegye leírása 1864-ben, Miskolc, 1988.

RÓZSA GYÖRGY

„EMELKEDJ MAGYAR ZÁSZLÓ”¹

A MISKOLCI ORSZÁGZÁSZLÓ TÖRTÉNETE

1933–2011

Az I. világháborút követő országvesztés traumája máig ható sebként él a magyarság lelkében. A XX. század magyar történelme nehezen érthető és értelmezhető a trianoni békediktátum tanulmányozása nélkül. Az 1918 utáni időszak eseményei új pályára állították Magyarországot, gazdasági, társadalmi, politikai, közjogi és kulturális hatásai teljes mélységében talán még napjainkig sem kellő módon feltártak.

Az országzászló mozgalom és Urmánczy Nándor munkássága

A Horthy-korszak társadalmának szellemi útkeresésében, rendkívül fontos szerepet játszott nemzeti jelképeink, szimbólumaink megjelenítése és megerősítése, ami egyben a területvesztés elleni tiltakozással is összekapcsolódott. A kormány helyett egyre inkább a különféle társadalmi szervezetek és szerveződések, egyesületek léptek fel az igazságtalan béke ellen és a területi revízió érdekében. 1918. november végén megalakult a Területvédő Liga, a Védő Ligák Szövetsége, valamint a Társadalmi Egyesületek Szövetsége. Ezeknek egyidőben látta el a vezetését a későbbi miniszterelnök, Gömbös Gyula. Tiltakozó nagygyűlések, felvonulások szervezésével, magyar és idegen nyelvű propagandakiadványokkal, propagandafilmekkel kívánták felhívni a hazai és a nemzetközi figyelmet a trianoni döntésre. Ekkor kerültek a propaganda középpontjába a híressé vált szlogenek: a „Nem, nem, soha!”, A „*Hisztek Magyarország feltámadásában*” vagy a „*Csonka Magyarország nem ország*”, amelyek a revizionista mozgalom jelszavai lettek.

Az elszakított területekre emlékeztető szobrok Budapesten történő felállításának gondolata legelőször 1920 nyarán vetődött fel. Az irredenta szobrok felállítási ünnepe 1921. január 21-én volt a budapesti Szabadság téren. Avatóbeszédében Urmánczy Nándor volt országgyűlési képviselő, erdélyi földbirtokos, a Magyar Irredenta Szövetség elnöke az alábbiakban foglalta össze a felállított emlékhely jelentőségét: „*Azok a szobrok, melyeket lelepleztünk nemcsak az ország visszaszerzésébe és megtartásába vetett erős hitünket hirdetik, hanem arra figyelmeztetnek, hogy a magunk erejével biztosítsuk makacs, elszánt akarással a célt.*”² A hazai irredenta egyesületek jelentős része 1921. július 5-én feloszlott, vagy beolvadt más szervezetekbe, ami a külföld felé irányuló békülékenyebb politikának volt betudható. Ezeknek is köszönhetően 1926-ban hosszú évek után megszűnt Magyarország külső pénzügyi ellenőrzése, majd 1927-ben a katonai ellenőrző bizottságot is visszahívták. Magyarország még ebben az évben megkötötte az olasz-magyar barátsági és döntőbíróági szerződést, ami a

¹ Idézet dr. Halmay Béla ny. polgármester 1938. november 6-án, a Felvidék visszacsatolása kapcsán szervezett, a miskolci országzászlónál elmondott beszédéből. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1938. nov. 8.

² MTI Napi hírek, 1921. január 16.

hazai külpolitikában rendkívüli jelentőséggel bírt, és ami új korszakot is nyitott. Ugyancsak ebben az évben tűnt fel a nemzetközi és a magyar politikában Lord Rothmere brit sajtómágnás, aki a magyar ügy jelentős patrónusának bizonyult. Munkássága révén a figyelem egyre erősödve fordult a területi revízió gondolata felé, hét évvel a trianoni döntés után is napirenden tartva Magyarország területi igényeit az elszakított országrészek iránt.

Dr. Urmánczy Nándor személye sokáig összeforrott az országzászló mozgalommal. Leginkább politikusként, publicistaként, valamint az *országzászló mozgalom* szervezőjeként emlékezhetünk rá. A család a 13. században Örményországból menekült a perzsiai Urmia-tó melletti faluba, és innen vették fel a családnevet, majd Lembergbe költöztek, ahonnan a 17. században telepedtek át Erdélybe.

Urmánczy Nándor 1868-ban a Maros-Torda megyei Toplicán született. A családnak nagy kiterjedésű birtokai voltak a térségben. 1902-ben a szászrégeni körzetben választották meg képviselőnek 48-as programmal. 1917-ben önként jelentkezett hadi szolgálatra, s a 9. huszárezredben mint önkéntes teljesített szolgálatot. A háború végén mint zászlós szerelt le. A határmódosítások kapcsán az irredentizmus harcosa lett, szabadcsapatot szervezett a románok ellen, majd elmenekült Erdélyből, hogy Magyarországon szóval és tollal segítse szülőföldjét. Első jelentősebb kezdeményezése a Szabadság téri irredenta szobrok felállítása volt, amit az *országzászló mozgalom* követett. 1919-ben a *Magyar Irredenta Szövetség* hivatalos lapjában, a *Magyar Irredenta*ban éles hangú cikkben támadta a Károlyi-kormányt. Habsburg-ellenes politikát és a megszálló csapatokkal szembeni fegyveres ellenállást követelt. 1919 decemberében a *Magyar Irredenta Szövetség* elnökének választották. Pályázatot írt ki a Magyar Hiszekegyre, és több irredenta jelmondat is az ő jóvoltából vált ismertté. A nyugat-magyarországi felkelés idején elnöke lett a honvédelmi bizottmánynak, és szervezőmunkával segítette elő az ország védelmét. 1925-ben felhívást tett közzé az országzászló megteremtése ügyében, majd 1928. augusztus 20-án fel is állították az Ereklýs Országzászlót a Szabadság téren. Ezt követen több igazgatási felkérést is visszautasított, hogy választott küldetésének tudjon élni. 1940-ben, 23 év után tért vissza erdélyi birtokaira, ahol szívszélhűdésben hunyt el november 2-án.³ A maroshévízi családi sírboltban temették el, ahol a hálás utókor a katolikus templom kertjében 2011-ben avatta fel mellszobrát. Születésének 150. évfordulóján, 2018-ban Csepel önkormányzata egész alakos szobrot állíttatott neki.

Az irredenta szobrok mellett Urmánczy Nándor és a Védő Ligák Szövetsége 1925 elején a sajtó útján kezdeményezték a budapesti Szabadság téren létesítendő Ereklýs Országzászló felállítását. Urmánczy cikkeit leggyakrabban a *Pesti Hírlap* közölte, mely közreműködött az országzászlóra küldött pénzbeli támogatások szervezésében is. Az adományozók nevét népszerűsítésként közölte a lap.

Az így megálmodott első magyarországi országzászlót 1928. augusztus 20-án, a Szent István ünnepi hét keretén belül leplezték le, szintén a Szabadság téren. Az avatáson a budapesti, valamint a vidéki politikai közelet és az amerikai magyarok népes küldöttsége is részt vett. Az országzászló egy nemzeti színű lobogó volt, közepén az angyalos-koronás nagycímerrel, melyen az elszakított országrészek címer-

³ Kocsis, 2020: 20–44.

pajzsait ábrázolták. A zászlón lévő felirat – „Így volt, így lesz” – a Trianon előtti Magyarország területére utalt. A központi országzászló 20 méter magas volt, csúcsán esküre emelt kézzel, melyet a kormányzó kezéről mintáztak meg. A zászló talapzatába ereklyetartót helyeztek el, melybe Nagy-Magyarország minden vármegyéjéből hoztak földet, ezzel is szimbolizálva a nemzeti összetartozást.⁴

1930-ban egy tarcali pedagógus, Molnár Ferenc kezdeményezte az országzászló-állítást más magyarországi településeken is, azzal a gondolattal, hogy az országzászlót minden ünnepen vonják fel, egyébként pedig a tiltakozás jeleként felárbócra engedve emlékeztessen Trianonra. Minden év március 15-én – amit csakúgy, mint Szent István napját, 1938-ban nyilvánítottak nemzeti ünnepé –, augusztus 20-án, október 6-án, illetve húsvét vigíliáján voltak megemlékezések a budapesti országzászlónál. Az október 6-i nemzeti gyásznapon csak őrségváltást tartottak, míg húsvét szombatján jelentős tömeg gyűlt össze a Szabadág téren. 1928 végétől vasár- és ünnepnapokon őrség teljesített szolgálatot az országzászlónál az ünnepi zászló mellett. Az őrséget budapesti és vidéki cserkészek és leventék felváltva biztosították.

Az Ereklýs Országzászló felavatásával annak Előkészítő Bizottsága megszűnt működni, munkáját a Magyar Szövetség Ereklýs Országzászló Nagybizottsága vette át, melynek elnöke szintén Urmánczy Nándor lett. „Működésének gerincét a nemzeti öntudatot erősítő, a békediktátum ellen küzdő magyar társadalom tiltakozásának súlyát növelő belső szervezés képezte, de külső felvilágosító munkát is végzett.”⁵

Az országzászló-állítás az 1930-as, '40-es években mozgalommá növekedett Magyarországon. Az első vidéki országzászlót 1931-ben állították fel a Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyében található Battonyán, s a példát még ugyanebben az évben az ugyanazon vármegyében fekvő Kiszombor is követte. A korszak utolsó zászlóavatására 1944-ben került sor. 1938. október 30-ig 319 hivatalos országzászló felállításáról tudunk.⁶ 1941-ig már hatszáz országzászló avatására került sor a bécsi döntésekkel megnagyobbodott Magyarországon.

A Nagybizottság 1932-ben az országzászlót állítani kívánó települések részére egy kiadványban biztosította a szükséges dokumentumokat. A már meglévő emlékhelyek terveit így máshol is fel tudták használni, vagy azok alapján új terveket készítettek. Az országos elnökséget 1934 júliusában kibővítették, így került a négy társelnök közé Borbély-Maczky Emil Borsod vármegyei főispán is, akit a Nagybizottság egy 1934. július 6-án kelt levelében értesített a határozatról.⁷ A döntés mögött az országzászló mozgalom sikere és a századik országzászló Sátoraljaújhelyen történő felállításának ténye állt. Az Urmánczy Nándor elnök és további hét személy által is aláírt dokumentum így fogalmazott: „E választás szerény megnyilatkozása azon mélyen érzett hálának és nagyrabecsülésnek, melyet Méltóságod iránt a magyar irredenta gondolat és ennek jelképe, az Országzászló ügyének nagyjelentőségű támogatásáért kifejezésre juttatni óhajtottunk.”⁸ Borbély-Maczky július 20-án kelt válaszában így írt: „Amidőn ezen kitüntető

⁴ Uo., 46.

⁵ Uo., 59.

⁶ Uo., 178.

⁷ MNL BAZML IV. 901/a. 68/1934.

⁸ MNL BAZML IV. 901/a. 68/1934.

*megválasztást készséggel elfogadom, bálás köszönetemet fejezem ki az Elnöki Tanács minden tagjának. Biztosítom az Országos Nagybizottságot, hogy amint a múltban, úgy a jövőben is teljes erőmmel munkálkodni fogok az országzászlóban kifejezésre jutó gondolat diadaláért, Nagymagyarország feltámadásáért!”*⁹ A központi tanácsba bekerültek a területi országzászló bizottságok egyes elnökei, így a miskolci dr. Halmay Béla – aki 1935 és 1938 között Miskolc polgármestere is volt –, illetve Strozzi-Vidats János a Felvidéki Területi Országzászló Bizottság alelnöke, a Miskolci Levente Egyesület alapító elnöke.

A Pesti Hírlap 1933. április 12-i számának vezércikkét Urmánczy Nándor írta: „*Immár tizennegyedik esztendeje, hogy a Szabadság-téren felállítottuk az irredenta szobrokat. Azért készültek, hogy hirdessék az ezeréves magyar földhöz való törhetetlen ragaszkodásunkat és figyelmeztessenek legfőbb kötelességünkre, régi határaink visszaszerzésére, rab testvéreink felszabadítására. Azt akartuk, hogy az a hely a magyar nép zarándokhelye legyen. Szent hely, ahol lelki megerősödést talál a hívő és ahol elszántsággá acélozódik a hazafias érzés. Állítsatok fel minél több helyen országzászlót! Nem az a fő, hogy díszes legyen. Az egyszerű is éppen úgy szolgálja a nagy célt, mint a remekbe készült.*”¹⁰

Szegeden 1933. május 25-én ugyancsak Urmánczy Nándor jelenlétében avatták fel a területi országzászlót, ami Bács-Bodrog, Csongrád, illetve Csanád, Torontál és Arad k. e. e. vármegyék címerét is magán hordozta.¹¹ A Pesti Hírlap vezércikkében 1933. május 25-én így írt Urmánczy: „*Nekünk szükségünk van ilyen állandó figyelmeztetőre, hogy ne alkudjunk, ne csüggedjünk, hogy bele ne éljük magunkat az ország megcsonkításába.*”¹²

A miskolci országzászló felállítása

Miskolcon – talán épp a szegedi országzászló felállításának hatására – 1933 májusában indult el a helyi országzászló felállításának ügye. Lichtenstein László, Miskolc város főispánja május 12-én írt levelében kereste meg a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TEBE) Észak-magyarországi körzetének alelnökét, Zoltán Ferenc vezérigazgatót egy Miskolcon felállítandó országzászló gondolatával. Levelében a főispán így fogalmazott: „*Amint tudni méltóztatik országos mozgalom indult meg abban az irányban, hogy jelleképül a magyar tragédiának és bizonyágtételül a magyar élni akarásnak, minél több helyen állíttassanak fel az un. országzászlók. A haza iránti ragaszkodásnak ez a szimbóluma, már sok vidéki helyen meg van, számos város és község pedig most készíti el a maga külön országzászlóját. Budapesten az ország szívében, a Szabadság téren díszileg a jelmondatos, szívszékelyes alapon felállni készülő turulmadár, félárbócra vont, nagycímeres nemzeti lobogó és esküre emelt kéz az árbóc csúcsán. Talapzatában pedig a csonka ország minden községéből maréknyi föld, összekeverve a megszállott részen történelmi nevezetességű helyeiről összegyűjtött rögökkel. Itt tartják vasárnaponként őrszolgálatukat a cserkészek, leventék, főiskolások, frontbarosok és itt folynak le déli barangszókor a zenés őrsváltások lélekemelő jelenetei. Aki látta a hazafias fájdalomnak és tettekkésységnek ezt a megható és felemelő képét, nem felejtí el soha. Azt mondja a felhívás: »Állítsatok fel minél több helyen országzászlót! Nem az a fő, hogy*

⁹ MNL BAZML IV. 901/a. 68/1934.

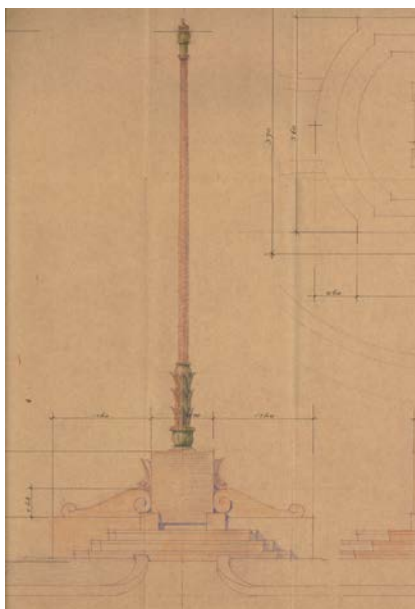
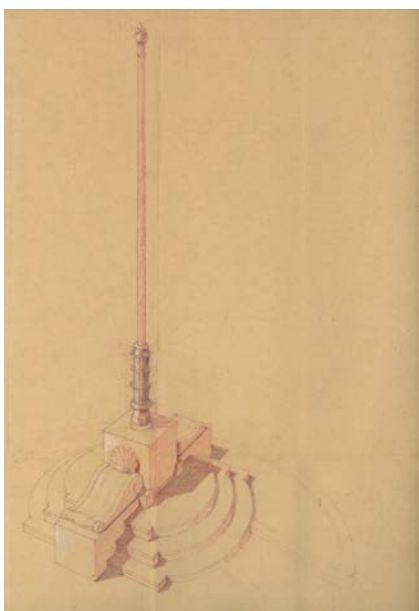
¹⁰ Pesti Hírlap, 1933. 83. sz. 1.

¹¹ Képes Pesti Hírlap, 1933. 98. sz. május 27.

¹² Pesti Hírlap 1933. 118. sz. május 25.

díszes legyen, hogy sokba kerüljön, hanem hogy legyen.» Felfogásom szerint ebből a kevés áldozatot igénylő, de annál nagyobb jelentőségű hazafias mozgalomból Miskolc thj. város vállalatai sem vonhatják ki magukat, azért arra kérem Nagyságodat, hogy e téren a Tébe Észak-magyarországi körzetnek helybeli választmányát egybehívni és megkeresésemet azon pártolólag előterjeszteni szíveskedjék.”¹³

Az országzászló első tervdokumentumai, rajzai a Bloch és Stimm műépítész iroda által még 1933 júniusában elkészültek. Ezekről a levéltárba került egykori iratokból szerezhettünk információkat. A részletrajzok a következő év januári versenytárgyalási felhívása után születtek meg. Ezek rendkívül értékes forrásként mutatják be a később felállított miskolci országzászlót. A korabeli rajzok képezték az alapját az 2011-ben újra felállított országzászlónak is.¹⁴

A miskolci országzászló tervrajza

(MNL BAZML IV. 1906. 13078/1937.)

A Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank igazgatója 1934. augusztus 26-án levélben kereste meg a Homrogon élő Lichtenstein László főispánt. Az igazgató, aki a miskolci Rotary Club egyik vezetője is volt, levelében adott tájékoztatást a klub aktuális programjairól és törekvéseiről, egyben felhívta a főispán figyelmét a napirenden lévő országzászló-állítási ügyére is. Az igazgató adakozásra hívta fel a TÉBE intézeteinek vezetőit, aminek eredményeként többek között a Tiszajobbparti és a Nemzeti Hitelintézet, illetve a Keresztény Szövetkezet jelezte adakozási szándékát. Előzetesen 1500–1600 pengő volt az országzászló várható költsége.¹⁵

¹³ MNL BAZML IV. 1901/b. 164/1933.

¹⁴ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

¹⁵ MNL BAZML IV. 1901/b. 164/1933.

A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Észak-magyarországi körzete 1933. október 3-i levelében beadvánnyal fordult Miskolc város közgyűléséhez, melyben indítványozták a városban felállításra kerülő országzászló megvalósítását, egyben anyagi felajánlást is tettek a nemes cél érdekében. Felajánlásuk alapján felváltalták az országzászló felállításának költségeit, melyhez a pénzintézetek 1450 pengőt, Lichtenstein László főispán pedig 500 pengőt adományozott. Az alábbi módon oszlott meg a bankok és pénzintézetek felajánlása: Belvárosi Takarékpénztár miskolci fiókja 100.-P; Borsodmegyei Takarékpénztár 100.-P; Borsod Miskolci Hitelbank 250.-P; Magyar Általános Hitelbank miskolci fiókja 200.-P; Magyar Olasz Bank miskolci fiókja 50.-P; Magyar Országos Központi Takarékpénztár miskolci fiókja 200.-P; Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank 100.-P; Miskolci Kölcsönös Önszegélyező Hitelszövetkezet 25.-P; Miskolci Keresztény Hitelszövetkezet 50.-P; Miskolci Népbank 25.-P; Miskolci Takarékpénztár 250.-P; Nemzeti Hitelintézet miskolci fiókja 50.-P; Tiszajobbparti Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet 50.-P; Összesen 1450 pengő¹⁶

Az eredetileg 1950 pengő költséggel tervezett országzászló terveit a Bloch és Stimm műépítész iroda vázlatokkal már 1933 során biztosította, az emlékmű pedig a mai Városház téren – egykori nevén Horthy Miklós téren – került volna felállításra.

Miskolc város építészeti szakbizottsága október 14-i ülésén vette napirendre az országzászló felállításának témáját, ahol az előzetes műszaki tervet is ismertették a megjelentekkel. A korabeli jegyzőkönyvből kiderül, hogy vita támadt az emlékhely helyszínének kiválasztásánál, miután a javaslatban szereplő mai Városház térre egy korábbi városi határozat a hősök emlékművének felállítását tervezte. A lehetséges helyszínek közt egyaránt elhangzott az Avas, a Palóczy utca Pece-patak felőli vége, a Kun József és Hunyadi utcák kereszteződésénél lévő kis körönd, az Albori út elején lévő tér és a Népkert. A szakbizottság végül a Népkertben való elhelyezésről döntött, megfelelő parkosítás mellett, műkö helyett terméskőből javasolva az emlékmű elkészítését.

A miskolci sajtó is rendszeresen írt az országzászló felállításának ügyéről. A Magyar Revíziós Liga miskolci szervezete 1933. szeptember 29-én tartotta intézőbizottsági ülését a városháza kis tanácstermében. Az ülést dr. Ditróy Nándor ügyvezető alelnök nyitotta meg. Az éves közgyűlés egyik napirendi pontja az országzászló témája volt. Az alelnök a revíziós propagandáról, estek és előadások tartásáról, valamint a tervbe vett Felvidéki Országzászló felállításáról is tett előterjesztést, melyet a bizottság teljes egyetértéssel elfogadott.¹⁷

Más borsodi országzászlók felállítása is erre az időszakra esett. 1933 tavaszán a mezőkövesdi országzászló avatása után (1933. március 12.) a kövesdi járásban számos országzászlót avattak, ezzel Borsod megye élen járt a mozgalomban, miután másfél hónapon belül 17 országzászló készült el és került ki a közterekre. Így Négyes, Tard, Cserépváralja, Szihalom, Szomolya, Andornak, Kistálya mellett Borsodgeszt, Alsóábrány, Tiszavalk és Cserépfalu is emléket állított a nemzetszonkításnak. 1933. áprilisban és májusban Bükkzsérc, Mezőnyárad, Csincsetanya, Tibolddaróc és

¹⁶ MNL BAZML IV. 1906/b. 13780/1937.

¹⁷ Magyar Jövő, 1933. szeptember 30.

Kács is feliratkozott a listára, majd még ebben az évben Vatta, Mezőkeresztes, Sajószentpéter, Keresztspüspöki, Borsodivánka, Egerfamos, Borsodszemere, Bélapátfalva, Novaj, Bogács, Edelény, Ládháza, Ostoros, Susa, Egerlövő, Sata és Noszvaj azon borsodi települések közé kerültek, ahol országzászlót avattak.¹⁸ A mezőkövesdi járásban felállított nagyszámú országzászló mögött egy elkötelezett, agilis személy állt, Csoltóy Kálmán honvédszázados, járási testnevelési vezető, akinek javaslatára a helyi levante egyesületek 1933 elején minden településen revíziós zászlók felállításáról döntöttek.

Csoltóy 1895. július 12-én született a Zemplén megyei Pálfölde községben, – mely 1920 után elcsatolásra került – római katolikus családban. Borsod, Gömör és Kishont vármegyébe 1930. augusztus 1-én került mint a mezőkövesdi járás testnevelési vezetője. Ebben az időszakban nagykanizsai lakos volt, innen költözött Mezőkövesdre. Munkásságát vitéz Borbély-Maczky Emil főispán foglalta össze a Miskolcon 1934. április 20-án kelt levelében, melyet a belügyminiszternek írt, kitüntetésre javasolva az érintett személyt:¹⁹ „*Felbecsülhetetlen szolgálatot tett a nemzeti érzés ápolása és a revíziós eszme erősítése, valamint a világháborúban elesett hőseink iránti kegyelet ébrentartása tekintetében is, minek tanúbizonyága az, hogy a vármegye legnagyobb járásában 30 község 30 revíziós országzászlót állított fel, hősi emléktábla létesült 3 községben, 1 község átépítette és egy községben megindult a munkálat hősi emlékmű létesítésére.*”²⁰ Csoltóyt 1933. november 1-vel helyezték vissza Nagykanizsára az ott állomásozó gyalogezredhez, ahol fél év múlva 39 évesen elhunyt. Munkája hatással volt a miskolci országzászló felállítására is.

A miskolci polgárokat is foglalkoztatta a városi országzászló végleges helyszínének kérdése. Ezt erősíti meg Papp Gyula olvasói levele a *Magyar Jövő* 1933. október 26-i számában. A korábban felmerült helyszíneken kívül ő a Lehel utca végén lévő teret ajánlotta, mely ma a Hét vezér tér elnevezéssel bír. Indokként a forgalmas Búza tér és a levették gyakorló terének közelségét jelölte meg írásában.²¹

A *Magyar Jövő* 1933. október 27-i száma így számolt be a fejleményekről. „*Élénken foglalkoztatja a közvéleményt az országzászló elhelyezésének kérdése. Miskolc város kisgyűlésének és közgyűlésének hétfői ülésein napirendre kerül az országzászló elhelyezésének kérdése, amely előreláthatólag élénk vitát fog kiváltani. A közvélemény élénken foglalkozik ezzel a kérdéssel és sehogys tud belenyugodni abba a gondolatba, hogy az országzászlót — bár szép helyen — de mégis eldugva, a Népkertben helyezték el. Nagyon sokan hangoztatják, hogy a rendelkezésre álló pénz kisebb összege nem lehet ok arra, hogy ne a város forgalmi körébe eső valamelyik téren, lehetőleg a Horthy Miklós téren vagy a Palóczy-utcán helyezték el az országzászlót, mert hiszen ez a zászló éppen a trianoni helyzetet és a levertségében is reménykedő magyarságot szimbolizálja, ily módon nincs szükség, mint Budapest és a többi városok példája is mutatja, a pompázó kiállításra, de éppen annyira el kell kerülni azt, hogy ezt a szimbolikus értelmű zászlót eldugják a külföldiek, az Ávasaljára ellátogató idegenek elől. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban merült fel egy legújabb terv is, a városi idegenforgalmi hivatal ugyanis beadványában azszal a városépítési tervével állt elő, hogy a Luther teret fásítani és reprezentatív térré kellene kiképezni, a kispiacot pedig*

¹⁸ Kocsis, 2020: 154–178.

¹⁹ MNL BAZML IV. 1901/a. 38/1934.

²⁰ MNL BAZML IV. 1901/a. 38/1934.

²¹ *Magyar Jövő*, 1933. október 26.

*át kellene helyezni a Szemere-kert elkerített részére. Az elgondolás szerint, a szobor mögött maradna még egy kisebb terület a parkból, a kert többi részét pedig — a kispiac céljaira — kiirtanák, de oly módon, hogy sem a környéken lévő épületek, sem a Szemere-kert ezáltal ne veszítsen értékéből.”*²²

Miskolc város főispánja, a törvényhatósági bizottság elnöke, Lichtenstein László október 30-ra hívott össze kisgyűlést, melynek napirendi pontjai közt szintén szerepelt az országzászló felállításának ügye. Az ügy előadója Demes Béla műszaki tanácsos volt. A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Észak-magyarországi körzete dr. Hodobay Sándor polgármesternek írt november 14-i levelében nehezményezte a törvényhatósági bizottság azon döntését, amely az országzászlót a Népkerthben kívánta felállítani. Adományát csak abban az esetben volt hajlandó folyósítani, amennyiben az emlékhely a Horthy Miklós téren kerül felállításra.

A város kisgyűlése 1933. október 30-án tárgyalta meg a beadványt, egyben elvetette az építési bizottság felvetését (az országzászlónak a Horthy Miklós téren való felállítását), helyette a Népkerthet javasolva. Történt ez annak ellenére, hogy a legtöbb országzászlót külforgalmi úton, jól látható helyen emelték fel, ezért a Népkerth az utat szegélyező fák, valamint a kert magas fái miatt sokáig nem tűnt alkalmas helyszínnek a döntéshozók számára. A városvezetés a műkö helyett az igényesebb ún. Haraszty-féle kemény mészkövet ajánlotta, mely művészi és tartóssági szempontokból egyaránt igényesebbé tette volna az emlékhelyet. Minthogy azonban a kőből való kivitelezés a költségeket is emelte, a tervezett 1950 pengő helyett a felállítás teljes költsége már 3486 pengő 10 fillérre növekedett. A hiányzó pénzeket a kisgyűlés a Rácz György-féle alapból kívánta finanszírozni.

A helyszín megválasztása komoly összeütközést eredményezett a kezdeményező pénzintézetek és a város között. A döntésről Miskolc város a 191 kgy./1933 számú határozatában rendelkezett. Az indoklásban a közgyűlés megjegyzi, hogy a mai Városház tér szűk volta miatt nem alkalmas nagyobb ünnepek lebonyolítására, ráadásul a villamos közlekedés is akadályozva lenne egy-egy rendezvényénél. A több emeletes épületek sem adnak kellő hangsúlyt az országzászlónak. A Hunyadi és a Kun József utcák találkozásánál lévő tér ilyen jellegű hasznosítását ugyancsak elvetették, miután a tér szűk volta nagyobb tömeg nem tudott volna ott összegyűlni, de a villamosforgalom miatt is elvetendő helyszín volt. A Palóczy utca közepén végig vonuló parksáv is felmerült lehetséges helyszíneként, de miután az távol esik a város főforgalmi útjaitól, azt a bizottság szintén ellenezte. A Deák téren elhelyezett Deák-szobor közelsége sem indokolta az országzászlónak e területen való elhelyezését, tekintettel a „szobrokban szűkölködő” városra.

A Csabai kapuban a MÁV Igazgatóság épületének térsége is felvetődött helyszíneként, de a szűkös hely és a nem megfelelő háttér miatt ezt a felvetést is elutasították: „A bizottság végül úgy határozott, hogy az országzászló a Népkerthben, a lebontott zene-pavilon helyén állíttassék fel, mivel a Népkerth főútvonalon fekszik, másrészt a Népkerth fái között az országzászló megfelelő környezetet és háttérrel kapna és emellett ott nagyobb tömegek elhelyezése is lehető lenne. Mivel azonban ilyen elhelyezés mellett a Csabai kapuból az országzászlót látni nem lehetne, az elhelyezés terve oda módosult, hogy az országzászló a Népkerth főbejáratától kb.

²² Magyar Jövő, 1933. október 28.

30 méterrel beljebb helyeztetnék el oly módon, hogy néhány fa kivágása által előtte szabad tér keletkezne és a közönség elhelyezésére is megfelelő terület állna rendelkezésre.”²³ A Népkertben már messziről láthatóvá válna az országzászló, az ünnepségre látogatók pedig kellő módon kényelmes elhelyezést kaphatnának a nagyobb téren.²⁴

Ez ügyben 1933. november 2-án írt levelet a kezdeményező szervezet dr. Hodobay polgármesternek. Az országzászló végleges helyszíne a többszöri egyeztetések után végül mégis a Népkert lett, annak is az országút melletti területe maradt.

November 3-án a város főkertésze elkészítette az országzászló körüli park kialakításának költségvetését. Ebben tíz tételben nevezte meg a felmerülő munkákat és hozzájuk tartozó várható költségeket. Az építmény előtti járótér kiegyenesítési és kavicsolási munkái 102 pengőbe, a belső sétaút kialakítása 85 pengőbe, a talaj előkészítés 96, a szegélyező díszsövények 32, a fűmag szükséglet 100, míg a különböző dísznövények, fenyők, lombos fák költsége 386 pengőbe került a tervek alapján.²⁵

Hodobay polgármester november 21-én írt levelében tájékoztatta a TEBE miskolci fiókjának vezetőjét az általa is ismert kiviteli tervekről, melyeket némi módosítással alkalmasnak talált a megvalósításra. Az országzászló elhelyezését viszont vitatta a levél, miután a kezdeményezők terve ellentétes volt a város szándékaival. Ez ügyben a város vezetője személyes egyeztetésre hívta a fiókgazdát.

A kivitelezéshez kapcsolódó versenytárgyalást 1934. január 3-án írta ki a polgármesteri hivatal. Ebben az országzászló kőműves-, asztalos-, kőfaragó-, szobrász- és lakatosmunkáihoz kértek árajánlatot. Az ajánlatokat január 20-ig kellett zárt borítékban leadni a hivatalban. A terveket a mérnöki hivatalban tekinthették meg az érdeklődők. Ugyanaznap délután került sor a borítékok felbontására és a beérkezett ajánlatok értékelésére. Az értékelést dr. Hodobay Sándor polgármester, Dancs Béla műszaki tanácsos, Szeghalmy Bálint városi főmérnök, valamint Sulassa Ferenc számíttst végezte. A kivitelezési munkálatokra tizenegyen adtak be ajánlatokat.

„A kőművesmunkákra öten nyújtottak be pályázatot, még pedig Zubán András (572 pengős) Hegedűs és Vasas (418), Bajor János (310), Bedécs Bertalan (561), Harsányt József (569 pengős árajánlattal).

A kőfaragómunkára két cég nyújtott be pályázatot, Edelstein Hermann 2638 pengős, Kovács Gábor és Alfons pedig 2802 pengős árajánlattal. Az asztalosmunkára Schumann János 86 pengős árajánlatot adott be.

A lakatosmunkákra a következők pályáztak: (zárójelben az árajánlat pengő összege) Demeter Testvérek (630), Fantoly János (180), Nyíri Béla (320).”²⁶

A versenytárgyalás eredményéről az 1826/ki.1934. számú határozatban olvashatunk, melyet 1934. január 29-én kelteztek. Ennek értelmében a kőfaragómunkákat Edelstein Hermann és fia végezhetette 2638 pengő értékben, a kőművesmunkákkal Bajor János kőművesmester lett megbízva 310,50 pengő értékben. Fantoly János lakatosmester 180 pengőért vállalta a lakatosmunkát, míg a zászlótartó rúd kivitelezésének megbízását Schuhmann János asztalos kapta 86 pengő értékben. A kivitele-

²³ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

²⁴ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

²⁵ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

²⁶ Magyar Jövő, 1934. január 21.

zés kizárólag a Bloch és Stimm műépítésszek részletrajzai és utasítása, valamint az Edelstein Hermann és fia által benyújtott kőminta szerinti anyagból, a város mérnöki hivatalának ellenőrzése mellett voltak végrehajthatók.

A munkák befejezésének végső határidejét 1934. május 1-ben állapította meg a hivatal. Jótállásként két évet kellett a vállalkozóknak biztosítaniuk. A megállapított összeg 5%-át a kivitelezők csupán a jótállás lejárta után kaphatták meg. A Bloch és Stimm építésszermérnöki cég 1933 szeptemberében készített egy költségvetést a még csak tervezett országzászló kiadásaira, melyet kiegészített a versenytárgyalásra pontosított, 1934. január 19-én dátumozott anyagával. Ebben megtaláljuk a kőműves- és a műkőmunkák, valamint a lakatos- és asztalosmunkák díjait.

A terveket a Bloch és Stimm műépítésszek részletrajzai és utasításai, valamint az Edelstein Herman és Fia cég által benyújtott kőminta szerinti anyagból, a mérnöki hivatal ellenőrzése mellett kellett végrehajtani. A határozatban foglalt befejezési határidő 1934. május hó 1. volt.²⁷

Külön figyeltek magára a zászlóra, melyre több cég is adott árajánlatot. Az 1863-ban alapított és Magyarország legrégebb templomi berendezéseket és zászlókat készítő cége, az „Oberbauer A. Utóda” – Budapest IV. ker. Váci utca 41. – részletes levélben ajánlotta termékeit. Ennek értelmében az ünnepi országzászló nemzeti színű, színtartó, egybeszövött merinó gyapjúból készült, az anyag a hímzés miatt kétszeresen véve és molinó vászonnal volt alábélelve, alul három vágással és három nemzeti színű gyapjú bojttal. Egyik oldalán az országcímér a társországokkal és a Szent Koronával, tölgy és babérlevelekből összeállított koszorúban vagy a címert tartó két angyallal, mindezt selyemmel festve, gépi hímzéssel. A címér felett arany-sárga színű selyemmel, géppel hímzett betűkkel a felirat: „Így volt, így lesz!” A zászló barnára mázolt, két aranyozott oldalgolyóval és lenzsineggel egy mérleggel ellátott rúdra került, 100x250 cm méretben. A cég által négy méretben ajánlott ünnepi zászló költsége 55 pengőtől indult, a nagyobb méretben – 150x300 cm – készült, koszorúval és angyalokkal ellátott zászló ára 128 pengőt tett ki. A zászló másik oldalára Nagy- és Csonkamagyarország térképe, valamint az alábbi felirat volt hímezve: „*Hisziünk Magyarországot feltámasztásában!*”.

A város nemcsak ünnepi, hanem ún. hétköznapi országzászlót is rendelt. Ez szintén színtartó és vízálló egybeszabott gyapjú merinóból készült. A zászlóba a magyar címér a Szent Koronával mindkét oldalon látható módon volt benyomva. A zászló alul nemzeti színű gyapjúrojtal volt szegélyezve, és hozzá tartozott még két darab gyapjúbojt is. Mérete megegyezett az ünnepi zászló méretével, 100x250 cm volt. Az ünnepi zászlón arany-sárga színű selyemmel, géppel hímezve szerepelt az alábbi felirat: „*Hisziünk Magyarországot feltámasztásában!*” Ez 18 pengő felírat jelentett a számlázáskor. Az Oberbauer A. Utódai cég leveléhez mellékelte a zászlók szövetmintáit is, melyek mellékletként máig megtalálhatók a levéltári aktában.²⁸ A cég

²⁷ Az Edelstein sírkőgyár 1874 óta volt jelen Miskolc gazdasági életében. Géperőre berendezett kő- és márványipartelepe a Zsolcai kapuban volt megtalálható. A sírkövek készítése mellett vállalták emlékoszlopok, emléktáblák, sírszegélyek, vasrácsok, kőszobrász munkák, bútór- és márványlapok, épületkőfaragói munkák elvégzését is. Referenciáik garanciát jelentettek a minőségi munkavégzésre. – olvashatjuk hirdetésükben (tenném hozzá, mert nagyon hirdetésízű ez a leírás!)

²⁸ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

1934. május 5-i, dr. Hodobay Sándor polgármesterhez írott leveléből kiderül, hogy hét évtizede foglalkoztak zászlók készítésével, így kellő referenciával bírhattak a témában. Igény esetén készek voltak akár egyedi kialakítású zászlók tervezésére és kivitelezésére is.

Hodobay Sándor polgármester június 13-án kelt levelében kérte a miskolci székhelyű Pick Jakab, illetve a Rósenberg Gyula és Testvére cégeket országzászlókra vonatkozó árajánlat küldésére. A zászlók kialakítása nagyban hasonlított az Oberbauer cég ajánlatában leírtakhoz. Méretei: 100 cm széles, 250 cm hosszú, rajta 60 cm méretben a magyar címerrel. Az ünnepi zászló két oldalán az alábbi feliratok kerültek elhelyezésre: „Így volt, így lesz”, illetve „*Hiszünk Magyarország feltámadásában.*” A Pick Jakab Miskolc Bútorgyára és Szőnyegáruháza cég – Széchenyi u. 23. – árajánlata június 16-án kelt. Az ünnepi országzászlóra 108 és 132 pengős ajánlatot küldtek, míg a hétköznapi országzászlót 38 pengős áron ajánlották megrendelésre, 2-3 hét vállalási időre. A Rosenberg Gyula és Testvére cég június 18-ra dátumozta válaszelevelét. Ebben az ünnepi zászlóra 98 pengős, míg a másik zászlóra 38 pengős árajánlatot fogalmaztak meg.²⁹

Az országzászló mozgalom helyi érintettjeinek volt kapcsolatunk az Országos Nagybizottság tagjaival is. Ezt igazolja dr. Javornitzky Jenőnek, az Erekyés Országzászló Nagybizottság társelnökének miskolci előadása is, melyet 1934. március 11-én tartott az Apolló moziban. A rendezvényen az előadó II. Rákóczi Ferenc bujdosása és halála címen beszámolt a törökországi útján szerzett tapasztalatairól és Kemál pasánál tett látogatásáról. Az előadás alkalmat teremthetett a helyi országzászló kezdeményezés megvitatására is.³⁰

Az emlékhely elkészítésének időpontját a megbízó Polgármesteri Hivatal május 1-ben határozta meg. Ekkorra már az alapzatnak állnia kellett, a lakatosmunkáknak be kellett fejeződnie, a zászló felállítható kellett hogy legyen. Bizonyos indokolt előlegeket a város engedélyezett kifizetni a Rácz György-féle alapítvány pénztárából.

Urmánczy Nándor, az Erekyés Országzászló Nagybizottság elnöke május 23-án írt levelében kereste meg dr. Hodobay polgármestert. Az országzászló mozgalom és bizottság elnöke levelében arról tájékoztatta a polgármestert, hogy a századik országzászló avatása 1934 nyarán várható, ennek tudatában keresik azt a települést, ami a nagyszabású ünnepségnek helyszíne lehet. *„Nagy örömmel tölt el szíves értesítésed, hogy az országzászló ügyét is felkarolni méltóztattál és ennek eredményeképpen az avatás már a közeljövőben megtörténhetik. Miskolc város munkája, társadalmának szerepe a magyar életben oly súlyos, hogy szíves meghívásod alapján is most már módunkban van akként intézkedni, hogy a századik országzászló avatása Miskolcon, mint erre legmegfelelőbb helyen menjen végbe. Szívesen állnánk rendelkezésedre abban is, hogy az avatás a kívánt időpontra, az augusztusi ünnepi könyvhétre essék. Azonban a sorrend alakulása azt mutatja, hogy a századik avatás időpontját már jóval előbbre, július hó első heteire kell tennünk. Erre nézve ügyvezetőségem pontos értesítést fog még küldeni, egyúttal a rendezés egyes kérdéseiben való megbeszélés tárgyában is fog*

²⁹ MNL BAZML IV.1906/b. 13078/1937.

³⁰ Magyar Jövő, 1934. február 25.

*Nálad jelentkezni. Igen kérem szíves válaszodat arra nézve, hogy egy korábbi időpont megállapítása lehetséges lenne-e. Öszinte tisztelő híved: Urmánczy Nándor.”*³¹

A polgármester válasza nem ismert, de miután Miskolc júliusra nem tudta vállalni a zászlóavatást, így ez az országos ünnepség Sátoraljaújhelyre tevődött át, ahol 1934. július 1-én Urmánczy jelenlétében avatták fel az emlékhelyet, mely az országban századikként elkészült országzászló lett. ³² Az 1945 után romos állapotba került, a város fölött magasodó, egykori emlékművet a rendszerváltás után építették újra.³³

Az Ereklýs Országzászló Nagybizottságának budapesti központja irányításával történt a vidéki országzászlók felállítása. A nagybizottság társelnöke vitéz Borbély-Maczky Emil volt, aki 1934. augusztus 6-án kelt levelében értesítette dr. Hodobay Sándor polgármestert, a városi Országzászló Bizottság elnökét, hogy a Miskolcon avatandó országzászló hivatalosan is a „*Felvidéki Országzászló*” nevet viseli majd. A helyi országzászló bizottság pedig területi bizottsággá alakul, ami mint ilyen egy, a „*nagyobb vidék felett álló országzászló munka őre*” is egyben, ezzel negyedikként alakul meg az országban. A területi bizottság elnöke pedig hivatalból tagja a központi elnöki tanácsnak, mely országos választások és intézkedések ügyében mint központi határozó szerv működik.

A miskolci országzászló avatása
Czirják Károly magángyűjteménye

³¹ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

³² Kálmán Éva levéltáros részletesen foglalkozott a témával. Lásd Kálmán, 2020

³³ Uo.

Augusztus 9-én egy felhívás került közzétételre a miskolci Magyar Jövő című lapban. „A Revíziós Liga felhívása. Ma, csütörtökön avatja fel Miskolc város hazafias közön-sége a Népkeret előterében felállított revíziós országzászlóját.

A Revíziós Liga miskolci csoportjának vezetősége ezúton hívja fel intézõbizottságának és nagyválasztmányának tagjait és Miskolc város társadalmi egyesületeit, valamint egész közön-ségét, hogy a déli 12 órakor kezdõdõ avatáson nagy számban jelenjenek meg és így kellõ erõvel juttassák kifejezésre azt, hogy ennek a felvidéki városnak a népe nem nyugodhat bele soha a trianoni igaz-ságtalan békeszerzõdés elõidézte áldatlan, megalázó, vérlázító helyzetbe. A miskolci országzászló égre mutató árboca legyen a jelképe a felvidéki magyarság soha nem szûnõ törekvésének az igazsá-gos revízió felé. A ma déli avatóünnepségen mindannyiunknak ott kell lenni. A Revíziós Liga vezetõsége.”³⁴

A miskolci országzászló ünnepélyes felavatására 1934. augusztus 9-én, egy csü-törtöki napon került sor, a Miskolci Hét ipari és kereskedelmi vásár programsoroza-tának keretében. Az országzászló őrségének megszervezése már hetekkel elõtte elkezdõdött, hét levante, a helyi levanteegyesület tagjai õrizték az emlékhelyet. A zászlót vasárnaponként és ünnepnapokon fél 10-kor kellett felvenni, majd $\frac{3}{4}$ 2-kor leadni a városháza gazdasági ügyosztályán.

A Magyar Jövő című miskolci újság részletesen tudósított a nagyszabású rendez-vényrõl. „Az ünnepség pontban 12 órakor kezdõdött. Ekkorra felsorakoztak az ünneplõk százai és százai és félkörben vették körül a Népkeretben felállított országzászló emelvényt és árbo-cot. A közön-ség másik része és az elõkelõségek, amelyeknek sorában ott láttuk Számán István dr. pápai prelátust, Farkas István református püspököt, Schirilla S. Andor kanonokot, a minori-ta rendház kiküldötteit, vitéz Sónyi Húgó tábornok, vegyesdandárparancsnokot, Ludvig György gyalogsági tábornokot, vitéz Sátrán Géza altábornagyot, Henkey-Hönig Vilmos nyugalmazott tábornokot, Kertész Jenõ ezredes, csendõrkerületi parancsnokot, Tasnády Antal rendõrfõtanácsost, a miskolci kapitányság vezetõjét, vitéz Szabó József miniszteri tanácsos, pénzügyigazgatót, Baross János és Hollós István ny. miniszteri tanácsosokat, vitéz Görgey László dr. felsõbázi tagot, Le-geza László kormányfõtanácsost, Kollarits Ferenc igazgatót és másokat.

A Miskolci Daláregylet nyitotta meg az ünnepséget a Magyar Hízekeggyel. Majd Urmánczy Nándor, az Ereklés Országzászló Bizottság elnöke tartotta meg lendületes és lángolóan hazafias ünnepi beszédét. Kifejtette, hogy Miskolc város õsi története azonos a nemzet históriájával. Ez a város a nemzettel együtt élte át a megpróbáltatásokat és sikereket, része volt minden szenvedésben és minden dicsõségben. Ma a város részese a trianoni sorsnak. De Miskolc nem esik kétségbe, hisz a nemzet õserejében. Bebizonyította azt a nagyszerû Miskolci Hét rendezésével és fõleg azszal a ténnyel, amikor meg nem alkuvó hazaszeretettel fölállította az országzászlót. Most éli a nemzet legnehezebb idejét, a világ legegységesebb birodalmát tépték szét a gonoszok. Szent István birodal-mát azonban összetartja az ezeréves kötelék és a mindenható akarata, amely ezt az országot egységesnek teremtette. Az országzászló azt jelenti, hogy addig nem lehet nyugalásunk, amíg egyet-len bitorló is áll a haza földjén. Ha üt az óra, folytatni fogjuk a, harcot az ezeréves határokért. A magyar nemzet soha nem volt kishitû, megalkuvó, sõt még ellenségeivel is nagylelkûséget gyakorolt. Nem hitvány és gyáva nép vagyunk, mert él bennünk a magyar erõ és elszántság. Büszkéek va-gyunk nemzetünkre, mert a magyarnál nincs tehetésebb, emberségesebb nép. Viszont tudjuk azt, hogy a szûk börtönbe zárva, szenvedés a sorsunk, legfõbb kötelességünk tehát, hogy visszazse-

³⁴ Magyar Jövő, 1934. augusztus 9.

rezük Magyarországot. Egyedül Nagymagyarország tud mindannyinknak biztos kenyeret nyújtani. A világ már tudja, hogy milyen balálos bűn leng, az új magyar kereszt, az öt sebből vérző ország szimbóluma. A zászló alatt egy táborban egyesül a magyar, itt nincs felekezeti és osztálykülönbség, a zászló minden magyart varázserővel vonz maga fele, a zászló alatt mindenki egyformán megrabolt, meghurcolt tagja a magyar társadalomnak. Ez a zászló a feltámadás jele. Leng a zászló, – ebben a pillanatban felvonták félárbócra az országzászlót –, amely elvezet minket a revízióhoz. Elvezet mielőbb a nagy dicsőséghez és meghozza Magyarország feltámadását. Nem, nem, soha!’

Lelkes taps fogadta Urmánczy Nándor beszédét, majd Bartha István ny. színigazgató szavaltta el megrendítő hatással Kozma Andor „Jaj a győzteseknek” című költeményét. A miskolci mozdonyvezetők dalárdája énekelte el ezután „Az országzászló előtt” kezdetű éneket.

Hodobay Sándor dr. polgármester állt most emelvényre és forró hazafiságú beszéddel vette át a város közönsége nevében az országzászlót.”³⁵

A népkerti felavatási ünnepségen ezrek vettek részt, s a korabeli sajtó is tudósított a déli 12 órakor kezdődött eseményről. A rendezvényen részt vettek a város vezetői, továbbá társadalmi szervezetek, egyházak, katonai és polgári személyek is nagy számban képviselték magukat, szervezetüket. A Miskolcon felállított Felvidéki Országzászló megálmodása és átadása között mintegy 15 hónap telt el. A fentiekben részletezett megvalósulási folyamat párhuzamba állítható a korszak szerencsésebb sorsú, ezért máig – egy-egy városképet is – meghatározó alkotásainak, a hősi emlékművek olykor igen rögzös utat bejáró kivitelezési folyamatával.³⁶

Az országzászlónál történő őrségváltásokról, annak pontos tervezetéről a város testnevelési vezetője, Osváth Béla alezredes egyeztetett dr. Halmay Béla helyettes polgármesterrel egy augusztus 16-án kelt levélben. A helyi egyesületek közül többen jelezték szándékukat az őrségváltásnál való szerepvállalásra. Az országzászlónál minden vásár- és ünnepnapon, valamint a nemzeti ünnepeken volt őrség.³⁷

A miskolci országzászlót több helyen mint a IV. körzeti ereklYES országzászlót említik a korabeli iratok. Az esetleges ereklYE elhelyezéséről nem tudunk. EreklYE-földként a budapesti Szabadság téri országzászló talapzatában a történelmi vármeGYék földjéből helyeztek el egy kapszulában, ezzel is szimbolizálva a magyar föld egységét, az összetartozást.

Az 1934. évben is folytatódtak a borsodi országzászló állítások. Így avatták fel a szilvásváradit – ez ekkor még Borsod megyéhez tartozó település volt –, a parasznyi, a borsodnádasdi, a sajókazinci, a hejópapi, a szentistváni és a hámosi országzászlókat a miskolci követően.

A Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai Körének alelnöke 1934. szeptember 26-án fordult levélben a miskolci Polgármesteri Hivatalhoz, jelezve, hogy a trianoni békediktátum 15. évfordulóján, 1935. június 4-én Pécs városa is országzászlót kíván állítani, ezért kéri a hivatalt, hogy a miskolci országzászló terveit és a hozzá kapcsolódó költségvetést szíveskedjenek részükre megküldeni. Ugyancsak levélben kérték

³⁵ Magyar Jövő, 1934. augusztus 10.

³⁶ Kurucz, 2016: 56–71.

³⁷ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

Pécsről 1935. április hó 8-án a miskolci országzászló avatási ünnepségének programját és az ehhez kapcsolódó meghívó megküldését.³⁸

Az országzászló költségeire felajánlott első összeg dr. Lichtenstein László főispán, felsőházi tag 500 pengő felajánlása volt. Ezen összeget az adományozó a város letéti pénztárában vezetett Villamossági Rt. igazgatósági tagsági jelenléti díja címén befizetett összegből utalta át 1937 áprilisában a dr. Rácz György-féle alapítvány számlájára. Így az átadás utáni harmadik évben lezárult a költségek végleges kifizetése. Az országzászló felállításának teljes költsége 3486 pengőre rúgott, ebből a megrendelt zászlók díja 136 pengőt tett ki.³⁹

Az Új Magyarság 1937. március 9-i száma arról tudósított, hogy a miskolci országzászlót egy ismeretlen személy március első napjaiban letépte, és rongyokra szaggatta. A meggyalázott zászlót három nap múlva találták meg és helyezték vissza eredeti helyére.⁴⁰ A Magyar Távirati Iroda soproni tudósítója 1937. június 10-én az alábbiakról számolt be: „Az egyik Sopronban időző cirkusz személyzetében egy detektív felismerte Katona Gyula cipészsegédet, aki pár hónappal ezelőtt Miskolcon az országzászlót letépte és rongyokra szaggatta. A katonát, aki megszökött Miskolcra, országosan körözték. A rendőrség beismerte, hogy ő tépte le a miskolci országzászlót. Letartóztatták és Miskolcra vitték.”⁴¹

Az MTI tudósításai közt találkozhatunk a zászlót korábban ellopó, illetve azt meggyalázó fiatalok ítéletével. „A miskolci országzászlót egy fiatalkorú kifutófiú letépte. A bíróság most foglalkozott az ügygel, a vádlott azt vallotta azért lopták el társával együtt az országzászlót, mert artista mutatványukhoz szükség volt zászlóra. A fiatalokúak bíróját a fiút a magyar állam elleni vétség és lopás vétsége miatt javítóintézetbe utalta.”⁴²

A Magyar Országos Tudósító 1938. május 31-i számában olvashatjuk az alábbi hírt Miskolcra: „Az erekyés Országzászló Nagybizottsága Miskolci területi szemléje. Nagy-szabású hazafias megnyilatkozás keretében tartotta meg az Erekyés Országzászló Nagybizottsága a miskolci Országzászlónál négy év óta őrsgolgalatot teljesítő csapatok szemléjét és adta át ezeknek zászlóik részére a zászló érme kitüntetését és az elismerő okmányt. Közel 10.000 főnyi tömeg vett részt az ünnepségen, amelyen ott volt dr. Fekete Bertalan polgármester, vitéz Görgey László felsőházi tag, a honvédség tiszti küldöttsége élén vitéz Halász János tábornok, továbbá Hamary Géza MAV üzletigazgató, Csiba Mór pénzügyigazgató, Osváth Béla alezredes, testnevelési vezető, az Országzászló Nagybizottsága kiküldöttei és még számosan a társadalom és a hatóságok vezetői közül.

Órsegváltás után Strozzi János területi alelnök mondott üdvözlő beszédet. Az EONE központja, nevében vitéz Horváth Béla székesfővárosi főjegyző ismertette a magyar Irredenta törekvéseket. Vitéz Csécsi Nagy Imre nyugalmazott altábornagy, az EONB főmegbízottja tartott ezután szemlét a csapatok felett. Katonás rendben felsorakozva állott az 1500 főnyi csoport, a városi leventeegyesületek, a cserkészkerület, az egyetemi bajtársi alakulatok csapatai, a vitézi székek, a frontharcosok, a MOVE, az állami, a református és a római katolikus gimnáziumok, az evan-

³⁸ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

³⁹ MNL BAZML IV. 1906/b. 13078/1937.

⁴⁰ Új Magyarság képes melléklete, 1937. március 9.

⁴¹ Magyar Távirati Iroda 1937. június 10.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1937_06_1/?query=miskolc%20ors%C3%A1g%20%C3%A1szl%C3%B3&pg=442&layout=s [Utolsó letöltés: 2020. július 10.]

⁴² Magyar Távirati Iroda 1937. május 1.

gélikus tanítóképző intézet, a katolikus legényegylet, a MÁV pályaudvarok és főműhely, a postaalkalmazottak, az I. és II. számú polgári fiúiskolák, az állami fa- és fémipari szakiskola, az önkéntes tűzoltóegylet és a felsőkereskedelmi iskola csapatai, zászlóikkal az élen. A szemle alatt a levente zenekar hazafias dalokat adott elő. A kitiüntetések átadása után vitéz Csécsy Nagy Imre intézett elismerő szavakat a csapatokhoz, kiemelte a katonás szellem, s a fegyelem szükségét a magyar összefogásban.

Fekete László helyettes polgármester a város nevében szólott, majd a csapatok díszmenete következett.”⁴³

A miskolci lapok rendszeresen tudósítottak az országzászlónál történt eseményekről, megemlékezésekről. „Magyar nemzetiségű cseh katonák ötven főnyi csapatának kivonulása Miskolcon az országzászlóhoz. A miskolci Felvidéki Országzászló előtt nagyszabású tüntető megnyilatkozásra gyűlt egybe Miskolc népe. Ott voltak: Fekete Bertalan polgármester, vitéz Görgey László felsőházi tag, Duszík Lajos evangélikus főesperes és a város társadalmának minden vezetője. A tanítóképző egyenruhás századával együtt felvonult déli őrségváltásra a Felvidékről Miskolcra menekült ötven főnyi magyar nemzetiségű cseh katona is, akiket kitörő lelkesedéssel fogadott a sok ezer főnyi közönség. Vladács János kerületi elnök mondott nagyhatású beszédet, melyben követelte a müncheni egyezmény azonnali végrehajtását magyar vonatkozásban is, Miskolc lakossága hosszú ideig tüntetett az országzászlónál a Felvidék visszacsatolásáért.”⁴⁴

A miskolci országzászló fontos helyszíne lett a miskolci közéleti programoknak; megemlékezéseket, ünnepségeket tartottak itt, mint például a Felvidék visszacsatolása alkalmából 1938. november 6-án megrendezett hatalmas ünnepséget. A helyi sajtó részletes tudósítást adott az ünnepi eseményről: „Árbócsúcsra leng egy hétig az Országzászló” címmel.⁴⁵ A visszatért Felvidék ünnepi menete, – melyben a társadalom széles csoportjai képviseltették magukat – a Búza térről indult a Népkertbe, ahol tízezernyi ember jelenlétében zajlott le a megemlékezés. Jelen voltak vitéz Lukács Béla főispán, dr. Fekete Bertalan polgármester és a város valamennyi intézményének, hivatalának, társadalmi egyesületének küldöttsége. A nyitóbeszédet vitéz dr. Görgey László felsőházi tag mondta, amit Bartha István színművész szavalata követte. Ezután dr. Halmai Béla nyugalmazott polgármester lépett az országzászló talpatára és innen mondotta el „hatalmas beszédét”.

Ezt követően felolvasták az Országzászlóparancsot, amelyben az Országzászló Nagybizottság elrendelte, hogy árbócsúcsra vontassék fel az országzászló, és egy hétig innen hirdesse, hogy megindult a magyar igazság diadalútja. Ezután a miskolci ifjúság nevében Benkő László joghallgató, a Werbőczy Bajtársi Egyesület vezére mondott lendületes beszédet.⁴⁶

Az 1940-es években az országzászló a városi ünnepségek egyik fontos helyszíne lett, de számos társadalmi szervezet tagjai, főként a leventék szerveztek programokat az országzászlóhoz. A *Magyar Élet* című lap 1944. júniusi 25-i száma tudósított a miskolci Levente napról, melynek keretében a városi leventék a Rudolf laktanya melletti Tizeshonvéd szobornál, míg a MÁV leventék az országzászlónál tartották meg az ünnepségüket. Itt történt az újonc leventék fogadalomtétele, az idősebb

⁴³ Magyar Országos Tudósító, 1938. május 21. 121.

⁴⁴ Magyar Országos Tudósító, 1938. október 4. 223.

⁴⁵ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1938. november 8.

⁴⁶ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1938. november 8.

korosztályokhoz tartozók búcsúztatása, a koszorú-elhelyezés, és itt vonult el a díszmenet. Az országzászlóhoz kapcsolódó utolsó sajtó hírek az 1944. évből valók.⁴⁷ A front Miskolcra érkezése után új korszak kezdődött a város életében.

Az országzászló 1945 után

A szovjet megszállást követően a budapesti Ereklýs Országzászlót az elsők között távolították el 1945 tavaszán, helyére egy vörös csillagos szovjet emlékmű került. Ezen sorsra jutott a többi országzászló is. Borsod–Gömör vármegye alispánja egy 1947. június 6-án kelt levelében megkereste a megye és Miskolc város Nemzeti Bizottságát a revíziós országzászlók eltávolítása ügyében. Javasolta a hősi emlékművekkel egybeépült vagy azoktól külön álló emlékhelyeken az országzászlók rúdjaiknak levételét, és azok eltávolítását. A Nemzeti Bizottság elnöke július 30-án kelt levelében válaszolt a megkeresésre: „*A hősi emlékművek – mégha az első világháború hősi halottainak emeltetett is – meghagyandók. Eltávolítandók vagy használaton kívül helyezendők azonban azok a revíziós országzászlórudak és egyéb szimbólumok, amelyek a revíziós, vagy irredenta gondolat hathatós kifejezői. A Magyar Köztársaság elfogadta és aláírta a magyar békeszerződést. Ennek a szerződésnek egyik lényeges rendelkezése, hogy a demokratikus Magyar Köztársaság lemond az irredenta politika folytatásáról és békés országépítő munkájával illeszkedik bele a békeszerető nemzetek nagy családjába. A demokratikus Magyar Köztársaság ezen elhatározásából folyik az, hogy az irredenta politika érzékeltetését jelentő építményeket és szimbólumokat nem tartja megengedhetőnek a használatban.*”⁴⁸ Dobrossy István helytörténész ugyan 1945 első felére tette a lebontás időpontját,⁴⁹ de még 1947 második felében is legfeljebb csak a zászlórúd leszerelése történhetett meg. Egy 1960-ban készült légi felvételen jól kivehető a Népkert nyugati részének az a területe, mely az országzászló térségét mutatja be. A felvétel alapján kijelenthető, hogy a talapzat a '60-as évek elején még a helyén volt. Azt tudjuk, hogy az országzászló helyére állították fel 1969. március 20-án Kerényi Jenő szobrát, amely a munkásmozgalom hőseinek emlékműve, és amely *Győzelem*, *Génius* vagy *Vaskos madonna* néven vált ismertté. Az alkotás 1967-ben készült el, és Kerényi Jenő egyik legmonumentálisabb szobraként tartják számon. A szobor elhelyezése nem volt véletlen: „elfedte” a korábbi országzászló helyét és üzenetét. Sorsáról közvetlenül a rendszerváltást követően nem rendelkeztek, az a helyén maradt, míg a 2010 utáni városvezetés új helyszínről döntött a Kerényi-féle szobor ügyében. Ennek értelmében az alkotás 2011. július 21-én átkerült a miskolci sportcsarnok előtti térre, ezzel átadva a helyet a megújuló országzászlónak.

Az országzászló újjáépítése

A miskolci országzászló hosszú évtizedek utáni újraállítását 2010-ben Szabó Sándor református lelkész, a Lévay József Közművelődési Egyesület elnöke, helyi önkormányzati képviselő kezdeményezte. Az eredeti terveket a megyei levéltár mis-

⁴⁷ Magyar Élet, 1944. június 25.

⁴⁸ MNL BAZML XVII. 2. 484/1947.

⁴⁹ Dobrossy, 2001: 172.

kolci részlege őrizte, ezeket Rostás László Miskolc város főépítésze tanulmányozta, és ő is azonosította be a korabeli térképen az eredeti helyszínt.

A Szabó Sándor lelkipásztor által vezetett Lévy József Közművelődési Egyesület 2011 májusában adománygyűjtési felhívást tett közzé, melynek eredményeként magán- és közéleti személyek, valamint cégek 10 366 111 forint értékben támogatták a kivitelezést. A Nemzeti Erőforrás Minisztériuma és Miskolc város pályázatok keretében segítette a cél elérését 9 737 980 forint értékben. Az adományok gyűjtése 2012 márciusában zárult le, ekkorra sikerült a kiadások fedezéséhez szükséges teljes összeget előteremteni.⁵⁰

Rostás László felvétele

Miskolc Város Közgyűlése a 2011. június 16-án tartott ülésén hozott határozatot az országzászló felállításáról. A határozat alapján a megvalósulás határideje 2011. augusztus 15. volt. Az újonnan felállított országzászló építészeti adaptációit Taba Benő és Tőzsér Iván építészek készítették el 2011. június 30-ra. A zászlórúd tetején elhelyezett tűzzománc képekkel díszített Szent Korona-másolatot Dovák B. József tűzzománc művész alkotta meg 2011. augusztus 11-re. A zászló tartórúdja Litwin József iparművész munkája. Az országalma és az országzászló aranyozását Lászlóné Balogh Zsófia készítette. A kivitelezési munkákat a miskolci ADEPTUS-H Zrt. végezte.

Az emlékhelyre felkerülő zászlók két fajtája közül a hétköznapi használatú nyomott, míg az ünnepi hímzett anyagból készült. Utóbbin a történelmi Magyarország koronás középcímere az angyalokkal, illetve a két háború közt forgalomban lévő papír 10 pengősről vett Nagyboldogasszony-ábrázolás látható. Az egységesen elkészített országzászló újjáépítésének irányítását, művezetését, talapzatának kőkonszignációját a zászló tervével együtt Rostás László készítette, végezte. A talapzatban és a Szent Korona alatti országalmában elhelyezett ereklye a történelmi Magyarország 72 vármegyéjének földjét őrzi. Ezek elhelyezése és ökumenikus megáldása 2011. au-

⁵⁰ Lévy József Közművelődési Egyesület iratai.

augusztus 15-én, Magyarok Nagyasszonya napján történt, egy bensőséges ünnepség keretében, cserkészek jelenlétében.

Az emlékhely átadására és az újonnan felállított országzászló avatására nemzeti ünnepünkön, Szent István király ünnepén (augusztus 20-án) került sor egy nagyszabású ünnepség keretében, melyet a kezdeményező Lévay József Közművelődési Egyesület és Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata szervezett. Ünnepi beszédet Szabó Sándor mondott, az első zászlófelvonásnál közreműködött dr. Kriza Ákos polgármester, Eperjesi Erika és Szabó Sándor önkormányzati képviselők. A műsorban Cselőczki Tamás operaénekes, Kincses Károly színművész és Szécsi Viktória énekesnő szerepeltek. A történelmi egyházak képviselői megáldották és felszentelték az országzászlót.

A 20. század zavaros politikai és társadalmi változásait követően, végképp magunk mögött hagyva a pártállami diktatúra politikai és építészeti maradványait, szellemi újjáépítkezésünk egyik fontos mozzanata nemzeti szimbólumaink, városképünk fontos tereink, szobraink tudatos visszaépítése. Mindezekkel visszatérhetünk abba az állapotba, ahonnan a magyarságot akarata ellenére erőszakosan kimozdították. A trianoni döntés után száz évvel is a nemzeti összetartozás emelkedett szimbólumai az országzászlók.

Források:

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

IV. 901. a. Borsod-Gömör (-Kishont) vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok

IV. 1901. b. Miskolc város főispánjának iratai. Általános iratok

IV. 1906. b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok

XVII. 2. A Miskolci Nemzeti Bizottság iratai

Lévay József Közművelődési Egyesület iratai

Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap

Képes Pesti Hírlap

Magyar Élet

Magyar Jövő

Magyar Országos Tudósító

MTI Napi hírek

Pesti Hírlap

Új Magyarság

Szakirodalom:

Dobrossy, 2001 = Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 8. Miskolc, 2001.

Kálmán, 2020 = Kálmán Éva: „Memento Trianon” A 100. országzászló https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/kalman_eva_memento_trianon_a_100_orzagzaszlo (Utolsó letöltés: 2020. július 10.)

Kocsis, 2020 = Kocsis Lajos: „A magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai”. Országzászlók a trianoni Magyarországon. Tokaj, 2020.

Kurucz, 2016 = Kurucz Ádám: A nyíregyházi Hősök szobráról a Nyírvidék tükrében. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2016/3. 56–71.

GODZSÁK ATTILA

AZ 1939-ES VÁLASZTÁSOK ÉS A SZÉLSŐJOBBDAL BORSOD VÁRMEGYÉBEN

Az 1939-es országgyűlési választások korszakhatárt képeznek. Ez volt a Horthy-korszak utolsó, egyben az első teljesen titkos szavazójog alapján zajló választása. Jóllehet Borsod vármegyében ekkor listán – korabeli szóval lajstromon – nem lehetett szavazni egyik szélső-jobboldali pártra sem, két kerületben is indult nemzetiszocialista, egyben pedig fajvédő jelölt. Bár egyikük sem győzött, számottevő eredményt értek el, ami jelezte a korhangulat szélsőjobboldal felé való tolódását. A tanulmány az ő kampányukat és választási harcukat vizsgálja a három jelölt vázlatos életrajzával kiegészítve.

Az új választási rendszer

1938-ban vezették be a titkos szavazás rendszerét Magyarországon.¹ Így az 1939-es választás nagy próba volt mind a kormánypárt, mind az ellenzék számára, hiszen a nyílt szavazásnál sokkal erőteljesebben lehet a választói akaratot befolyásolni, mint egy titkos voksolás esetén. Egyesek – köztük Bethlen István volt miniszterelnök – az új rendszer bevezetése miatt a szélsőjobboldali erők előretörésétől tartottak, ami be is következett. De nemcsak ezek miatt jelentős az 1939. évi országgyűlési választás, hanem mert ez volt a korszak utolsó választása is.

A titkosságon kívül több más módosítás is született. A képviselők számát 245-ről 260-ra emelték. Ugyan takarékosági okokból csökkenteni akarták a parlament létszámát, mivel azonban a felsőház létszáma nőtt, így az alsóházi képviselők létszámát is emelni kellett. A 199-ről 135-re csökkentett egyéni választókerület mellett 125 többmandátumos kerületet alakítottak ki. Budapesten és környékén, valamint a nagyobb törvényhatósági jogú városokon – Debrecen, Győr, Pécs, Hódmezővásárhely, Szeged, Miskolc és Kecskemét – kívül mindenütt lajstromos és egyéni választókerületek működtek. Azaz az említettek kivételével a választópolgárok két szavazólapon szavazhattak, egyikkel az egyéni jelöltre, a másikkal pedig a területi listára. Budapesten és környékén, valamint a törvényhatósági jogú városokban csak listára lehetett szavazni. Az egyéni választókerületekben az eddig 50% – azaz abszolút többségi – szavazat helyett a három vagy több jelöltet indító kerületekben elég volt relatív többséget, azaz 40%-ot szerezni. A lajstromnál az ún. „legnagyobb átlag” alapján történt a képviselők megválasztása, szemben az eddigi, kis pártoknak kedvező „legnagyobb maradék” elvével.²

A választáson induló jelölteknek ún. kauciót kellett fizetniük. Egyéni választókerületekben 2000 pengőt, azokban a lajstromos kerületekben, ahol két képviselőt választanak, 3000 pengőt, és minden további mandátumért további 500 pengőt. A kauciót abban az esetben kapta vissza a párt – vagy független jelölt –, ha mandátumot szerzett vagy legalább az elvi mandátumszerzéshez szükséges szavazatszám

¹ Törvényhatósági jogú városokban (Baja, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged és Székesfehérvár) már korábban is titkos volt a választás.

² Földes-Hubai, 2010: 187.

felét megszerezte.³ Ez egy egyéni jelölt esetében az indulók számától függően a szavazatok 20–25%-át jelentette.

Ahhoz, hogy mind a 260 mandátumért indulhasson egy párt, egyes számítások szerint 1 030 000 pengőre lett volna szüksége.⁴ A Hungarista Mozgalom összevágona Vágó Pál szerint ekkor összesen 140 pengő és két írógép volt.⁵ Kovarcz Emil szerint viszont 126 ezer pengő volt a teljes vagyon, azonban ez is eltörpül az egymillió kaució mellett.⁶

Nézzünk meg néhány példát a korabeli fizetésekről, hogy az olvasó tudjon mérlegelni a kaució értéke kapcsán! Komlón 1938-ban a bányászok átlagos keresete havi 65–70 pengő volt. A jobban kereső vájárok napszámbére 2,70 pengő, a fiatal munkások órábéra 20 fillér volt. 1940-ben az átlag kereset havi 80–160 pengő volt. A korabeli statisztikák szerint egy öttagú család havi élelmezési költsége (húst, zsírt, szalonnát, tojást, tejet, lisztet, kenyeret, babot és burgonyát, tehát csak a legszükségesebbeket számolva) 1939-ben 81 pengő, 1940-ben 150 pengő.⁷ Egy másik forrás alapján (az előzővel egybevágóan) egy bányász 25 műszak után (egy hónap) 65 pengőt keresett, amiért reggel 4 órától este 7-ig dolgozott. A salgótarjáni üvegyárban egy női munkás napi 8 óra munkáért heti 6–7 pengőt keresett, ugyanitt egy férfimunkást 18 filléres órábérrel alkalmaztak.⁸

Kimondottan az ellenzéki, különösen pedig a szélsőjobboldali pártokat próbálták sújtani az új kerületekkel, a nagyvárosokat érő burkolt plurális szavazójoggal – azaz, hogy két voks helyett, csak egyet adhattak le –, illetve a kaucióval. Továbbá azzal, hogy az ajánlásoknál különbséget tettek ún. országos és nem országos pártok között.

A szó – bármennyire is kézenfekvő lenne – nem azt jelenti, hogy országos lefedettséggel bír-e egy párt vagy sem. A szakirodalom általános interpretációja alapján, országos pártoknak azok a pártok számítottak, amelyeknek legalább 4 képviselőjük már benn ül a választások előtt a parlamentben. Ez akár egy megye területéről is lehetséges lett volna elméletileg, tehát lokális pártok sem szorultak volna ki a foga-lomból. De mindenképpen meg kell említenünk, hogy a törvényi szabályozás valójában ettől bonyolultabb volt, amit a szakma figyelmen kívül hagy.

Szükségesnek érzem idézni a törvény 82. §-át, amely szerint „(1) A 80. § (3) be-
kezdése szempontjából országos pártnak azt a pártot kell tekinteni, amely országos szervezkedését a belügyminiszternél a választások kitűzése előtt legalább három hónappal bejelentette és igazolta, hogy:

a) a pártnak a bejelentés időpontjában együttlévő országgyűlésen legalább négy olyan országgyű-
lési képviselő tagja van, akiket ennek a pártnak tagjaiként választottak meg, vagy akik a beje-
lentés időpontját megelőzően legalább hat hónapon át ennek a pártnak a tagjai voltak; vagy

³ Ignácz, 2013: 84.

⁴ Vágó, 2006: 641.

⁵ Vágó, 2006: 642.

⁶ Ungváry, 2004: 7.; A III. Birodalom részéről nyilasoknak érkezett állítólagos pénzügyi támogatásokról és azok valószerűtlenségeiről lásd: Godzsák 2020.

⁷ Rozsnyói, 1998: 126.

⁸ *Pesti Újság*, 1939. május 26. 2.

b) legalább húszezer olyan tagja van, akik bármelyik lajstromos vagy egyéni választókerület választói névjegyzékébe a bejelentés időpontjában fel vannak véve.”⁹

Tehát a törvény szerint valójában nem is a négy képviselőn volt a hangsúly, hanem a belügyminisztériumi bejelentésen, ugyanis a négy képviselő kiváltható lett volna 20.000 szavazati joggal rendelkező taggal. A működési bejelentés időkorlátaiból a Hubay Kálmán által márciusban bejelentett Nyilaskeresztes Párt automatikusan kiesett – részben ezért is oszlatták föl februárban elődjét, hogy ne legyen meg a megfelelő időintervallum –, hiába nem csak regionálisan működött a párt. Ezzel szemben az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt vagy a Nemzeti Front korábban alakult, így elméletileg rendelkezhetett ekkora tagsággal, mindazonáltal érdekes módon az összes nemzetiszocialista pártot a „nem országos” kategóriában kezelték 1939-ben. Ez egy olyan résztema, aminek érdemes lenne utána nézni egy kutatás keretében bárkinek, aki a szélsőjobboldallal vagy választástörténettel foglalkozik.

De miért is fontos a megkülönböztetés? Az országos pártoknak elegendő volt egyéniben 150, lajstromon 750 ajánló,¹⁰ míg a nem országos pártoknak az egyéni választókerületben 500, a lajstromon 1500 választó saját kezű aláírására volt szükségük.¹¹ Mind a két esetben az ajánlók felének 30. életévüket be kellett tölteniük, és a település nagyságától függően az ajánlások negyedét, illetve felét lehetett csak egyazon településről gyűjteni.¹²

A szélsőjobboldal a választás előestéjén, különös tekintettel a vármegyére

Az 1939-es választásokig Magyarországon a nemzetiszocializmus nem rendelkezett hathatós parlamenti támogatással. A választásokat megelőzően a Hungarista Mozgalomnak csupán három országgyűlési képviselője volt: Hubay Kálmán,¹³ Háám Artúr és Rátz Kálmán, közülük is csupán Hubay került be „nyilas színekben”. Rajtuk kívül csupán néhány más nemzetiszocialista képviselő ült a parlamentben. A Hungarista Mozgalom (aktuális) pártját, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt - Hungarista Mozgalmat, 1939 februárjában feloszlatták a 101.300/VII. a. B.M. rendelet értelmében, vagyonát elkobozták, lepecsételték a székházát, és a mozgalmából sokakat internáltak a nagykanizsai és kistarcsai internálótáborba. Miskolcon is házkutatásokat tartottak és a városból tízennégy személy ellen indítottak nyomozást, egy főt internáltak.¹⁴ Szálasi Ferenc, a párt vezetője ekkor a szegedi Csillag börtönben ült. Akiket nem internáltak, azokat sorra ítélték el az 1921. III. tc.¹⁵ értelmében, melyet eredetileg a kommunisták ellen hoztak. Ez azt jelentette, hogy többé sem újságírók nem lehettek, sem képviselők, hiszen „büntetett előéletű” személyeket nem lehetett

⁹ <https://net.jogtar.hu/ezer-cv-torveny?docid=93800019.TV&searchUrl=/ezer-cv-torveny%3Fpagenum%3D41>

¹⁰ Földes-Hubai, 2010: 189.

¹¹ *Pesti Újság*, 1939. május 26. 2.

¹² Földes-Hubai, 2010: 189.

¹³ Életének első, Miskolcon töltött szakaszáról és újságírói pályájának kezdetéről lásd Godzsák, 2015.

¹⁴ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1939. március 2. 3.

¹⁵ „Az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló büntettek és vétségek”-ről szóló tc. A törvénycikk teljes szövege: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7459>.

megválasztani. Ezen intézkedéssel tehát a kormányzat a szélsőséges elveket valló ellenfeleinek politikai érvényesülését is ellehetetlenítette.

Ugyancsak ezt célozta az az intézkedés-sorozat, amelynek keretében a szélsőjobboldali sajtóorgánumokat sorra tiltották be, így a dr. Ráttkay R. Kálmán főszerkesztésében megjelenő *Magyarság*ot 1938 telén először egy, majd hat hónapra,¹⁶ 1939. február 4-én két hónapra.¹⁷ Miután a két hónap letelte után a *Magyarság* újra megjelent, immáron Hubay Kálmán főszerkesztésében,¹⁸ április 12-én újabb három hónapra betiltották.¹⁹ 1939 tavaszán a Fiala Ferenc által szerkesztett *Összetartás* c. hetilapot is végleg betiltották, mely „colportage”²⁰ jog hiányában is 150 000 példányban jelent meg.²¹

A *Magyarság* c. lap Hunyadi János úti szerkesztőségében alakult meg 1939. március 8-án a Nyilaskeresztes Párt, a feloszlott párt utódjaként. A bejelentéshez 5 fő, két országgyűlési képviselő és további három, aktív és passzív szavazati joggal is rendelkező – azaz választó és választható – egyén kellett. Első öt tagja: Hubay Kálmán, Haám Artúr, Csia Sándor, Fiala Ferenc és Mokcsay Dezső volt Fiala visszaemlékezése szerint.²² Az MTI Bizalmas értesítéseiben először március 11-én említik az új pártot,²³ és március 15-én tették közzé a programját.²⁴

A Nemzeti Front megvásárolta az ekkor *Felsőmagyarország* néven megjelenő egykori *Nagydiósgyőr* lapot,²⁵ mely április 2-ai száma már az ő újságjukként jelent meg. A lap azonban ezután meg is szűnt, így a választási kampányukban felhasználni azt már érdemben nem állt módjukban.

1939-ben a különböző szélsőjobboldali formációk legtöbbje nem fedte le a teljes országot, ezért arra az egyezségekre jutottak, hogy ahol esetleg többen is tudnának, ott csak az erősebb állít jelöltet. Két, ún. „pártonkívüli szélsőjobboldali” listát állított össze a Nyilaskeresztes Párt más pártokkal közösen.²⁶ Az egyezés felrúgására csak Budán, Budapest környékén – ez a kerület neve –, Dél-Pesten és Észak-Pesten került sor, ahol a Nemzeti Front és a Nyilaskeresztes Párt külön listát állított, mert személyi ellentétek álltak fenn.²⁷

Miskolcon már egészen korán, 1934-ben elkezdtek szervezkedni a nemzetiszocialisták. Először a gróf Festetics Sándor-féle pártalakulat lépett színre,²⁸ majd 1936-ban megjelent Szálasi mozgalma is a városban.²⁹

¹⁶ Fiala, 2010: 6.

¹⁷ Kovács, 2009.: 74.

¹⁸ MNL OL K MTI Bizalmas értesítések (1920–1939) 1939. április 11. 3.

¹⁹ Kovács, 2009: 78.

²⁰ Csak előfizetni lehetett rá, újságos standokon vagy rikkancsok által az utcán nem lehetett árusítani.

²¹ Fiala, 2010: 6.

²² Fiala, 2010: 7.; itt érdemes hozzátennünk, hogy mint fentebb említettük Rácz Kálmán is tagja volt a parlamenti bejelentéskor.

²³ MNL OL K MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1939. március 11. 598.

²⁴ Földes–Hubai, 2010: 193.

²⁵ Beránné, 1976: 170.

²⁶ Földes–Hubai, 2010: 197.

²⁷ *Magyar Nemzet*, 1939. május 13. 6.

²⁸ Kis, 2015: 68.; Paksy, 2008: 81.

²⁹ Kis, 2015: 69.; Paksy, 2008: 81.

1938 novemberében a Nyilaskeresztes Párt elődjének a megyén belül egyedül Miskolcon volt városi csoportja, illetve járási csoportjai a mezőcsáti, mezőkövesdi, ózdi, putnoki és sajószentpéteri járásokban.³⁰ Az 1939. februári pártfeloszlatáskor rendőrséghez került dokumentumok alapján később az edelényi járásban Sajókazán és négy másik községben volt alapszervezetük, a mezőkövesdi járásban pedig Mezőkövesden és Tardon voltak erős szervezeteik. A miskolci járásban Alsózsoltán egy nyugalmazott vezérkari százados vezetésével 131 regisztrált tagjuk volt, a mezőcsáti járásban Mezőcsáton és Nemesbikken voltak szervezeteik. Az ózdi járásból pedig Ózdon, Bolyokon, Hódoscsépányon, Arlón, Borsodszentgyörgyön, Sajónémetiben, Lénárdarócon, Urajban és Szentsimonban voltak alapszervezeteik.³¹ A választás után több településen is alakultak csoportok, azonban ez már nem tartozik témánkhoz.

Diósgyőrben – ami ekkor önálló település – a Nemzeti Front igyekezett szervezkedni a munkásság körében, mely bázist a párt megszűnése/beolvadása után az Egyesült Magyar Nemzetiszocialista Párt – Nyilaskeresztes Front örökölte meg. A Nemzeti Frontnak ezenkívül még Miskolcon és Ózdon is volt „törzse”.³²

A Rátz Kálmán által kiadott plakát (MNL SzSzBML IV. 411./b 7311/1939)

Felkészülés és kampány

A helyi közigazgatás igyekezett akadályozni a szélsőjobboldal kampányát a megyében is. Az 1914. évi XVI. t.c. 11. §-a és az 56.203/1922 B.M. rendelet alapján a Rátz Kálmán által kiadott „Testvér vár a Nyilaskeresztes Párt” című plakát terjesztésére országos engedélyt kapott a NYKP március 18-án.³³ De a nyilasoknak Borsod vármegyében mégis az alispánhoz kellett külön engedélyért folyamodni, mert több főszolgabíró megtagadta a terjesztési engedélyt, például Mezőkövesden, illetve Sajó-

³⁰ *Magyarország*, 1938. nov. 26. 8.

³¹ Paksy, 2013: 186-187.

³² *Virradat*, 1939. ápril. 24. 5. p.

³³ MNL BAZML IV. 810. 8351/1939; MNL SzSzBML IV.B. 411. 7311/1939

szentpéteren.³⁴ Egyébként ugyanilyen központi plakátragasztási engedély maradt fön­n a megyei levéltárban, a választáson itt nem induló Meskó Zoltán vezette Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt részére is március 18-ai kelte­zéssel.³⁵

A MNSZFMP plakátja (MNL SzSzBML IV. 411./b 7311/1939)

Salló János, a Nemzeti Front vezetője 1939. április 22-én Diósgyőrbe és Miskolcra utazott meg­szemlélni pártjának az ottani törzseit. Gyűléstartásra is engedélyt kért Diósgyőrben, Miskolcon és Ózdon, azonban ezt megtagadták a hatóságok.³⁶ A nemzetiszocialistákon kívül más ellenzéki pártokat is hasonlóképp akadályoztak, egyes források szerint Ózdon a kisgazdák sem kaptak engedélyt gyűlésezésre.³⁷ A Nemzeti Front a gyűléstartási engedélyek megtagadása miatt panaszt nyújtott be.³⁸

Borsod vármegyében is előfordult – a szomszédos Szabolcs és Ung vármegyéhez hasonlóan³⁹ – hogy visszautasítottak nyilas ajánlásokat, amiket azután pótol­tak, és csak így tudott nyilas jelölt indulni. A mezőkövesdi kerületben, 547 aján­lást adtak le a nyilasok dr. Király Béla orvosnak, ebből 55 ajánlást érvénytelennek minősítet­tek, ami már kevésnek bizonyult az induláshoz. Május 22-én 11:46 perckor a hiányzó aján­lások pótlására 36 órát adtak. Még aznap 16:30-ra megtörtént a pótlás, amit végül másnap érvényesnek fogadtak el.⁴⁰ Gorka Antalt, a Nemzeti Front ózdi jelölt­jét ugyancsak ajánlaspótlásra szólították fel,⁴¹ aki a 75 ajánlást rövid időn belül pótolta is.⁴²

³⁴ MNL BAZML IV. 810. 11460/1939

³⁵ MNL BAZML IV. 810. 8193/1939

³⁶ *Vírradat*, 1939. április 24. 5.

³⁷ Beránné, 1976: 158.

³⁸ Beránné-Román, 1981: 99.

³⁹ MNL SzSzBML IV.B. 403. 16. doboz; A Szabolcsi választás hasonló szempontú bemutatásához lásd: Godzsák 2016.

⁴⁰ MNL BAZML IV. 805. 4278/1939

⁴¹ MNL OL K MTI Napi Hírek 1939. máj. 22. 32. kiad.

⁴² MNL OL K MTI Napi Hírek 1939. máj. 24. 25. kiad.

A nemzetiszocialisták a megye egyéni kerületeiből kettőben – Ózdon és Mezőkövesden – indítottak jelöltet, az egyiket a Nyilaskeresztes Párt, a másikat a Nemzeti Front színeiben, továbbá „pártonkívüli fajvédő” jelöltként Gálócsy Zsigmond mérette meg magát, aki bár szélsőjobboldali jelöltként, de nem nemzetiszocialista programmal indult a sajozszeptéri kerületben.⁴³

Mivel Gálócsy pártonkívüli fajvédőként – azaz függetlenként – indult a választásokon érdemes a programját is közölnünk, hogy azokat az érdeklődők összehasonlíthassák a hivatalos szélsőjobboldali pártprogramokkal.⁴⁴

„Politikai célkitűzéseim:

1. A magyar faj felsőrendűségének elismertetése bel- és külföldön egyaránt.
2. Fajunknak ez a felsőrendűsége megköveteli, hogy a Kárpátmedencében egyedüli ura legyen ennek a földnek s ő szabjon törvényt.
3. Mind ennek nyomán Magyarország csorbíttatlan egységének visszaállításán kívánok működni.
4. E cél elérése csak úgy lehetséges, ha a magyarban azok a vitézi erények, melyek őseinkben s vitéz bajtársaimban megvoltak, maradék nélkül átadatnak fiainknak.
5. Erős nemzeti és faji öntudattal rendelkező állig felfegyverezett hadsereg kell tehát, hogy ellenfeleink féljenek s barátaink tiszteljenek s megbecsüljenek.
6. Ily férfias erényekkel rendelkező hadsereg csak akkor állhat elő, ha a magyar nemzet gazdasági leromlása megszűnik, s ha az úr és paraszt, a szegény és gazdag, a munkaadó és munkás, a katolikus és protestáns közötti válaszfalak leomlanak. Ennek érdekében követelem:
7. A gazdasági életben ma is életben lévő szabadrablásnak mondható szabadverseny megszüntetését és helyébe a termelésnek állami irányítását és az árak szabályozását.
8. A mai bankrendszernek, amely a pénz uralmát jelenti a nemzet fölött, békés átalakítását olyan rendszerré, amely a pénzt a nemzet alázatos szolgájává teszi.
9. A falu és a város lakosságának ma egyaránt kis vásárló képességének erőteljes megnövelését, mert csak a belső forgalom nagyarányú növekedése teheti gazdaságilag erőssé a nemzetet.
10. Az irányított tervszerű gazdálkodást mind ipari, mind mezőgazdasági vonatkozásban.
11. Minél több független egzisztencia megteremtését, mert csak az a nemzet bír erővel és független, amely egyedeiben is az.
12. A magyar javaknak és jószágoknak magyar kézbe való juttatását.
13. A nagybirtok felszabadítását valóban egészséges földbirtok révén, hogy a nagybirtokosnak megadassék a lehetőség az ipar és kereskedelem átvételére.
14. A munkanélküliség megszüntetését, amely lehetetlenné teszi a munkanélküli segélyt le, de felfelé is.

⁴³ Viszont ki kell emelnünk, hogy már 1939 őszén az Egyesült Magyar Nemzetiszocialista Párt – Nyilaskeresztes Front Borsod-miskolci főkerületvezetőjeként működött. *Magyarág*, 1939. okt. 4.6. Életrajzát lásd később.

⁴⁴ A pártprogramok megtalálhatóak: Gergely-Glatz-Pölöskei, 1991

15. Régi nemzeti királyaink idejében példaszerűen megszervezett erős központi hatalmat, amely elegendő erővel rendelkezik, hogy a széthúzó társadalmi erőket összetartsa.

16. A nemzetnevelés, közigazgatás és jogszolgálat terén oly törvényeket, melyek a magyar fajnak kedveznek s a magyar lélekhez szólnak.

17. Oly külpolitikát, mely lehetővé teszi, hogy mi álljunk az élére a tőlünk keletre fekvő turáni nagynépek s nemzetek tömbjének.

18. A magyar kézben levő energia források (szén, vízierő, stb.) megerősítését, de az idegen vagy zsidó kézben levőknek nemzeti birtokba vételét.

19. Az elsőrendű hadiipar teljes államosítását; a háborún nem nyereszkedhetik senki.

20. Mindezek a pontok csak úgy valósíthatók meg, ha oly nemzeti közszellem alakul ki, amely alapjában lehetetlenné teszi az 1861 óta elburjánzott bűnöket s kirekeszti a társadalomból és országból a fajtánk erényei ellen vétőket.

21. A forradalmat vagy az erőszakos átalakítást mélységesen elítélem, de mélységes meggyőződésem, hogy e politikai célkitűzéseim gyors megvalósítására elérkezett a 24-ik óra s ezért cselekvésre kívánom azokat befolyásolni, kik most, vagy a választás után a politikai hatalmat kezükben fogják tartani.”⁴⁵

Gálócsy programja sokban hasonlít a korábbi fajvédő programokhoz a magyar faj szupremáciáját hirdetve, mely a Nyilaskeresztes Párt új programjával élesen szemben állt. Fő pontjai a hadsereg erősítésére, a gazdaságba való nagyobb állami beavatkozásra irányultak erősebb központi hatalmat akarva. Erőteljesebb zsidótörvényeket és a magyaron kívüli minden nemzetiség visszaszorítását kívánta a gazdasági életből és gazdasági „keleti nyitást”. Bár a forradalmakat, az erőszakos átalakításokat elítélte, gyors és radikális változtatásokat kívánt. Programja többségében általánosságokat közölt megoldási javaslatok nélkül, kivéve az állami szerepvállalás minden területen való növelése tekintetében.

Egyes sajtóhírek szerint Miskolcon és a sajószentpéteri körzetben is próbálkoztak az indulással sikertelenül a nyilasok, de erről nincsenek bővebb adataink. Egy hír szerint Miskolcon „*A nyilasok részéről két frakció jelöltjei is dolgoznak: Gáspár József dr. nem praktizáló szentpéteri orvos és vitéz dr. Görgő ügyvéd.*”⁴⁶

Gáspár József ismert volt jobboldaliságáról, a Turul Szövetségben „törzsfő” tisztséget töltött be,⁴⁷ és legkésőbb 1938-ban már tagja volt vagy a Hungarista Mozgalomnak, vagy pedig a Festetics Sándor-féle pártnak. Ugyanis a nyilas Magyarország c. lapban megjelent egy kishír arról, hogy Sajószentpéteren egyesül a két párt; ekkor az egyesülési okmány aláírói között szerepelt a neve.⁴⁸ 1940 júniusában már edelényi

⁴⁵ G. Jakó – Hőgye, 1999: 136.

⁴⁶ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1939. máj. 5. 2.

⁴⁷ *Magyar Jövő*, 1936. júl. 1. 5.

⁴⁸ *Magyarország*, 1938. dec. 3. 4.

járásvezető volt,⁴⁹ augusztusban pedig megyevezetővé is kinevezték, mikor Király Béla internálás alatt állt.⁵⁰

Miskolcon más hírek szerint vitéz Demeter Lénárd fővárosi ügyvédet kívánták indítani,⁵¹ de ez nem valósult meg. Demeter egyébként a Nemzeti Front pécsi lista-vezetője⁵² és Budapest Dél választókerület jelöltje is volt.⁵³ A korban ugyanis megszokott volt, hogy egyes ismertebb személyeket több listán is indítottak, akik természetesen később csak egyik megszerzett mandátumukat tartották meg, a többit pedig a listán mögöttük szereplő kapta meg. Demeternek egyébként volt köze Miskolc-hoz: a Korona Filmszínház igazgatója,⁵⁴ 1913 és 1916 között pedig a miskolci törvényszék joggyakornoka volt.⁵⁵ A három induló szélsőjobboldali jelölt rövid életrajzát a tanulmány végén közöljük.

A kampány országos szinten eldurvult, az „adok-kapok” azonban kétirányú volt. A szélsőjobboldali *Pesti Újság* a május 16-i számában az ózdi kormánypárti jelöltet „zsidósággal” vádolta meg, mert cégével nem támogatta egy református iskolaépítést az előzetes ígéretei ellenére. Ezt azonban cáfolni igyekeztek az *Ózdi Nemzeti Újság*-ban, melyben leírták, hogy 3000 pengőt kapott az iskola még régebben tőle.⁵⁶

A *Borsod* című mezőkövesdi lap beszámolt Király Béla programbeszédéről „Elröppent a nyíl” címmel:

„A régi békevilág hangulatos követválasztásának meghiúsuló kedves képe bontakozik ki előttünk áldozócsüdtörtök naplemenőjében. A mezőkövesdi kispiacra, szemben a Mátyás király úttal, fölállítva várakozik a hatalmas, térszerte emelvény, amelyről a harmadik programbeszéd fog néhány perc múlva elhangzani. Ember ember hátán tolong. Tele vannak az ablakok, a kerítések. Itt van Mezőkövesd pártállás nélkül.

Hat óra múlt. A jelölt késik. Negyedhét óra tájban érkezik meg Király Béla párthívei kíséretében. Virágcsokrokkal árasztják el. Bollók Istvánné, könnyeztetően szép köszöntőt mond és virágcsokrot nyújt a képviselőjelöltnek.

Király Béla dr. általános éljenzés közben lép a virágokkal borított asztalhoz: – Itt a rongyos piacon – mondta – tartjuk meg a programbeszédet hangszórók nélkül. De hangszórók nélkül is eljut az a ti szívetekbe.

Két hatalmas erő ütközik meg most egymással a régi világ és az új világ. A régi világban, a liberális éra alatt fél millió magyarnak kellett kivándorolnia, de ugyanakkor fél millió zsidó bevándorló árasztotta el az országot. Egy zsidó átlagos évi jövedelme 3000P, ugyanakkor egy földművesé 400P. A nagyvállalatok és kartellek jövedelmüknek csak évi 2 százalékát fizetik adóba. A zsidóság 90 százaléka helyezkedett el az élet naposabb oldalán. Ezután a szabadkőművesekről beszél, majd ismét a kartelleket ostromozza. Háromszáz kartell rablógazdálkodása pusztít az országban. A földműves haszna 2 százalék, a bank kamatláb 8 százalék. Ha kölcsönt vesz föl, előbb utóbb tönkre kell mennie. Függetlenítsék végre a bankoktól és kartellektől! Az összeférhetlenségi törvényt már régen meg kellett volna csinálni. Nem engedhető, hogy felelős politikusok,

⁴⁹ *Magyarország*, 1940. jún. 21. 6.

⁵⁰ *Magyarország*, 1940. aug. 4. 10.

⁵¹ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1939. máj. 9. 3.

⁵² *Pécsi Napló*, 1939. máj. 14. 4.

⁵³ *Esti Újság*, 1939. máj. 25. 7.

⁵⁴ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. jún. 23. 5.

⁵⁵ Szentmiklóssy, 1930: 538.

⁵⁶ *Ózdi Nemzeti Újság*, 1939. május. 21.

államférfiak és törvényhozók a kartellek igazgatósági székében üljenek. A munkanélküliséget úgy kell megoldani, mint Német- és Olaszországban, ahol közmunkákra annyi pénzt fordítanak, amennyi szükséges. A liberális államban a pénz, a nemzetiszocialista munkaállamban a végzett munka az értékemérő.

Tiltakozik a konjunktúra vádja ellen. Ez a rendszer a nemzet lelkében született. Vértés István volt a következő szónok.

A nemzet fenntartó eleme a parasztság. A várat nem felülről, hanem alulról kell építeni. A zsidóság kisibolja a nemzeti értékeket, ugyanarra, hogy Magyarországon csak a pusztá kő marad. Követeli a választói korhatár leszállítását a betöltött 25. évig, az anyák választójogát. A nemzeti szocializmus nem vallásellenes. Szent István az eszményképe. Ha az a bizonyos fehérló ma föltámadna, Krisztus ezen a fehérlőn vonulna be Magyarországra.

Ezután Kun Lajos beszélt. A nemzeti szocializmus 1000 éves. Akkor honfoglalásnak hívták, most második honfoglalást csinálunk. Csirmaz János kisgazda, a következő szavakkal fejezte be beszédét: - A bőrünk el van adva a bőrkartellnek, a húsunk a konzervgyáraknak, a csontunk a cukorgyáraknak.

Szónok-szónok után lép az emelvényre és a közönség feszült figyelemmel hallgat, olykor megkockáztat egy-egy ártatlan derűt keltő hozzászólást.

Tötössy Károly Hubay Kálmán üdvözlését tolmácsolja a népgyűlésnek, amit az éljenzéssel köszön meg.

A hitleri Németország és Olaszország kezébe vette a nemzetközi tőkét. Mussolini kezében nemzeti tőke van. Az öncélú tőkét megszüntette és az olasz nép javát szolgáló beruházásokra fordította. Visszautasítja azt a vádat, mintha a nemzeti szocialisták nem is mernék az önzetlen kötelesség fegyelméről erejét. A felvidék megszállásakor az első szóra 5000 ember gyűlt a Tattersaalba és ez az 5000 ember életét kockára téve harcolt a Kárpátok alatt és a felvidéki hegyek között. A zsidókérdésről és a munkabér rendezésről beszélt. Isten és erkölcs nélkül nincs nemzeti szocializmus.

Bollók István megköszönte a választópolgárság megjelenését. - Most nem képviselőt, hanem életet vagy halált választunk - mondotta.

A népgyűlés a Himnusz elénekelésével fél 8 órakor ért véget. Dr. Király Bélát párthívei vállukon vitték le az emelvényről. Egy matyó menyecske hatalmas gyöngyvirág koszorút akasztott a nyakába és melegen ünnepelve kísérték a Koronába.⁵⁷

Mint a tudósításból kitűnik, Király Béla beszédének felépítése tipikusnak is mondható, két világ, a régi és az új összeütközéseként festi le a választásokat, arra építve mondandóját, hogy ez a választás sokkal jelentősebb egy egyszerű választásnál, életről vagy halálról kell döntenie a szavazóknak. Agrárvidék révén a mezőgazdasági kérdéseket emeli ki, erőteljesen antiszemita színezettel. Felszólal a választójog reformja érdekében, mely ekkor minden ellenzéki párt követeléseiben szerepelt. Végül kiemeli a nemzetiszocializmus magyar változatának vallásosságát és szembeáll az éledőben levő újpogánysággal. A szokásokhoz híven beszédét számos felszólalás követte. Fontos kiemelni, hogy nem érkezett Budapestről vagy máshonnan prominens szónok, minden felszólaló helybéli volt Tötössy Károly kivételével, aki viszont nem volt ismert és prominens személy. A gyűlés körülbelül egy órán

⁵⁷ Borsod, 1939. máj. 20. 2.

át tartott. A rendezvény külsőségei sok esetben a dualizmus korára emlékeztettek, mint a vállra vétel, vagy a virágcső.

A választások eredménye⁵⁸

Nézzük a három kerület eredményeit! Az ózdi kerületben csupán két jelölt versengett, a kormánypárti és nyilas ellenfele. Az egyéni választókerületben a kormánypárti jelölt 77,43%-ot szerzett, Gorka Antal pedig 22,57%-ot. Magában Ózd városában a kormánypárt aránya még nagyobb volt és érdemes még a kerület két másik legnagyobb településének adatait is bemutatnunk.⁵⁹

	Ózd	Arló	Borsodnádásd
MÉP	77,43%	80,95%	88,13%
NF	22,57%	19,05%	11,83%

Láthatjuk, hogy a kerület három legnagyobb településén, ahol egyébként a kerület összes szavazójának több mint fele lakott, mindenhol alulmúlja az összesített eredményeket Gorka Antal eredménye, amiből az következik, hogy sok kisebb településen kimagaslóan magas eredményeket kellett elérnie, hogy megkapjuk az összesített arányokat.

A sajószentpéteri körzetben 58,46%-kal diadalmaskodott a kormánypárti jelölt Gálócsy Zsigmond 41,54%-ával szemben. Magán Sajószentpéteren az eredmény megközelítőleg azonos. Megnézve a két további legnagyobb települést, Bélapátfalván már más volt az eredmény és a mai Kazincbarcikát⁶⁰ tekintve is kiélezettebb volt az eredmény.

	Sajószentpéter (település)	Bélapátfalva	Kazincbarcika
MÉP	58,96%	34,39%	53,64%
Gálócsy	41,04%	65,61%	46,36%

Érdekes adalék, hogy a sajószentpéteri körzetben arányait nézve duplája volt az érvénytelen szavazatok száma, darabszámukat tekintve pedig háromszorosa a többi borsodi körzet érvénytelenjeinek. Gálócsynak pártonkívüliként nem biztos, hogy tudtak lenni bizalmi emberei – így nevezték azokat a szavazatszámológát, akiket ma pártdelegátnak neveznek – a szavazókörökben, akik a kárára történő visszaéléseket meg tudták volna akadályozni. Az érvénytelen szavazatok száma hozzáadva Gálócsy eredményeihez a győzelmét jelentették volna, persze nem szabad elfeledni, hogy ha

⁵⁸ A fejezet adatainak forrása: Hubai 2001

⁵⁹ Ezek azok a települések amelyek eredményei nyomtatásban is megjelentek a Hubai féle atlaszban, mivel terjedelmi okokból a legkisebb települések kimaradtak, de így is a választópolgárok 85%-a, a benne található településeken élt.

⁶⁰ Csak az ekkor még különálló Barcika és Sajókazinc települések összesített adatai állnak rendelkezésünkre, a külön eredményeik nem.

volt is visszaélés, akkor sem minden érvénytelen szavazatot lehet ennek számlájára írni, de a kiemelkedő számok mindenképp beszédeseek. (Párhuzamként felhozható a szolnoki választókerület, ahol Meskó Zoltán jelentősen több szavazatot kapott azokban a körzetekben, ahol voltak bizalmi emberei, mint ahol nem voltak.⁶¹)

A mezőkövesdi kerületben szintén kormánypárti győzelem született a háromtényező választási küzdelemben 47,88%-al, a második Király Béla nyilas-jelölt lett 37,69%-al, harmadik pedig a kiskazda jelölt 14,44%-al. Meg kell említeni azonban, hogy saját városában, a választókerület központjában Mezőkövesden, Király győzelmeskedett, és még a kiskazdák eredményei is jobbak voltak a körzetben összesített eredményüknél.

	Mezőkövesd	Andornaktálya	Szentistván
MÉP	36,10%	51,88%	43,81%
NYKP	40,94%	44,58%	30,66%
FKgP	22,96%	3,54%	25,53%.

A mezőkövesdi választókerület nyilas szavazóbázisa

A következőkben a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában megtalálható mezőkövesdi választókerületi ajánlási ívek⁶² alapján teszünk kísérletet egy elemzésre, hogy árnyaltabbá tegyük az NYKP szavazóiról alkotott képet, illetve hogy megvizsgáljuk, mennyire alkotnak átfogó képet az eddigi kutatások a szavazóbázisról.⁶³ Szerencsés módon, éppen annak a borsodi kerületnek, a mezőkövesdinek az ajánlási ívei maradtak meg, amelyekben a Nyilaskeresztes Párt indított egyéni jelöltet. Persze hozzá kell tenni, hogy az ajánlási ívek nem fedik száz százalékan a szavazóbázist, hiszen jóval többen szavaznak egy pártra, mint ahányan ajánlásukat adják. Viszont ez a másik irányba is igaz. Főként a mindenkor legnagyobb pártot tekintve gyakorta előfordul, hogy olyanok is ajánlásukat adják, akik később valamelyik kisebb pártra adják voksukat.

A mezőkövesdi szavazókörzetben dr. Király Béla, a NYKP jelöltje 37,69%-át kapta meg a szavazatoknak, ami 4263 szavazatot jelentett, amivel második lett.⁶⁴ Magában Mezőkövesden azonban első helyezett lett, 1719 szavazattal, ami 40,94%-át jelentette a leadott érvényes szavazatoknak.⁶⁵

Ami legelőször szembetűnik az ajánlási íveken az az, hogy a Nyilaskeresztes Párt listáján az ajánlások 44%-a nőktől származik, szemben azzal, hogy a kormánypárt és a kiskazdák ajánlási ívein jelentősen kisebb számban szerepelnek nők. Erre egyik magyarázatként azt tarthatjuk reálisnak, hogy a szükséges ajánlási szám miatt volt ez így, hiszen az utóbb említett két párt országos pártnak számított, így kevesebb alá-

⁶¹ MNL JNSZML IV. 406.

⁶² MNL BAZML IV. 805.

⁶³ A szavazóbázisról élő képek történeti szakirodalmát nincs hely jelenleg bemutatnunk. A szerző készülő doktori disszertációjának (jelenleg) 50 oldalas fejezetét képezi az eddigi eredmények bemutatása és ezek saját kutatásokon alapuló vizsgálata, alátámasztása, avagy cáfolata.

⁶⁴ Hubai, 2001 II.: 132.

⁶⁵ Hubai, 2001 III.: 334.

írást kellett felmutatniuk az induláshoz, ezért elég volt, ha a házaspárok közül csupán a férj adta le ajánlását. Persze ez ellen szól, hogyha egyazon pártra is szavaztak a házastársak, az ajánlást nem egyszerre adták le, ugyanis alig fordult elő az általam vizsgált íveken, hogy egymás után írta volna alá egy házaspár. Tehát a kérdés nyitott marad, csupán az eredmény a világos, miszerint sokkal több nő adta ajánlását a nyilasoknak, mint a többi pártnak.

Érdekes adalék lehet, hogy a *Népszava* 1939. június 3-i száma, mely összegyűjtötte vezércikkében az egyszerű emberek által legtöbbször felemlgetett vádakat a szavazás szociáldemokraták szemszögéből való eredménytelenségével szemben, többek között azt írja: „*Persze sok a kifakadás a nők választójoga ellen. Nekik tulajdonítják a sok nyilas szavazatot.*”⁶⁶ Tehát láthatjuk, hogy már korábban is felmerült a gondolata a nők nyilas jelöltekre/listákra való tömeges voksolásának. Persze ez csak egy indok volt a sok közül a felsorolásban.

Az ajánlók kormegoszlása is egyenletesnek tekinthető. Kicsit több mint a felük volt 40 és 60 év közötti, negyedük 40 év alatti – ne feledjük, hogy ekkor a szavazati jog a férfiak számára a 26. életév betöltésétől a nőknek pedig a 30. életév betöltésétől járt⁶⁷ – és hatodik volt 60 év fölötti – azt se feledjük, hogy a születéskor várható élettartam ekkor még alacsonyabb volt, a férfiaknál még az 1930-ban születetteknél sem érte el az 50 évet. Ezek az arányok, tekintve az említett körülményeket, azt jelentik, hogy minden korosztály tagjai között egyaránt voltak támogatói a pártnak, az 1911-1912-ben születettektől egészen az 1859-es születésűekig.

A választók életkorát eddig a kutatók kevésbé vizsgálták,⁶⁸ pedig a szavazók életkorával kapcsolatban is sok sztereotípiát fennáll nem csak témánkban, hanem általánosságban is, például hogy „a fiatalok könnyen befolyásolhatóak”, „a fiatalok radikálisabbak”, „az idősök ritkán váltanak pártot, régi berögződéseiknél maradnak”. A mezőkövesdi választókerület adatai cáfolni látszanak ezeket, hiszen nem egy fanatizált vagy megvezetett, esetleg a lassú változáshoz türelmet nélkülöző fiatal réteg

⁶⁶ *Népszava*, 1939. jún. 3. 1.

⁶⁷ Lajstromos választókerületben azon férfi volt szavazópolgár, aki 26. életévét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, hat éve ugyanabban a községben vagy városban lakik, a hat elemít vagy az ennek megfelelő tanintézeti osztályt sikeresen elvégezte. Az utóbbi alól felmentést kap az, aki négy elemít végzett, de 1912 előtt született, vagy családfenntartó. További engedményként szerepel az, ha nincs meg a kellő iskolai végzettsége, de írni, olvasni tud, ha családfenntartó, ha háborús vitézségi érme van, ha önellátó kisiparos vagy kereskedő, ha 40 koronás birtokkal rendelkező bérlő, végül, ha gazdasági cseléd, de négy éve ugyanannál a munkaadónál dolgozik. Aki egyetemet vagy főiskolát végzett, annak életkorára való tekintet nélkül van választójoga. A nőknél pedig a következőképpen alakult a választójog. A 30. életévét betöltött, tíz éve magyar állampolgár, hat éve ugyanabban a helységben lakó, és hat elemít végzett nők rendelkeztek választójoggal. A legutolsó kitétel alól felmentést adhatott, ha írni, olvasni tud és legalább három élő törvényes gyermeke van és a férje is választójogosult. Aki középiskolát végzett, már 26. életévétől szavazhatott. Aki pedig egyetemet vagy főiskolát, az életkorra való tekintet nélkül, ha tíz éve magyar állampolgár, hat éve egyhelyben lakik és lakóhelyét csak egyszer változtatta. De az egyéni választó kerületben még szigorúbbak voltak a szabályok. Így ott a férfiak is csupán a 30. életévük betöltése után szavazhattak, és a hat elemít nem végzeteknek (például földműveseknek) 40 korona helyett 60 korona jövedelemmel kellett rendelkezniük a szavazójoghoz, vagy pedig, hogy a cseléd négy év helyett hat évig dolgozzon egy családnál.

⁶⁸ Karsai László vizsgálta Nyilaskeresztes Párt tagságát többek között életkor alapján is, a megmaradt töredékes tagnyilvántartások alapján OTKA projekt keretében, ekkor ő arra jutott, hogy a tagságban ténylegesen nagyobb számban voltak a fiatalabb generációkat képviselők jelen. Azonban a tagság és a szavazóbázis két külön kategória. A zárójelentés: <https://www.otka-palyazat.hu/download.php?type=zarobeszamolo&projektid=106277>

adta voksát a nyilaskeresztesekre, hanem minden korosztály képviseltette magát a támogatásukban.

Mezőkövesd térsége erőteljesen agrárvidék volt a korban és az előtt is. Falvakból és nagyközségekből álló, az alföld északi részébe nyúló vidék, ezért nem meglepő, hogy a lakosság nagy része a földből élt. Ez meglátszik az ajánlókon is, az NYKP-re adott ajánlások 52%-a ilyen emberektől – földművesek, napszámosok, kisbirtokosok, kiscgazdák – származott, és ha kivonjuk az ajánlásokból a háztartásbeli nők ajánlásait, tekintve, hogy az ajánlást aláíró nők 94%-a háztartásbeli volt, akkor az jön ki, hogy a munkát végző ajánlók 87%-a a földből élt. Azonban ez nem csak a párt bázisát minősíti, hanem a vidéket is, hiszen mind a Magyar Élet Pártja, mind pedig a kiscgazda párt szavazóbázisának döntő részét földművesek, birtokosok és napszámosok tették ki. Ezért túl sok következtetést ebből sajnos nem tudunk levonni. Annyit lehet észrevenni, hogy a kiscgazdák szavazói szinte 100%-ban belőlük álltak, míg a MÉP ajánlói között nagyobb volt a differenciáltság, a nyilasok ajánlói a kettő közötti félúton állhattak nagyjából az ajánlók megoszlását tekintve. Továbbá a kiscgazdák szavazói között a gazdák, földművesek jobban felülmúlták a napszámosok arányát, mint a nyilas ajánlóknál.⁶⁹

Az ajánlóknak – a háztartásbelieket nem tekintve – 10%-a volt iparos (cipész, fuvaros, csizmadia, kovács, kőművesmester stb.), közalkalmazottak, értelmiségiek kevesen írták alá az ajánlási ívet – példának okáért: 1 magántisztviselő, 2 nyugalmazott rendőr, 1 nyugalmazott tanítónő, stb.

Meg kell jegyeznünk még egyszer, hogy az ajánlások nem fedik a teljes szavazóbázist, sokan nem írták alá, akik rájuk szavaztak – főként olyanok, akik féltek nevüket vállalni. Ilyenek lehettek az értelmiségiek és közalkalmazottak, hiszen a kormányhűség „megkövetelt dolog” volt a Horthy-korban. Ez magyarázat a nyilas listán szereplő közalkalmazottak esetében a nyugalmazott „kitételre”, ők már nem félhették az egzisztenciájukat.

Még érdemes azt is megemlíteni, hogy az ajánlóknak 37%-a volt napszámos, ha leszámítjuk belőlük a nőket – ugyanis a nem háztartásbeli nők, egy főt leszámítva napszámosok voltak –, amely a szegényréteget jelentette, továbbá ha úgy véljük, nagyjából mindegyikük házas volt és feleségeik is aláírták az ajánlási íveket, akkor az aláírók kétharmada lehetett ebből a szegény rétegből. Azonban rögtön meg is kell említeni, hogy a legszegényebb családoknál mind a két házastárs elment napszámba, sok esetben a feleség kisgyerekekkel a hátán, – pont a térség nagy társadalomtörténeti kutatási bázisa a „summások”.⁷⁰ Ahol háztartásbeli tudott lenni a feleség – elég volt egy fizetés a(z) (szegényes) élethez –, ott nem volt akkora ínség, hogy a legnélkülözőbb réteghez számoljuk őket, persze egyértelműen szegényeknek kell őket venni és az sem biztos, hogy valaki önszántából nem ment el napszámba.

Egyesek felhívták a figyelmem rá, hogy hibafaktort jelenthet még az is, hogy esetlegesen néhány dolgozó nő is háztartásbeliként írta vagy íratta be magát, mivel fő foglalkozásának azt tekintette.

⁶⁹ Sajnos nem tudjuk mi lehetett a különbség a különböző leírt kategóriák között, lehet, hogy nem léteztek konkrét kritériumok, hogy valaki kisbirtokos vagy kiscgazda, esetleg ha földművesként volt valaki regisztrálva, attól lehetett kisbirtokos, talán csak az aláírón vagy a gyűjtőn múltak a „kategóriák”.

⁷⁰ Balassa-Ortutay, 1980

Minden hibalehetőség ellenére, az ajánlási ívek vizsgálatát tartom a legcélravezetőbb módszernek ahhoz, hogy a szavazóbázisok összetételét vizsgálhassuk.⁷¹

Itt fontos megemlíteni a szavazóbázis és társadalmi bázis közötti különbséget is, mint ahogy korábban megvizsgáltuk a szavazóbázis és a tagság közötti különbséget. A társadalmi bázisuk még nagyobb lehetett azokat is beleértve, akik a szavazójog egyes kitételeinek nem feleltek meg, pl. büntetett előélet – ide politikai „bűnök”, pl. röplapozás is értendő –, 6 éven belül kétszer költözött más településre, nem volt elég magas az iskolai végzettsége, segélyből élt, nem volt még elég idős, vagy egyéb kritériumnak nem felelt meg.⁷² Továbbá a rendvédelmi erők kötelékébe tartozóknak sem volt szavazati joga, ugyanis az 1938-as választójogi törvény 26. §-ának értelmében nem rendelkezett választójoggal az, aki a magyar királyi honvédség, határőrség, csendőrség vagy folyamőrség tényleges állományának tagja, illetve aki a m. kir. rendőrség legénységének tagja volt.⁷³ Csak nyugállományba helyezésük után lett szavazati joguk. Fontos megemlíteni, hogy szemben a régi szakirodalomban élő vélekedéssel, mely szerint első sorban a szociáldemokraták ellen irányult, ma már többen is – például Paksy Zoltán, és az egyik legjelentősebb választástörténet-kutató, Hubai László is – úgy vélik, hogy a választójogi reform kifejezetten a szélsőjobboldal visszaszorítására jött létre a kerületi határokat, a választójogi szigorításokat vagy az indulási jogtól megfosztottak körét stb. nézve.

Somlai Péter szerint a kormányzat tudatosan törekedett arra, hogy a radikálisnak vélt, illetve döntően németek lakta területeket a választókerületek kialakításakor feldarabolja.⁷⁴ Az átalakítások a vizsgált megyénket is érintették. Az új választókerületi beosztás az 1935. évihez képest arányosabb tagozódást mutat, azonban jellegében megegyezik vele. Beránné szerint a kormánypárt érdekeit szolgálta, hogy szétosztották a miskolci járás ipari településeit, s a kevésbé iparosodott részekből, Ónod központtal, önálló választókerületet alkottak, a putnoki járás községeit pedig más választókerületekbe osztották be.⁷⁵

Választási jogviták

Miként az ajánlások alapján a szavazókat, úgy a választások után leadott/beadott petíciókat is a mezőkövesdi kerületre vonatkozóan vizsgáljuk meg a következőkben.

A mezőkövesdi választási kerületben egy szavazatot akart elvitatni a MÉP a NYKP-tól (a mezőkövesdi VIII. körzetben), de az végül is érvényesnek lett elfogadva.⁷⁶ Felmerült azonban több törvénytelenység is a voksolás során. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint Borsodszemerén dr. Király Béla, a nyilas-jelölt berontott a szavazóhelyiségbe 9 óra 30 perckor és felelősségre vonta a szavazatszedők elnökét,

⁷¹ A jövőben igyekszem minél több megyei levéltárban megnézni, hogy maradtak-e fenn ilyen ívek, ugyanis a legtöbb esetben ezeket megsemmisítették. Szolnok, Esztergom és Tatabánya íveit sikerült eddig felkutatni.

⁷² 1938. évi XIX. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról (<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8074>)

⁷³ A törvénycikk kritériumairól részletesen lehet tájékozódni az említett honlapon.

⁷⁴ Somlai, 2012: 73.

⁷⁵ Beránné, 1976: 150.

⁷⁶ MNL BAZML IV. 805. 4278/1939

hogy miért nem fogadta el az emberei igazolványát. Erre az elnök válasza az volt, hogy az igazolványban szereplő ajánlás átnyújtók neveit még nem ismeri. 19 óra 55 perckor pedig a szavazatuk leadásakor szóváltásba keveredtek a küldöttség egyik jegyzőjével a nyilas bizalmi emberek, és a karhatalom távolította el őket. Érdeemes megjegyezni, hogy Borsodszemerén a nyilasok a 437 kormánypárti szavazattal szemben csupán 5 szavazatot kaptak, a kisgazdák 51-et és 109 érvénytelen szavazat volt.⁷⁷ Ezt azért fontos megemlíteni, mert láthattuk, hogy a környéken sokkal erősebbek voltak a nyilasok azokban a körzetekben, ahol bent tartózkodtak a saját szavazatszámológóik is.

Egerfarmoson a jegyzőkönyv szerint megjelent és a szavazóhelyiség folyosóján beszélgetett az ott várakozó emberekkel dr. Király Béla.⁷⁸ Egy másik jelentés szerint Mezőkövesd XI. szavazókörzetében a MÉP négy szavazót fizetett bérkocsin vitt a szavazóhelyiséghez.⁷⁹

Dr. Király Béla a NYKP jelöltje a következő panaszokkal élt a választások után: a kisbíró nem akarta Borsodivánkán kidobolni a nyilas gyűlést május 25-én; a jegyző levakartatta a nyilas plakátokat; a MÉP mezőkövesdi párhelyiségében bort és cigarettát osztottak ingyen az embereknek; Egerlövőn késtek a választók szavazóigazolványai, és 48 órával a választások előtt még sokan nem tudták választathatnak-e;⁸⁰ Borsodivánkán a NYKP bizalmi emberét a „Hangya” (szövetkezeti) kocsmába hívták és a MÉP-hez akarták átcsábítani földet, illetve pénzt ajánlva, és a kisbíró azt mondta, hogy másokat már sikeresen megvesztegetett. A kormánypártiak cáfolni igyekeztek a fentieket.⁸¹

Mezőkövesden petíciót is nyújtottak be a nyilasok a választás eredménye ellen, melyhez 500 olyan ajánlásra volt szükség, akik az eredeti ajánlási ívet nem írták alá.⁸² A petíció történetére a későbbiekben részletesen is kitérünk majd.

A választások utóélete Borsodban

Király Bélát szeptemberben a feleségével együtt letartóztatták és a budapesti toloncházba szállították. A nyilas sajtó szerint ennek az oka az volt, hogy a választáson nem sokkal alulmaradt nyilasok több petíciót is benyújtottak a választás eredménye ellen a feltételezett törvénytelenések miatt, a kormány pedig az ilyen letartóztatásokkal kívánta az aláírókat aláírásuk visszavonására kényszeríteni. A *Magyarság* című lap a továbbiakban bemutatta azt a jegyzőkönyvet is, amit állításuk szerint a rendőrök által megfenyegetett helyiekkel készítettek. A lap szerint volt akit a főjegyző, a rendőrbiztos vagy egy adótiszt próbált sikerrel vagy sikertelenül rábeszélni az aláírás visszavonására. Az eset kapcsán Gruber Lajos nyilas képviselő a belügyminiszterhez

⁷⁷ MNL BAZML IV. 805. 4278/1939

⁷⁸ MNL BAZML IV. 805. 4278/1939

⁷⁹ MNL BAZML IV. 805. 4278/1939

⁸⁰ A törvények értelmében a választások előtt minden választásra jogosult kap egy szavazóigazolványt, amit magával kell vinnie a szavazóhelyiségbe. Az igazolványok késedelmes kiküldése, esetleg a kézbesítés elmulasztása részben az ellenzék de főként a zsidó szavazópolgárok otthontartása érdekében hatásos eszköz volt a kormány kezében.

⁸¹ MNL BAZML IV. 805. 770/1939

⁸² *Vírradat*, 1939. júl. 3. 3.

intézett táviratot.⁸³ Később arról számolt be a lap, hogy Király Bélát Kerekes Béla országgyűlési képviselővel együtt a nagykanizsai internálótáborba szállították. Király és felesége elszállításakor öt gyermekük maradt otthon, akik közül a legfiatalabb másfél éves, de a legidősebb is csak 11 éves volt. A lap azt is nehezményezi, hogy Király feleségét prostituáltakkal és cigányasszonyokkal egy cellában helyezték el. Továbbá internálták Hunyady Mária tanárnőt – a lap szerint – azért, mert az államrendőrség azt feltételezte, hogy ő gépelte Királyék felmentésére a kérelmet, továbbá egy tüntetés után feljegyezte azon tanuk neveit, akik látták, hogy bántalmazták a rendőrök a tüntetőket.⁸⁴

A közigazgatási bíróság októberben megszüntette a petíciós eljárást, mert az 598 aláíró közül sok visszavonta aláírását. Király és felesége még ekkor is a nagykanizsai táborban voltak.⁸⁵

Gosztonyi Sándor képviselő – aki a letartóztatás napján jelen volt – szeptember 19-én interpellált is a parlamentben az ügy kapcsán. A napról a következőket mesélte később: *„Én természetesen nem is akartam, de nem is hívtam össze senkit, nem is volt arra még szükség sem, mert ahol elmentem az utcán, megállítottak az asszonyok és előadták a panaszaikat, hogy megvonják az ingyen gyógyszert, a hitelezett gyógyszert biztosító szegénységi bizonyítványokat és mindenféle más módon zaklatják őket, éjszakánként idején kihúzzák az asszonyokat az ágyból és megfenyegetik őket internálással, ha nem írják alá a petíció visszavonását.”* Miután pedig a hivatalos személyeket kereste föl, hogy érdeklődjön, el akarták zavarni, majd miután nem volt hajlandó távozni, csendőrökkel akarták elvitetni teljesen jogtalanul. De a csendőrök sem vállalkoztak erre a nyilvánvalóan jogsértő cselekedetre. Arról is beszélt, hogy a szeme láttára tartóztatták le Király Bélát munkavégzés közben és gyalog hajtották végig a városon a fehér orvosi köpenyében, hogy mindenki lássa.⁸⁶

Majd október 27-én Gruber Lajos interpellált. *„A jegyzőkönyvek garmadája van birtokomban, amelyek bizonyítják, hogy a községi rendőrbiztos, Demeter József hivatalos idézőlevéllel idézi be a feleket, az aláírókat és ott, hivatali helyiségében igyekszik őket rábeszélni; ha szépszerével nem megy, akkor megfenyegeti őket internálással, megfenyegeti őket, hogy az adójukat feljogják emelni, megfenyegeti őket azszal is, hogy az adóvégrehajtó már másnap meg fog jelenni a portájukon és el fogja vinni a keserves részes aratómunkával keresett gabonájukat is.”* Gruber szerint a rendőrbiztos azzal védekezett, mikor kérdőre vonta, hogy a főispán azzal fenyegetőzött, hogyha a helyi szervek nem vonatják vissza a petíciót, akkor kirúgnak mindenkit. Ekkor Hubay Kálmán – aki életének miskolci szakasza révén személyesen is jól ismerte a főispánt, Borbély-Maczky Emilt – közbekiabált, hogy *„Maczký meg is teszi”*. Gruber ezenkívül kihangsúlyozta, hogy nem csupán Király Béla feleségének elhurcolása vérlázító, hanem hogy Ostoros községben több szoptatós anyát is bezártak és nem akartak kiengedni az aláírás visszavonása előtt, akik után gyermekeik sírtak. Ekkor nagyobb hangzavar tört ki a parlament minden részén és egy ideig zűrzavar volt a képviselőházban. Grubertől megvonták a szót a következő kijelentéséért: *„Hát, t. Képviselőház és t. rendszer, önök velünk, férfiakkal csinálhatnak mindent, min-*

⁸³ *Magyarország*, 1939. szept. 14. 5.

⁸⁴ *Magyarország*, 1939. szept. 16. 5.

⁸⁵ *Magyarország*, 1939. okt. 18. 4.

⁸⁶ MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. II. kötet 7-8.

*ket bebörtönözhetnek és internálótáborba csukhatnak, de ne nyúljanak az asszonyainkhoz, mert abba bele fognak döglenni.*⁸⁷

Gruber november 15-én újra interpellált, melyben azt is említette, hogy a zaklatások hatására egy lakos öngyilkosságot követett el. Király Béla felesége tbc-t kapott a toloncházban, melyről orvosi bizonyítvány készült. Az öt gyerekük pedig a 80 éves nagymamánál van, akinek alig van pénze és a hatóság még zaklatja is.⁸⁸

1940-ben Királyt perbe fogták, az ügyészség vádja szerint 1938 és 1939 között „többek előtt az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatását előidézőket tett és ilyen irányú mozgalmakban részt vett.” Az ügyet a kassai törvényszék ötös-tanácsa többször is tárgyalta, és végül 1941. február 27-én terhelő bizonyítékok hiányában felmentették, de az ügyész fellebbezett.⁸⁹ Ekkor a védelmét Kemenczky Kálmán kassai ügyvéd, nyilas kerületvezető látta el. A védelem szerint a perbefogás is csak az 1939-es petíció miatt következett be, annak az egyik epilógusa.⁹⁰

Két másik mezőkövesdi nyilast, Guba Józsefet és Bollók Istvánt⁹¹ szintén internáltak, majd a hazaengedésük után a kassai törvényszék elé idéztek. A vád: „az 1938. és 1939. évek folyamán párttagok toborzása és a képviselőválasztások során a rendtörvénybe ütköző kijelentéseket használtak s ezzel az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétséget követtek el.” A védőügyvédjük ugyancsak Kemenczky Kálmán kassai kerületvezető volt. Az elítélteket felmentették.⁹²

A helyi jelöltek életrajzai

vitéz gálocsi Gálócsy Zsigmond (Ruszkabánya, 1892 – Toronto, 1977)

Vaskohómérnök, a Vitézi Rend első főszéktartója, a budapesti Mérnöki Kamara választmányi tagja.⁹³

Ung megyei református nemesi családból származik, nagyapja Gálócsy Gusztáv Kossuth bizalmasa volt, édesapja Gálócsy Árpád pedig szintén okleveles bánya- és kohómérnök volt, aki európai hírnevet szerzett magának.⁹⁴

A Selmezbányai Főiskola Atlétikai Klub Turista Szakosztályának hivatalos tudósítója volt a világháború előtt.⁹⁵ 1914-ben fejezte be a főiskolát, ami után 27 hónapi frontszolgálat teljesítése során⁹⁶ arany vitézségi érmet szerzett⁹⁷ a 132. közös tábori tüzérezred kötelékében szolgálva.⁹⁸

⁸⁷ MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. II. kötet 105-106.

⁸⁸ MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. II. kötet 77-78.

⁸⁹ MNL OL K MTI Házi Tájékoztató 1941. február 27. 671. sz.

⁹⁰ *Magyarország*, 1941. febr. 28. 4.

⁹¹ Bollók nyugalmazott rendőr volt.

⁹² *Magyarország*, 1940. okt. 24. 7.

⁹³ G. Jakó – Hőgye, 1999: 136.

⁹⁴ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

⁹⁵ *Turistaság és Alpinizmus*, 1912. nov. 15. belső borító

⁹⁶ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

⁹⁷ G. Jakó – Hőgye, 1999: 136.

⁹⁸ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára*, 1920. máj. 8. 698.

1918 októberében édesapjával és Árpád bátyjával egyből ellenforradalmi tevékenységbe kezdtek⁹⁹ és hamar csatlakoztak a Horthy Miklós körül kialakuló csoporthoz, valamint a „szegedi gondolathoz”. 1920-ban sajtóreferenseként Horthy közvetlen köréhez tartozott,¹⁰⁰ a Nemzeti Hadsereg Fővezérségénél állt szolgálatban. Részt vett a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulásán és a soproni népszavazás ügyében is tevékenykedett.¹⁰¹

A fővezérség megszűntével tartalékos főhadnagyként a Honvédelmi Minisztérium politikai osztályán teljesített szolgálatot. Édesapjával közösen lapokat szerkesztett, így a *Közérdeklő Levelek*-et és a *Magyarok Lapját*. Együtt vezették a Magyar Mérnökök Nemzeti Egyesületének és a Nyugat-Magyarországot menteni akaró Honszeretet nevű egyesület szervezését.¹⁰² Kapcsolatok fűzték a MOVE-hoz¹⁰³ is,¹⁰⁴ a Területvédő Liga 1920. júliusi ülésén pedig a jegyzőkönyvvezető szerepet is betöltötte.¹⁰⁵

Horthy Miklós felkérésére segédkezett a Vitézi Rend létrehozásában, majd annak első főszéktartója lett. Két és fél évvel később létrehozta a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezetét, melynek ügyvezetője lett.¹⁰⁶ Nekrológja szerint pedig ő maga vetette fel a Vitézi Rend gondolatát is Horthynak, és a tőle kapott felhatalmazás alapján ő szerkesztette meg a Rend „alkotmányát”.¹⁰⁷ Továbbá 1924-ben egyik szervezője volt a Genfben létrejött Nemzetközi Antibolsevista Ligának is.¹⁰⁸

Rengeteg szövetkezet és részvénytársaság igazgatóságában benne volt, melyekre nem célunk jelen írás keretében kitérni. 1924-ben vette feleségül négyesi Szepessy Rózsát, akitől három gyermeke született.¹⁰⁹ Tudományos eredményei is jelentősek, a szén levegő helyett tiszta oxigénnel való elgázosítására 1937-ben konkrét javaslatot dolgozott ki.¹¹⁰ 1940-ben szabadalmaztatta a kokszpor darabosítására szolgáló eljárását.¹¹¹ 1943-ban ismét szabadalmat adott be másodmagával „Eljárás szénhidrogének bontására, főleg szintézis-ipari célokra.” néven.¹¹² A barnaszén-világítógáz gyártásával is foglalkozott.¹¹³ A nekrológja szerint nem kevesebb mint 84 szabadalma volt, mint például a „Thissen-Gálócsy” kohó és a „Gálócsy-Varga”-fele hőkicserélő, melyekkel világhírnévre tett szert.¹¹⁴ A *tűzeléstechnika* c. lapnak évekig főszerkesztője

⁹⁹ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

¹⁰⁰ *Nemzeti Újság*, 1920. ápr. 14. 3.

¹⁰¹ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹⁰² *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹⁰³ Magyar Országos Véderő Egyesület. 1918 novemberében alakult félkatonai-ellenforradalmi egyesületként. A későbbiek során befolyásos társadalmi szervezetté vált, mely többségében katonatiszteket tudott soraiban.

¹⁰⁴ Tilkovszky, 1988: 436.

¹⁰⁵ Tilkovszky, 1988: 450.

¹⁰⁶ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

¹⁰⁷ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹⁰⁸ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹⁰⁹ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

¹¹⁰ Vitális, 1941: 314-315.

¹¹¹ *Magyar Jövő*, 1940. dec. 15. 4.

¹¹² *Végi Ipar és kereskedelem*, 1943/12. 4.

¹¹³ MNL OL K MTI Napi Hírek 1929. márc. 26. 12. kiad.

¹¹⁴ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

volt.¹¹⁵ Nevéhez fűződik többek között a Péti Nitrogénművek modernizálása és bővítése,¹¹⁶ de a diósgyőri gázfejlesztőtelep modernizálása is.¹¹⁷ A főváros távfűtése aktívan foglalkoztatta a korszak szakembereit és a városvezetését, melyre ő is kidolgozott két eltérő rendszerű tervezetet.¹¹⁸

1927-ben nyitott magánmérnöki irodát, 1934-ben pedig a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, elméleti és irodalmi működése alapján, magántanárrá habilitálta. Több mérnökegyesületben és a kamarában is választmányi tag volt.¹¹⁹

1930-ban részt vett a Nemzeti Párt megalapításában, mely azokat a fajvédőket tömörítette, akik Gömbös Gyulával együtt nem tértek vissza a kormánypártba, de nem is a kisgazdák felé kívántak kapcsolatokat kiépíteni.¹²⁰ Nem sokkal később a hasonló törpepártok szövetséget hoztak létre Magyar Nemzeti Néppárt néven, amelynek vezetőségében újra feltűnt Gálócsy.¹²¹

Az 1939-es választásokon pártonkívüli fajvédőként mérettette meg magát. A Független Kisgazdapárt mikor látta, hogy nem tud önálló jelöltet indítani a körzetben, Gálócsy támogatására szólította fel a híveit.¹²² Ebben nagy szerepe lehetett Eckhardt Tiborral való régi barátságának. Az általa hirdetett programról a miskolci *Magyar Jövő* című újság sokat írt. Kiemelték, hogy fejlesztené a hadsereget, enyhítené a szociális különbségeken, a szabad kereskedelem ellenében irányított termelést és az árak szabályozását kívánja. A bankrendszer átformálását akarja, a földkérdés megoldását, az idegen vagy zsidókézen levő energiaforrások nemzeti tulajdonba vételét, a hadiipar államosítását. Ellenben elítélte a forradalmi átalakítást, mindent kidolgozottan és lépésenként kívánt elérni.¹²³

A Magyar Jövő tudósítása szerint a nyilas jelöltekkel ellentétben ő független jelöltként, több településen – pl. Alacska, Kápolna, Parasznya – is tudott gyűléseket, szónoklatokat tartani.¹²⁴

Igencsak érdekes adalék a választásokhoz – főleg Gálócsy utóélete ismeretében – hogy a Nyilaskeresztes Párt megalakulása előtt Hungarista Párt néven bejegyeztetni kívánt új Szalasi-Hubay párt kapcsán volt Hubay Kálmánnak és Rátz Kálmánnak egy parlamenti interpellációja az új párt tárgyában. Akkor Rátz megemlítette, hogy „*tábornokok, vitézek, tisztességes emberek*” állnak mellettük, majd mikor valaki rákérdezett, hogy kikről van szó annyit említett Hubay, hogy „*vitéz Dobó nyugalmaszott altábornagy, Gálócsy Zsigmond, régi ellenforradalmár.*”¹²⁵ Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy valamiféle egyezkedés folyt a háttérben a nyilasok és Gálócsy között. Bár ez elsősre túl konspiratívnak tűnhet, elképzelhető, hogy csupán azért nem saját jelöltjüként

¹¹⁵ *Tűzeléstechnika*, 1930. ápr. 13. 1.

¹¹⁶ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹¹⁷ Új Lexikon, 1936: 1418.

¹¹⁸ *Független Budapest*, 1932. febr. 17. 6.; *Független Budapest*, 1933. jún. 28. 4.

¹¹⁹ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

¹²⁰ Paksy, 2007: 66.; Itt Zsilinszky Endrével együtt vett részt. (*Újság*, 1930. júl. 23. 6.)

¹²¹ *Esti Kurír*, 1931. jan. 1. 5.

¹²² *Magyar Élet*, 1939. máj. 27. 3.; *Magyar Jövő*, 1939. máj. 25. 3.

¹²³ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 14. 5.

¹²⁴ *Magyar Jövő*, 1939. máj. 18. 4.

¹²⁵ *Nemzeti Újság*, 1939. márc. 2.

indították, hogy ki tudják aknázni a kisgazda szavazókat is, hiszen a régi fajvédő elveket hangoztatva, a régi fajvédő kapcsolatain keresztül ez meg is valósult. Ezt a gyanút megerősíti, hogy a választás után pár hónappal már hivatalosan is a nyilasok között találjuk Gálocsyt. A későbbiekben ráadásul kiderült az is – bár lehet, hogy csak öngazolásként –, hogy több „rég nyilas” is részt vett Gálocsy kampányában, többek között Laboda András.¹²⁶

A választáson végül alulmaradt kormánypárti ellenfelével, Ronkay Ferencsel szemben, a győztes 8421 voksa mellett ő csak 5977 szavazatot szerzett. A *Magyar Élet* című lap szerint arányaiban Diósgyőrben kapta a legkevesebb szavazatot, a legtöbbet pedig Bélapátfalván, Nagyvisnyón és Sajóalgócon.¹²⁷

Hatására 1939 szeptemberében egy sajozentpéteri nyilas küldöttség járt Baky Lászlónál, hogy bejelentse a helyiek belépését az Egyesült Magyar Nemzetiszocialista Párt – Nyilaskeresztes Frontba.¹²⁸ Októberben pedig már a párt „Borsodmiskolci főkerületvezetőjeként” említették Gálocsyt, mikor beszámoltak egy háromnapos megyebejárásról, melyen Baky is részt vett Gálocsyval.¹²⁹

A különböző nyilas frakciók folyamatosan egyesültek és osztódtak. 1941-ben Pálffy Fidél vált ki a korábban létrejött egységből és megalapította a Magyar Nemzetiszocialista Pártot, Gálocsy Zsigmond is vele tartott ekkor.¹³⁰

Érdekes adalék, hogy 1941-ben a Mérnökpolitikai Társaság egyik ülésén a tervgazdálkodásról tartott előadást.¹³¹ Ez ezért is érdekes, mert láthatjuk, hogy egyes nyilasok vallották egyfajta tervgazdálkodás hasznosságát, másfelől Gálocsyt politikai ellenzéki sége nem vetette ki sem a tudományos körökből, sem a közéletből, így sok más magyar nemzetiszocialistával ellentétben ő a legtöbb tisztségét, sőt – más nyilasokkal szemben, akiket kizártak – a vitézi címét is megtarthatta. 1943-ban tartalékos századossá nevezték ki.¹³² 1944 tavaszán az MNSZP tanácsa – ami a párt országos vezetőszerve volt – élére is kinevezték,¹³³ májusban pedig már a Magyar Nemzetiszocialista Párt Országépítési Főcsoportjának vezetője volt.¹³⁴

1945 januárjában hagyta el Magyarországot a családjával, s szakértelme miatt számos országban érvényesülni tudott. Megbízásokat kapott Németországban, Hollandiában, Svájcban, Belgiumban és Franciaországban is. 1968-ban költözött ki a már régebb óta Kanadában élő fiához és egyik lányához, ekkor hagyta el Európát véglegesen.¹³⁵

Kanadába folytatta közéleti tevékenységét. A Kanadai Magyar Katolikus Liga ellenőrzőbizottságának tagja volt annak megalakulásától, 1971-től kezdve.¹³⁶ Tagja volt az Árpád Akadémiának, melynek keretében előadást is tartott.¹³⁷

¹²⁶ *Magyarság*, 1939. nov. 12. 8.

¹²⁷ *Magyar Élet*, 1939. máj. 31. 2.

¹²⁸ *Magyarság*, 1939. szept. 12. 4.

¹²⁹ *Magyarság*, 1939. okt. 24. 6.

¹³⁰ *Magyarság*, 1941. szept. 18. 3.

¹³¹ MNL OL K MOT 1941. márc. 20. 5. kiad.

¹³² *Honvédségi Közlöny A Magyar Királyi Honvédség Számára*, 1943. máj. 28. 589.

¹³³ *Magyar Élet*, 1944. máj. 16. 6.

¹³⁴ *Magyarság*, 1944. máj. 14. 7.

¹³⁵ *New Yorki Magyar Élet*, 1977. ápr. 9. 9.

¹³⁶ *New Yorki Magyar Élet*, 1971. júl. 3. 6.

dr. Gorka Antal

Gorka Antal a kép közepén (Pesti Hírlap Képes Melléklete 1935-ből)

Zeneszerző, sportoló, jogász, postás. Születési helye és ideje ismeretlen, első információink róla az, hogy 1927-ben forgalmi díjnok lett az egri főpostahivatalnál.¹³⁸ 1930-ban vette feleségül Petkovits Angyalkát Budapesten.¹³⁹ 1931-ben a joghallgatók tanulmányi versenyén II. díjat nyert.¹⁴⁰ 1934-ben már dr. előtaggal írták a nevét.¹⁴¹ 1935-ben lépett elő postafogalmazóvá,¹⁴² 1938-tól postasegédtitkár.¹⁴³

1939-ben a Magyarság „kiváló zeneszerző és szövegíró”-ként mutatja be, amikor egy énekes az ő egyik dalával lépett fel a „nyilas magyar nóta hangversenyen”.¹⁴⁴ 1941-ben postatitkárrá nevezték ki.¹⁴⁵ 1942-ben azonban elbocsájtották a postától,¹⁴⁶ majd felvették az ügyvédjelöltek névjegyzékébe.¹⁴⁷ Ebben az évben jogtudományi doktorrá is avatták.¹⁴⁸

Emellett sikeres sportoló volt, fő sportága az íjászat volt. 1934 augusztusában egy íjászversenyen második lett, majd szeptemberben a Magyar Atlétikai Club gróf

¹³⁷ *Katolikus Magyarok Vasárnapija*, 1975. dec. 21. 8.

¹³⁸ *Egri Népijság*, 1927. aug. 5. 2.

¹³⁹ *Pesti Hírlap*, 1930. aug. 3. 14.

¹⁴⁰ *Budapesti Hírlap*, 1931. máj. 28. 9.

¹⁴¹ *Pesti Hírlap*, 1932. jún. 7. 13. Erre még kifogunk térni.

¹⁴² *Újság*, 1935. júl. 2. 2.

¹⁴³ *Budapesti Közlöny*, 1938. júl. 7. 9.

¹⁴⁴ *Magyarság*, 1939. aug. 8. 11.

¹⁴⁵ *Magyar Posta*, 1941. aug. 1. 440.

¹⁴⁶ *Rendeletek Tára a Magyar kir. Posta részére*, 1942. nov. 11. 612.

¹⁴⁷ *Budapesti Közlöny*, 1942. dec. 6. 15.

¹⁴⁸ *Dunántúl*, 1942. okt. 1. 6.

Andrássy vándordíjas íjászversenyén pedig diadalmaskodott.¹⁴⁹ Egy hónappal később a Nemzeti Torna Egylet íjászversenyén a férfi egyéni 40 méteres versenyt megnyerte.¹⁵⁰ 1935-ben csapatban nyert országos bajnokságot,¹⁵¹ egyéniben pedig harmadik lett,¹⁵² később a MOVE versenyén lett vendég kategóriában második,¹⁵³ majd egy fővárosi bajnokságot csapatban nyert meg.¹⁵⁴ 1935-ben az Andrássy vándordíj versenyen negyedik lett.¹⁵⁵ A BSzKRT¹⁵⁶ országos íjászversenyén benne volt a győztes csapatban, összetett egyéniben második, a 25 és 35 méteres külön távokon szintén második-második helyezett lett.¹⁵⁷ A fővárosi bajnokságon pedig ezen évben csoportban és egyéniben is első lett.¹⁵⁸

Ebben az évben más sportágban is kipróbálta magát, a Magyar Úszó Egyesület körülbelül 30 km-es távolságon rendezett úszóversenyt Budapest és Ercsi között, melyen harmadik helyezett lett,¹⁵⁹ a Nemzeti Sport külön ki is emelte, hogy „nagy érdekesség” az íjászbajnok dobogós helye egy ennyire más típusú versenyszámban.¹⁶⁰ 1936-tól már kevesebb adatunk van a sportéletéről, ebben az évben egy úszóversenyen 25, 35 és 50 méteres távokon nyert harmadik helyezeket.¹⁶¹ 1937-ben ismét sikerült országos bajnokságot nyernie összetettben a BSzKRT SE Íjász szakosztálya által rendezett bajnokságon.¹⁶²

A felesége tanítványai körében (Képes Sport 1941)

¹⁴⁹ *Pesti Napló*, 1934. szept. 25. 16.

¹⁵⁰ *Pesti Hírlap*, 1934. okt. 23. 14.

¹⁵¹ *Képes Pesti Hírlap*, 1935. aug. 27. 3.

¹⁵² *Pesti Hírlap*, 1935. aug. 17. 15.

¹⁵³ *Nemzeti Sport*, 1935. aug. 22. 5.

¹⁵⁴ *Pesti Hírlap*, 1935. okt. 1. 17.

¹⁵⁵ *Nemzeti Sport*, 1935. szept. 2. 10.

¹⁵⁶ Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvény Társasága, a BKV, majd BKK elődje.

¹⁵⁷ *Nemzeti Sport*, 1935. szept. 23. 11.

¹⁵⁸ *Nemzeti Sport*, 1935. szept. 30. 12.

¹⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1935. júl. 24. 15.

¹⁶⁰ *Nemzeti Sport*, 1935. júl. 22. 1.

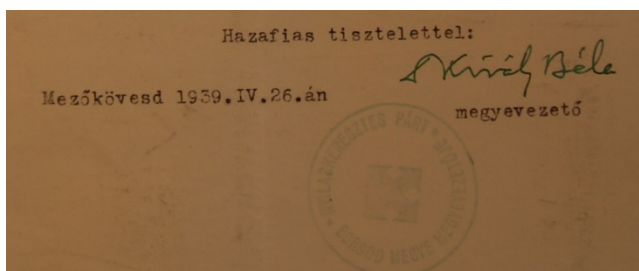
¹⁶¹ *Pesti Hírlap*, 1936. okt. 31. 18.

¹⁶² *Nemzeti Sport*, 1937. szept. 20. 12.

A sport iránti szeretet összekötötte a feleségével, aki 1931-ben a tornászbajnokságon női összetett csapatversenyben az országos első csapat tagja volt,¹⁶³ 1932-ben az atléták és tornászok olimpiai próbaversenyén pedig harmadik helyezett lett.¹⁶⁴ 1935-ben tag volt az Országos Testnevelési Tanács sportünnepségének rendező bizottságában.¹⁶⁵ Óbudán dolgozott testneveléstanárként¹⁶⁶ és a III. kerületi TVE tornászszakosztálya nőcsapatának vezetője is volt.¹⁶⁷ 1938-ban még Olaszországba is kísért női atlétacsapatot versenyre.¹⁶⁸

Gorka 1939-ben a Nemzeti Front színeiben indult el az országgyűlési választáson az ózdi választási kerület egyéni jelöltjeként. Ekkor 75 ajánlás pótlására szólították fel,¹⁶⁹ amelyet gyorsan teljesített.¹⁷⁰ A kormánypárti jelölt 10234, míg Gorka 2959 szavazatot kapott.¹⁷¹ Ezen kívül csupán egyetlen politikai adatunk van róla. A „Közlekedésben Dolgozók Hivatásrendje” vezetésével bízták meg a nyilaskeresztes hatalomátvétel után.¹⁷² Későbbi utóélete nem ismert.

Dr. Király Béla Endre (1901. április 3. Érkeserű - ?)

Király Béla aláírása és pecsétje (MNL BAZML IV. 801. 11460/1939)

Orvos. A Bihar vármegyei Érkeserűn született, református felekezetű, 1926-ban diplomázott le.¹⁷³ A Miskolci Kerületi Orvosi Kamara tagja volt.¹⁷⁴ Az 1930-as években harmadmagával magánkórházat létesített Mezőkövesden.¹⁷⁵ 1933-ban a mezőkövesdi lövészegylet egyik alelnöke lett.¹⁷⁶

¹⁶³ *Nemzeti Sport*, 1931. ápr. 27. 14.

¹⁶⁴ *Pesti Hírlap*, 1932. jún. 7. 13.

¹⁶⁵ MNL OL K MTI Sportkiadás 1935. febr. 22. 6.

¹⁶⁶ *Pesti Hírlap*, 1936. jan. 22. 18.

¹⁶⁷ MNL OL K MTI Sportkiadás 1939. márc. 5. 11.

¹⁶⁸ *Nemzeti Sport*, 1938. aug. 29. 11.

¹⁶⁹ MNL OL K MTI Napi Hírek 1939. máj. 22. 32. kiad.

¹⁷⁰ MNL OL K MTI Napi Hírek 1939. máj. 24. 25. kiad.

¹⁷¹ MNL OL K MTI Napi Hírek 1939. máj. 29. 8. kiad.

¹⁷² *Budapesti Közlöny*, 1944. november 29. 1.

¹⁷³ A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán végzett orvostanhallgatók jegyzéke 1921-1951. Budapest, 2006. 80.

¹⁷⁴ *Budapesti Közlöny*, 1936. június 19. 9.

¹⁷⁵ *Népszava*, 1938. február 5. 3.

¹⁷⁶ *Pesti Napló*, 1933. július 4. 14.

Rémy Ferenc budapesti orvossal közösen kérvényezte 1935-ben egy 12 ágyas szanatórium felállítását, amely Borsod megye közegészségügyi bizottsága támogatásával¹⁷⁷ utóbb meg is valósult.¹⁷⁸

Mezőkövesden ő hozta létre a nyilaskeresztes szervezetet, melyről a *Népszava* is kiemelte, hogy 1938-ban erős agitációt folytatott.¹⁷⁹ 1939-ben már ő volt a párt megyevezetője. Az 1939-es választásokon a mezőkövesdi kerület egyéni nyilas képviselőjelöltje volt. Városában ugyan győzött, azonban a kerületben összesítve második lett a kormánypárti képviselőjelölt mögött. A választási eredményt megtámadták, sikertelenül.

Szeptemberben a feleségével együtt letartóztatták és a budapesti toloncházba szállították, majd internálták őket. Szabadulása után ismét a Nyilaskeresztes Párt borsodi megyevezetőjeként, illetve mezőkövesdi városvezetőjeként működött. A hungarista hatalomátvétel után, 1944. október 15-től Borsod vármegye és Miskolc törvényhatósági jogú város főispáni tisztségét látta el ideiglenesen,¹⁸⁰ míg azt Pünköshti Mihály át nem vette tőle október 28-án.¹⁸¹ 1945 után Ausztráliába menekült.¹⁸² 1948 decemberében kötéláltali halálra ítélte távollétében a miskolci népbíróság.¹⁸³

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 805. Borsod (-Gömör-Kishont) Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai

IV. 810. Borsod vármegye alispánjának iratai

MNL JNSZML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

IV. 406. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának országgyűlési választási iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K szekció

MTI (Magyar Távirati Iroda) Belföldi Hírek

MTI Bizalmas értesítések (1920–1939)

MTI Házi Tájékoztató

¹⁷⁷ *Építőmesterek Lapja – A Munkaadó*, 1935. aug. 8. 4.; *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1935. júl. 18. 6.

¹⁷⁸ *Magyarság*, 1939. aug. 24. 9.; Az intézmény később SZTK és szülőotthon lett, 1998 óta pedig szociális otthon működik az épületben.

¹⁷⁹ *Népszava*, 1938. február 5. 3.

¹⁸⁰ Teleki, 1972: 158.

¹⁸¹ Kis, 2015: 156; Pünköshti életrajzához lásd: Godzsák, 2016

¹⁸² Kápolnai – Szlovák, 2001: 57.

¹⁸³ MNL OL K MTI Belföldi hírek 1948. december 16. 7. kiad.

MTI Napi Hírek

MTI Sportkiadás

MOT (Magyar Országos tudósító)

MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

IV. B. 403. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Központi Választmányának iratai

IV. B. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai

Képviselőházi napló, 1939. II. kötet

Borsod, 1939

Budapesti Hírlap, 1931

Budapesti Közlöny, 1936-1944

Dunántúl, 1942

Egri Népújság, 1927.

Építőmesterek Lapja – A Munkaadó, 1935

Esti Kurir, 1931

Esti Újság, 1939

Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1935-1939

Független Budapest, 1932-1935

Honvédségi Közlöny A Magyar Királyi Honvédség Számára, 1943

Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1975

Képes Pesti Hírlap, 1935

Magyar Élet, 1939-1944

Magyar Jövő, 1936-1940

Magyar Nemzet, 1939.

Magyar Posta, 1941

Magyarság, 1929-1944

Nemzeti Sport, 1931-1938

Nemzeti Újság, 1920-1939

Népszava, 1938-1939

New Yorki Magyar Élet, 1971-1977

Ózdi Nemzeti Újság, 1939

Pécsi Napló, 1939

Pesti Hírlap, 1930-1936

Pesti Napló, 1933-1934

Pesti Újság, 1939

Rendeletek Tára a Magyar kir. Posta részére, 1942

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára, 1920

Turistaság és Alpinizmus, 1912

Tűzeléstechnika, 1930

Új Nemzedék, 1930.

Újság, 1930-1935

Vegyi Ipar és kereskedelem, 1943

Virradat, 1939

<http://www.1000ev.hu>

A magyarországi Nyilaskeresztes Párt társadalmi összetétele. Adatbank és történelmi-szociológiai elemzés. Záróbeszámoló

<https://www.otka-palyazat.hu/download.php?type=zarobeszamolo&projektid=106277>

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D41>

Szakirodalom

A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán végzett orvostanhallgatók jegyzéke 1921-1951. Budapest, 2006

Balassa-Ortutay, 1980 = Balassa Iván–Ortutay Gyula: Magyar Néprajz. Corvina, Békéscsaba, 1980

- Beránné 1976 = Beránné Nemes Éva: Az 1939. évi országgyűlési választások Borsodban. Borsodi Történelmi Évkönyv V. Miskolc, 1976.
- Beránné-Román 1981 = Beránné Nemes Éva-Román János: Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez IV. Miskolc, 1981.
- Fiala, 2010 = Fiala Ferenc: Az utolsó választás. Front, n.a. 2010.
- Földes-Hubai, 2010 = Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György-Hubai László. Politikatörténeti Intézet. Napvilág Kiadó, Budapest 2010
- Gergely-Glatz-Pölöskei, 1991 = Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc: Magyarországi pártprogramok 1919 – 1944. Kossuth, Budapest, 1991.
- G Jakó-Hőgye, 1999 = G. Jakó Mariann-Hőgye István: Választási dokumentumok a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban 1848-1948. Acta Archivistica 6., Miskolc, 1999
- Godzsák, 2015 = Godzsák Attila: Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 25. 2015. 463–474
- Godzsák, 2016 = Godzsák Attila: Az 1939-es választások és a szélsőjobboldal Szabolcs vármegyében. Jósza András Múzeum Évkönyve 2016. 347-369
- Godzsák, 2020 = Godzsák Attila: Gurultak-e a márkák? Létünk 2020/1
- Hubai, 2001 = Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I–III. Napvilág Kiadó, Budapest 2001.
- Ignác, 2013 = Ignác Károly: Budapest választ. Napvilág Kiadó, Budapest 2013
- Kápolnai-Szlovák, 2001 = Kápolnai Iván–Szlovák Sándor: Országgyűlési képviselő-választások és képviselők a mezőkövesdi térségben. Mezőkövesd, 2001
- Kis, 2015 = Kis József: A miskolci tízes csoport története. Levéltári Közlemények 2015
- Kovács, 2009 = Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943. Szerk.: Kovács Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest 2009.
- Paksy, 2007 = Paksy Zoltán: A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalkulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között. (PhD-disszertáció.) Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 2007
- Paksy, 2013 = Paksy Zoltán: Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939. Bp., 2013.
- Ránki, 1976 = Ránki György: Az 1939-es budapesti választások. Történelmi Szemle 1976/4.

- Rozsnyói, 1998 = Rozsnyói Ágnes: A nyilasok és a munkásmozgalom kapcsolatai. In: Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma. Politikatörténeti Füzetek 12. Szerk. Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest 1998. 123–129.
- Somlai, 2012 = Somlai Péter: Budakeszi és az 1939-es választás. Kisebbségkutatás 2012/1.
- Szentmiklóssy, 1930 = Szentmiklóssy Géza (szerk.): A magyar feltámadás lexikona. Budapest, 1930
- Teleki, 1972 = Teleki Éva: A nyilas uralmi rendszer berendezkedése. 1944 október–november. Történelmi Szemle 1972 1-2.
- Tilkovszky, 1988 = Tilkovszky Lóránt: Viták a Területvédő Liga nemzetiségi bizottságában 1920 júliusában. Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 1987/1988. 1988
- Ungváry, 2004 = Ungváry Krisztián: Kik voltak a nyilasok? Rubicon XV: 11. 2004. 4–11.
- Új Lexikon III. köt. Szerk.: Dormándi László-Juhász Vilmos. Dante-Pantheon, 1936.
- Vágó, 2006 = Dr. Ing. Vágó Pál: Nyílt levél C. A. Macartney professzor úrhoz. In: C. A. Macartney: Október tizenötödike. Gede Testvérek Bt., Budapest 2006. 629–669
- Vitális, 1941 = Vitális István: Szén- és bauxitgazdálkodásunk. Közgazdasági Szemle 1941. ápr.-máj.

KURUCZ ÁDÁM

KUN PÁTER ELFOGÁSA, KIHALLGATÁSA, TÁRGYALÁSA ÉS KIVÉGZÉSE

Kun András minorita páter alakját ma is gyakorta megidézik a hírlapok, illetve a szak- és szépirodalom egyaránt. Közéleti-politikai botrányok kapcsán is sokszor találkozhatunk a nevével. A vonatkozó források feltárásában és felhasználásában az elmúlt években jelentős előrelépés mutatkozott, de néhány kivételtől eltekintve a háború utáni évek szemléletéhez képest nem történt számottevő változás: noha a források által szerezhető ismeretekre való szorítkozás nem jelenti, nem jelentheti a történetek megcáfolását vagy relativizálását, mégis általános maradt a népbíróság előtt sem bizonyított tömeggyilkosságok és aberrált szexuális bűncselekmények tényként való közlése. A tanulmány Kun András tevékenységének és életének utolsó szakaszát mutatja be. Közlésre kerülnek a levéltárban fellelhető legfontosabb dokumentumok (vádírat, írásbeli védekezés, ítélet), valamint a tárgyaláson elhangzottakat a vonatkozó egyéb források (jegyzőkönyv, tudósítások, visszaemlékezések) összevetésével ismerteti a szerző.

Kun András elfogása és tárgyalásának előkészítése

Kun András¹ *minorita páter*², aki még 1943 októberében arról vált ismertté, hogy Kézdivásárhelyen a szegények és hadiárvaik segélyezésére felekezeti összefogást teremtett,³ 1945-ben több száz gyilkosság elkövetésével vádolta meg a népbírószék. Az esetek közül a népbíróság a Maros utcai kórház udvarán 1945. január 12-én lezajlott tömeggyilkosságban való részvételét találta bizonyíthatónak. Jóllehet Kun tagadta a jelenlétét – és később az egyetlen hiteles tanúról is bebizonyosodott: nem látott semmit a gyilkosságokból –, ez az eset híresült el leginkább, tovább „öregbítve” Kun András rossz hírnevét. A korabeli magyar hatóságok azonban nem ennél az esetről parancsoltak megálljt a páter tevékenységének, hanem – igaz, még ugyan-ezen a napon – egy, Krisztina körüti elfajult házkutatás kapcsán indítottak ellene vizsgálatot.

A *Szabad Szó* értesülése szerint az 5036. sz. felvidéki munkásszárad – Budapest körülvétele után – a Vérmezőnél dolgozott. Tagjait a Krisztina körút 81. szám alatti Pozsony kávéházban szállásolták el. A század parancsnokát, Ákossy Lajos zászlóst demokratikus gondolkodása miatt emberei, illetve a ház lakói is rajongással szeret-

¹ Kun András hírhedté vált tetteiről és azok történeti megítéléséről levéltári források, sajtóhírek és visszaemlékezések alapján összeállított korábbi kutatási eredményeim: Kurucz, 2017.; Kurucz, 2019.; Kurucz 2020.

² A vonatkozó források és szakirodalom sokszor mint „volt páter”-t nevezik meg Kun Andrást, noha hírhedté vált tevékenysége idején hivatalosan a minorita rend tagja volt. Természetesen érthető a múlt idő alkalmazása, illetve a *páter* szó idézőjelbe tétele: a szerzők sokszor hangsúlyozni kívánják, hogy a Kun által kifejtett tevékenység összeférhetetlen a papi szereppel és a keresztény értékrenddel, de ez történeti szempontból megtévesztő. Kun Andrást életében nem zárták ki a minorita rendből. Kurucz, 2020.

³ *Székesly Nép*, 1943. október 15. 5.

ték. Az ő és a munkásszárad honvéd egyenruhát viselő tagjai számára a ház lakói civil ruhákat gyűjtöttek össze, hogy tervezett szökésüket megkönnyítsék. A lakóközösség tagjai közül valaki feljelentést tett, mire január 12-én a Németvölgyi úti nyilasház fegyveresei jelentek meg a házban a kávéház tulajdonosnője vezetésével. A kávézó és a pincék átkutatása során Ákossyt összeverték – mert megállapításuk szerint dezertált –, majd Kun András és Szabó Jenő utasítására mindenkit a szűk udvarra vezényeltek. Az így összehozott embereket zsidórejtegető kommunistákként és partizánokként kezelték. Pár perc hangos szóváltás után Ákossyt és Juhász Rezső szakaszvezetőt agyonlőtték. A Vérmezőn másnap eltemetett holttesteket több mint egy év után László Imre és Tomori László ezredesek jóvoltából exhumálták, és a Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomra. Az özvegyeknek temetési segínyt folyósítottak.⁴ „*A két ember agyonlövésére nem adtam utasítást, – vallotta később Kun András – de nem is igyekeztem megakadályozni, hanem látszólag helybenhagytam.*”⁵ Míg a tárgyalás során a sajtóban egyértelműen neki tulajdonították a katonák megölését,⁶ évekkel később a népbírói eljárásokról szóló tudósítások már egybevágtak Kun állításával: „*Szabó Jenő, Cigány és Bokor itt lőtték agyon Ákossy Lajos honvédzászlóst és Juhász Rezső őrmestert, akik megakarták akadályozni, hogy Bokorék lementszáróják a munkaszolgálatosokat.*”⁷

A Krisztina körúton történetekről a tábori bíróság is tudomást szerzett. Dr. Zettl Ágoston hadbíró főhadnagy kapta feladatául az eset kivizsgálását: „*Kiszálltam és megállapítottam, hogy a házban egy különleges munkásszárad körlete volt, a századparancsnok Ákossy Lajos volt. A munkásszárad civilben volt a századparancsnok és Juhász Rezső szolgálatvezető szakaszvezető kivételével. A századnak különleges beosztása volt, a megsérült gázvezetékeket kellett, hogy kijavítsák. Az ostromra való tekintettel éjjel dolgoztak.*”⁸ Zettl főhadnagy nyomozása során a ház lakóinak kihallgatása alapján azt állapította meg, hogy a különítményt Kun András páter vezette, ugyanis az egyik lakó a nyilasok vezetőjének személyében felismerte a Városmajor utcai Jézus Szíve plébániatemplomban prédikáló papot, így Zettl főhadnagy kezdeményezte a páter letartóztatását.⁹

Ez az eset ekkor már nem egy, csupán a honvédség tagjait érintő elszigetelt atrocitás volt, a nyilas pártszolgálatosok túlkapásai a honvéd vezérkar nemtetszését is kiváltották. Vitéz Hindy Iván altábornagy 1945. január 13-án arról tett jelentést a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a Nyilaskeresztes Párt és a honvédség közötti

⁴ *Szabad Szó*, 1945. december 15. 1.

⁵ ÁBTIL 3.1.9. V-119575

⁶ *Kossuth Népe*, 1945. szeptember 20. 3.

⁷ *Kanadai Magyar Munkás*, 1948. április 15. 11.; *Szabad Nép*, 1948. március 13. 3.

⁸ ÁBTIL 3.1.9. V-119575

⁹ ÁBTIL 3.1.9. V-119575

viszony napról napra romlik.¹⁰ Ezt a kijelentést igazolja a következő eset is, amely végül az addig szabadon garázdálkodó páter letartóztatásához vezetett.

Január közepén történt, hogy Sédey Gyula rendőrfőkapitány parancsára – az ő további rendelkezéséig – egy rendőrtisztí szakaszt a Karácsony utca 18. szám alatti pincében szállásoltak el. 14 fogalmazásbeli és 8 segédhivatali rendőrtisztet, valamint három rendőrtiszt feleségét, köztük Novai Ágotát, aki később így számolt be a körülményekről: „*fekvőhelyünk nem volt csak a pincefolyosón lévő szalmazsákokon ülve virrasztottuk át az éjszakákat, élelmezésünk a ház lakóinak segítségével (az utcán szerzett elbullott lovak és kevés még megmaradt élelemből) tudtuk pillanatnyilag biztosítani*”.¹¹

Ennek a pincének volt olyan régebbi lakója is – egy bizonyos Ácsné személyében –, aki nem nézte jó szemmel, hogy szalmazsákját a házparancsnok utasítására a rendőrtiszteknek kellett átengednie. Ácsné felindultságában elment a Németvölgyi úti nyilas párhelyiségbe, ahol azt jelentette, hogy a „*rendőrtisztek nem csinálnak semmit, dőzsölnek, henyelnek és pezsgőznek*”. A feljelentést komolyan véve Kun András január 18-a koradélutánján megjelent az óvóhelyen „*géppisztollyal, barna bőrkabátban egy vagy két másik nyilas katona kíséretében és a tisztí szakasz parancsnokát kereste. Mibáldi József parancsokkal lekezeltek, majd a páter erős emelt hangon kijelentette, hogy »nagyon szép dolog, hogy ti itt dőzsöltök és henyeltek, amikor én már második hete 30-ad magammal tartom fenn a frontot. Egy hete nem aludtam, nem ettem, elvárom, hogy még ma jelentkeztek a Németvölgyi úti párhelyiségben frontszolgálatra.« Mibáldi erre azt válaszolta, hogy »én a főkapitány utasítására vagyok itt a századommal és csak a főkapitány rendeletére cselekedhetem, illetve ő oszthat be szolgálatba, ennek dacára azonnal megyek, jelentem a főkapitánynak kérésedet és még ma délután a választ a párhelyiségben megadom.« Ezzel a páter eltávozott és Mibáldi azonnal indult a főkapitányhoz, de mikor ki akart menni a kijáratokban mindenhol fegyveres nyilas katonák álltak és a Páter parancsára senkit ki nem engedhettek az ajtón. Mibáldi visszajött és vártuk a fejleményeket, amikor Beliczky László fogalmazó – aki reggel lakására eltávozott – visszatért, őt beengedték az óvóhelyre. Mibáldi azonnal megkérte, hogy amennyiben Beliczkyt kiengedik, menjen azonnal és jelentse a főkapitánynak, hogy mi a helyzet. Beliczkyt kiengedték¹² és mi újból várakozási álláspontra helyezkedtünk. Pár perc múlva megjelent újból a páter, pisztolyát nekünk szegezte, »*kezeket fel, senki ne mozduljon*« kiáltással, maga előtt tolva a ház légoltalmi parancsnokát, akít kényszerített, hogy a tiszték fegyvereit elvegye.”¹³*

A másfél méter széles pincefolyosón a rendőröknek és családtagaiknak mindössze arra volt lehetőségük, hogy libasorban felsorakozzanak, fegyverük használatára nem nyílt mód. „*Én vőlegénnyel a folyosó legvégén álltam – írta tanúvallomásában Novai Ágota – mikor hozzánk értek, a páter zseblámpájával rám világított, megragadta a*

¹⁰ Gosztonyi, 1990: 58.

¹¹ ÁBTLL 3.1.9. V-135335/1

¹² Más forrás szerint dr. Beliczky László rendőr százados a mosdóban tartózkodott, ezért került el a letartóztatást. Ungváry, 2013: 261.

¹³ ÁBTLL 3.1.9. V-135335/1

nyakamban spárgán lógó zseblámpát és durván rám ordított, hogy »mi ez?« Zseblámpa – feleltem – erre felkattintotta és »ez jobb, mint az enyém« szavakkal leszakította a nyakamból. Ezután feltartott kezekkel kibajszoltak bennünket az utcára, ott azzal, hogy »asszonyokra nincs szükség a fronton« bennünket hármunkat visszaparancsoltak a házba. Gántayné a ház másik kijáratán az ura után szaladt. Így őt a tisztekkel együtt elindították a Németvölgyi úti párhelyiség felé a nyilas pribékek kíséretében.”¹⁴

A rendőrök elbeszélése szerint a párhelyiséghez érve „piszkos disznók” és hasonló szavak kíséretében egytől egyig az arcukba világítottak. „Marosvölgyi Imre fogalmazót így az egyik pribék felismerte, jó pár arcücsapás kíséretében a következőkkel illette: »te voltál, aki engem internáltál te piszok« stb.”¹⁵ Végül is parancsnokuk, Mihály úgy magyarázta a helyzetet, hogy elengedték őket azzal, hogy másnap reggel 8-kor jelentkezzenek újból itt frontszolgálatra.”¹⁶

Alighogy nyugovóra tértek Novai Ágotáék, kintről nagy zajongást hallottak, majd a házparancsnok szaladt hozzájuk, hogy „jöjjenek a tisztek, mert a ház előtt nagy verekedés van”. A nyilasok ismét eljöttek a rendőrökért, és visszakísérték őket a párhelyiségbe. Mindeközben Beliczky fogalmazó eljutott a főkapitányhoz, és jelentette a rendőrtisztek elhurcolását. Sédey rendőrlegénységet küldött egy tiszttel vezetésével a rendőrtiszti csoport kiszabadítására, azonban a mentőakcióról a nyilaskeresztesek is tudomást szereztek, így nagyszámú pártszolgálatost küldtek a rendőrök kiszabadításának megakadályozására. „Kun Andrást le akartam tartóztatni – írta Zetl Ágoston hadbíró főhadnagy, aki már korábban kezdeményezte Kun páter letartóztatását – és e célból többedmagammal a párhelyiségben megjelentem, fegyveresen ellenálltak, nem tudtam a letartóztatást eszközölni.”¹⁷ A rendőröket végül a jobb felszereléssel ellátott nyilasok lefegyverezték.

A reggeli órákban, mikor már kilátásban volt a rendőrök kivégzése, egyszer csak arra lettek figyelmesek, hogy valaki hívja őket: „Fiúk, rendőrtisztek, gyertek ide, nyugodjatok meg, minden rendben van!” Majd „Bokor nevezetű őrnagy”¹⁸ jelent meg, aki tisztázta a helyzetet, úgy mondták, hogy Kun pátert akkor le is fegyvereztette.¹⁹ Így szabadultak meg, talán az utolsó pillanatban a kivégzés elől.”²⁰

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-135335/1

¹⁵ A történetet alátámasztja Lám Béla csendőr főhadnagy, akinek visszaemlékezése szerint az egyik büntetett előéletű nyilas így kiáltott fel: „Testvérek! Itt van Marosvölgyi doktor a toloncházból!” Ugyanis a köztörvényes bűnelkövetőket kihallgató rendőrtisztek már korábban ismertek voltak egyes párttagok előtt. Lám, 1998: 88.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-135335/1

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-135335/1

¹⁸ Bokor Dénesről van szó, akit néhány nappal korábban, 1945. január 6-án Nidosi Imre, Budapest nyilaskeresztes városparancsnoka őrnaggyá léptette elő, valamint rábízta az Andrássy út 60. szám alatti pártház parancsnoki tisztét. *Világ*, 1945. június 15. 2.

¹⁹ Zetl Ágoston vallomása szerint Bokor Dénes egy korábbi alkalommal is letartóztatta Kun Andrást, aminek „rövid eredménye az volt, hogy nagy invázió volt és kibékölték”. ÁBTL 3.1.9. V-119575

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-135335/1

A páter hírhedségét mutatja, hogy elfogásának híre eljutott a budai pincék mélyéig,²¹ bár – ahogy látni fogjuk – a róla szóló történetek sokat módosultak, midőn szájról szájra terjedtek. Széchenyi Viktor gróf naplójában is kósza hírekre hivatkozva jegyezte le a következőket: „Egy rendőrkeülönítményt nyilasok lefegyvereztek, s főhadnagyukat jeges kádba dugták, rendőröket elverték. Egyiknek sikerült megszökni és segítséget hozni. Ezek lefűlették a nyilasokat, s parancsnokságukhoz kísérték. Vajna nyilas főparancsnok 3-at rögtön főlakasztatott, köztük egy magáról megfélekezett katolikus papot.”²²

A szóbeszéddel ellentétben Kunt nem akasztották fel. Az I. hadtest tábori bírósága elé került, ahol dr. Kovács Zoltán hadbíró százados halálra ítélte.²³ A várban a Mikó Zoltán-féle *ellenállási mozgalom*²⁴ letartóztatott tagjainak cellájába – más forrás szerint a szomszédosba²⁵ – zárták. A páternek azonban akadt pártfogója. Állítólag dr. Vajna Ernő, Budapest védelmének pártmegbízottja a halálos ítéletet 15 év – részben frontvonalban letöltendő – büntetésre változtatta.²⁶ A történet más változata szerint – amint azt a *Szabadság* írta Kovács százados elmondására alapozva – „a pátert tizenhét rendbeli gyilkosság elkövetése miatt halálra ítélte, de az ítéletet cimborája, a távollévő nemzetvezető engedélye nélkül nem merték végrehajtani.” Kun András így a börtönben vészelhette át az ostrom hátralévő részét.²⁷

A Budapest eleste után történetekről meglehetősen eltérőek az eddigi közlések. Egyes források szerint nem ismerve a pátert, a szovjet katonák szabadon engedték,²⁸ majd egy román katonai alakulathoz csatlakozott, ahonnan álnéven Olaszországba akart szökni.²⁹ Saját elmondása alapján elfogásáig a következőképpen zajlottak az események: „1945. január 12-ig Budapesten tartózkodtam, attól kezdve pedig Csehszágban és Szlovákiában, majd Romániában [...]. Mibelyt Aradra megérkeztem, nyomban jelentkeztem a Minoritáknál s bejelentettem, hogy a Renddel továbbra is szoros együttesben akarok élni. 1945. aug. 3-án a batárátlépéskor fogságba estem, s ezzel megszűnt a lehetősége annak, hogy Elöljáróimat holléte mről értesítsem.”³⁰

Terve tehát nem sikerült; a politikai rendőrség országos köröztvénye alapján Makón³¹ felismerték,³² és 1945. augusztus 31-én letartóztatták. Ezt követően Csanád

²¹ Ungváry, 2013: 235.

²² Cs. Lengyel, 1991: 193.

²³ Major, 1988: 109.; Elítéléséről a *Népszava* is beszámolt: „Január 27-én többszörös gyilkossággal, rablással, hatósági közeg elleni erőszakkal vádoltan került az Alagút egyik kavernájának hadbírósa elé”. *Népszava*, 1945. április 18. 3.

²⁴ A témáról lásd: Bondor, 1995.; Göncz, 1996: 1–21.

²⁵ Szekeres, 1997: 137.

²⁶ Balogh, 2015: 304.

²⁷ *Szabadság*, 1947. október 31. 2.

²⁸ Ungváry, 2005: 301.; Mások szerint a nyilasok január 20-a és február 10-e között tartották fogva. Kovács, 2009: 136. A börtönből való márciusi szökésére lásd Major, 1988: 109.

²⁹ Major, 1988: 109.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

³¹ Más forrás szerint a déli határ egy ellenőrzőpontján bukott le. Scheiber, 1997: 34.

³² Ungváry Krisztián közlése szerint egy volt pártszolgálatos buktatta le. Ungváry, 2005: 301.

vármegye rendőrfőkapitányának utasítására Budapestre szállították, ahol a politikai rendőrség délután három órakor megkezdte a kihallgatását.³³ Az ostrom után történekről a *Népszava* is beszámolt: „1945 február 12-én esett orosz fogságba, a fogságból megszökött és Brünne³⁴ került. Augusztus 2-án indult útnak Magyarország felé, Battonyánál fogta el a határrendőrség és küldték fel Budapestre, hogy embertelen cselekedeteiért feleljen.”³⁵ Kihallgatása során – a *Délmagyarország* hangsúlyozta, hogy minden kényszer nélkül – 390 ember meggyilkolását vallotta be, ami alapján dr. Ferenczi Tibor főügyész, ügyességi alelnök soron kívül elkészítette a vádiratot.³⁶

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni, és – Vincze Gábor történetét idézve – áttekinteni a népbíróági tárgyalásokat előkészítő folyamatot, amit megismerve érthetővé válik a korabeli sajtóforrások kritikai kezelésének szükségessége. „Az első lépés leggyakrabban a följelentés volt. [...] A följelentést a tanúkihallgatások sorozata követte, majd a politikai rendőrség »vademelés vagy nem emelés végett« átadta az ügy iratsomóját a népbírói ügynek. Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a politikai rendőrség tagjainak jelentős hányada a korábbi zsidóüldözések áldozata volt (munkaszolgálatosként vagy deportáltaként), ők pedig mindent megtettek annak érdekében, hogy az általuk »fasisztának«, vagy csak egyszerűen »reakciónak« tartott személyeket népbírói elé állítsák. Az eszközökben azonban nem válogattak: a levéltári iratokból, visszaemlékezésekből tudható, hogy a gyanúsítottak jó részéből a rendőrségen a »beismerő vallomást« veréssel, kínvallatással, fenyegetéssel vagy megfélemlítéssel csikarták ki. A népbírói perek egyik jellemzője pedig az, hogy mind a tényállás, mind a bűnösség, csaknem kizárólag a vádlottak »beismerő vallomása« alapján került megállapításra, amit a népbírói legfőbbör minden ellenőrzés nélkül elfogadott.”³⁷

Feltételezhetően így történt ez Kun András esetében is. Sokszor idézett nyomozati vallomásáról – amely alapján az ellene szóló vádirat is készült – így nyilatkozott tárgyalása során: „A mai főtárgyaláson megtett vallomásomat tartom fenn, a nyomozati vallomásom nem felel meg a valóságnak, mert ott veréssel kényszerítették az általuk szerkesztett jegyzőkönyv aláírására.”³⁸ Az általa fenntartott vallomást 2015-ben Balogh Gábor történész publikálta ugyan,³⁹ de a történetírás azóta is tényként hivatkozik a vádiratban foglaltakra, sokszor azt is hangsúlyozva, hogy gyilkosságait ő maga is beismerte.⁴⁰

³³ ÁBTL 3.1.9. V-119575; *Délmagyarország*, 1945. szeptember 2. 2.; *Világ*, 1945. szeptember 1. 2.

³⁴ Ma Brno, Csehország

³⁵ *Népszava*, 1945. szeptember 1. 3. Abban tehát megegyeznek a források, hogy a déli határnál tartóztatták le Kun Andrást. A *Népszava* cikkéből nem derül ki, hogyan került a páter Brünne és utána Battonyára.

³⁶ *Népszava*, 1945. szeptember 12. 4. Megjegyzendő, hogy a sajtóértésülések nem voltak egybehangzóak. A *Világ* ugyanezen a napon megjelent cikkében arról adott tájékoztatást, hogy Kun András „250 gyilkosságnál vett részt”. *Világ*, 1945. szeptember 12. 3.

³⁷ Vincze, 2014: 237-238.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-119575

³⁹ Balogh, 2015: 451-455.

⁴⁰ Kun András mindvégig tagadta az ellene felhozott – bántalmazásnál súlyosabb – vádak. Ennek ellenére máig tartja magát az a korabeli sajtóban elterjedt interpretáció, miszerint mindent bevallott. Az utókor eme narratívája hathatott a Kun páterrel összezárt Dancza Lajosra is, aki 1967-ben írt önéletrajzában azt

Az előkészületben lévő bírósági tárgyalásról a sajtón keresztül a katolikus egyház is értesült. 1945. szeptember 3-án a csanádi püspöki hivatal a következő nyilatkozatot közölte: „*P. Kun András szerzetespapot a hírlapi közlések szerint Makón letartóztatták. Azzal vádolják, hogy nyilas gyilkosságokban vett részt. Ha ez igaz, ami papnál elég szokatlan, mert ez esetben joggal, pl. önvédelemből elkövetett emberölés is minden papi funkciótól való tilalmat, ú. n. irregularitást von maga után, akkor ez Kun András rendellenes, szélsőségekre hajló természetével magyarázható, mely egyházi feletteseivel őt a múltban ismételt összeütközésbe hozta.*⁴¹ *Amidőn az elmúlt évben Budapesten a nyilasokhoz csatlakozott, a hercegprímás őt azonnal felfüggesztette.*”⁴²

Miután – vélhetően – kényszervallatás hatására Kun András az Andrassy út 60-ban aláírta vallomását, szeptember 7-én az igazságügy-miniszter – Népügyészség által közvetített – utasítására átszállították a Markó utcai Népbíróságra, dacára annak, hogy a nyomozást a politikai rendőrség még nem fejezte be. Szeptember 10-én dr. Ferenczi Tibor népügyész elé vezették, aki előtt – állítása szerint – további kényszertől való félelmében megerősítette nyomozati vallomását, mondván „*nem akarom, hogy félboltra, vagy nyomorékká verjenek, mert ha meg kell halnom, egészséges testtel akarok meghalni*”.⁴³

A vádiratot, melyet a fent említett nyomozati vallomása alapján készítettek el, szeptember 12-én délután kapta meg, amit azzal a megjegyzéssel írt alá, hogy az abban foglaltakat nem követte el. Szeptember 13–14-én megfogalmazott írásbeli védekezése szerint több ízben kérte elővezetését, hogy ügyvédjét és tanút megnevezhesse, azonban kérése nem talált meghallgatásra. Arra nézve, hogy pap-e vagy nem, kiteszítatott-e az egyház kötelékéből vagy nem, jogtalanul viselt-e reverendát, papi címet vagy jogosan, rendfőnökét, Ladányi Lászlót nevezte meg azt a tanúként beidézendő személyt, aki megválaszolni hivatott ezeket a kérdéseket.⁴⁴

Vádirat Kun András ellen

1945. szeptember 10-én Ferenczi Tibor népügyész kiadta a Kun András elleni vádiratot és 1945. Nü. 9531/1. számon átküldte a Budapesti Népbíróság elnökének a nyomozás irataival együtt. A vádirat a következőket tartalmazta.

„1945. évi szept. 7. napja óta előzetes letartóztatásban lévő páter Kun András, született 1911. november 8. Nyírbátor, budapesti, Városmajor utca 33. szám alatti lakos terbellet az

jegyezte le, hogy Kun saját elbeszélése szerint több embert „kinyíratott”. Lásd Kis József jelen kötetben publikált tanulmányát.

⁴¹ Az említett ismételt összetűzésekről lásd: Kurucz, 2020.

⁴² *Délmagyarország*, 1945. szeptember 4. 3. Kun András és a Magyar Katolikus Egyház kapcsolatáról bővebben lásd: Kurucz, 2020.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-119575

Nbr. 11. §. 5. pontjába ütköző háborús bűntett elkövetésével vádoló azért, mert a terbelt a rosszemlékű nyilas korszak legborzasztóbb, legvéreskezőbb egyéne volt.

1944. évi december hó 15-én a Városmajor utca 32. szám alatti nyilasház mosókonyhájában, ahol 25 ember volt véresre verve, bejött a terbelt és társai. Ezeket a szerencsétlen embereket a terbelt és társai meztelenre vetkőztették, a nőket is, annak dacára, hogy a sok veréstől már véresek voltak, újból ütlegelni kezdték őket egyenként és csoportosan. Éjjel 2 órakor, amikor már mindannyiukból ömlött a vér, megparancsolták, hogy mosakodjanak meg, mert elviszik őket a gettóba. Kettesével felküldték őket az előcsarnokba, összeszűrték őket és útnak indították. A csoport 52 emberből állott, amikor a Duna partra értek, ezt a csoportot kivégezték, és egy ember menekült meg az egész csoportból az, aki szem és fültanúja volt, hogy a veréseket és az 51 ártatlan ember kivégzésére a parancsot a terbelt adta.

1944. decemberben több felfegyverzett nyilas megjelent dr. Morelli József lakásán, többi között a terbelt is, a nevezettet körülfogták és a lakásban, amit csak lehetett, mindent összepakoltak és dr. Morelli József fiát, feleségét és egy háztartási alkalmazottat elvittek. A másik csoport, melynek tagja a terbelt, Megadja Ferenc és másik két fegyveres nyilas volt, dr. Morelli Józsefet autón a lakására vitték és miután mindenéből kifosztották, agyba-főbe verték, autóra tették és bevitték a Városmajor u. 37. szám alatti nyilasházba. Itt 15 napig tartották a nevezettet és szem- és fültanúja volt annak, hogy a terbelt volt a legkegyetlenebb a kegyetlenek között.

1945. január 12-én délelőtt 11 órakor kb. 20-30 fős felfegyverzett nyilas a Krisztina körút 81. sz. házba behatoltak és »partizánokat« és a század civilben bujkáló parancsnokát, Ákossy Lajos zászlóst keresték. Nevezettet először gumibottal összeverték és meg sem hallgatva védekezését, a ház lakóinak szeme láttára, kiket az udvarra vezényeltek, a terbelt 5 revolverlövessel agyonlőtte. Ugyanekkor agyonlőtték a szolgálatvezető Juhász Rezső szakaszvezetőt is. A terbelt volt a nyilaskülfölként parancsnoka és nem csak a fenti kivégzéseket rendelte el, hanem az óvóhelyről ugyanekkor felhozatta a gyerekeket és anyákat és a szemük láttára lövette agyon és végeztette ki Ákossy Lajost és Juhász Rezsőt. Ugyanekkor a gyerekeknek almát osztogatott és azt mondogatta, hogy »látjátok a pap bácsi nem csak ölni tud, hanem adni is tud!« Juhász Rezsőre az egyik nyilas pártszolgálatos lőtt rá, aki azonban nem halt meg, mire a terbelt egy másik pártszolgálatosnak kiadta a parancsot, hogy »taposd szét a fejét«, ezen műveletben egy harmadik pártszolgálatos Juhász Rezsőt agyonlőtte.

Terbelt 1945. január elején közelebről meg nem nevezett napon Mindák Rezső orvos alezredest több ízben véresre verte, és halálra ítélte, a halálos ítéletet azonban nem tudta végrehajtani, mert a Számonkérő Szék vezetője közbelépett és Mindák életét megmentette.

Terbelt, aki egyébként a XII. kerületi nyilaspárt megtorlás helyettes vezetője volt, majdnem minden akcióban benne volt, ami a kerületben lejátszódott. Terbelt vezette azt a nagyszabású razziát a Nagyatádi Szabó utca és a Paulay Ede utca környékén, amelynek 700 szerencsétlen zsidó előállítására és kivégzésére volt az eredménye. Ugyancsak a terbelt nevéhez fűződik a Maros utcai kórház betegeinek, ugyancsak a Városmajor utcai kórház betegeinek kivégzése. E két

belyen a terbelt betegeket, aggokat, nőket, csecsemőket és az ápolószemélyzetet kímélet és válogatás nélkül ölte és ölette meg.

Terbeltnek a Városmajor utcai kivégzésekkel kapcsolatban egy olyan szörnyűséges esetét is a vád tárgyává kell tenni, ami magában az egész nyilasrendszerben és sötétemlékű idejében is egyedülálló volt a maga nemében. Egy nyilas pártszolgálatos a Városmajor utcai kórház egyik ápolónőjét meg akarta menteni, amiről a terbelt tudomást szerzett. A pártszolgálatost elfogatta, a pártban maga elé vezettette és a pártszolgálatosok és mások jelenlétében a szerencsétlen ember nemi szervét saját kezűleg szegyezte oda az asztalhoz, és addig verte ezt a szerencsétlen embert, amíg ott a helyszínen agyon nem verte.

Egy másik alkalommal egy csomó elfogott zsidó között fiatal leánykák is voltak, és amikor a terbelt azt kérdezte, hogy van e köztetek szűzleány, a két szerencsétlen lányka, azt híván, hogy emberrel van dolguk, és ha jelentkeznek és megmondják, hogy ők még ártatlanok, megmentik az életüket. Jelentkeztek, aminek az lett az eredménye, hogy a terbelt odarendelt maga mellé 3 pártszolgálatost, egyikkel a szerencsétlen leányok fejét, másikkal két lábát fogatta le, széjjel fesztűtette és mindenkinek a szeme láttára a nála lévő vértől csepegő gumibottal deflorálta a szerencsétlen leánykákat.

Végeredményben a terbelt lelkén szárad több száz ártatlan ember élete és vére, akiket a terbelt részben saját kezűleg végzett ki, részben a vezetése alatt álló bandával együttesen végzett ki, de az kétségtelen tény, hogy aki a terbelt keze közé került, az egyben az életével is leszámolt, ugyanis a terbelt keze közül senki sem jutott ki élve.

A vád tekintetében a tárgyalásra az Nbr. 20.§. és a Bp. 16.§. 1. bekezdése értelmében a budapesti népbíróság bír hatáskörrel és illetékességgel. Indítványozom a terbelt előzetes letartóztatásának fenntartását.

A megidézendők jegyzékét a vádiratom végén közlöm.

Indoklás:

Terbelt a vádbeli cselekmények elkövetését elismerte. Beismerte azt, hogy 500 ember életének vére tapad a kezéhez. Beismerte azt, hogy vezetője és irányítója volt annak a terrorszervezetnek, melynek célja embertömegek kiirtása volt. Terbelt, aki vérgőzös agyával már nem elégedett meg a zsidók kiirtásával, hanem elvakultságában odáig ment, hogy mindenkit, aki a közelébe került, és aki vele összeköttetésbe került, kiirtani igyekezett. Így akadt össze egy rendőrcsoporttal, és az ezekkel szemben elkövetett atrocitások eredményeként még a nyilasok is megsokallták a terbelt tevékenységét, és a terbeltet kötél általi halálra ítélték. Szálasi Ferenc azonban terbeltnek megkegyelmezett.

Nem nézte el a vádhatóság, hogy a terbelt nemcsak embereket, ártatlan embereket gyilkolt vadul, kegyetlen, mindenre és mindenkire való tekintet nélkül, hanem az áldozatokat és másokat, akit ért és ahol csak tehetett, kirabolta. Nem került el a vádhatóság figyelmét az a körülmény, hogy a terbelt volt a nemzetvezető Szálasi Ferenc által kinevezett ideológiai vezetője a nyilas kato-

naság, csendőrség és fegyveres pártszolgálatnak, valamint, hogy a terhelt volt az, aki pap léte a rádióban állandó uszító beszédeket tartott, de megállapította a vádhatóság azt is, hogy a terhelt már ebben az időben az egyház kötelékéből ki volt taszítva, és ebben az időben illetéktelenül és jogtalanul viselte a reverendát és használta a papi címet. Nem emel a vádhatóság sem az elkövetett rablások, sem az egyéb, a terhelt által elhelyített a per tárgyává nem tett, bűncselekmények tömege miatt, mert a vád tárgyává tett cselekmények mellett a terhelt egyéb tevékenysége eltörpül és számba sem vehető.

Az előzetes letartóztatás további fenntartását azért indítványozom, mert elrendelésének okai tovább is fennállanak.

Megidézendők jegyzéke:

1. Terhelt népiügyszég fogházából

Tanúk:

- 1. Kornitzer Simon Bp. Bajcsy Zsilinszky 19/e*
- 2. Dr. Morelli József Bp. Dalmady Győz utca 9. II. 12.*
- 3. Bernhard József Bp. Fürst Sándor utca 18.*
- 4. Fehérhegyi Katalin pestvidéki törvényszék fogháza*
- 5. Brunner Oszkárné Bp. Visegrádi utca 38/b*
- 6. Endler Mária Bp. Paulay Ede utca 55.*
- 7. Müller Károly Bp. Somogyi Béla út 5.*
- 8. Dunkel Károly Bp. Visegrádi utca 92.*
- 9. Dr. Zelt Ágoston Bp. Horthy Miklós út 30.”⁴⁵*

Kun András észrevételei a vádiratra

Kun András 1945. szeptember 15-én a következő, kézzel írott iratban reagált a vádiratban foglaltakra. Aláírása után, mint „*minorita rendi szerzetes, áldozópap*” jelölte meg magát.

„Tekintetes Néptörvényszék!

Alulírott P. Kun Imre András minorita rendi szerzetes, áldozópap az 1945. szeptember 12-én délutáni órákban kézhez kapott vádiratra a következő pontokban vagyok bátor mély tisztelettel válaszolni:

I. 1945. szeptember 7-én hozták át a Markó utcai Népbíróságra az Andrássy út 60. szám alól, hol kényszervallatás alatt elismertem és aláírtam mindazt, amik a vádpontokban ellenem felsoroltnak, amiket azonban én el nem követtem.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-119575

II. 1945. szeptember 10-én Dr. Ferenci Tibor népbügyész úr elé vezettek, ahol jegyzőkönyvet vettek fel, melyet, ha nem is tetteles kényszerhatás alatt, de a népbügyész úr durva és fenyegető hangjára aláírtam, bár visszavonási szándékomnak határozott kifejezést adtam. S arra a népbügyész úr azt mondta: itt már nem veri meg senki, sem az Andrássy útra vissza nem kerül, így válaszoltam: »Ha az ügyész úr szavát adja, hogy oda vissza nem kerülök, máris mindent visszavonok, mert nem akarom, hogy félholtra vagy nyomorékká verjenek«, mert ha meg kell halnom, egészséges testtel akarok meghalni. Erre az ügyész úr így válaszolt: »Attól a pár pofontól és gumbottól fél, amit ott kapott? Magának a nyelvét kellene kiszakítani és testét darabokra szedni, maga a legvérengzőbb fenevadnál is alábbvaló« és e szó magát egyáltalában nem fejezi ki. Erre én habozás nélkül aláírtam a felvett jegyzőkönyvet.

III. 1945. szeptember 12-én a törvényszéki épületbe vezettek elő, hol felolvasás nélkül kézhez kaptam a vádiratot 2581/1945. szám alatt. Felolvasásra nem is volt szükség, hiszen már ismerem, mit vertek rám az Andrássy úton. Itt ismét visszavontam mindazt, amit az Andrássy úton és a népbügyészén aláírtam, megjegyezve, hogy én azokat el nem követtem. A törvényszéken feltett kérdésre: »bajtok-e ügyvédet és kik lesznek a tanúim?« azt válaszoltam: az ügyvéd megválasztását magamnak tartom fenn, de momentán nem tudom még, hogy kit válasszak, legkésőbb ma este vagy holnap délelőtt, tehát 13-án be fogom jelenteni ügyvédemet és tanúimat, kik közül hármat bekonferáltam, többinek nevére nem emlékeztem; ezért kértem halasztást.

V. Másnap, tehát f. hó 13-án egész nap legalább 6 ízben kértem elővezettetésemet a törvényszékre, hogy bejelenthessem ügyvédem és tanúim nevét, sőt erre vonatkozólag külön kérelmet is töltöttem ki, de kérésem meghallgatás nélkül maradt. [Beszúrás a lap alján:] Erre a tanúim a cellatársak. Ma pedig már, mikor jelen kérvényemet írom, szeptember 14-ike délután 3 és 1/2 4 között van az idő; ugyanakkor a tárgyalás f. hó 19-ére van kitűzve.

VI. Ami a folyó hó 19-ére kitűzött tárgyalást illeti, a következőekben adok kifejezést óhajomnak és szerény kérésemnek:

a.) Arra nézve, hogy pap vagyok-e vagy nem, kitesztáltam-e az Egyház kötelekéből vagy nem, jogtalanul viseltem-e a reverendát, a papi címet vagy jogosan /lásd: Vádirat 9531/1945 Nü-gi és 2581/1945 Népbírósi szám, 4. oldalszám/ Rendfőnököm, Ladányi László bivatott felelni, kit a tárgyalásra szintén megidézteni kívánok (lakik: Eger, minorita Rendház).

b.) 3 ügyvédet jelölök meg. Név szerint: Uzetti Béla,⁴⁶ Halász Lajos és Sándor László, kik közül Uzetti Bélát hangsúlyozom ki legerősebben.

Tanúim: valamennyien a XII. ker. Párthelyiségből, ahol működtem, a következők:

Gyűjtő: Vida Mihály
Tokai Péter
Szabó Jenő

⁴⁶ Uzetti helyesen Usetty.

Csaba Sándor
Dobroczi Lajos
Czigány Ferenc
Rittner Ferenc
Markó: Hortobágyi Sándor
Rédly József
Mónusz József
Pestvidéki: Fehérbegyi Katalin
Kazánszky Ernő
Megadja László
Mosonyi: Berendy József

a sok közül, akik még nincsenek meg s mindenezek személyesen bizonyítják, hogy sem gyilkosságot, sem kegyetlenkedéseket, sem becsstelen cselekedeteket el nem követtem.

c.) Megidézném kíváncsi vagyok továbbá a Vádirat második oldalán a Krisztina kert. 81.

s. alatt 1945. jan. 12-én délelőtt 11 órakor lejátszódott gyilkosság bizonyítására nevezett ház összes lakóit, akik majd bizonyítják, hogy a Vádiratban említett személyeket nem én öltem meg.

d.) A Vádirat első pontja nem felel meg a valóságnak, mert nemcsak hogy egyet sem öltem meg az említett 51 személy közül, de ezeknek megkínzásában, levetkőztetésében és megköltözésében sem volt semmi szerepem. Ezt az egész XII. ker. bizonyítani fogja.

e.) A Vádirat 2. oldalán a Dr. Mo. ügyben és az általa látott többi ügyekben nemcsak, hogy nem én voltam a »legkegyetlenebb a kegyetlenek között«, de tanúim a párttagok, hogy soha semmi kegyetlenséget nem követtem el.

f.) A Vádirat 2. oldalán Mi. Rezsőt csak egy ízben a lakásán vertük meg hárman vagy négyen, de sem én, sem más öt halálra nem ítélte. Tanúk a párttagok és Mi. Rezső.

g.) A vádirat 2. oldalán az utolsó pontra ezt válaszolom: A XII. kerületi pártban semmiféle vezető szerepet nem játszottam, sem megtorlásvezető (nem voltam) helyettes nem voltam. Tanúim a XII. ker. Pártvezető, Vidra Mihály és a többiek. – A Nagyatádi Szabó utca és Paulay Ede utca sarkán lévő ház kiürítésében én magam is részt vettem, hol azonban nem lehetett több mint 2–300 zsidó. Ezeknek azonban levetkőztetésében, megöletésében vagy megölésében semmi szerepem nem volt. Őket bevittük az Andrássy út 47. szám alá, további sorsukról nem tudok, mert elhagytam a helyiséget és szobámba vonultam vissza.

A Maros utcai kórház kiürítésében részt vettem, de egy ember élete sem tapad lelkembe, mert először is fegyveremet nemcsak itt, de másutt sem használtam. Azonkívül pedig időközben a Maros utca 25. vagy 23. szám alatt lakó özv. S. Gusztávné ismerős familiához mentem át, hol hosszabb ideig tartózkodtam. Erre vonatkozólag nevezett családot is kíváncsi vagyok megidézni.

Ugyan e pont alatt említett Városmajor utcai kórház betegeinek kivégzésében semmi szerepem nem volt, mert nem voltam jelen sem. Tanúim a XII. ker. Párttagok.

b.) A Vádirat 3. oldalán citált pártszolgálatos nemiszervének asztalra szegezése egyáltalán nem fűződik nevemhez, úgyannyira, hogy ilyen esetről még csak tudomásom sincsen. Ilyen pártszolgálatosról nem is tudok. Tanúim a XII. ker. Pártszolgálatosok és a vezetőik.

i.) A vádirat 4. oldalán az »Indokolás« cím alatt a következő megjegyzéseket teszem: Nem 500 embert, de egyet sem öltem meg, sem meg nem öltem. A beismerés kényszerhatás alatt történt. Nem voltam irányítója, sem vezetője semmiféle terrorszervezetnek. Tanúim a XII. ker. Párt vezetőisége és a pártszolgálatosok.

Nem raboltam ki senkit, hanem amit elvettem mindenki jelenlétében vettem el a többiekkel együtt, s minden elvett tárgyat hiánytalanul átadtam a kerületi pénztárosnak, Hortobágyi Sándornak, mit ő és a pártszolgálatosok bizonyítanak.

Ideológiai vezetője voltam nevezett katonai alakulatoknak, kiknek tartottam 4–5 beszédet, de nem Szálasi Ferencről kaptam erre meghatalmazást és kinevezést, hanem Vájna Gábor volt belügyminisztertől.

A reverendát pedig jogosan viseltem; pap voltam, vagyok és maradok mindörökké. Világi egyházmegyei batóság felettem nem disponálhat, mert én szerzetes vagyok; rendi előjáróim pedig hozám semminemű intő vagy figyelmeztető írást el nem juttattak. 1945. január 12-ig Budapesten tartózkodtam, attól kezdve pedig Csehszlovákiában és Szlovákiában, majd Romániában, tehát lehetetlen volt Rendemmel az érintkezést fenntartani. Mibelyt Aradra megérkeztem, nyomban jelentkeztem a Minoritáknál s bejelentettem, hogy a Renddel továbbra is szoros együttesben akarok élni. 1945. aug. 3-án a batárátlépéskor fogságba estem s ezzel megszűnt a lehetősége annak hogy Előjáróimat hollétemről értesítsem.

VII. Minthogy tehát a Vádirat kézhöz vétele és a tárgyalás kitűzése közötti idő /8 nap/ oly rövidnek bizonyult, így kapcsolatot sem rendi előjáróimmal, sem ügyvédemmel felvenni nem tudtam, sem tanúim neveit akadályok miatt, bejelentem, mély tisztelettel kérem ezért a tárgyalás elhalasztását.

Így legalább szüleimmel és két testvéremmel is, kik közül az egyik szintén ugyanazon Minorita Rendnek tagja, felszentelt pap, mint én, felvehetem a kapcsolatot, kiket már január óta nem láttam.”⁴⁷

Tárgyalás a népbíróságon

Kun András tárgyalására 1945. szeptember 19-én, szerdán került sor.⁴⁸ Ügyét a dr. Jankó Péter vezette tanács tárgyalta 9 órai kezdettel.⁴⁹ Dr. Matiszfalvi István volt a népügyész,⁵⁰ és első ízben⁵¹ Ortutay Gyula – az ismert néprajzkutató, a Magyar

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁴⁸ Scheiber, 1997: 33. Major Ákos könyvében hibásan 1945. szeptember 30. szerepel. Major, 1988: 109.

⁴⁹ Népszava, 1945. szeptember 20. 1.

⁵⁰ 1946 januárjában Matiszfalvi István is vádlottá vált: letartóztatta őt a politikai rendőrség, mert állítólag – a sajtó nem részletezte az ügyet – fogvatartottak és internáltak vesztegették meg. Népszava, 1946. január 22.

Rádió és a Magyar Központi Híradó 1945. január 18-án kinevezett elnöke, későbbi kultuszminiszter – a közvádló.⁵² Ortutay a periratokat tanulmányozva megállapította, hogy az „*első nagy háborús bűnper*” vádlottja a „legaljasabb gazemberek közül való”. Ugyanakkor kíváncsi várakozással tekintett a tárgyalás elé, ugyanis – mint naplójából kiderül – korábban, amikor Nyírbátorban járt, vitába elegyedett egy „*forradalmár bajlamú minorita szerzetes fiatalember[rel]*”. Sajnos azt már nem jegyezte le, hogy valóban a vádlottról volt-e szó, de ismerve – ahogyan Nyírbátorban szólították – „Imre testvér” természetét, akár ő is lehetett.⁵³

A hatalmas érdeklődést kiváltó tárgyalásra csak a legszigorúbb igazoltatás után juthattak be azok, akiknek egyáltalán sikerült jegyet vásárolni az eseményre. A folyosón – jeggyel nem rendelkező – több száz főnyi közönség várta az ítéletet.⁵⁴ Amikor Kun Andrást bevezették, a tömeg hangosan tüntetett ellene. A rendőrök és fogházőrök kordont vontak köré, hogy megóvják az esetleges lincseléstől.⁵⁵ „*Kun páter [...] népbíróági tárgyalásán a terem olyan szűknek bizonyult – emlékezett vissza Thury Zsuzsa író –, hogy a zsúfolt padsorok tetején is emberek álltak, valamint a falak mentén, szoros gyűrűben, a kint tülekedők előtt nagy erőfeszítéssel sikerült bejárni a terem ajtaját.*”⁵⁶

A tanácsvezető bíró a bűnvádi perrendtartás szerint lefolytatott főtárgyalást az ügy rövid megjelölésével megnyitotta, és a hallgatóságot megfelelően figyelmeztette. Majd a vádlotthoz fordult és személyi viszonyai felől kérdezte ki. Megállapította, hogy a tanúként megnevezettek közül Endler Mária, Dunkel Károly, dr. Zetl Ágoston, Hortobágyi Sándor, Slazánszky és Monos József nem jelentek meg, a vétívük még nem érkezett vissza. Miután megtörtént felhívásuk és figyelmeztetésük, a megjelent tanúk elhagyták a tárgyalótermet.⁵⁷

A vádlott kihallgatása

Kun András kopott szürke pulóverben, fekete nadrágban, felemelt fejjel állt meg bírái előtt.⁵⁸ „*Meg kell mondanom – emlékezett vissza Thury Zsuzsa –, hogy a szörnyeteg szép férfi volt. Dús sötét haj, szabályos arcán mindvégig a kifejezés, hogy a szent ember, a vértanú fölött barbár horda ítélkezik, s az odafönt lakozó isten majd bosszút áll érte. Az ott zsúfolódó*

Bizonyára nem alaptalanul, mert 1946. március 31-én megjelent az *Igazságügyi Közlönyben*, miszerint az igazságügy-miniszter azonnali hatállyal felmentette állásából. *Igazságügyi Közlöny*, 1946. március 31. 122.

⁵¹ *Délmagyarország*, 1945. szeptember 21. 1.

⁵² Scheiber, 1997: 30.

⁵³ Ortutay, 2009: 367–368.

⁵⁴ *Világ*, 1945. szeptember 20. 1.

⁵⁵ *Szabad Nép*, 1945. szeptember 20. 2.

⁵⁶ Thury, 1987: 375–378.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁵⁸ *Világosság*, 1945. szeptember 20. 1.

tömegben mindenkinek volt hozzátartozója, aki áldozatul esett Kun páter kegyetlenségének, vagy ő maga volt szenvedő fél, s csodával határos módon szabadult.”⁵⁹

A hallgatóság érintettsége miatt meglehetősen kiélezett hangulatban került sor a vádlott kihallgatására. A tárgyalásról felvett jegyzőkönyvben a vádlott által elmondottak egyfajta monológként kerültek rögzítésre, noha a gyakorlatban dialógus zajlott le dr. Jankó Péter tanácsvezető bíró és Kun András, valamint a tanúk között. A tárgyalásról a sajtó is részletesen beszámolt, más–más elemét kiemelve a „drámának”. Az alábbiakban a jegyzőkönyv és a tudósítások összevetésével az elhangzottak felelevenítésének kísérlete olvasható.

Elnök: „Büntetve volt?”⁶⁰

Kun András: „Igen. Tavaly decemberben a várban kötél általi halálra ítélték, amelyet 15 évi fegyházra változtattak.”⁶¹

Elnök: „Miért kapta ezt a büntetést?”⁶²

Kun András: „Azért, mert egy orvos kidobott egy beteget és ezt az orvost én tetteleg bántalmaztam, később pedig 15–20 katonaszökevényt állítottak elő a városmajori pártházba, akiket szintén tettelesen bántalmaztam.”⁶³

Elnök: „Szóval még a nyilasok is megsokallták a maga kegyetlenségeit.”⁶⁴

Ezt követően a tanácsvezető bíró felolvasta a vádiratnak a terhelt nevére, fogva tartására és a vád tárgyává tett bűncselekményekre vonatkozó részeit.

Elnök: „Bűnösnek érzi magát?”⁶⁵

Kun András: „A vádat megértettem, beismerem, hogy emberek előállításában, azok megverésében, értéktárgyaik elkobzásában részt vettem, a háború folytatása érdekében beszédeket tartottam, azonban emberek meggyilkolásában, illetőleg velük szemben üszött perverz aktusokban nem vettem részt, így ezekben nem érzem bűnösnek magamat.”⁶⁶

Elnök: „Hogyan és miként került kapcsolatba a nyilasokkal?”⁶⁷

Kun András: „1944. év március–áprilisában iratkoztam be a nyilaskeresztes pártba, valószínűleg a német megszállás után. Ugyanezen év október haváig a pártban talán két gyűlésen vettem részt, de egyéb tevékenységet nem fejtettem ki. Szálasi uralomra jutása előtt kb. két héttel dr. Kőfaragó [Gyelnik Vilmos], az országépítés vezetője meghívott a Pasaréti út 10. szám alatti

⁵⁹ Thury, 1987: 376.

⁶⁰ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁶¹ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁶² Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁶³ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁶⁴ Kossuth Népe, 1945. hónap, nap? 3.

⁶⁵ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁶⁷ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

bélyiségbe és felszólított, hogy legyek segítségükre a hatalom átvételében. Én kérésének eleget is tettem, főleg adminisztratív dolgunk volt, míg a hatalom átvételének napján, október 15-én a reverendám fölé csatolt pisztollyal részt vettem az autók leállításában. E naptól kezdve a párt életében, illetve a mozgalomban erősebben részt vettem.”⁶⁸

Elnök: „Milyen hatáskört kapott?”⁶⁹

Kun András: „Feljártam a propaganda minisztériumba is, ott is felajánlva szolgálataimat, ahol azonban nem vették igénybe munkámat és nem bíztak meg egyetlen feladattal sem. November hó közepén Vajna megbízott, hogy ideológiai előadásokat tartsak a rendőrségnek, továbbá a különböző laktanyákban a katonaságnak.”⁷⁰

Elnök: „Hát ez meg mi volt?”⁷¹

Kun András: „Megbízatásom az ország egész területére szólt, de én csak Budapesten tartottam előadásokat, úgy a rendőrségnek, mint a katonaságnak. Beszédeimnek tartalma rendszerint a háborúban való kitartásra, a hazá védelmére, illetve az oroszok elleni harcra szóló felhívás volt.”⁷²

Elnök: „A faji politikáról nem beszélt?”⁷³

Kun András: „Nem, csak magyar vonatkozásban.”⁷⁴

Elnök: „Ön lázító beszédeket tartott a zsidók ellen is.”⁷⁵

Kun András: „Az akkori propagandának megfelelően zsidóellenes beszédeket is tartottam.”⁷⁶

Kun András az elnök kérdésére: „1944. november elejétől a Városmajor utca 37. sz. alatti pártbélihelyiségbe jártam le, és magam a pártbélihelyiség közelében, a Városmajor utca 33. sz. alatti laktam szüleimnél. A pártban kinevezett állásom vagy pozícióm nem volt, eleinte inkább csak nézelődni és figyelni jártam a pártszervezők között.”⁷⁷

Elnök: „És ekkor mit látott?”⁷⁸

Kun András: „Ilyen alkalmakkor sok esetben láttam embereket bekísérni, majd a bekísérteket verni. Az elfogott emberek zsidó származásúak voltak, baloldali emberekre nem emlékszem.”⁷⁹

Elnök: „Csak figyelte? Aktív részt nem vett benne?”⁸⁰

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁶⁹ Szabadság, 1945. szeptember 20. 1.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁷¹ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

⁷² ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁷³ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

⁷⁴ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

⁷⁵ Néplap, 1945. szeptember 20. 2.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁷⁸ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁸⁰ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

Kun András: „*A pártbelsőiségbe lejárva és ott a sok verést látva rajtam is úrrá lett egy durva szenvedély, eleinte csak egy-két pofont adtam az embereknek, később már erősebben részt vettem a bántalmazásokban és nemcsak kézzel, hanem bottal is ütöttem őket. Lebetséges, hogy a pártbázisban az emberek meztelenre vetkőztetése is megtörtént, de ilyen esetekben nem vettem részt az ütlegetésben. Határozottan tagadom, hogy a Városmajor utcai nyilasház mosókonyhájában a bekísért emberek levetkőztetésére és bántalmazására parancsot adtam. Láttam ugyan a vádiratban említett esethez hasonló véres eseteket, továbbá különböző csoportok útnak indítását – tudomásom szerint az óbudai téglagyárba vagy a gettóba kísérték őket – azonban én sem a kísérésben, sem a bántalmazásukban nem vettem részt és ilyen értelmű utasítást sem adtam senkinek.*”⁸¹

Elnök: „*Mit gondolsz, ki hiszi el magának ezt az ostoba védekezést? És mondja meg azt, mi vitte magát arra, hogy ártatlan embereket bántalmazzon?*”⁸²

Kun András: „*A pártnak volt megtorlás-vezetője, valószínű az adta ki az erre vonatkozó parancsokat.*”⁸³ „*Egy durva szenvedély, amely azokban a napokban úrrá lett felettem.*”⁸⁴

Elnök: „*Nem szólalt meg magában a pap? Hogyan egyeztette össze ezeket a szörnyűségeket papi mivoltával? Ön, a szerzetes, aki krisztusi életet fogadott, így megcsúfolta Krisztust és keresztjét.*”⁸⁵

Kun András: „*De igen. Lelkiismereti fűró dolgozott bennem.*”⁸⁶

Ortutay Gyula: „*Ön valamikor a Szent Ferenc Rendhez tartozott, amely rend tanítása szerint még a farkasokat is meg lehet szelídíteni. Ön ehelyett még inkább uszította a farkasokat. Mit gondolsz, összefér-e Szent Ferenc tanítása a maga cselekedetével.*”⁸⁷

Kun András: „*Nem.*”⁸⁸

Elnök: „*Ön a krisztusi életre tett fogadalmat, tehát az üldözöttek védelmére kellett volna szitnie, s ehelyett rabolt, gyilkolt és úgy viselkedett, mint egy fenevad. Milyen fegyvert viselt ön papi ruhája fölött?*”⁸⁹

Kun András: „*Ha civilben voltam, kézigránát, revolver, géppisztoly és gumibot volt nálam, reverenda fölött azonban »csak« revolvert viseltem. Egyébként a propagandának köszönhetem, hogy eddig jutottam.*”⁹⁰

Kun András az elnök kérdésére: „*1944. év december havában Bokor megtorlás-vezető és Megadja pártvezető hívására kimentem velük együtt dr. Mo. József fiának Ferenc körüli lakására, és ott házkutatást tartottunk. A házkutatás – emlékezetem szerint – egy feljelentésre tör-*

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁸² *Kossuth Népe*, hónap, nap? 1945. 3.

⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁸⁴ *Kossuth Népe*, hónap, nap? 1945. 3.

⁸⁵ *Szabadság*, 1945. szeptember 20. 2.

⁸⁶ *Világ*, 1945. szeptember 20. 1.; Elmondta: összesen 15-20 esetben vett részt emberek bántalmazásában. „*A bíróság előtt – tudósított a Szabad Nép – fejét felszögve cinikus hangon konokul tagadott. Bűnösségét sem ismerte el s csak a kisebb bántalmazásokat és rablásokat volt hajlandó bevallani...*” *Szabad Nép*, 1945. szeptember 20. 2.

⁸⁷ *Néplap*, 1945. szeptember 20. 2.

⁸⁸ *Néplap*, 1945. szeptember 20. 2.

⁸⁹ *Kossuth Népe*, 1945. szeptember 20. 3.

⁹⁰ *Kossuth Népe*, 1945. szeptember 20. 3.

tént és minden további nélkül azonosítottam magam a feljelentővel és a lakásban tartózkodó Mo. családot és az időközben hazatért id. dr. Mo-t bántalmaztuk. Rajtam ebben az időben egy durva szenvedély annyira úrrá lett, hogy nemcsak papot, hanem az embert is megtagadtam magamban. Az ütlegetések után a lakásban tartózkodókat két csoportban elvittük, én az id. dr. Mo-t vittem el, akit először saját lakására kísértem, ahol szintén házkutatást tartva az értékek után, én újra bántalmaztam kézzel dr. Mo-t. A velem jövő kísérek, illetve nyilasok szintén verték, lehetséges, hogy valamilyen eszközzel. A házkutatás után dr. Mo-t a párházba vittük, ahol bántalmazását Bokor és Megadja folytatták. Később, két-három nap múlva a Ferenc körüti lakásról bekísérteket dr. Mo. kivételével elengedték, majd kb. az ötödik napon dr. Mo-t is, akivel azután nem tudom, mi történt a továbbiakban.”⁹¹

Kun András az elnök kérdésére: „1945. év januárjában Pokorny vezetése alatt kiszálltunk a Krisztina kert. 81. sz. alatti házba, mert feljelentés érkezett, hogy ott különböző áru rejtegetése folyik. Én Pokornyival a pincébe mentem, ahová lehallottuk az udvaron maradt Szabó nevű nyilas kiáltását, mire Pokorny felküldött, hogy nézzem meg, mi történt odafent. Felmenve az udvarra Szabót egy embert ütlegetve találtam, akit szökött zászlósnek mondott. Ekkor már az udvarra volt leparancsolva a ház egész lakossága, akiknek a szeme láttára én is ütlegetni kezdtem a Szabó által elfogott embert. Kis idő múlva az egyik nyilas revolverével lőtt, mire egy ember holtan esett össze, majd Szabó az általa szökött zászlósnek minősített embert is agyonlőtte. A két ember agyonlövésére nem adtam utasítást, de nem is igyekeztem megakadályozni, hanem látszólag helyben hagytam.”⁹²

Kun András az elnök kérdésére: „1945. január 18. napján egy jelentés érkezett a párházba, mely szerint Mi. Rezső orvos-alezredes egy sebesült főhadnagyt kintasított a lakásából, és nem adott neki szállást. Negyedmagammal kimentem Mi. lakására, ahol Mi-t megvertük, én magam gumibottal ütöttem egész testét, ahol csak értem, majd előállítottuk. A párházban a vezető által történt leigazolás után szabadon bocsátottuk. Az nem felel meg a valóságnak, hogy a nyilasoknak utasítást adtam volna a kivégzésére.”⁹³

Elnök: „Ön a XII. kerület helyettes megtorlásvezetője volt.”⁹⁴

Kun András: „Nem felel meg a valóságnak, hogy a XII. kerületi nyilas pártszervezetben megtorlásvezető-helyettes voltam. Nem volt semmi vezető szerepem, csak mint papot, főleg propaganda célokra használták fel.”⁹⁵

Elnök: „Szégyellje magát! Ön hivatkozik propagandára, holott önnek kellett volna krisztusi propagandát hirdetni. Nem ön a propaganda áldozata, hanem az ön és a propaganda áldozata az ország.”⁹⁶

⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹⁴ Világosság, 1945. szeptember 20. 1.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹⁶ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

Kun András az elnök kérdésére: „1944. december utolsó napjaiban felsőbb parancsra a kerületi pártszervezetünk az oroszok előnyomulása következtében az Andrássy út 47. sz. alá átköltözött. Az Andrássy útról történt a kiszállásunk a Nagyatádi utca egyik védettségi alatt álló házához, ahová kb. 12-en mentünk ki.”⁹⁷

Kun András az elnök kérdésére: „Én állandóan nyilas karszalagot hordtam, a reverendámon is, továbbá egy revolvért. Ebben az időben a hercegprímás ugyan eltiltott a nyilvános istentiszteletek tartásától és a reverenda viselésétől, de mivel szerzetes vagyok, a hercegprímásnak nem volt joga engem tilalom alá helyezni. Az eltiltás a hercegprímás egyházmegyéjére szólt, ahová beletartozott Budapest is. Némely esetben azonban civil ruhában mentem a kiszállásokra, így a Nagyatádi utcába is. A kiszállásra az utasítást a vezetőtől kaptam, akinek a nevére már nem emlékszem. Kb. 250–300 embert kísértünk innen be a párházba, a bekísérés okát nem tudtam. Az volt egyébként is az általános elgondolás, hogy a zsidó személyeket és vagyont fel kell kutatni. Az embereket bekísértük, a többi velük szemben a pártszolgálatosok intézték el, a kivégzésükben nem vettem részt.”⁹⁸

Kun András az elnök kérdésére: „Feljelentés érkezett a pártba a Paulay Ede utca 6–8. számú ház ellen is, hogy ott zsidókat rejtegetnek. Kimenne házkutatást tartottunk, és három vagy négy embert előállítottunk, akiknek a további sorsáról nem tudok.”⁹⁹

Kun András az elnök kérdésére: „A Városmajor utcai kivégzésről nem tudok, azon részt nem vettem.”¹⁰⁰

Kun András az elnök kérdésére: „1945. év januárjában a kerületi pártszervezet ismét Budára költözött a Németvölgyi útra. Magunkkal vittük a hozzátartozóinkat is, akik számára a Maros utcai kórházat szemeltük ki lakbelyül, és utasítást adtunk a kórház kiürítésére. Kb. 80–100 beteg ember feküdt a kórházban, akiketől az értékeiket elszedték, és bántalmaztuk, majd a nyilas pártszolgálatosok a német SS segítségével kivégezték őket.”¹⁰¹ A bántalmazásban igen, de a kivégzésekben nem vettem részt. 2–3 nap múlva a családaink kezdtek a kórházba beköltözni, és az ott még hátramaradt pár embert és ápolónőket a párt helyiségbe kísértük igazoltatás céljából, a további sorsukról nem tudok. A fiatal karszalagos nyilas állítólagos általam történt megbüntetéséről vagy a kórház kiürítésével kapcsolatos bármilyen szadisztyikus cselekedetről nem tudok, ilyeneken és levetkőztetéseken részt nem vettem. Határozottan tagadom a vádban említett két leánynak általam történt deflorálását is.”¹⁰²

Elnök: „SS emberekkel is dolgoztak együtt?”¹⁰³

Kun András: „Erre az alkalomra kivonultak. Én nem voltam pártszolgálatos.”¹⁰⁴

Elnök: „Ez nem volt pártszolgálatosság, talán áldozópap volt?”¹⁰⁵

⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-119575

⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰³ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

¹⁰⁴ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

Kun András: „*Én csak önkéntes műkedvelő voltam. Nem vettem részt kivégzésekben.*¹⁰⁶ Fent említett kívül még több ízben kiszálltunk vagyon és értékek felkutatására, azokat azonban minden egyes alkalommal a pártpénztárosnak adtuk át.”¹⁰⁷

Kun András az elnök kérdésére: „*A mai főtárgyaláson megtett vallomásomat tartom fenn, a nyomozati vallomásom nem felel meg a valóságnak, mert ott veréssel kényszerítették az általuk szerkesztett jegyzőkönyv aláírására.*”¹⁰⁸

Kun András a népügyész kérdésére: „*A beszédeimet az Összetartás több esetben lebőzta. A nyilas eszmékkel már 1938. évben foglalkoztam, pontokban gyűjtve össze a tennivalókat a nyomorgó magyar társadalom felemelése érdekében. Tisztában vagyok azszal, hogy az elmúlt cselekedeteim nem egyeztetetők össze szerzetesi hivatással.*”¹⁰⁹

A tanúk kihallgatása

A tanúk kihallgatására külön-külön került sor, a tanácsvezető bíró egyenként hívatta be és hallgatta ki őket.

Kornitzer Simon: „*Vádlottat 1944. évi december hó 15-én ismertem meg. A Paulay Ede utca 1. szám alatti házban rejtőztem, de valaki feljelentett és a nyilasok értem jöttek, bekísértek a Városmajor utcai pártházba, ahol egy fürdőszobába löktek be azszal a vigasztalással, hogy szerencsénk, hogy nincsenek itt a papok, mert az esetben már meghaltunk volna. Aznap délután két zsidó nőt kivittek a fürdőszobából egy másik szobába, ahol nekik vért kellett felmosni. Közben ballották, hogy Kun páter agyonlőtt egy nőt és nekik a páter által agyonlőtt nő vérét kellett feltisztítani.*

Ugyanaznap este 9 óra tájban kihallgatás volt, amire először 67 éves édesanyámat vitték el. Később engem is behívtak, amikor már édesanyám teljesen mezítelenre volt vetkőztetve. A kihallgatást Megadja vezette, de már vádlott is ott volt. Megadja kérdezte tőlem, hogy honnan szerzem a keresztény papírokat, közben azonban három nyilas, közöttük vádlott is állandóan verték anyámat, míg az összeesett, ekkor vádlott a gyomrára ugrott. Közben a nyilasok engem is összeverték, majd anyámmal együtt visszadobtak a fürdőszobába.

Éjjel 1 óra felé parancsot kaptunk, hogy vetkőződjünk le, utána pedig a nyilasok sorfala között a mosókonyhába kellett menni és a sorfalat álló nyilasok menet közben verték bennünket. Közvetlen a mosókonyha előterében vádlott is ott állt, szintén verve az előtte elhaladókat. Kb. 20–25 ember ment így le a mosókonyhába, abonnan a vérző embereket ismét egyenként kiszólítva tovább verték nádpálcával és gumibottal, míg a vérző emberek összeestek, akkor ismét másikat vettek elő. Édesanyámra is többször sor került, aki többször el is ájult. A verések irányításában

¹⁰⁵ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

¹⁰⁶ Szabadság, 1945. szeptember 20. 2.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

Megadja volt a legfőbb vezető, utána mindjárt vádlott következett, aki a verésben is példát mutatott. Vádlott volt az, aki rendszerint kihívta a mosókonyhába a szerencsétleneket, verésre. Amikor beleuntak a verésbe, Megadja közölte velünk, hogy meg kell mosakodnunk és aztán a gettóba kísérnek. Kettesével összeszűjták bennünket, engem egy Buttman nevű emberrel, akin mindössze egy alsónadrág és egy ing volt, de ugyanígy a legtöbb emberen vagy semmi, vagy pedig egész minimális ruhaféle volt.

Éjjel 3 órakor Megadja, vádlott jelenlétében útnak indított 52 embert, akiket 25 nyilas kísért. Útközben egy társam figyelmeztetett, hogy alighanem ki akarnak végezni bennünket, mire én megeláztam a szíjat a kezemen. A Lánchidat elhagyva Vincze nevű nyilas vezető parancsot adott, hogy a Duna partra kanyarodjunk, majd odaérve üljünk le a partra, mert ki fognak bennünket végezni. Én túl közel ültem a parthoz, mire Vincze rám szólt, hogy üljek feljebb, én azonban felszólítására a Dunába ugrottam. A nyilasok lőttek utánam, de nem sikerült nekik eltalálniuk és én lejjebb kiúsztam a partra és egy ingben szaladtam a Paulay Ede utca 1. szám alá. Útközben találkoztam két rendőrrel, akiknek azt a felvilágosítást adtam, hogy öngyilkosságot kíséreltem meg. A Duna parton maradt társaimat, közöttük édesanyámat a nyilasok kivégezték. Vádlott [sem] a kivégzésre kísérésben sem pedig a kivégzésben nem vett részt.”¹¹⁰

Kornitzer Simon az elnök kérdésére: „Vádlotról a legrosszabbakat mondta, rettenetesen verte az embereket. Vádlott a mi verésünk alkalmával reverendát viselt.”¹¹¹

Dr. Morelli József: „Vádlottra haragszom, de az igazmondásomban az nem befolyásol. Vádlottat 1944. év december hó 11. napján ismertem meg, amikor fiam Ferenc körüti lakására mentem látogatóba. Csöngetésemre egy géppisztolyos nyilas nyitott ajtót, aki azonnal feltartatta a kezemet és betuszkolt a lakásba, ahol már a fal mellett állt feltartott kezekkel a fiam, annak felesége, a háztartási alkalmazottja, továbbá egy vendég. A szobában a többi nyilasok között Megadja /akinek később tudtam meg a nevét/ és vádlott is ott volt. Odaérkezésem után nem láttam, hogy a nyilasok valakit bántalmaztak, de kis idő múlva Megadja, vádlott és még két nyilas elvittek a lakásomra, míg a többiek hátramaradtak. Felpumpáltatták velem az autó gumiját, és lakásomra érve azt kifosztották, közben engem állandóan ütöttek-verte, így vádlott is, aki öklével ahol csak ért, ütött. Vádlott civil ruhát viselt, revolverrel az oldalán Megadjáék állítása szerint zsidó vagyont rejtgettek és ezért mindent összeszedtek, később italt is találtak, amivel engem is megkínáltak, de utána kölnivíz-et itattak velem. Megadja és vádlott volt a vezető, különösen vádlott adta ki az utasításokat. Volt egy selyemsál a nyakamon, azt megfogva két oldalt húzni kezdték, így akartak kényszeríteni, hogy az elrejtett vagyon helyét mondjam meg. Később összekötözték és cilindert nyomtak a fejembe, közben vádlott és Megadja felváltva mondták, hogy visznek a Dunába megúsztatni, végül pedig bekísértek a Városmajor utcai nyilasházba és ott egy fürdőszobába belöktek, ahol már kb. 15–20 szerencsétlen ember várt sorára. A fürdőszobában lévő emberek között volt egy idősebb férfi, akit felesége ügyvédnek mondott, akinek a sok verés

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

következtében elveszett az egyensúlyérzéke. December 12. vagy 13. napján beszólt az ajtón vádlott, hogy kinek kell orvos. Az előbb említett ügyvéd felesége jelentkezett és férjét betámogatta a szomszéd szobába, amelynek nyitva hagyott ajtaján keresztül látni lehetett, hogy vádlott, Megadja és még több nyilas nekiesik a két embernek, azokat össze-vissza verve.”¹¹²

Kun András észrevétele a tanú vallomására: „Nem emlékszem a tanú súlyos bántalmazására, sem pedig arra, hogy a Dunában való úsztatással fenyegettem őt. Nem felel meg a valóságnak, hogy én a nyilas csoport vezetője voltam, sem pedig az, hogy én orvos felajánlásával a biszékeny embereket bántalmaztam.”¹¹³

Bernát József: „Ákosy Lajos zászlós nagyon jó barátom volt, akinek a felesége megkért, hogy tudakoljam meg, hogy mi van a férjével. Tudakozódásom során összekerültem dr. Obláth Imrével, aki elmondotta, hogy Ákosyval egy században szolgált. A századot múlt év decemberének végén Budapestre hozták és itt a Krisztina körúton lett elszállásolva. A továbbiakban elmondotta Obláth, hogy január közepe táján 20–25 nyilas jött a házba, vádlott vezetése mellett, akik Ákosyt és a szolgálattevő őrmestert elfogva, mindkettőjüket az udvaron össze-vissza verték, majd vádlott vezényszavára agyonlőtték. Agyonlövésük után elszedték tőlük a náluk talált pénzt és értékeket. Obláth dr., aki civilben orvos volt, jelenleg Csehszlovákiában tartózkodik és ezért az előttem elmondottakat jegyzőkönyvbe vette fel, amely jegyzőkönyv tanúkkal lett hitelesítve és az a birtokomban van.”¹¹⁴

Kun András észrevétele a tanú vallomására: „Nem felel meg a valóságnak, hogy nyilasokat Ákosy és a szolgálatvezető kivégzésére vezényeltem. Ellenbizonyításul kérem kiballgatni a ház összes lakóit, ahol az eset történt.”¹¹⁵

Brunner Oszkár: „Zsidó származású vagyok. 1944. év december hó 14. napján férjemmel és egy tisztviselőnőnkkel behurcoltak a nyilasok a Városmajor utcai nyilasházba zsidóbíjtatás címén. A nyilasházban egy fürdőszobába kerültem, ahol már több behurcolt ember volt. Vádlott több ízben bejött a fürdőszobába és az ottlévőket verte, így engem is többször. Vádlaton némely ily esetben reverenda volt, de előfordult, hogy civil ruhában jött be. Egyik este vádlott másik pappal jött be és kiszólitott engem férjemmel és tisztviselőnőnkkel egy másik szobába, ahol ekkor már több nyilas tartózkodott. Itt mindhármunknak meztelenre kellett vetkőződni, nekem fel kellett a kezemet tartani a levegőbe ily állásban vádlott egy hasadt nádpálcával vert. Majd vádlott és a másik pap a legundorítóbb perverz dolgokra kényszerítettek hármunk között, a jelenlevő nyilasok legnagyobb röhögése közepette. Végülis Megadja megsokallotta, a kínzásunkat beszün-tetve visszadobott bennünket a fürdőszobába, kijelentve nekünk, hogy a történetekről egy szót se merjünk senkinek elmondani. Vádlott ezt követően is több ízben bejött és vert bennünket. Dec-

¹¹² ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹¹³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-119575

ember 24. napján nagy izgalom támadt a nyilasházban, mert az oroszok közelsége miatt meg voltak ijedve. Ekkor kb. 8–9-en tartózkodtunk a szobában, abonnan engem kivettek – vádlott ekkor nem volt jelen – és az udvaron egy gödör szélére állítottak. Egy rendőr állt velem szemben, aki rám lőtt és a fejemen eltalált, mire én beleestem a gödörbe, de eszméletemet nem veszítettem el, és még hallottam, hogy a rendőr a gödörből lép »megdőglött-e már« szavakkal, majd eltávozik. Besötétedésig a gödörben feküdtem, akkor a kerítésen át mászva a Maros utcai kórházba menekültem, ahol ápolás alá vettek.

Emlékezetem szerint január 12. napján a Maros utcai kórházba – ahol én még mindig ott tartózkodtam – berohantak a nyilasok és német katonák és mindenkit megnézték, hogy nem zsidó-e. Nekem még be volt kötve az egész fejem és a nyilasoknak kérdésükre azt a választ adtam, hogy szilánkoktól sérültem meg s mivel a kötés alatt felismerhetetlen voltam, válaszütem el is fogadták. Hallomásból tudom, hogy vádlott az alkalommal is kiszállt a nyilasokkal. A zsidógyanús embereket azután a nyilasok kibajtották az udvarra és kivégezték, én pedig a János szanatóriumba kerültem.¹¹⁶

Kun András észrevétele a tanú vallomására: „A másik pap hadnagy volt, Laczkovics Józsefnek hívták. A tanú vallomása nem felel meg a valóságnak, mert sem a perverz aktusokra nem adtam utasítást velük kapcsolatban, sem pedig a Maros utcai kórház betegeinek kivégzésében nem vettem részt, illetve nem voltam ott vezető.”¹¹⁷

Müller Károly: „Vádlottal 1944. évi december hó 27. napján találkoztam először. Irodámban ezen a napon házkutatást tartottak a nyilasok és annak végeztével bekísértek az Andrássy út 60. szám alá. Kiballgatásom alkalmával a szobába lépő és engem ismerő Bányász körzetvezető felbírta a közben ugyancsak a szobába jövő bőrkabátos, kézigránáttal, géppisztollyal és gumibottal ellátott magas ember figyelmét rám mint zsidóbújtatóra. Ez a bőrkabátos ember, mint később megtudtam, a vádlott volt. Bányász figyelmeztetésére hozzám lépett és »mutasd azt a jordán poszádat« szavakkal már a kezében lévő gumibottal ütlegetni kezdett. Bányász is odajött hozzám, levette rólam a bundámat, majd a vádlott felszólított, hogy adjam elő az értékeimet, de azokat türelmetlenül maga vette ki zsebeimből. Közben meglátta a jegygyűrűmet, felszólított, hogy azt is adjam oda, de a gyűrű az ujjamra volt dagadva, és nem bírtam lehúzni. Ekkor a vádlott elővette az óráját és 60 másodpercet adott a gyűrű lehúzására, ami nagy nehezen sikerült is, ami után azt el is vette. A vádlott következő parancsa az volt, hogy térdepeljek le, ami megtörtént. Térdeplő helyzetemben a vádlott a pisztolyának markolatával fejbévágott úgy, hogy elöntött a vér, azután másik nyilasokkal lefogattott és a pisztoly felhúzásához hasonló mozdulatot téve pisztolyát rám tartva kényszerített, hogy utánamondjam, hogy »alias büdös zsidó vagyok, aki megérdemli a kivégzést!« A vádlott ezután nyakszirten rúgott és kiadta az utasítást a nyilasoknak, hogy egyelőre vigyenek el, vagyis kísérenek le a fogdába, ahol rajtam kívül már nyolcan tartózkodtak. Ebéd után munkára vezettek bennünket, majd este fél hat óra tájban az első emeletre – ugyanab-

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575.

ba a helyiségbe, amelyekben már délelőtt is voltam – kihallgatásra vittek. A kihallgatók között a vádlotton kívül egy Götz nevű nyilas vitte a vezető szerepet, akinek szintén megmondtam, hogy a délelőtti kihallgatás során a vádlottal is közöltem, hogy aranyérmes tiszt vagyok. Götz erre külön állított, majd az előbb említett nyolc társam közül még egyet mellém küldött úgy, hogy a csoportunkat egyszer két és egyszer hét emberre választotta szét, az utóbbi csoporttal együtt a pince felé indítottak. Velünk jött a vádlott is. A fogdához közeledve a vádlott a betes csoportot másfelé irányította, ő is velük ment, de már a (?) szemük (szemünk?) láttára vette le a géppisztolyt a válláról és kettőnkét alig kísérték 30–40 lépést, már ballottuk is a szerencsétlenek jajkiáltását a géppisztolyok tüzén keresztül. Határozott meggyőződés, hogy a betes csoportot a vádlott vezette ki, mert ismétlem, már szemük (szemünk?) láttára készült.”¹¹⁸

Kun András észrevétele a tanú vallomására: „A verésekben a tanú vallomása megfelel a valóságnak, azonban a hét ember kivégzéséről nem tudok. Götz névre pedig nem is emlékszem.”¹¹⁹

Müller Károly folytatja vallomását: „A hét ember különválasztása, illetve más irányba vitele és a lövések között csak másodpercek telhettek el. Másnap sikerült kiszabadulnom a nyilasházból.

1945. év január hó 13. napján este ismét két nyilas jött a lakásomra, azzal, hogy titkos leadóállomást tartok és zsidó értékeket rejtgetek. Ismét bekísértek az Andrássy út 60. szám alá, ahol Bokor és Rédly parancsára Budára, a Németvölgyi úti nyilasházba vittek. Szürkületkor érkezünk oda, ahol a nyilasokat nagy erés és ivás közben találtuk. Hegyi nevű nyilas parancsot adott, hogy forduljak a fal felé és ne mozduljak. Később két nyilas jött és jelentette Hegyinek, hogy a Németvölgyi út 15. számú házból a zsidók rálöttek a nyilas járőrre. Menjetek és nyírájátok ki – hangzott az utasítás. Közben nagy ujjongás és oráció támadt, óvatosan hátra pillantva, elrémlve láttam a vádlottat belépni, akinek a személyének szólt az örömteljes üdvözlés. Vacsorázní hívták, de a vádlott azt felelte, hogy »nem vagyok éhes, de zsidóvére szomjazom, van-e valami zsidó móka?« A nyilasok közölték a vádlottal, hogy éppen most ment egy különítmény a Németvölgyi út 15. szám alá, mire a vádlott azonnal utánuk rohant. 10–15 perc múlva a vádlott az őrzéssel együtt visszatért és elmondta a többieknek, hogy a házból ugyan nem történt kilövés, de behoztak két embert, mert azok a kutyájukat tejjel és sonkával etették, amiért megérdemlik a kivégzést. Engem az újonnan behozott két emberrel együtt – az egyik asszony volt – levittek a fogdába, ahol már 41 ember volt. Ezt onnan tudom, hogy az ajtóőr krétával húzott vonalat az ajtóra és így tartották nyilván a szobában tartózkodó foglyok számát. Később még öt nőt – a Maros utcai kórház öt ápolónőjét – és egy fiatal nyilast tuszkoltak be a szobába. A fiatal nyilas nem volt hajlandó velünk semmit sem közölni, de később kiderült, hogy segített zsidókat bújtatni, és ezért került ő is a mi sorsunkra. Egy óra tájban éjjelkor, kihajtottak bennünket a konyhába, és ott már összeülve találtuk a vészbírásgot Hegyi vezetése alatt. Az ügyész és az ítélet végrehajtásnak vezetője a vádlott volt. Úgy működött minden, mint egy bedolgozott apparátus. Mindenki

¹¹⁸ ÁBTI 3.1.9. V-119575

¹¹⁹ ÁBTI 3.1.9. V-119575

kapott 25–25 botütést először az egyik, majd a másik talpára. Utána a bokát összevágva jelentkezni kellett a vádlottnál, és neki megköszönni a megérdemelt büntetést. Sokan nem bírtak a verés után a talpukra állni, azokat egy sarokba félrelökték. A verések során a vádlott keneteljes arccal az utoljára behozott ápolónőkhöz fordult, megkérdezve tőlük: »Édes gyermekeim, van-e (?) közöttetek szűz leány?« Az ápolónők közül kettő előlépett, az egyik kb. 16 éves lehetett. A nyilasok erre leteperték a leányokat, szétfeszítették a lábukat és a vádlott egy gumibottal saját kezűleg a szemünk láttára deflorálta őket. Azután a másik három ápolónőt is megverték, és odalökték mindannyiukat a sarokba, a járni nem tudó emberek közé. Most a fiatal nyilasra került a sor, akít a vádlott »te voltál, aki segítettél elbujtatni a zsidókat« szavakkal fogadott, majd a fiatal fiút a többi nyilasokkal lefogatta, és annak nemi szervét szöggel, saját kezűleg egy kalapács segítségével az asztalhoz szegezte. Most rám került a sor. Budaházy nevű nyilas mondta a vádlottnak, hogy »ez az a zsidószázasos«. A vádlott utasítást adott rám vonatkozóan olyképpen, hogy »ha százasos, akkor három csillaga van: csak hármat adjatok neki, de olyant, hogy a csillagokat meglássa!« A vádlott közben már a sarokba lökött emberekkel törődött, azokat Bakonyvölgyi, Budaházy és még két vagy három nyilas segítségével felrángatták a földről és az udvar felé tuszkolták, kézbe vett géppisztolyaikkal. Kb. fél perc múlva a géppisztolyok ropogását és a kivégzett jajkiáltását hallottuk. Majd utána a vádlott visszatérve a bennünket őrző őrnék odadobta a pisztolyát ezekkel a szavakkal: »pucold ki a kisöcsémet, nagyon jól dolgozott«. A szobában maradtak ezután visszakerültek a fogdába.

Másnap reggel egy másik házba vittek, ahol egy 13 éves lány géppisztollyal vigyázott rám. Az itteni kiballgatásomat, amit pofozással kezdtek, azonban nem tudták lefolytatni, mert parancs érkezett, hogy az összes fegyverforgató férfi vonuljon be a büség házába. A bevonulásuk előtt kb. 20–25 nyilas tódult be a házba, közöttük a vádlott is, aki jelentette, hogy csak délután jöhet, mert van még egy pár »kinyírása«, és rám vonatkozóan kiadta az utasítást: »ezt azonban vigyétek és parádésan nyírjátok ki«.

Negyedmagammal először a Németvölgyi u. 5. szám alá vittek, ahol nyilvántartásba vettek minket. Itt egy melléképület előtt feküdt 20–25 halott és Bakonyvölgyi és több nyilas az aranyfogakat szedték ki a halottak szájából. Itt láttam újra a vádlottat is, amint egy fiatal, leszakított blúzú, felhajtott szoknyájú leány hullája felett szétvetett lábakkal állt, és a kisleány holttestére célba vágott a nyilasok nevetése közepette. Ez a látvány oly rettenetes volt számomra, hogy ez az emberi fenevad valósággal meg hasonlást idézett elő bennem.¹²⁰

Kun András észrevétele: „Egyetlen szó sem felel meg a valóságnak a tanú vallomásából, a leghatározottabban tagadom minden állítását.”¹²¹

Müller Károly a tanácsvezető bíró kérdésére: „Nemcsak a vádlott arcára, amelyre most is határozottan ráismerek, hanem a vádlott nevére is emlékszem. A fiatal asztalhoz szegezett nyilassal nem tudom a továbbiakban mi történt.”¹²²

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²² ÁBTL 3.1.9. V-119575

Fehérhegyi Katalin: „Bokor Dénes, a XII. ker. nyilas pártszervezet titkárnője voltam. Vádllottal 1944. évi október hó 15-e után ismerkedtem meg a Városmajor utca 37 sz. alatti nyilasházban. Tudomásom van arról – saját magam is láttam – hogy a szanatóriumba /Ujszt. János, városmajori/ induló nyilas csoporttal vádlott is ment, arról is tudomásom van, hogy az előbb említett helyekről senkit nem kísérték be a nyilasházba, hanem hallomásom szerint ott találtakat a helyszínen kivégezték.

Több alkalommal láttam a vádlottat a bekísért embereket verni, kivégezésen azonban nem láttam őt részt venni. Tudomásom szerint vádlott Megadjának, a megtorlásvezetőnek a helyettese volt, és elég tekintélye volt a nyilasok között, még Bokor is sok esetben hallgatott rá.

1945. év január havában vádlott és Bokor a nyilasokkal két részben 700 embert hozott be az akkori helyiségünkbe, az Andrássy út 47. sz. alá. Emlékezetem szerint az embereket a Nagyatádi utcából és Panlay Ede utcából hozták be és vádlott is részt vett a bekísérésükben. Ezt a 700 embert azután 50-es csoportokban a Dunaparttra kísérték és ott kivégezték őket. Arról nem tudok, hogy vádlott a kivégezéseken is részt vett volna.”¹²³

Tanácsvezető bíró kérdésére a tanú: „Több irat ment a kezemen keresztül a nyilasházban és azokon emlékezetem szerint vádlott, mint megtorlásvezető-helyettes volt aláírva.”¹²⁴

Népgyógyész kérdésére a tanú: „Tudomásom van arról is, hogy vádlott a hadbíróság elé került, mely abban az időben a Várban székelt.”¹²⁵

Ipper Sándor: „A Kútvolgyi út 7. szám alatt laktam, abonnan 1944. december 4. napján négy nyilas bekísért a nyilasházba. Bekísérésem után vádlott és Megadja elé kerültem, vádlott kezébe vette a papírjaimat – fedő papírjaim voltak – és élém állva hamisnak nyilvánította azokat, egyúttal felütötte ajkamat, majd a nyilasok engem, valamint a velem együtt bekísért fiamat és annak feleségét nagyon megverték. A verés következtében bevallottuk neki igazi mivoltunkat. Ezután vádlott elvette a bundámat, illetve én »felajánlottam« neki azt. Másnap alsónadrágra vetkőztetve egy székre kötözték és lábujjaimat újságpapírral kitömve meggyújtották azt. Vádllott az egész jelenetnél jelen volt. Az újságpapír elége után az égett lábammal táncolni kellett a menyemmel, de előzőleg frakkot húztak rám. December 8. napján útnak indítottak, és útközben összeestem, mire a vádlott mellett – ugyanis vádlott a kísérésünkben is részt vett – haladó nyilas megrugdalt és agyon akart löni, de revolvère csütörtököt mondott – szerencsére nem halálos sebet ejtve rajtam.”¹²⁶

Tanácsvezető kérdésre a tanú: „Vádllotton többször láttam reverendát, a legbatározottabban meggyőződése, hogy vezető szerepe volt.”¹²⁷

¹²³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-119575.

Stern Jenőné: „*A Maros utcai kórházban voltam amikor ott a kivégzések megtörténtek. A kivégzéseken vádlott is jelen volt, én magam is beszéltem vele, sportöltönyt hordott és géppisztoly volt nála. Magamnak úgy sikerült a menekülés, hogy az egyik nyílással közöltem, hogy keresztény vagyok és az éppen arra menő vádlott mondta »nem szabad, mert keresztény«.* A továbbiakban szemtanúja voltam a kivégzések egy részének. Az embereket a hallban levetkőztették és úgy kellett nekik kettesével a WC gödör mellé menni, ahol hallottam, hogy vagy vádlott vagy Pokornyi tüzet vezényelt, de láttam azt is, hogy vádlott a kezében levő géppisztollyal szintén tüzelt a szerencsétlenekre. Én 32 ember kivégzését láttam, míg összesen tudomásom szerint 94 embert végeztek ez alkalommal ki.”¹²⁸

Vádlott észrevétele a tanú vallomására: „*Fegyveremet soha nem használtam, a Maros utcai kivégzéseket ugyan láttam, de nem akkor, sem pedig más alkalommal nem lőttem senkire.*”¹²⁹

Tanú folytatja vallomását: „*Láttam amint a kórházban meghagytak közül egy fiatal fiút Pokornyi elhitt, aki azonban az egyik ápolónő elbeszélése szerint nem volt nyilas.*”¹³⁰

Tanácsvezető bíró kérdésére a tanú: „*Zsidónak tekintendő személynek számítottam.*”¹³¹

Perényi Katalin: „*1944. év december 27-én vőlegénnyel, aki svájci ügyvivő volt, autón mentünk, és a Magyar Diktaturnához érve az autót a nyilasok leállították, igazolványainkat kérve. Vádlott is az autót leállító nyilasok között volt. Az igazolványokat megnézve kijelentették azokra, hogy hamisak és bekísértek az Andrássy út 47. szám alá, ahol kihallgatásunkat vádlott, Bokor és Szabó végezték. Különböző iratokat találtak nálunk, mire egyikük – nem emlékszem batározottan melyik – kijelentette, hogy »disznók, nem érdemltek meg a golyót, csak a kötelet, sőt még azt se«.* Vádlottnál egy gumibot volt, vőlegényemet azszal ütötte, majd elszedték a nála talált értékeket, így többek között 110 Napóleon aranyat is. Vőlegényemnek aztán le kellett vetkőznie és vádlott utasítására egy hideg szobába vitték, ahol este 8 órától 5 óráig tartották levetkőztetve.”¹³²

A tanúk kihallgatása után a védő indítványozta a Krisztina körúti ház lakóinak kihallgatását azt igazolandó, hogy a vádlott nem volt jelen Ákossy zászlós kivégzésénél, továbbá a letartóztatásban lévő pártszolgálatosok kihallgatását arra vonatkozóan, hogy a vádlott csak bűnsegédi bűnrészes volt a vádbeli cselekményekben. Ezt követően Kun András kérte a pártszolgálatosok kihallgatását azt alátámasztandó, hogy perverz aktusokban nem vett részt, emberre nem lőtt, továbbá a Krisztina körúti ház lakóinak kihallgatását, miszerint ő ott nem lőtt le senkit. Előadta továbbá,

¹²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-119575.

¹³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹³¹ ÁBTL 3.1.9. V-119575.

¹³² ÁBTL 3.1.9. V-119575.

hogy a nyomozati vallomását kényszer hatása alatt írta alá, és azt az őt fenyegető népügyész előtt is a további kényszertől való félelemben ismerte el.

Az indítványok meghallgatása után a tanácsvezető bíró kihirdette a meghozott végzést, amelyben a népbíróság a védőnek és a vádlottnak a bizonyítás iránt előterjesztett indítványát elutasította. Miután az érintettek ezt tudomásul vették, a tanácsvezető bíró a bizonyító eljárást befejezettnek nyilvánította, és felhívta a vádlókat a vádbeszédek, utána a védőt és a vádlottat a védelmek szóbeli előterjesztésére.¹³³

Matiszfalvi István: „Amit ez a vádlott az egyházi rend parancsainak megtagadásával, a gyűlölet hirdetésével és mindezeknek papi ruhában való végrehajtásával cselekedett, önmagában is visszataszító bűn, feneketlen lelkiismeretlenség és páratlanul álló hitványság, amelyre hasonló példát nem talál[ok].¹³⁴ Ma egy olyan bűnügyet tárgyaltunk, ami páratlanul áll az igazságszolgáltatás történetében, azért mert a bűnper vádlottja olyan légkörből indult el, amely kétezer esztendő óta a szeretetet hirdeti ezen a földön és amelyben a szeretet legnagyobb hősei fejlődtek ki, akiket ezt nem csak hirdették, hanem számtalan esetben vértanúi is voltak. Csak a legsúlyosabb lelki elferdüléssel magyarázható meg, hogy az, aki valaha a szeretet egyházának tagja volt, miképpen züllhetett le lelkiileg odáig, hogy egy örült eszme szolgálatában ártatlan emberek gyilkosává váljék. A vádlottat egyháza már kiközösítette,¹³⁵ a vádlott azonban a legdurvábban megtagadta a reá kimért fenytések végrehajtását, sőt azokkal szembe szállva, tüntetően hordozta azt a tiszteletreméltó köntöst, amelynek hordozói az emberszeretet szolgálatában fáradoznak. Szörnyű képet kaptunk a tanúk vallomásaiból arról, milyen elvetemült volt ez az ember. A Városmajor utca 32. a borzalmak háza, ahol a vádlott, mint megtorlásvezető, briganti bűntársaival együtt a legszörnyűbb gyilkosságokat elkövette, parancsot adott ártatlan emberek megöletésére és saját bevallása szerint is [sic!] 580 ártatlan ember vére tapad a kezéhez, akiket vagy közvetlenül ő lőtt agyon, vagy agyonlövetett. Ma, amikor a demokrácia kobójában kigyulladt láng mindig tisztábban és tisztábban ég nekünk kell arra vigyázni, hogy ennek a tűznek a salakja – ilyen salak, mint ez a vádlott – el ne oltasson. Az egyik társa, a hírbet Bokor Dénes már megkapta méltó büntetését,¹³⁶ ezután csak az következhet, hogy ez az ember, aki nem nevezhető embernek, hanem csak fenevadnak, szintén társa mellé kerüljön. Halálbüntetés kiszabását kérem.”¹³⁷

Ortutay Gyula: „Két vádlottat kell nekünk itt a vádlottak padjára ültetnünk, nem is csak ebben a teremben, hanem az egész világ közvéleménye előtt. Az elsőrendű vádlott a nemzetiszocialista nyilas téboly, ennek az eszmévelágnak előkészítője. Ha mással nem kellene bizonyítani az

¹³³ ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹³⁴ *Világ*, 1945. szeptember 20. 1.

¹³⁵ Az egyház részéről tettek ugyan nyilatkozatokat, amelyekben elhatárolódtak Kun András tevékenységétől, de kizárásáról vagy kiközösítéséről ekkor még nem döntöttek. Lásd: Kurucz, 2020.

¹³⁶ A népbíróság dr. Nagy Károly vezette tanácsa 1945. június 12-én tárgyalta Bokor Dénes volt sütősegéd bűnperét. A halálos ítéletet negyedórával annak kimondása után végrehajtották. *Magyar Nemzet*, 1945. június 13. 3.

¹³⁷ *Szabadság*, 1945. szeptember 20. 2.

elmúlt 25 esztendő garázdálkodását a magyar lelkekben, elegendő bizonyító erő árad ennek a pörnek az anyagából. Miközben az egyház hőiesen harcolt a nemzetiszocializmus ellen, mártírokat, foglyokat adva, addig ez a nemzetiszocialista bűn meg tudott fertőzni megtévedt papokat is, akik megtagadva hitüket, odaálltak a gyűlölet vallása mellé. Íme így sötétlik a kitaszított bűnös pap mögül a nagy európai per elsőszámú bűnöse, a nemzetiszocializmus. De nem csak egy eszmét ültetünk ide a vádlottak padjára, ezt a rendjéből, egyházából kitaszított papot, aki ennek ellenére is papi reverendában járt gyilkostársaival együtt és buzdított a gyilkolásra. Ha egy csepp vér sem tapadna kezéhez, hanem csak az a tény tenné bűnössé, hogy jogtalanul viselt papi reverendájával emberek százazezreit megtévesztette, szinte bűnbocsánatot adott bűneikre, már ezért is az egyik legfőbb magyar háborús bűnössé kell nyilvánítanom. A magyar nemzet, a magyar demokrácia nevében, amelynek képviseletében szegezem le vádjaimat, halálbüntetést kérek.”¹³⁸

A vádbeszédek elhangzása után a védő irgalmas ítéletet kért, majd Kun András papi mivoltára, valamint általa választott védő és felkészülési lehetőség hiányára hivatkozva tette ugyanezt.

Ítélethirdetés

A vád és védőbeszédek elhangzása után a Népbíróság meghozta és a tanácsvezető bíró nyilvánosan kihirdette az ítéletet, felolvassa a rendelkező részt és előadva az indoklás lényeges tartalmát.¹³⁹

„A magyar Nép nevében!

A népbíróság az alulírott napon tartott főtárgyalás alapján meghozta a következő ítéletet:

A népbíróság Kun András vádlottat, aki 1945. szept. 7-e óta előzetes letartóztatásban van, 33 éves, nőtlen, Nyírbátoron született, budapesti lakos, magyar állampolgár, állítása szerint vagyontalan, katona volt, mint karpaszományos tizedes, római kat. vallású, szerzetes, bűnösnek mondja ki az 1440/1945. M.E. sz. rendeletének a 81/1945. M.E. sz. rendelet 11. §. 5. pontja helyébe lépett 6. §. 5. pontjában meghatározott háborús bűntettben.

A népbíróság ezért Kun András vádlottat az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 7.§. alapján, a 2. §. 1. bekezdés alkalmazásával kötél általi halálra, mint főbüntetésre, s ezenfelül az 1440/1945.M.E. sz. rendelet 1. §-a és a Btk. 57. §. alapján politikai jogainak gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítéli.

A bűnügyi eljárás költsége a vádlottat terheli.

A népbíróság az ítéletet jogerőre emelkedése után a budapesti népbünyészségnek, az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalnak, Budapest székesfőváros polgármesterének, központi lakáshi-

¹³⁸ Világ, 1945. szeptember 20. 1.

¹³⁹ Az ítéletet aláírta: Dr. Jankó Péter tanácsvezető bíró, Dr. Szentirmay Tibor, Sebes Sándor, Dán Dezső, Havas Ernő, Barnaki Ferenc, Forray József népbírák.

vatalának és a magyar államrendőrség budapesti főkapitánysága politikai rendészeti osztályának kiadni elrendeli.

Indokolás:

A népbíróság a főtárgyalás adatai alapján a következő tényállást állapította meg.

a) A vádlott 1944 tavaszán, a német megszállás után belépett a nyilaskeresztes pártba, majd 1944. okt. 15-ét megelőző mintegy két héten át a Pasaréti úton adminisztratív téren közreműködött a hatalom átvételére irányuló nyilaskeresztes szervező munkában. Okt. 15-én pedig papi ruhája fölé csatolt pisztollyal autók leállításában is részt vett. November hónapban Vajna Gábor megbízásából Budapesten a katonaság és a rendőrség számára ideológiai előadásokat tartott. Ugyancsak november hótól kezdve járt be a vádlott rendszeresen a Városmajor utca 37. szám alatti nyilaskeresztes pártbázisba is. Mindezeket a főtárgyaláson a vádlott maga beismerte.

b) 1944. december közepén a Városmajor utcai nyilas pártbázisban, különösen annak mosókonyhájában a pártszolgálatosok, köztük maga a vádlott is, mintegy 20–25 meztelenre vetkőztetett, üldözött személyt annyira összeverték, hogy közülük többen véresen összeestek. A bántalmazások irányításának vezetője Megadja Ferenc mellett a vádlott volt. E bántalmazások végzetével Megadja Ferencnek a vádlott jelenlétében kiadott rendelkezésére a pártszolgálatosok éjnek idején mintegy 50 embert kettesével csuklójuknál összekötözve ruha nélküli állapotban vagy legfeljebb minimális ruházatban a Duna partra kísérték, és ott azokat löfegyverrel kivégezték.

Kornitzer Simon még a lövések előtt kötelékétől megszabadult s a Dunába ugorván, onnan sértetlenül kimászott. Az ő meggyőző vallomása szolgált a szóban lévő tényállás megállapításának alapjául. Bár maga a vádlott is beismert annyit, hogy egy durva szenvedély uralma alá kerülve, több ízben valóban maga is személyesen részt vett üldözött személyeknek súlyos bántalmazásában.

c) Ugyancsak 1944. december hó közepén történt, hogy a vádlott nyilaskeresztes pártszolgálatosokkal házkutatásra jelent meg dr. Morelli József fiának Ferenc körüli lakásán. A vádlott a nyilaskeresztesekkel együtt a 60 éves dr. Morelli Józsefet, fiát, annak feleségét össze-vissza verték, majd a nevezetteket egy ideig a pártbázisban fogva tartották. E tényállás részlet megállapításának alapjául a vádlottnak és dr. Morelli József tanúnak lényegileg egyező vallomása szolgált.

d) A vádlott saját beismerése alapján állapíthatók meg tényként a következők:

1945 januárjában¹⁴⁰ a vádlott a nyilaskeresztes pártszolgálatosokkal a Krisztina körút 81. sz. házban jelent meg, ahol házkutatást tartottak. Egy Szabó nevű nyilas az udvaron ütlegelni kezdett egy férfit, akit egy szökött zászlósnak mondott. A vádlott az ütlegeléshez maga is csatlakozott s ekkor egy másik nyilas a közelben agyonlőtt egy másik ismeretlen személyt. A vádlott ezzel szemben semmiféle rosszállást nem nyilvánított, sőt a jelenlétében történt ezután, hogy a Szabó nevű nyilas az általa szökött zászlósnak mondott férfit is agyonlőtte. Bernáth József tanú-

¹⁴⁰ Az eset 1945. január 12-én történt. A sajtóhírekkel szemben a népbíróság is azt állapította meg, hogy nem Kun András volt az elkövető, de a gyilkosságokat közvetve – már pusztá jelenlétével is – támogatta.

nak a Csehszlovákiában tartózkodó Obláth Imrétől szerzett értesülésen alapuló vallomása szerint az agyonlőtt két férfi egy Ákosy nevű zászlós és egy szolgálatvezető őrmester lett volna.¹⁴¹

e) A vádlott saját beismerése alapján állapítható meg tényként az is, hogy a vádlott 1945. januárjában negyedmagával egy Mindák Rezső nevű orvos alezredest is gumibottal összeverte, ahol csak érte.

f) 1944. utolsó napjaiban a XII. kerületi nyilas pártszervezet az Andrassy út 47. szám alá költözött. A vádlott saját beismerése szerint részt vett azokban az innen kiinduló pártszolgálatos akciókban, melynek eredményeként a Nagyatádi és a Paulay utcákból mintegy 300 üldözött személyt kísérték be a pártházba. Ezeket a bekísérteteket azután Febérbegy Katalin, Bokor Dénes volt titkárnőjének tanúvallomása szerint 50-es csoportokban a Duna parton kivégezték.

1945 januárjában¹⁴² a XII. kerületi pártszervezet ismét Budára, a Németvölgyi útra költözött. Innen részt vett a vádlott saját beismerése szerint a Maros utcai kórház kiürítésében, amikor is a helyszínen a nyilas pártszolgálatosok a vádlott jelenlétében mintegy 80–100 üldözött embert végeztek ki.¹⁴³

Sőt, Stern Jenőné szül. Márk Izabella szemtanú vallomása alapján a népbíróság tényként látta megállapíthatónak azt is, hogy a kivégzésekben maga a vádlott is részt vett, amennyiben géppisztollyal maga is tüzelt a kivégzettekre.

Müller Károly szemtanú vallomása alapján tényként állapíthatók meg végül a következők: a Maros utcai kórházból 5 ápolónőt hoztak be a Németvölgyi úti nyilasházba, és egy fiatal nyilas-keresztes fiút, aki állítólag zsidók bűjtatásában segédkezett. A vádlott az ápolónők közül a kérdésére szűzként jelentkező két fiatal nőt lefogatta, s őket gumibotjával deflorálta, a nyilas fiúnak himveszőjét pedig az íróasztalhoz szegezte.

Bár a vád tárgyává téve nincs, azonban mégis a fentebb megállapítottak megerősítésére alkalmas az a Müller Károly tanúvallomásában foglalt tényadat, mely szerint a vádlott a Németvölgyi úti nyilasházban is egy alkalommal személyesen, géppisztollyal részt vett ismeretlen foglyok kivégzésén, amikor is géppisztollyára azt a megjegyzést tette, hogy az „jól dolgozott”.

g) A b) és f) alatt tárgyalt Duna parti kivégzésekre ugyan az utasítást nem a vádlott adta, s nincs adat arra sem, hogy a vádlott a kivégzéseknél maga is tettesként szerepelt volna. De mert a vádlottnak a közreműködés mellett a nyilas pártházba a Nagyatádi és Paulay utcákból tömegesen bekísért zsidó személyek sorsa az összeszedések célja felől az akkori nyilas módszerek ismeretében semmi kétsége nem lehetett, saját cselekménye, mellyel e személyek összefogásában és bekísérésében közreműködött, akként jelentkezik, mint amellyel e személyek törvénytelen kivégzését előmozdította. Vagyis a kivégzéseknek maga is a részese volt. A Városmajor utcában pedig a vádlott ily értelmű részessége abban észlelhető, hogy a Duna parton kivégzettek előzetes megkínzásában részt

¹⁴¹ Ákosy Lajos zászlós és Juhász Rezső szakaszvezető volt a két áldozat.

¹⁴² Az eset 1945. január 12-én történt.

¹⁴³ Az ítélet indoklásának megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy Kun András beismerte, hogy amíg jelen volt a kórház kiürítésénél, az alatt az idő alatt hajtották végre a gyilkosságokat. Kun András vallomásában azt ismerte el, hogy a kórház kiürítésében részt vett ugyan, de mire a kivégzések megkezdődtek, állítása szerint ő már elhagyta a helyszínt.

vett, s a kikísérésre irányuló rendelkezés kiadásakor is jelen volt, miáltal a kivégzések végrehajtását illetően nyilván szándékerősítőleg hatott.

Ugyanilyen szándékerősítés nyilvánult meg a d) alatt megállapítottakkal kapcsolatban is, amennyiben a vádlottnak, mint papi személynek jelenlétében a két kivégzés a vádlott minden tiltakozása és elítélő megnyilvánulása nélkül egyáltalában, hozzá nem is egy időben, hanem egymást követően megtörténhetett.

Hogy a vádlottnak a fentiekben megállapított további ténykedése ugyancsak emberek törvénytelen kivégzésében, megkínzásában való részességként, ill. tettességként minősítendő, külön indokolást nem igényel.

Kiemelendő azonban a vádlott részességének fokozott súlya a Fehérhegyi Katalin tanú vallomása alapján megállapítható, de egyébként is valószínű ténykörülménynél fogva, mely szerint a vádlott a XII. kerületben a megtorlás vezetőjének helyettese volt, s hogy mint ilyen, és mint pap is a pártszolgálatosok előtt nagy tekintélynek örvendett. El nem képzelhető, hogy a gyakran papi ruhában ténykedő vádlottnak ne vezető jellegű szerep jutott volna, amikor papi volta minden kétséget kizárólag az elkövetett cselekmények erkölcsi igazolása érdekében való felhasználáshoz kínálkozott.

Mindezeknél fogva a népbíróság a vádlott bűnösségét a váddal egyezően megállapította, hogy a vádbeli tényállás teljes egészében, nevezetesen a fentebb megállapítottakon túlmenően egyes részeken bizonyítást nem nyert.

b) A büntetés kiszabásánál a Népbíróság súlyosbító körülményként mérlegelte, hogy a vádlott, mint pap a reá nézve fokozottabb mértékben kötelező vallás-erkölcsi szabályok megsúfolásával cselekedett, s hogy cselekményét alacsonyabb erkölcsi ítélőképességgel rendelkező személyek magatartását, erkölcsi állásfoglalását nem kétségesen különös mértékben hátrányosan befolyásolhatták. Nagymértű súlyosbító körülmény az áldozatok nagy száma, úgyszintén az is, hogy a vádlottnak az okt. 15-i események közül is jelentős szerepe volt. Enyhítő körülményt ezzel szemben a népbíróság egyáltalán nem talált, s így egyedül a halálbüntetés volt olyannak tekinthető, amely a cselekmény tárgyi súlyával és a vádlott arányi bűnösségének fokával arányban áll.

A védelem bizonyításkiegyeztetési indítványa, mely szerint a vádlott jelen sem lett volna a szökött zászlósoknak mondott személy lelövésénél, a vádlott saját főtárgyalásán tett vallomásával ellenkezik. Ami pedig a név szerint meg nem nevezett pártszolgálatosok arra vonatkozóan indítványozott tanúkihallgatását illeti, hogy a vádlott maga nem lőtt senkire, az ezzel ellentétes pozitív tartalmú bizonyítékok alapján megállapított tényállás megdöntésére alkalmasnak semmiként sem mutatkozik.¹⁴⁴

A bíróság megállapította, hogy az ítélet jogerős és végrehajtható. Az ítélet kihirdetése után a tanácsvezető megkérdezte előbb a vádlót, aztán a vádlottat, hogy kívánnak-e perorvoslattal élni, mire a népügyész és politikai ügyész kijelentette: az

¹⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-119575

ítéletben megnyugszik. Végezetül a tanácsvezető bíró megállapította, hogy a vádlottnak fellebbezési joga nincs, majd kihirdette azt a végzést, amelyben a népbíróság az ítéletet jogerősnek nyilvánította.

Elnök: „*Ilyen körülmények között a halálbüntetés nem csak, hogy kérdéses nem lehet, hanem meg sem felel ennek az állatias bestialitásnak. A népbíróság rendelkezései szerint ezen a földön más büntetés nem alkalmazható. Ezért nyugodtan mondhatjuk, a vádlottal szemben csupán halálbüntetés alkalmaztatott.*”¹⁴⁵

Vádlott: „*Mindenkitől bocsánatot kérve és mindenkinek bocsánatot adva, nem magamért, hiszen nekem az élet csak szenvedés, a halál: Krisztus. Mély szeretettel kegyelemért folyamodom.*”¹⁴⁶

Miután a védő is kegyelmet kért a vádlott számára, a népbíróság nem nyilvános ülésen a népügyész és a politikai ügyész véleményét is meghallgatta, majd zárt tanácskozáson a tanácsvezető bíró meghozta és nyilvánosan kihirdette a határozatot a vádlott kegyelmi kérelme tárgyában, mely szerint a népbíróság a vádlottat kegyelemre méltónak nem találta. A jogerős ítéletet végrehajthatónak nyilvánította, és a vádlottat a népügyészségnek átadta. A tanácsvezető bíró közölte Kun Andrással, hogy az ítéletet két órán belül végre fogják hajtani.

„Hárman, Heltai Zsuzsi, Palotai Boris és én az első sorban ülünk” – emlékezett vissza Thury Zsuzsa ezekre a percekre. „*A padsorok előtt rendőrkordon, de a közönség végre felszabadult a kényszerű némaság alól. A padokra ugráltak, s a fejüknön, a rendőrök fölött áthalolva csomókat téptek ki a gyilkos hullámos, fekete hajából. Az emberek üvöltöttek: »Dögölj meg! Dögölj meg!« Azután csukódott utána az ajtó. Heltai Zsuzsi férje, a főügyész felvitt hármunkat a szobájába. [...] A mi ablakunkkal szemközt nyíló ajtóban, két ember között, megjelent a páter. Zúgott, mint a tenger vihara: »Dögölj meg! Dögölj meg!«¹⁴⁷ S ez hangzott akkor is, mikor már fehérebb lepelben himbálózott az akasztófán.*”¹⁴⁸

Kun András utolsó szó jogán a hallgatósághoz intézett felszólalása híven tükrözte azt a szemléletet, amely a nyilasok oldalára állította és amely végig kísérte háború alatti tevékenységét: „*Felhívlak benneteket, nézzetek szembe a valósággal, a zsidókkal és ellenségeinkkel szemben ne legyünk szörös szívűek. Hajtsátok végre erős szívvel és lélekkel, megindulás nélkül azt, amit a bazea parancsol, a zsidók neutralizálásával, ha kell, minden ellenségünk megölésével is. Ezért bátran, lelkiismeret furdalás nélkül végezzétek nemes munkátokat.*”¹⁴⁹

¹⁴⁵ *Szabad Szó*, 1945. hónap, nap? 7.

¹⁴⁶ *Népszava*, 1945. szeptember 20. 1.

¹⁴⁷ Thury, 1987: 375-378.

¹⁴⁸ Thury, 1977: 193.

¹⁴⁹ ÁBTI. 3.1.9. V-119575

„A híres bóbér – emlékezett vissza az akasztást végignéző Gordon Zsuzsa színésznő – Bogár¹⁵⁰ felállította az emelvényre, odanyúlt a nyakához, és előre esett a feje. Apám mondta, a csigolyáját kézzel kiugrasztotta, hogy már ne legyen magánál. És csak utána búzták fel.”¹⁵¹

Összegzés

A fentiekben Kun Andrásnak a nyomozóhatóságok és a budapesti népbíróság által feltárt, általuk megismert tevékenységét dolgoztam fel. Noha a nyomozati szakasz lezárása és a vádlott bíróság elé állítása idő előtt történt, az ítéletben nem estek túlzásba, amikor megállapították: a „tömegesen bekísért zsidó személyek sorsa, az összeszedések célja felől az akkori nyilas módszerek ismeretében semmi kétsége nem lehetett, saját cselekménye, mellyel e személyek összefogásában és bekísérésében közreműködött, akként jelentkezik, mint amellyel e személyek törvénytelen kivégzését előmozdította. Vagyis a kivégzéseknek maga is a részese volt.”¹⁵² Bár Kun András tetteinek morális megítélése és egész tevékenységének elítélése már ennek a megállapításnak a felidézéséből is következik, történészek és újságírók – csupán erkölcsi alapon – napjainkig részrehajlóan közelítenek a kérdéshez.

Elég csak azt megemlíteni, hogy a népbíróság egyedül a Maros utcai kórházban elkövetett tömeggyilkosság vonatkozásában találta tényként megállapíthatónak – Stern Jenőné vallomása alapján – Kun András gyilkosságokban való részvételét. Stern Jenőné vallomásáról azonban a későbbiekben bebizonyosodott, hogy nem volt hiteles: a Maros utcai kórház tragédiájával kapcsolatban 1949-ben Juhász László perében is meghallgatták, ugyanis a vádlottat – Kun páterhez hasonlóan – a gyilkosságokban való részvétellel vádolták. Ekkor azonban már nem vették figyelembe az általa elmondottakat, mert a népbíróság megállapítása szerint a tanú vallomása „ingadozó és önmagának is ellentmondó” volt. A népbíróság megítélése szerint ugyancsak „megcáfolja Stern Jenőné vallomását Schönwald Pálné tanú az 1949 évi május hó 19. napján tett vallomásában, aki azt mondja, hogy a vérengzés ideje alatt Stern Jenőnével, Palotainéval és egy pár ápolónővel a 12-es szobában volt bezárva, onnan kijönni sem a betegeknek, sem az ápolónőknek nem lehetett” – tehát nem láthatták a kivégzéseket, amint azt később a népbíróság megállapította.¹⁵³

Be kell látni: ahol már ilyen történelmi távlatról beszélhetünk, lehetetlen az egyes bűnesetek részletekbe menő feltárása, vagyis az utókor aligha állapíthat meg többet, mint a korabeli hivatalos szervek. Mégis napjainkig ismétlik azokat a Kun András tevékenységéről gyártott elbeszéléseket, amelyek a vádirat – több száz gyilkosságot

¹⁵⁰ A halálbüntetést Bogár (születési nevén: Kovács) János ítéletvégrehajtó hajtotta végre.

¹⁵¹ *Népszabadság*, 2014. augusztus 9. 10.

¹⁵² ÁBTL 3.1.9. V-119575

¹⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-55436

magában foglaló – narratíváján alapulnak, noha az abban foglaltak a tárgyalás során számos pontban nem nyertek bizonyítást.¹⁵⁴ A tömegével elkövetett bűncselekmények részleteinek tényként való ismertetése egymástól független tanúvallomások vagy visszaemlékezések hiányában nem lehet történelmileg hiteles.

A népbíróság ítéletének idézett részlete az, amit minden kétséget kizáróan megállapíthatunk a rendelkezésre álló források alapján. Elszigetelt – kontrollforrás nélküli – vagy egymásnak ellentmondó beszámolók egy ilyen érzékeny, indulatokat is generáló témában nem képezhetik történelmi tények megállapításának alapját. Bár a történettudománynak mindenkor feladata az egyes háborús bűnelkövetéseket, atrocitásokat részleteiben vizsgálni, de azok közlése során azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy milyen sérelmek vagy érzelmek befolyásolták a nyilatkozó személyeket. Egy történelmi témában a forráskritika figyelmen kívül hagyása, vagyis az egyoldalú, bizonytalan források megkérdőjelezhetetlen tényként történő interpretálása eredményezi a napjainkig jellemző szenzációhajhász írások megszületését.

Források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.1.9. V-119575

3.1.9. V-135335/1

3.1.9. V-55436

Délmagyarország, 1945

Igazságügyi Közlöny, 1946

Kanadai Magyar Munkás, 1948

Kossuth Népe, 1945

Magyar Nemzet, 1945

Néplap, 1945

Népszabadság, 2014

Népszava, 1945

Szabad Nép, 1945, 1948

Szabad Szó, 1945

Szabadság, 1945, 1947

Székegy Nép, 1943

¹⁵⁴ Példaként említhető Rab László: *Pokorni József kabátja* c. cikke, amelyben bár leírja, hogy Palásti László: *Kun páter ördögi naplója* c. írását Palásti alkotta meg a népbíróság ítélete nyomán, mégis hosszasan idéz Palásti riportjából, ekképpen tényként interpretálva az abban foglaltakat. Rab, 2019: 54–56.

Világ, 1945

Világosság, 1945

Szakirodalom

Balogh, 2015 = Balogh Gábor: A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon. Budapest, 2015.

Bondor, 1995 = Bondor Vilmos: A Mikó-rejtély – Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg a magyar ellenállásban 1944–1945. Budapest, 1995.

Cs. Lengyel, 1991 = Cs. Lengyel Beatrix: Budapest ostroma. Széchényi Viktor gróf feljegyzései, 1944. december 24. – 1945. február 12. *Tanulmányok Budapest múltjából*/XXIV. 1991. 175–211.

Göncz, 1996 = Göncz Árpád: A Mikó-rejtély. Tudományos tanácskozás – (nem csak) egy katonatiszt megítéléséről. *Új Honvédségi Szemle* 1996/3. 1–21.

Gosztonyi, 1990 = Gosztonyi Péter: Vihar Kelet-Európa felett. Budapest, 1990.

Kurucz, 2017 = Kurucz Ádám: Kun páter a 21. századi történetírásban. *Létiünk*, 2017/3. 173–193.

Kurucz, 2019 = Kurucz Ádám: Adalékok Kun András, a nyilasterror emblemikus alakjának tevékenységéhez. *Létiünk*, 2019/4. 139–158.

Kurucz, 2020 = Kurucz Ádám: Egyházi vizsgálatok Kun András minorita páter ügyében 1944–1945-ben. *Egyháztörténeti Szemle* 2020/2. 113–129.

Lám, 1998 = Lám Béla: Emlékek a gyertyafényben. Tizenkét év háborúban és békében 1943–1954. Budapest, 1998.

Major, 1988 = Major Ákos: Népbíráskodás. Forradalmi törvényesség. Budapest, 1988.

Ortutay, 2009 = Ortutay Gyula: Napló 1. 1938–1954. Budapest, 2009.

Rab, 2019 = Pokorni József kabátja. *Mozgó Világ* 2019/7–8. 49–64.

Scheiber, 1997 = Scheiber Mirjam: A budapesti „Bíró Dániel” orth. zsidó kórház tragikus története. In: Holocaust Füzetek 7. 1997. 9–44.

Szekeres, 1997 = Szekeres József: A pesti gettók 1945 januári megmentése. „A magyar Schindler” – Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján. Várostarténeti tanulmányok. Budapest, 1997.

Thury, 1977 = Thury Zsuzsa: Októbertől februárig. Budapest, 1977.

Thury, 1987 = Thury Zsuzsa: Rossz emberek, jó emberek. Budapest, 1987.

Ungváry, 2013 = Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Budapest, 2013.

Ungváry, 2005 = Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből. Budapest, 2005. 279–308.

Vincze, 2013 = Vincze Gábor: A Kehl Dániel-ügy. Egy koncepció jellegű per a szegedi népbíróságon. In: A történész igazsága és magányossága. Nagy Miklós Mihály (szerk.): Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Budapest, 2013. 235–254.

KIS JÓZSEF

A „DEMOKRATIKUS RENDŐRSÉG FOGLYA” DANCZA LAJOS NEMZETGYŰLÉSI KÉPVISELŐ KÁLVÁRIÁJA

A párton belüli tisztogatás első miskolci áldozata, a kommunista párt diósgyőri szervezetének „szentjánosbogara”. Dancza Lajos csillaga a háború után gyorsan emelkedett, majd ugyanolyan hirtelen kihunyott. Egyszerű munkásból 1944 decemberében nemzetgyűlési képviselő lett, majd négy hónappal később ugyanilyen váratlanul rab. Azzal gyanúsították, hogy a Horthy-érában a „római II.”, vagyis a katonai kémelhárítás besúgója volt, míg ő maga úgy vélte, hogy egykori szociáldemokrata voltának, valamint a helyi rendőrségi és pártvezetőkkel való összetűzéseinek köszönhetette lefogását. Életéről és meghurcoltatásáról az 1960-as, '70-es években 650 oldalas önéletrajzi írásában számolt be részletesen, amelyből most közéleti – pontosabban nemzetgyűlési – pályafutására és meghurcoltatására vonatkozó részét közöljük.

Dancza Lajos 1898. január 16-án született Egerben Dancza Mária törvénytelen gyermekeként. A Tanácsköztársaság idején vörösőr volt. 1919. augusztus 7-én letartóztatták, és az egri várba internálták. 1920 januárjában megszökött, bujkált, Szlovákiába ment, de ott is elfogták. Pozsonyba vitték, majd kitoloncolták, és kényszerútlevéllel ismét Egerbe irányították. Újra letartóztatták, 1921. január 16-án a zalaegerszegi internálótáborba került. 1922. március 11-i szabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték. Ezt követően többször dolgozott Budapesten, de többnyire munkanélküli volt. Időközben belépett a szakszervezetbe és a Szociáldemokrata Pártba. 1928-tól önálló lakatos kisiparos lett Mezőkövesden, majd a helyi szociáldemokrata pártszervezet elnöke, de szervezkedés vádja miatt el kellett hagynia a községet.¹ 1939. május elején került Miskolcra, s Diósgyőr-Vasgyárban, az úgyvári szereldében kapott munkát szerelő-lakatosként. Itt ismerkedett meg több, a kommunista pártban fontos szerepet betöltő személlyel, róluk önéletírásában – sértettsége, vagy épp kendőzetlen őszintesége okán – minden bizonnyal leleplezőnek szánt adatokkal szolgált. Így például Sterbinszky Béláról – aki 1949–1951 között a Magyar Dolgozók Pártjának szervezési titkára volt² – a következőképp emlékezett meg: „*rad, nyilas szimpatizáns, aki annyira ment a nyilaspárt ideológiájával, hogy a nyilaskeresztes jelvényt a satujának a felső részébe is belevészte. A »Szógnál« című német beti folyóirat illusztrált részét a pankja fölé függesztette ki. ... Ez a személy zsidózott, és a szocdemeket mindenféle nemzetközi zsidó ügynököknek bélyegezte. Nagyon kellett tőle tartani.*”³ Érdekes, hogy ugyan-ezen csoportban dolgozott a későbbi kommunista Oszip István is, aki ugyancsak tapasztalhatta Sterbinszky nyíltan antiszemita és németbarát viselkedését, de arra vonatkozó adat nem ismert, hogy bármikor leleplezte volna egykori munkatársát.

Danczát közismert baloldalisága miatt 1941-ben kitiltották Miskolc területéről, ekkor Diósgyőrbe költözött. 1941 márciusában az Újgyárból mondvacsinált ok miatt elbocsátották, de nem maradt munka nélkül, felvették az Ógyárba. Első munkanapja előtt SAS-behívót kapott, így 1941 júliusában a 112-es építő-rakodó vasúti

¹ Vida, 1994: 87-88.

² MNL BAZML. XXXV. 69. 1/124. ó. e.

³ Dancza, 1977: 470.

századhoz vonult be. Négy hónapnyi munkaszolgálat után immár az Ógyárban folytatta munkáját, ahol közelebbi kapcsolatba került a helyi szakszervezeti vezetőkkel, így Fauszt Péterrel, Kellner Antallal, Poprádi Pállal és Mráz Ferencsel. Kellner javaslatára ezidőben került kapcsolatba a lillafüredi Palotaszállóban tartózkodó Gulácsy Irén írónővel, aki egy, a falusi élettel kapcsolatos szociográfiai munkájához kívánt olyan személlyel eszmét cserélni, aki szocialista szemszögből tud számára tanácsot adni, segíteni munkájában. Bár a szakirodalom a házasságát mint Gulácsy élettársát jegyzi,⁴ ez a visszaemlékezése alapján egyáltalán nem igazolható. Kapcsolatuk Dancza leírása és az általa közölt Gulácsy-levelek alapján még csak a bizalmas szintig sem jutott el. A hamarosan tragikus körülmények között elhunyt írónő következetesen magázódó, s bizalmasságot nélkülöző leveleiben „Dancza Úr”-nak szólítja a későbbi nemzetgyűlési képviselőt, és azokban megfelelő távolságtartással tájékoztatja arról, hogy milyen könyveket, egyéb átvett iratokat és mikor kíván visszaszármaztatni neki.⁵

Baloldali kapcsolatai dacára Dancza az Ógyárban mintegy két évig nem végzett érdemi mozgalmi tevékenységet, csupán gyakran megfordult a Bartók Béla utcai Balogh-házban, ahol „elvtársaival” találkozott.⁶ Első konkrét „akciója” 1944. október 15-ére esett, amikor – néhány órával a nyilas hatalomátvétel előtt – egy tizedes kíséretében a Bükkben tartott terepszemlét, egy munkaszolgálatos század ugyanis ott kívánt menedéket találni.⁷

Dancza politikai tevékenysége a nyilas hatalomátvétel után kezdődött el igazán. Tevékenységét utólag a MOKAN Komité (Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja) nevű, főként a kommunisták által létrehozott ellenállócsoport tevékenységével kötötték össze, adataink szerint azonban ez nem annyira formális csatlakozást jelentett, mint inkább a később MOKAN-osoknak mondott személyekkel való együttműködést. Dancza baloldali társaival együtt „Békepárt” aláírással, regisztrált tollal röpcédulákat készített és szórt szét Diósgyőrben. Az egyik röplap szövegét maga Dancza fogalmazta meg:

„A magyar néphez!

Anarchia és fejvesztettség uralkodik az egész vonalon, a rendeletek egymást kergetik, nincs törvény és jog, sem alkotmányos kormányunk. Hazátlan bitang, német bérencek ülnek a törvénytisztelő és jogaitól megfosztott nemzetünk nyakán. Sakálok és döggeszelyűk prédájaként dobták hazánkat a német csatlós bitang felsőtízezőred és uszályhordozók, a német-labanc uraink a nácik lábai elé.

Törvényeik nemzetünk hagyományával ellentétesek. Szabotálni kell minden rendelkezésüket, nem szabad végrehajtani semmiféle utasításukat. Aljas bitang az, aki közéjük áll.

Ez a söpredék csak ugródeszkának használja fel a Magyar szót és nemzetünk címét.

Ezek báránybőrbe bújít vadállatok és bestiák, akik a nép nevében bognak. Ha nemzetünk szenvedéseit megelégteltétek, keressétek a Békepárt utasításait.

⁴ Vida, 1994: 88.

⁵ Dancza, 1977: 492-497.

⁶ Dancza, 1977: 511.

⁷ Danczáék a Büdöspeszt- és a Kecskelyuk-barlangokat találták alkalmasnak mint az ellenállócsapat lehetséges szálláshelyét. Dancza, 1977: 504.

*Békepárt*⁸

Dancza a röplapok terjesztéséről ellentmondásosan nyilatkozott az önéletírásában: először arról írt, hogy egy másik – általa meg nem nevezett – csoport végezte a „széthordást”,⁹ utóbb arról, hogy abban ő maga is részt vett.¹⁰ Emellett társaival együtt menekült erdélyi családok és honvédek számára élelmiszergyűjtésben vett részt, s női családtagjaik – köztük Dancza felesége és leánya – vörös zászlót és ötágú csillaggal, feliratokkal ellátott sarló-kalapácsos jelvényeket készítettek.¹¹

Dancza Lajos, 1944

(HOM HTD 79.32.1.15.)

Bár Dancza visszaemlékezésében több, a MOKAN-nal kapcsolatos akcióról is beszámolt, ezek többségéről csak szűkszavúan nyilatkozott, ami arra utalhat, hogy azokról csak hallomásból értesült. Egy „hőstettet” azonban ő maga is véghez vitt. 1944. november 20-án Diósgyőrből kiszorították a települést három nappal korábban elfoglaló szovjet csapatokat, azonban az egyik harcos lemaradt csapattestétől és épp Dancza kertjében keresett menedéket. A Kijevből származó Anekievics Nikolájt¹² a későbbi nemzetgyűlési képviselő a padlásán, a kémény mellett lévő szénában rejtette el. A szovjet katona rejtegetése nagy veszélyt jelentett az egész család számára, s csak kevésen múlt, hogy nem buktak le. Másfél nap múlva ugyanis az udvaron három tank német legénysége jelent meg 13 főnyi személyzettel együtt, s elfoglalták a háziasszony nagyszobáját. Bár a megszállók másfél nap múlva távoztak, néhány órával később újabb, ezúttal egészségügyi német alakulat jelent meg az udvarban. *„Ha véletlenül a padlásán észreveszik az oda rejtett oroszomat, vele együtt az udvaron a családdal együtt kivégeztek volna, de még a német nyelvet beszélő [háziasszonyát,] Bukovszkynét*

⁸ Dancza, 1977: 508.

⁹ Dancza, 1977: 511.

¹⁰ A röpcédulázásban rajta kívül id. Kovács Imre, ifj. Kovács Imre, Kovács Sándor, Szondi László, Mádi József, Bátori Pál, Dozsnayák János és Endrész János vett részt. Dancza, 1977: 512.

¹¹ Dancza, 1977: 512-513.

¹² Kopácsi Sándor visszaemlékezése szerint neve Pjotr Anikiejevics Petrov volt. Kopácsi, 1989: 25.

is.”– emlékezett a történetekre évtizedekkel később.¹³ Dancza végül Kopácsi Józsefhez fordult segítségért, aki hajlandó volt befogadni a szovjet katonát. Kopácsiék már eddig is több menekült zsidót bújtattak, sőt erre a célra egy külön üreget ástak a disznóól alá, amelyben összesen tizenkét személyt rejtgettek. Az idegen, megborotvált és civil ruhába öltöztetett katonával Dancza végül egyszerűen átsétált Kopácsiékhoz, így tizenkét „*kínos és nehéz, körülményes nap*” után végül megnyugodhatott.¹⁴

December 3-án megtörtént Diósgyőr és egyúttal Miskolc szovjetek általi végleges „felszabadítása”. A még harcra készülő szovjetek megbízásából a MOKAN december 4-én hajtotta végre utolsó akcióját, amelyben Dancza is részt vett. Ekkor az információjuk szerint összecsapásra készülő németek elől a LÁEV több mint 80 kocsiját és négy mozdonyát mentették meg.¹⁵

A szovjet megszállás gyökeresen új helyzetet eredményezett, Diósgyőr egyetlen elismert fegyveres szerve a MOKAN Komité lett, amelynek Dancza is tagja volt. A „mókánosok” elhurcolásaikkal, egyes feltételezések szerint gyilkosságig menő, brutális kihallgatásaikkal hamar hírhedtté váltak.¹⁶ A háború utáni visszaélésekben állítólag Dancza is részt vett. Egy irat tanúsága szerint Dancza a miskolci nemzeti bizottságra hivatkozva olyan utasításokat adott, amelyekre nem volt joga, sőt ő vitette be a rendőrségre vasra veretve dr. Bujaló Lajos bányaigazgatót.¹⁷

Dancza pozícióját jelentősen növelte, hogy a világháború után immár a Magyar Kommunista Párt tagjaként szerepelt. A párt helyi szervezetét 1944. december 7-én alakították meg többnyire MOKAN-osok és egykori szociáldemokraták.¹⁸ A volt szocdemek ugyanis úgy tudták, hogy pártjuk nem fog újjáalakulni, ezért egy részük – köztük Dancza is – a kommunista pártba tömörült.¹⁹ Dancza politikai karrierje gyakorlatilag ezzel kezdődött, s pályája hamar felívelt. Az egykori lakatos 1944. december 16-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett, a Magyar Kommunista Párt színeiben, Diósgyőr képviselőjeként. A Nemzetgyűlés debreceni alakuló ülése rendkívül nagy hatással volt rá: önéletrajzában részletesen beszámolt a történetekről, s – a későbbi események fényében nem véletlenül – képviselői igazolványának szövegét is rögzítette: „*Dancza Lajos úr az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. Személye sérthetetlen és Magyarország felszabadított területén szabadmozgási lehetőséggel bír.*”²⁰ A sérthetetlenség és a szabad mozgás azonban már csak hónapokig volt számára adott.

Debrecenben a képviselők azt az utasítást kapták, hogy hazatérve a körülményeknek megfelelően indítsák újra az életet, így hát Dancza és képviselőtársa, Nyíró Sándor karácsony után a párthelyiségben beszéltek meg a főbb tennivalókat. Elsőként a harcokban elesett szovjet és német katonák holttesteit szedették össze, amelyeket részint a katolikus, részint a református temetőben helyeztek örök nyugalom-

¹³ Dancza, 1977: 511.

¹⁴ Dancza, 1977: 518-519.

¹⁵ Dancza, 1977: 522-523.; Beránné Nemes, 1985: 27.

¹⁶ Lásd Kis 2017.

¹⁷ MNL BAZML XVII. 2. 3253/1945.

¹⁸ Megalakulásának körülményeiről lásd Majzik, 2015: 29-33.

¹⁹ Dancza, 1977: 527.

²⁰ Dancza, 1977: 530.

ra, de többeket a szovjet parancsnokság utasítására a Táncsics téren lévő első világháborús hősök szobra elé temették el.²¹

Dancza Lajos visszaemlékezésében nem hallgat arról sem, hogy szerepe volt a diósgyőri elhurcolásokban, bár szerepét szándékosan jelentősen kisebbitette, s tudatosan úgy ferdítette el az eseményeket, mintha ő maga sem tudta volna, miben vesz részt. Memoárja szerint ugyanis egy pontosan meg nem határozható napon Kátyé hadnagy, az orosz haderő diósgyőri parancsnoka hívta magához. A hadnagy Bogáncs Károly tolmács útján közölte vele, hogy a diósgyőr-tapolcai mozihelyiségbe népgyűlést kell összehívni, amelyen a leendő államforma (királyság, kormányzóság, vagy köztársaság) ügyében szavaznának a helybeliek. A gyűlést a MOKAN-osok részvételével 1945. január 22-re össze is hívták, azonban miután a helyiség megtelt a hallgatósággal, az ajtókat fegyveres szovjet katonák állták el, és bár oda ezután is mehettek be lakosok, onnan már senki sem távozhatott a katonák engedélye nélkül. Dancza az önéletrajza szerint felelősségre vonta az őroket, majd pedig Kátyé hadnagyot is emiatt, de választ már csak akkor kapott, amikor egy vörös képű százados – Ivanov kapitány – fordult az egybegyűltekhöz, s közölte: *„A község lakosait azért hívattam össze az itt jelenlevő parancsnokság útján, hogy mindenkinek tudomására hozzám, miszerint mindazok, akiknek a nevét felolvasom, mint német bangzású neveket, a gyűlés végeztével itt maradnak és pedig baloldalon. A tömeg zúgott, morajlott, és valamennyien távozni akartak az ajtókon át. Mivel az ott álló orosz szuronyos katona nem engedte őket ki, csaldódtan kellett visszaiülniük.”*²² Dancza visszaemlékezése szerint tolmács útján a századost is kérdőre vonta a német származásúak összeszedése miatt, de a tiszt egy nemzetközi egyezményre hivatkozva közölte: *„»minden megszálló csapatost annyi munkabíró erőt vibet ki a legyőzött fasiszta országból, amennyire szüksége van.« Így nem tehettem semmit, hiszen egy győztes hadsereggel álltam szemben, amelynek hatalma előtt egy általuk kreált képviselő szava nem volt döntő. (Kétszeresen jaj a legyőzötteknek!)”*²³

Dancza visszaemlékezése e téren bizonyosan nem állja ki a hitelesség próbáját. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható korabeli – az elhurcolások után néhány nappal felvett – jegyzőkönyvek szerint a „málenkij robotosok” elhurcolásának szándékáról már jóval korábban tudomással bírt. A német nevűek összeírására ugyanis a szovjet parancsnokság már két héttel korábban, 1945. január 9-én utasítást adott a MOKAN parancsnokságának, s ennek tanúja volt Dancza és képviselőtársa, Nyirő Sándor is. A MOKAN, majd a település közigazgatási apparátusa által összeállított névsor-tervezeteket jó előre ismerte Dancza, sőt egy alkalommal ő maga is utasítást adott, hogy a rendőrök utcáról utcára írják össze a német nevűeket. A nemzetgyűlési képviselő tehát pontosan tudta, mi fog történni, s felelőssége a későbbiek folyamán is bizonyítható. Bár memoárjában ő maga is sérelmezte, hogy a létszám feltöltése érdekében *„jó magyar nevű magyarokat”* is letartóztattak, január 27-én az elhurcolásra kerülők listáját – mint olyat, amelyben kizárólag német származásúak szerepelnek – nemzetgyűlési képviselői minőségben ő maga is jóváhagyta aláírásával. Ezt később – minden bizonnyal átvitt értelemben – azzal

²¹ Dancza, 1977: 532-533.

²² Dancza, 1977: 537-538.

²³ Dancza, 1977: 538.

indokolta, hogy „más is aláírta volna, ha a fejének tartották volna a pisztolyt.”²⁴ Dancza tehát kezdettől fogva tudott a német származásúak elhurcolásának tervéről, s a folyamatban maga is aktívan és folyamatosan részt vett.

1945. január 30-án, tehát közvetlenül azelőtt, hogy az összegyűjtött „németek” Szovjetunióba való elszállítására, deportálására sor került volna, rendőrségi vizsgálat indult az ügyben abból a célból, hogy a felelősséget dr. Fekete Gyula főjegyzőre terhelje. Végül – bár az elhurcolások folyamatát részleteiben felderítették, és abban több kommunista helyi hatalmasság, köztük Dancza aktív részvételét is megállapították – a jelentés a politikai pártok mulasztását említette meg okként, amiért nem harcoltak eléggé az ellen, hogy az általuk ismert megbízható egyéneket kiszabadítsák.²⁵ Dancza felelőssége tehát már ekkor nyilvánvaló volt, bűnbakká azonban még nem kívánták tenni.

A kommunista párti nemzetgyűlési képviselő a következő hetekben elsősorban pártmunkával foglalkozott, számos gyűlésen volt szónok. Státuszát azonban túlértékelte, és úgy viselkedett, mint akit sem a pártfegyelem, sem a párthierarchia nem köt. Súlyosan tévedett. Ennek következtében 1945 elején a párt és a rendőrség helyi prominenseivel is összetűzésbe keveredett, s utólag ő maga is úgy vélte, ez volt későbbi meghurcoltatásának valódi oka.²⁶

Az első ilyen konfliktus Fodor János miskolci rendőrkapitánnyá való megválasztásakor alakult ki, amely során alkalmatlannak nevezte a jelöltet, s a szélsőjobboddallal való korábbi rokonszenvére, illetve közismert németbarátságára hivatkozva tiltakozott a megválasztás ellen. Szóvá tette azt is, hogy Fodor többször „mulatott együtt Tapolcán a németekkel, és a szórakozásukat az asztalon meztelenül táncoló hölgyekkel körítették.” A rendőrkapitány-jelölt mellett azonban Rónai Sándor szociáldemokrata és Fekete Mihály kommunista párttitkár is kiállt.²⁷

Második összetűzése immár sokkal súlyosabb és gyorsabban ható következményekkel járt. Ekkor Nógrádi Sándorral, a kommunista párt regionális vezetőjével került heves vitába. Nógrádi kifogásolta, hogy Dancza március 15-i, szerencsi beszédében nem éltette eléggé a Vörös Hadsereget. Dancza Lajos utóbb úgy vélte, hogy Nógrádi már ekkor hozzáfogott előkészíteni a koncepciók vádakat, és már csak az alkalmas időre várt.²⁸ Tény mindenestre, hogy pár nappal később, 1945. március 21-én egy jegyzőkönyvet vettek fel a rendőrség politikai alosztályán. Egy tanúként kihallgatott rendőr ebben igen súlyos állításokat fogalmazott meg diósgyőri rendőr-bajtársairól és Dancza Lajosról. Elmondása szerint a rendőrök szervezkedtek; fel kívántak fegyverkezni; ki kívánták szabadítani őrizetbe vett elvtársukat, Sővér Lajost;²⁹ március 20-án tartott összejövetelükön Dancza jelenlétében egy tilta-

²⁴ MNL BAZML XVII. 417. 1/1945. Dancza Lajos tanúkihallgatása. 1945. január 25.

²⁵ ÁBTIL 3.1.9. V-30477. Magyar Államrendőrség miskolci főkapitányságának diósgyőri politikai alosztálya jelentése dr. Fekete Gyula főjegyző elleni ügyben. 1945. február 6. Kiss ?

²⁶ Dancza, 1977: 561.

²⁷ Dancza, 1977: 539.

²⁸ Dancza, 1977: 543.

²⁹ Sővért ismeretlen okok miatt valóban letartóztatták, s több, egymással egybehangzó kihallgatási jegyzőkönyv szerint a diósgyőri rendőrök tagjai fegyveresen akarták kiszabadítani. Sővér azonban még akciójuk előtt szabadlábra került, így „szervezkedésük” oka foggyottá vált. MNL BAZML X. 3. I-1. ó.e. Debreczeni József, Endresz János kihallgatási jegyzőkönyve. 1945. március 21.

kozó írást készítettek a régi rendőrök visszavétele ellen. Ezen memorandumot Danczának kellett volna átadnia Nógrádi Sándornak: *„Azt mondták Danczának, hogy mondják meg Nógrádnak, hogy ha ezekről nem intézkednek, a kiemelésekről, majd ők felrobantják az egész dolgot. Egyenként fogják elburcolni az embereket és elteszik láb alól.”*³⁰

Az alakuló koncepció szellemében 1945. március 22-én a rendőrség vezetői, Fodor János rendőrfőkapitány és Kecskés Ferenc, a politikai osztály vezetője jelentést írtak Dancza állítólagos ellenséges tevékenységéről. Jellemző módon levelüket a hivatalos úttal szemben a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségéhez intézték, ami egyúttal számunkra is jelzésértékű, s arra utal, hogy egyes politikai büntetőügyekben már 1945 tavaszán a kommunista párt szava lehetett a döntő.

A rendőri jelentés számos vádat tartalmazott. A legfontosabb vád a besúgás volt. A rendőrség ugyanis állítólag már 1945 januárjában megszerezte Somogyi Károlynak, a „Római II.” titkárának elszámolási könyvét, amelyben Dancza D24-es szám alatt mint „agentprovokateur” szerepelt, és amely szerint legalább három alkalommal vett fel fizetséget „bizalmi szolgálataiért”. Dancza tehát mint a katonai hírszerzés ügynöke szolgáltatott információkat a baloldaliak tevékenységéről.³¹ Kérdéses ugyanakkor, hogy ha már januárban tudtak Dancza besúgóinak múltjáról, miért késett több mint két hónapot a nemzetgyűlési képviselő letartóztatása.

Másodsorban azzal gyanúsították, hogy a német állampolgárok szovjetek általi összeszedése során *„a maga köré gyűjtött egyrészt jellemtelen, másrészt elvakult uszálybordozókkal egyetemben Diósgyőrből 433 egyént szolgáltatott ki német állampolgárként, kiknek kiadott névsorát saját maga írta alá.”* Ezzel pedig *„a baloldali munkásság színe-java is eltávolított Diósgyőr községéből.”*³²

Harmadikként pedig – a március 21-i tanúkihallgatás alapján – szervezkedéssel vádolták, jelesül azzal, hogy Dancza az *„általa megszervezett fiatal, elvakult gengster szellemű rendőr legénységgel”* hamis vádak alapján távolította el a diósgyőri rendőrkapitányság vezetőit; *„veszélyes titkos gyűléseket”* tartott és fegyveres bandát szervezett a célból, hogy *„azt érdekeinek megfelelően [...] saját hatalmi tébolyának eszközeiül felhasználja.”* Azzal is vádolták, hogy 1945. március 20-án este *„titkos fegyveres bandájával”* olyan személyek letartóztatására adott utasítást, akiket a politikai rendőrség bizonyíték hiányában már szabadlábra helyezett, de kidolgozta *„a nekik nem tetsző rendőrségi vezető személyek erőszakos úton való elburcolását és láb-alól való eltevését”*, március 21-én pedig a miskolci Nemzeti Bizottság ülésén erőlyes támadást intézett az Államrendőrség és annak vezetői ellen. (Ez utóbbi valószínűleg a Fodor János megválasztása elleni tiltakozás lehetett.)³³ Azzal is vádolták, hogy nyilaskeresztes

³⁰ MNL BAZML X. 3. I-1. ő.e. Birkás Károly kihallgatási jegyzőkönyve. 1945. március 21.

³¹ MNL BAZML X. 3. I/1. ő. e. Jelentés Dancza Lajos diósgyőri lakos, volt gyári munkás, jelenleg a Diósgyőri kommunista párt nemzetgyűlési képviselője, múltbeli és jelenlegi ténykedéséről és magatartásáról. Miskolc, 1945. március 22.

Majzik Dávid kutatása szerint 1962-ben Danczát már egy másik fedőnevű „ügynökkel” azonosították, illetve tartották nyilván: „1962. november 9-én keletkezett anyag alapján (BM. III/2. osztály) megtalálták (hogy mikor azt nem tudni) az a szóban forgó átalány elszámolási könyvének 1942. januári és 1943. márciusi kimutatását is, ahol elsőként névvel, majd a második dátumnál fedőnévvel szerepelt. Dancza Lajos fedőneve: »Uj. 111.«” Majzik, 2015. 40.

³² Uo.

³³ Fodor Jánost 1945. január 11/12-én nevezték ki rendőrkapitánnyá. *Szabad Magyarország*, 1945. január 12.

jelvényeket és gyalázó feliratokat festetett a házak falára, hogy ezáltal tegye indokolttá a „diósgyőri rendőrség terrorisztikus uralmát”. A jelentés a tevékenységét a következőképp összegezte: *„Nem lehetetlen az, hogy Dancza Lajos a múltbeli tevékenysége után most a jelenlegi államrendszer terrorisztikus eszközökkel való szabotálására törekszik. Ezen túlmenően a demokratikus pártok által az államrendőrség élére helyezett személyek eltávolítását tűzte ki céljául, amely semmiképpen sem fér össze sem az új demokratikus államrendszer érdekeivel, de főleg nem a kommunista párt érdekeivel. Tevékenységének folyamata fasiszta minváltára enged következtetni.”*³⁴

Arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, hogy a pártközpontba küldött jelentésről kik döntöttek, az viszont bizonyos, hogy néhány nap múlva megérkezett az engedély Dancza félreállítására. 1945. március 30-án délelőtt Dancza a rendőrség Tizeshonvéd utcai laktanyájában járt látogatáson, majd amikor 11 óra körül el kívánta azt hagyni, ismerőse, Márkus Dezső állta útját azzal, hogy *„Ne haragudj rám Lajos bátyám, azért, hogy nékem jutott ez a hálátlan szerep. Le vagy tartóztatva, ezt az utasítást kaptam.”*³⁵ Dancza hiába hivatkozott mentelmi jogára, szolgálati fegyverét elvették, majd egy egyes cellába zárták. Meglepetésére hamarosan mellé került két közismert helyi kommunista, Bencs Sándor, majd Bátori Pál. Dancza állítólag arról értesült később, hogy Bencset kvázi fogdaügynökként tették mellé, hogy információt szedjen ki belőle. Tény mindenesetre, hogy mind Bencs, mind Bátori hamarosan szabadultak, s mindketten a rendőrségnél folytatták pályafutásukat.³⁶ Érdekes módon ekkor került letartóztatásba Sztaskó János diósgyőri rendőrnagy parancsnok is.³⁷ A „málenkij robotosok” névsorának összeállításában főszerepet játszó Sztaskó és az arról mindvégig tudomással bíró, a névsorokat aláírásával jóváhagyó nemzetgyűlési képviselő egyidejű letartóztatása nyilvánvalóan azt a felvetést vonja maga után, hogy a kommunista párt önnönmaga mentesítése érdekében kettőjüket kívánta bűnbakká tenni a deportálásokért. Gyanúkat alátámasztani azonban iratok hiányában sajnos nem lehetséges.

Dancza és Sztaskó letartóztatása rendkívül felháborította a diósgyőri rendőröket, akik nyomban megjelentek a megyei rendőrkapitányságnál, képviselőjük és parancsnokuk kiszabadítását követelve. Az egységet azonban lefegyverezték és fogdába zárták. Ennek hírére egykori ellenállókból tizenöt fős küldöttség alakult, de vezetőjüket, akinek személye nem ismert, Kecskés Ferenc, a politikai osztály vezetője őrizetbe vette. A diósgyőriek még ekkor sem hagyták magukat. Válaszul volt MOKAN-osok szállták meg a rendőrségi épület egyik szárnyát.³⁸ Dancza

³⁴ MNL BAZML X. 3. I/1. ő. e. Jelentés Dancza Lajos diósgyőri lakos, volt gyári munkás, jelenleg a Diósgyőri kommunista párt nemzetgyűlési képviselője, múltbeli és jelenlegi ténykedéséről és magatartásáról. Miskolc, 1945. március 22.

³⁵ Dancza, 1977: 544.

³⁶ Dancza, 1977: 545, 548.

³⁷ 1902-ben született Diósgyőrben. 1919-ben vöröskatoná volt, majd 1931-ben állítólag bebörtönözték a kommunista mozgalomban való részvételért. 1944 végén részt vett az ellenállásban, a MOKAN egyik vezetője volt, aki csoportjával csatlakozott a szovjet hadsereghez, és állítólag a Bükkben részt vett a németek elleni harcban. 1944. december 3-án a MOKAN parancsnokává nevezték ki. Ebben a minőségben részt vett a málenkij robotra elhurcolt áldozatok névjegyzékének az összeállításában. 1957-ben hunyt el. MNL BAZML XVII. 432. dr. Fekete Gyula igazoló bizottsági ügye; MNL BAZML XXXV. 133/a.

³⁸ Kopácsi, 1989: 27.

visszaemlékezése szerint a diósgyőri rendőröket az udvarra zárták be, és egymás után hallgatták ki őket annak reményében, hogy beismerik: Dancza lázított közöttük. Végül mindannyiukat azzal engedték haza, hogy „*pár nap múlva ottbón lesz a parancsnokuk és nemzetgyűlési képviselőjük is.*”³⁹ Dancza önéletírása szerint kezdetben képviselőtársa, Nyirő Sándor is kiállt mellette, azonban a miskolci pártszervezettel való feltételezett kiegyezése miatt később elpártolt tőle, és pár nappal később már a következőképp nyilatkozott róla: „*Ohyan súlyosak az ellene felhozott vádak, hogy itt, az udvaron levő lámpavasra kellene felbúzni! Egy aljas munkásáruló volt, a Római II. besúgója.*”⁴⁰ A diósgyőriek követelésének eleget téve Sztaskót hamarosan szabadlábra helyezték, Dancza azonban fogságban maradt, s a diósgyőri elhurcoltak sorsáért immár csak őt vádolták.

A nemzetgyűlési képviselő első kihallgatására pár nappal később került sor, valószínűleg április 4-én. „Meghallgatása” – amelyről jegyzőkönyv nem ismert, minden bizonnyal nem is készült – korántsem a megszokott módon történt, azon ugyanis egyszerű nyomozók helyett politikai és rendőri vezetők voltak jelen, így Fodor János miskolci rendőrkapitány, Frenkel Artúr, a nyomozóosztály vezetője,⁴¹ Kecskés Ferenc, a politikai osztály csoportvezetője,⁴² Kiss József nyomozó főtanácsos és Tömpe András, a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Osztályának vezetője⁴³, valamint két helyi kommunista párti vezető, Fekete Mihály miskolci párttitkár és Nógrádi Sándor, a Magyar Kommunista Párt északmagyarországi területi titkára. Párttársukat ekkor azzal vádolták, hogy a „Római II.” besúgója volt, és hogy a diósgyőri rendőrséget a miskolci vezetőség ellen akarta „felvonultatni”.⁴⁴ Dancza tagadott, és kérte, állítsák népbíróság elé. Volt elvtársai azonban megfosztották a tisztázás lehetőségétől, és közölték vele: nem akarják bíróság elé állítani, ők maguk fogják elbírálni tevékenységét.⁴⁵

Április 5-én délben Danczát ismét kihallgatásra vitték, ekkor azonban már csak Frenkel Artúr és Kiss József fogadta. Minthogy Dancza ismét tagadott, a rendőrségi vezetők ezúttal már erőszakosabban léptek fel vele szemben: „*Frenkel kijelentette, hogy ha nem vállalom el a nevemre bért összeget, radikális eszközökkel fogjuk kényszeríteni a jelzett összeg elvállalására. Én természetesen szabadkoztam és erre keresetlen szavakkal Kiss is nekem*

³⁹ Dancza, 1977: 546.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Vezetéknévét később Fogarasira változtatta. Rendőr főhadnagy. 1946. augusztus 1-én, a miskolci lincselések során agyonverték.

⁴² Kecskés Ferenc 1937-től a jobboldali, szélsőjobboldali körökkel volt kapcsolatban. 1937–1939 között – állítólag azért, hogy igyekezzen tagjait távol tartani a nyilas mozgalomtól – a Nemzeti Front tagja volt. „1941-től 1943-ig a nyilas vezetők terveinek és a nyilas mozgalom belső ügyeinek kikémlelésében Fekete Mihály és Barbay Ferenc utasításai szerint járt el.” 1944 márciusában, a német bevonulás elleni tiltakozásként az Újgyárban nemzetiszín szalagos mozgalmat szervezett, ezért bevonultatták katonának. 1944. október 10-én megszökött a frontról, s hazatért. Ezután részt vett az ellenállási mozgalomban. A háború végeztével a MOKAN nyomozó osztályának lett a vezetője, majd 1945. január 7-én az MKP ajánlása folytán a Nemzeti Bizottság a rendőrség politikai osztályának a megszervezésével és vezetésével bízta meg. MNL BAZML XVII. 407. 3078/1956.

⁴³ Tömpe András (1913–1971) 1945. januárban a belügyminiszter megbízásából kezdett hozzá a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályának megszervezéséhez, ám ennek vezetését hamarosan Péter Gábor vette át. Kiszely, 2000.

⁴⁴ Dancza, 1977: 548.

⁴⁵ Uo.

támadott és kijelentette, hogy olyan jegyzőkönyv fog érvényesülni, amilyent mink akarunk és egybehangzó volt Frenkel kijelentése Kiss tanácsos álláspontjával. Amikor is nem vállaltam el a Somogyi naplója szerint beírt összeget, amit sem aláírok [nem igazol], sem nyugta nincsen róla. Kértem a tényeket, hogy mutassák fel, mert ilyen alapon Somogyi a fűszerészt is beírhatta, amit nekem ellenőrizni nem állt módomban, se, jogom hozzá nem volt. Frenkel erre kijelentette, nem látta maga a gyanúsítottakat, hogy milyen állapotban került[ek] vissza a cellájukba a kihallgatás után. Tehát ehhez alkalmazza magát, mert ha nem, akkor a sárga nyirok lesz a szemfedele. Erre én hivatkoztam a mentelmi jogomra és a képviselői tisztségemre, erre Frenkel kijelentette, hogy itten nincsen jog, csak egyéni hatalom és azszal mi úgy élünk, ahogyan mink azt jónak látjuk, tehát elvállalja-e a napló szerinti összeget, vagy nem? Mérlegeltem Frenkel kijelentéseit, ahol minden jog fel volt rúgva, kényszerültem elvállaltam, a jegyzőkönyvet a kezembe elolvasni nem adta, csupán alá voltam kényszerülve írni a jegyzőkönyvet.”⁴⁶ Bár Danczának a fogsága során írt jellemzése nem tartalmazza, évtizedekkel későbbi visszaemlékezése szerint Fogarasi a fenyegetése során az egyik kommunista párti vezetőre hivatkozott: „Frenkel kijelentette, ha nem fogadom el az itt felhozott vádakat, Fekete Mihály kijelentése szerint fognak velem eljárni, azaz fizikai kényszerrel. Így voltam kénytelen az ellenem általuk emelt hamis vádakat aláírással elismerni. Ezzel az ügyem lezártnak volt tekinthető.”⁴⁷

Dancza Lajos 1945. április 5-i kihallgatási jegyzőkönyve a Magyar Kommunista Párt iratai között lelhető fel. Vallomása szerint az Újgyárba történő felvétele, tehát 1939. május 3-a körül Somogyi Károly kémelhárító tiszt garantálta számára a felvételt, cserébe viszont elvárta, hogy információkat szolgáltatson számára. A történet szerint azonban 1941 novemberében kapcsolatuk megszakadt, s Dancza csak két évvel a beszerzése után, 1941 decemberében számolt be először a munkásság hangulatáról, s cserébe 10 pengőt kapott. Vallomása szerint 1942-ben három, 1943-ban egy, illetve további, közelebbiről meg nem határozható számú alkalmakkor adott számára információt a munkásság hangulatáról, illetve a szociáldemokrata párttól. Dancza az utolsó kérdésnél elismerte bűnösségét: „Bűnösnek érzem maga, hogy én mint szocialista a kémelhárító tisztól pénzt vettem el és adatokat szolgáltattam az ővele folytatott beszélgetés során.”⁴⁸

Dancza Lajos tehát megtört. Kényszerrel kivett beismerő vallomásáról április 13-án a *Szabad Magyarország* című helyi kommunista napilap számolt be terjedelmes újságcikkben:

„A kihallgatás során elmondotta Dancza Lajos, hogy 1941 novemberében, amikor katonai szolgálatról leszerelt és Somogyi titkárnál a gyárban jelentkezett, az tőle adatokat kért a munkásság helyzetéről és körülményeiről. Miután minden kérdésre választ adott, Somogyi 10 pengőt adott át neki. 1942 januárjában ugyancsak információkért 10 pengőt adott Dancza Lajosnak a »Római kettő« tisztje s ez alkalommal megígérte, hogy órabérvitáról is gondoskodik a számára.

E hónapban még külön 6.50 pengőt, majd később 10 pengőt kapott Somogyi Károlytól, aki-nek nyugtát is adott a felvett összegről. 1942 őszén katonai szolgálatra hívták be Dancza Lajost,

⁴⁶ MNL BAZML XVII. 407. 3078/1945. Dancza Lajos saját kézzel írt jellemzése. „Frenkel”

⁴⁷ Dancza, 1977: 550.

⁴⁸ MNL BAZML X. 3. I/1. ő. e. Dancza Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 5. Felvette: Frenkel Artúr.

ekkor ismét felkereste Somogyi titkárt, ez alkalommal is informálta a munkásság bizalmas ügyeiről és a kémelhárító tiszt elintézte számára, hogy ne kelljen katonai szolgálatra bevonulnia.

Később ugyancsak hasonló összegeket vett fel Somogyi Károlytól, s minden egyes alkalommal információval szolgálat részére.

Dancza Lajos ez időben a Szociáldemokrata Pártnak volt a tagja és a párt ügyeiről is adott információkat a »Római kettő« részére.

A kihallgatást vezető rendőrtisztkérdésére Dancza Lajos beismerte, hogy tudomása volt arról, hogy Somogyi titkár a gyár kémelhárító tisztje, tudta, hogy miért van szüksége a kért adatokra, s azt is elismerte, hogy a »Római kettő«-nél talált könyvekben bevezetett, a Dancza Lajos névre szóló kifizetések összegeit valóban kézhez kapta. Kihallgatása végén Dancza Lajos elismerte, hogy bűnös, mert mint szocialista a kémelhárítónak a tisztjétől pénzt vett fel, ennek ellenébe adatokat szolgáltatott részére munkástársairól. A kihallgatások befejezése után Dancza Lajost letartóztatásba helyezte a miskolci rendőrség politikai osztálya és ellene az eljárás megindult. A letartóztatásban levő Dancza Lajos a Magyar Kommunista Párt diósgyőri titkárságához nyilatkozatot juttatott el, amelyben kijelenti, hogy családi körülményei és egészségi állapotára való tekintettel lemond diósgyőri mandátumáról. A Kommunista Párt diósgyőri titkárságának vezetősége a hozzáférkezett adatok alapján Dancza Lajost a Kommunista Pártból kizárta.”⁴⁹

A közvélemény ekkor értesülhetett először Dancza lefogásáról, s egyúttal a vádakról is. Érdekes módon az újságcikk tényként könyvelte el Danczának a nemzetgyűlési képviselői mandátumról való lemondását, míg ő maga egy 1945 júniusában írt feljegyzésében tagadta ennek megtörténtét. Elmondása szerint április 5-i kihallgatása után egy héttel próbálta Kiss és Fogarasi rábírní a lemondásra, arra hivatkozva, hogy ha nem teszi, a GPU fogja elvinni, eltüntetni „a föld színéről”.⁵⁰ Dancza azonban ezt megtagadta, tehát képviselőként változatlanul megillette a mentelmi jog.

A még mindig mentelmi joggal rendelkező Dancza Lajos továbbra is fogságban maradt, és ezen az sem változtatott, hogy a megszálló szovjet csapatok parancsnokságától is segítséget kért. 1945. április 15–20. között ugyanis a cellák felülvizsgálata céljából Szinicin szovjet városparancsnok vezetésével egy bizottság érkezett a rendőrkapitányságra, amelytől Dancza kihallgatást kért, és bár kívánságát feljegyezték, annak teljesítésére nem került sor. Ezen túl családi kapcsolatait is igyekezett bevetni, s egri rendőrkapitány unokaöccséhez, Dancza Jánoshoz fordult segítségért. Rokonát azonban állítólag azzal fenyegették meg, hogy „ha tovább is próbálkozik beavatkozni az ügyembe, rövidesen mellém kerül”.⁵¹

Az egykori kommunista párti nemzetgyűlési képviselő tehát fogságban maradt, csupán őrizetének helye változott meg. Április 26-án ugyanis a Huszár-laktanyában hozták létre Miskolc internálótáborát, s a tábor huszonöt „bonalapítójának”, vagyis foglyának egyike lett. Ez részben pozitív változás volt számára, hiszen eddig többségében egyedül raboskodott, így pedig már társasága is volt, sőt rabként

⁴⁹ Letartóztatta a politikai rendőrség Dancza Lajos diósgyőri képviselőt. *Szabad Magyarország*, 1945. április 13.

⁵⁰ MNL BAZML XVII. 407. 3078/1945. Dancza Lajos saját kézzel írt jellemzése. „Frenkel”

⁵¹ Dancza, 1977: 555.

kirendelték különböző munkákra, így például a karmelita rendház előtti Szinva-híd javítására.⁵²

1945 júniusában Danczának módja volt a vele szemben eljáró rendőrségi vezetőknek visszavágni, s erre lehetőséget az ekkor lefolytatott igazoló bizottsági eljárások biztosították. Dancza 1945. június 13-án⁵³ több rendőri vezetőről írt jellemzést, amelyet ezután Tamás József szocdem párti rendőrtanácsossal⁵⁴ juttatott ki a táborból.⁵⁵ Feljelentéssel egyenértékű „jellemzéseiben” a rendőri vezetőket elsősorban emberi tulajdonságaik miatt támadta, de többekkel szemben súlyos vádak is megfogalmazott. Fodor János rendőrkapitánnyal kapcsolatban például azt írta, hogy vele már képviselőként is több alkalommal találkozott, s beszélgetéseik során „Fodor arca megnyerő volt, de mikor beszélgettünk, azonnal észre vettem benne a szadista lélektani embert.” Arra is utalt, hogy Fodor bár hivatkozott oroszországi működésére, konkrét kérdésére csupán „sunyi mosollyal hallgatott.” Kecskés Ferencet – teljes joggal – azzal gyanúsította, hogy a szélsőjobboldali Nemzeti Front tagja volt, és hogy menlevelet küldött a MOKAN-hoz egy Schmidt Béla nevű nyilasvezér letartóztatásának mellőzése céljából. Az ún. létrástetői felvonulással⁵⁶ kapcsolatban pedig megjegyezte: „Joggal állapítom meg, hogy a szadizmus egyik igazi képviselője, ami a május 2-i munkája stb. stb. fényesen igazolják.” Frenkel Artúrral szemben az eljárás alatt irányában tanúsított erőszakos magatartást, Kiss Józseffel szemben pedig emellett kétszínűséget, egykori kormánypártiságot, valamint különböző visszaéléseket, többek között „megvesztegetési hajlamosságot” hozott fel.⁵⁷ Dancza tanúként a megvádoltak igazolóbizottsági tárgyalásán is részt vett, így 1945. június 25-én Fodor Jánosén. Ekkor saját ügyével kapcsolatban megjegyezte: „nem jogos az én internálásom sem.”⁵⁸

Dancza több mint három hónapja tartózkodott a Huszár-laktanyai internálótáborban, amikor a tábor mahócai munkahelyére kérte magát, ott ugyanis napi 20 pengőért vett volna részt a fakitermelésben. Sorsa azonban másként alakult. 1945. augusztus 5-én váratlanul két civil egy katonai dzsippel Budapestre, a hírhedt Andrássy út 60-ba szállította.⁵⁹

A Politikai Rendészeti Osztály központjában hivatalosan őrizetbe vették, majd maga Péter Gábor hallgatta ki, aki a vádak elismerésére ösztökélte, s vészjóslóan kijelentette, ellenkező esetben helyzete „nagyon hátrányos lesz”.⁶⁰ Dancza pár napig mintegy 100–120 társával a „nagy közös cellában” raboskodott, majd az alagsori 20-as cellába került, prominens kommunisták közé. Hónapokig rabtársa és egyben sorstársa volt Demény Pálnak, továbbá két nemzetgyűlési képviselőnek, a ceglédi Cseh Jánosnak és a kiskunhalasi Dobó Istvánnak, valamint a fogdaügynökként

⁵² Dancza, 1977: 557.

⁵³ Az írás dátummal nem lett ellátva, a Kecskés Ferencre és Fodor Jánosra vonatkozó részek azonban megtalálható gépelt változatban is, s azokon az 1945. június 13-i dátum szerepel.

⁵⁴ Tamás József történetéről lásd Kis, 2019.

⁵⁵ MNL BAZML XVII. 417. 1/1945. Dancza Lajos tanúkihallgatása. 1945. január 25.

⁵⁶ Lásd Kis, 2018. 138-139.

⁵⁷ MNL BAZML XVII. 407. 3078/1945. Dancza Lajos saját kézzel írt jellemzése.

⁵⁸ MNL BAZML XVII. 417. 1/1945. Dancza Lajos tanúkihallgatása. 1945. január 25.

⁵⁹ Dancza, 1977: 565.

⁶⁰ Uo. 567.

közöttük lévő Skolnik Józsefnek.⁶¹ A kommunista vezetőket frakciózással, illetve besúgással vádolták. Meghurcoltatásuk nyilvánvalóan abból a lenini elvből következett, amely szerint a bolsevik hatalomátvétel első lépéseként fel kell számolni a kommunista párton belül a másként gondolkodás formáit.⁶²

Az Andrassy 60. alatt sínylődő kommunista vezetők abban reménykedtek, hogy augusztus 7-én ügyük a parlament politikai bizottsága elé kerül, és bár a testület nem adta ki őket, a kommunista párt fogságukat változatlanul fenntartotta.⁶³

Újdonsült társai közül Dancza – életírása alapján – leginkább Skolnik Józseffel és Cseh Jánossal kerülhetett közelebbi, talán baráti kapcsolatba; Demény Pállal – aki őt egy „*kicsit zavaros ember*”-nek⁶⁴ tartotta – erről szó sem lehetett. Cellájukban, az alsó priccsen Skolnik és Dancza, a felsőn Dobó, Cseh és Demény osztozott. Bár az Andrassy út 60. alatti foglyokat a politikai rendőrök már ekkor embertelen kínzások alá vetették, Danczákat nem bántották, sőt, még csak ki sem hallgatták őket. Ellátásuk kielégítő volt, ráadásul kedvezményként cellájuk ajtaja is éjjel-nappal nyitva volt. Szabadlábba helyezésükről azonban szó sem lehetett, s ha megkérdezték, hogy mikor hallgatják ki őket végre, a válasz csupán az volt, hogy ügyük „*nem bűnügy, hanem politikai kérdés*”.⁶⁵

A cellatársaságot augusztus 11-én, hajnali egy óra körül mindenféle előzetes bejelentés nélkül a szovjet katonai parancsnokság politikai osztályára vitték át. A titokzatos módon, éjszaka végrehajtott szállítás során Dancza attól tartott, hogy az éj leple alatt ki akarják őket végezni. Félelmét csak növelte, hogy először Dobót, Cseht és Deményt vitték el, s ő csak később került sorra Skolnikkal együtt. Memoárjában így írt a történetekről: „*Az Andrassy út 60-tól visszafelé jöttünk a ligeti tóhoz, és az autó az egyik bokornál megállt. Abban a bizámban voltam, hogy majd itt fognak tarkón löni és bedobnak a ligeti tóba, mint az előző három társunkat. A legnagyobb meglepetésünkre nem ez történt velünk. Koromsötét volt, romhalmazban Budapest, villanya még ekkor nem volt. Ebben a pillanatban kilépett három orosz a bokorból karon fogtak és vittek a tó felé. Viszont a fegyverükhöz nem nyúltak. Majd úgy 10 méterre ott láttunk három, előzőleg elhozott társunkat, akik bizonyára miránk vártak. Majd álltunk, és vártunk tovább. Kis idő múlva egy nagy orosz tábori vöröske-resztes autó jött, és valamennyiünket e kocsiba rakta fel.*”⁶⁶

A kommunista nemzetgyűlési képviselők és egykori illegális kommunisták kivégzése tehát elmaradt, félelmük azonban nem volt teljesen alaptalan. „Péter Gábor 1956. júliusi visszaemlékezése szerint Rákosi megállapodott az oroszokkal, hogy azok »elintézik« a kellemetlen öt foglyot. »Az öt embert a Hősök terén, éjjel 12 órakor Belkinembereinek átadtam... Belkin 2 nap múlva így szólt hozzám: 'Ha nem veszi vissza az öt embert, kiengedem őket az utcára!' Azt mondtam Belkinnek: 'Hát azt mondta, már el vannak intézve!' Belkin azt válaszolta: 'Ha Rákosi akarja, dobja őket a Dunába, mi ilyesmivel nem foglalkozunk!' Visszakaptam az öt embert.»⁶⁷

⁶¹ Bank, 2017: 378.

⁶² Ungváry, 2001-2002.

⁶³ Dancza, 1977: 572.

⁶⁴ Demény, 1989: 164.

⁶⁵ Dancza, 1977: 574.

⁶⁶ Dancza, 1977: 576.

⁶⁷ Varga, 1999: 62.

Demény Pál visszaemlékezésében szintén úgy számolt be az esetről, hogy számított a kivégzésére, a helyzetet azonban kevésbé tragikusan írta le. Eszerint Péter Gábor személyesen kísérte őt az átadóhelyre gépkocsival, s közben közölte vele, hogy „*Én jól bánok veled, te meg csak kellemetlenkedsz nekem. Most egy semleges helyre visznek, ott előadhatod panaszkodat.*”⁶⁸

A megszállók tehát – már ha volt ilyen egyáltalán – nem teljesítették Rákosi kérését, s a foglyokat a Vilma királyné út⁶⁹ 4. sz. alatti többemeletes palotába vitték, ahol a szovjet parancsokság politikai osztálya székelt. Dancza visszaemlékezése szerint a foglyokat két csoportba osztották: Dobó és Skolnik, illetve Demény, Dancza és Cseh került külön helyre. Demény visszaemlékezése szerint azonban egy szobában szállásolták el őket, s viszonylag jó bánásmódban volt részük: „*ágyban aludtunk, jól kosztoltak.*”⁷⁰ Egy hónapig érdemi vizsgálat nélkül raboskodtak, majd mindannyiukat kihallgatták.⁷¹ Dancza visszaemlékezése szerint a szovjetek ügyüket koncepciósnak, a vádakat pedig hamisnak találták, egyedül Demény Pálé volt „*a legkomplikáltabb és a legsúlyosabbnak látszó.*”⁷² A foglyok abban a hiszemben voltak, hogy ügyük Vorosilov elé kerül, de erre nem került sor. Demény – Rajk Júliától származó ismeretei – szerint ezt Berija tiltotta meg, aki közölte: „*Magyarországon az történik, amit Rákosiék mondanak. Kész!*” A szovjetek végül borbélyt hozattak, meleg fürdőt adtak az őrizeteseeknek, majd 1945. szeptember 8-án vöröskeresztes autóval a millenniumi emlékműnél visszaadták őket magyar kollégáiknak.⁷³ Az átadás különleges, mondhatni mulatságos, de a magyar politikai rendőrség számára mindenképp megalázó körülmények között történt. A foglyokért érkező fegyveres Csillag századost ugyanis az orosz őrmester először azzal zavarta vissza, hogy „*Ezek nem rablógyilkosok és bábórus bűnözők, vigye vissza a géppisztolyát, és anélkül jöjjen értük! Ez így meg is történt.*”⁷⁴

Időközben, szeptember 4-én a Minisztertanács ülésén szóba került Dancza és két képviselőtársa, Cseh János és Dobó István ügye. A szintén Miskolcra elszármazó Zsedényi Béla mint az ideiglenes nemzetgyűlés elnöke jelentette be a három kommunista párti nemzetgyűlési képviselő letartóztatását. Zsedényi közölte: felvette a kapcsolatot Vorosilovval, aki azt a tájékoztatást adta neki – valótlannul –, hogy a három képviselő a magyar hatóságok őrizetében van. Erdei Ferenc belügyminiszter az ülésen tagadta, hogy ezen ügyekről tudomása volna, Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter azonban hangsúlyozta: a „*letartóztatás alá került három képviselő súlyos népellenes cselekményt követett el.*”⁷⁵ Gerő vitatta, hogy megilleti-e őket a mentelmi jog, Zsedényi véleményét elfogadva azonban dálnoki Miklós Béla

⁶⁸ Demény, 1989: 163.

⁶⁹ Ma Gorkij fasor.

⁷⁰ Demény, 1989: 164.

⁷¹ Dancza önéletrajza szerint csak hármukat hallgatták ki, Skolnikot és Deményt nem, Demény visszaemlékezése szerint azonban egyértelmű, hogy őt is kihallgatták, mégpedig Zamercev tábornok, Budapest szovjet városparancsnoka. Demény, 1989: 164.

⁷² Dancza, 1977: 579.

⁷³ Dancza, 1977: 580.

⁷⁴ Dancza, 1977: 580. Dancza elmondását megerősíti Demény Pál is: „visszaküldte az Andrássy út 60-ba, géppisztolyát tegye le, mert szabad embert fegyverrel nem kísérünk.” Demény, 1989: 164.

⁷⁵ Szűcs, 1997: 189.

miniszterelnök is úgy látta, hogy az előzetes letartóztatásukhoz való hozzájárulás ügyében a Mentelmi Bizottság illetékes.⁷⁶ Ezen bizottság azonban érdemben nem foglalkozott a három kommunista képviselő ügyével,⁷⁷ mentelmi jogukról hivatalos döntés sosem született.

Dancza újabb két hónapra ismét az Andrásy út 60. „lakója” lett, a társaságot azonban szétválasztották. A diósgyőri képviselő két napig egyedül raboskodott, majd a 31-es cellában a háborús bűnökkel vádolt minorita szerzetes, a hírhedt Kun páter rabtársa lett.⁷⁸ Dancza részletes leírása alapján a később kivégzett szerzetes beismerte tetteit, és nem tanúsított megbánást.⁷⁹

Danczát egy héttel később volt rabtársaihoz – Demény, Skolnik stb. – hasonlóan Péter Gábor hallgatta ki. A politikai rendőrfőnök érdekes módon egyáltalán nem a velük szemben felhozott vádakról faggatta őket, hanem az egyhónapos szovjet fogságuk részleteiről. Tette mindezt úgy, mintha nem tudta volna, milyen körülmények között kerültek ki a foglyok az Andrásy út 60-ból. Ezután a társaság ismét közös cellába került, fogságuk körülményei azonban súlyosabbak voltak, így például cellájuk ajtaját már nem lehetett nyitva tartani. Itteni rabságuk azonban már nem sokáig tartott. Sorsuk az 1945. november 4-én megtartott választások után dőlt el. Minthogy Dancza, Cseh és Dobó immár nem volt képviselő, személyük nem volt már annyira fontos. November 20-án közölték a foglyokkal sorsukat: Skolnikot és Dobót szabadlábra helyezték, Deményt „háborús bűnösként” visszatartották,⁸⁰ Cseh Jánost a dél-budai,⁸¹ Dancza Lajost pedig ismét a miskolci Huszár laktanyai internálótáborba zárták. A volt diósgyőri képviselőt így hát november 23-án viasszaszállították Miskolcra.⁸²

Dancza a miskolci internálótáborban ismét lemez munkával, illetve talp-spicc védők gyártásával foglalatoskodott. December 12-én a táborban egy orosz ezredes látogatta meg, majd a szovjet parancsnokságra vitte, ahol két és fél órán keresztül kihallgatta, majd rendelkezett szabadon bocsátásáról. A szabadulásra három nappal később, 1945. december 15-én került sor. Ezt megelőzően egy kötelezvényt íratnak alá vele arról, hogy három évig távol marad Diósgyőrtől, és a kommunista párttal szemben nem fejt ki „ellenakciót”.⁸³ Dancza a kötelezvény első passzusának nem kívánt megfelelni, politikailag azonban már nem exponálta magát. Rövid pihenést követően, 1946. január 5-én így hát visszatért úgyári munkahelyére, ahol ismét munkásként helyezkedett el.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Ideiglenes nemzetgyűlés ... 68.

⁷⁸ Kun András minorita szerzetest a nyilaskorszak idején elkövetett gyilkosságokban való részvétel vádjával népbíróóság elé állították, majd kivégezték. Történetére vonatkozóan lásd Kurucz, 2019, illetve Kurucz Ádám jelen kötetben publikált tanulmányát.

⁷⁹ Dancza, 1977: 581.

⁸⁰ 1946-ban a Budapesti Népbíróóság népellenes bűntett vádjával négy és fél év kényszermunkára ítélte. Hegedűs, 1996: 17.

⁸¹ Cseh az internálótáborból régi elvtársai segítségével szökött meg, majd elhagyta az országot. Vida, 1994. 75.

⁸² Dancza, 1977: 586–587.

⁸³ Dancza, 1977: 590.

A volt nemzetgyűlési képviselő élete ezt követően sem volt fordulatoktól, illetve letartóztatásoktól mentes. 1946. augusztus 1-jén a gyári munkások tömegében ott találjuk Danczát is, aki így tanúja volt a korábban őt hamis vallomásra kényszerítő Fogarasi Artúr meglincelésének, abban viszont nem vett részt. Ennek ellenére pár nappal később letartóztatták, és Budapestre, a számára már ismerős Andrassy út 60-ba szállították. Bár a linclésben való részvétellel nem vádolták meg, és a neve sem szerepelt az újságban publikált gyanúsított névsorokban,⁸⁴ több mint egy hónapot kellett várnia a szabadlábra helyezéseire. Miután felesége a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult segítségért, az ártatlanul elhurcolt Dancza 45 napos fogság után újra szabad lett.⁸⁵

Bár a volt nemzetgyűlési képviselő a politikától teljesen visszavonult, a párt később sem feledkezett meg róla. 1950. július 13-án az *Észak-Magyarország* című napilapban egy, a jobboldali szociáldemokraták ellen íródott cikkben másodikként őt nevezték meg a párt helyi vezéréként. Nevének ilyen kontextusban való említése Dancza számára nagy veszéllyel járt, hiszen a mellette megemlített Poprádi Pál, Virág Sándor és Juhász István ekkor már közel egy hónapja voltak előzetes letartóztatásban összeesküvés és kémkedés gyanújával. A *Diósgyőri Munkás* című lapban 1950. augusztus 16-án egy újabb cikk jelent meg, *Villám* címmel, amely szerint a volt képviselő a norma ellen lázított.⁸⁶ Danczát tehát a pártállami hatalom minden jel szerint ismét börtönben kívánta látni, letartóztatására azonban nem került sor, s ezúttal sem vált koncepció per áldozatává. Neve azonban már a Diósgyőri Munkás cikke előtt megjelent egy hirdetőtáblán, amely az ellenséges dolgozók azonnali hatályú kirúgásáról tájékoztatott: „*Alattomos munkájukkal, rémhírterjesztésekkel, munkáik elszabotálásával nehezítették meg munkásosztályunk harcát, melyet folytatott a szocializmus építése és a béketábor megerősítése érdekében.*”⁸⁷ Danczát tehát ellenséges tevékenységére hivatkozva 1950. július 19-én elbocsátották a DIMÁVAG Gépgyárból. Ezt követően rövidebb ideig több munkahelye is volt. Dolgozott a városi vízműveknél, a Szénbányászati Üzemjavító Üzemnél és a Magasépítő Vállalatnál is, majd 1954-ben úgy döntött, ismét épületlakatos kisiparosként keresi kenyerét.⁸⁸

Az 1956-os forradalom napjaiban Dancza Lajos újból aktivizálta magát, bár tevékenysége nem volt kiemelkedő. 1956. október 22-én meghívottként – más, a hatalom által mellőzött személyekkel egyetemben – részt vett a Hazafias Népfront megyei értekezletén. A gyűlésen 8–10 perces felszólalást tartott, amelyben éles kritikával illette az elmúlt évek politikáját: „*Rákosi eddig az önkény és a balál uralmát alapozta meg, a félelem határtalan bizonytalan éveit és a vérbosszút biztosította. Ebben az országban mindenki gyanús volt, aki élt, »szabadon járó megfigyelt, s megfélemlített foglyok voltunk«.* A személyi bosszú végtelen megaláztatottjai. Az országból egy nagy börtönt alkotott 12 éves uralma alatt, a fejbőlöntő »Jánosok« táborát igyekezett kiépíteni. A jelszavak undorítóbbnál-undorítóbbak voltak, csak az számított embernek, aki minden gondolkodás nélkül üvöltött, ordított, és ész nélkül

⁸⁴ Lásd *Szabad Magyarország*, 1946. szeptember 7., 1946. október 20.

⁸⁵ Dancza, 1977: 595–596. o.

⁸⁶ Dancza, 1977: 601.

⁸⁷ Dancza, 1977: 602.

⁸⁸ Dancza, 1977: 607–614.

*a mancsát verte össze minden gyűlésen. Éljen a párt Sztálin-Rákosi! Éljen a párt! Rákosi! Sztálin! Rákosi!*⁸⁹

A forradalom napjaiban Danczát megválasztották a KIOSZ helyi elnökének, majd a szövetség képviselőjében tagja lett a város forradalmi testületének, a nemzeti bizottságnak. KIOSZ-elnöki tisztsége a régi vezetők visszatérésével, 1956 decembereiben szűnt meg. Bár a forradalom alatt különösebb tevékenységet nem végzett, 1957. július 9-én, este 7–8 óra körül rendőrök jelentek meg a lakásánál, házkutatást tartottak, majd őrizetbe vették. Az előzetes letartóztatását elrendelő határozat szerint az 1956. október 22-én, a Hazafias Népfront értekezletén tett kijelentései miatt történt őrizetbe vétele, visszaemlékezése szerint röpcédulák készítésével gyanúsították.⁹⁰ Dancza ezúttal már másfél hét rabság után szabadult, előzetes letartóztatását, valamint az ellene folytatott nyomozást 1957. július 18-án szüntették meg.⁹¹

Dancza 1958-ban vonult nyugalmába, nyugdíja azonban olyan alacsony volt, hogy 1961-től három évig ismét munkába állt a Miskolc-Borsodi Vendéglátóipari Vállalatnál. Később az „*időmilliomossá*” vált Dancza íráshoz fogott. Történelmi és szociográfiai témájú dolgozatokat készített: írt a „régii” munkásmozgalomról, a tanvilágról, valamint cikket jelentetett meg *„Bajcsy-Zsilinszky Endre borsodi kapcsolatairól”*.⁹² Emellett nagy figyelmet szentelt egykori párttársai, az 1950-ben koncepciók per során bebörtönzött szociáldemokraták (Virág Sándor, Jeviczky Károly)⁹³ történetének, interjúkat készített az áldozatokkal, s azokat kéziratban rögzítette. Grafo-mániásként több ezer gépírással oldalt írt tele, próbálkozott vers-, regény-, „*filmmese*”- és színdarab-írással is.⁹⁴ Továbbá makettet készített a zalaegerszegi internálótáborról, amivel még az újságba is bekerült.⁹⁵

A párt sosem „bocsátott meg” neki, rehabilitálásáról szó sem lehetett, bár azt ismereteink szerint maga Dancza sem kérte. A mellőzöttség, a sértettség érzése okozhatta, hogy a már idős Dancza 1963-ban hozzáfogott saját életrajzának papírra vetéséhez. A rendszer szempontjából elhallgatásra ítélt történetének megörökítése ismét az állambiztonság látókörébe helyezte az idős szocdemet. Egy 1964-es intézkedési terv erről a következőképp fogalmazott: *„Operatív eszközök útján tudomást szereztünk arról, hogy Virág [Sándor] kapcsolatban áll Dancza Lajos diósgyőri lakossal, aki 1963-ban »Azt eltelt 65 év és ami mögötte van« című memoárját a III. ker. tanácsánál az egyik gépírónővel gépettette. A memoárban – állítólag útszéli hangot használ egyes vezető személyekkel és munkásmozgalmi múltjukkal kapcsolatban.”*⁹⁶ A „szerv” bel- és külföldi kapcsolatainak felderítése céljából kezdeményezte postai küldeményeinek ellenőrzését, de ráál-lította „Mátyás Pál” fedőnevű ügynökét is.⁹⁷ A titkosrendőrség által veszélyesnek tartott életrajzi regény ötszöri átdolgozás után, 1977-ben nyerte el végleges formáját.

⁸⁹ Dancza, 1977: 618–619.

⁹⁰ Dancza, 1977: 624.

⁹¹ MNL BAZML XXV. 71/d. 0084/1957.

⁹² Megjelent: A Herman Ottó Múzeum Közleményei. 14. Miskolc, 1975. 66–68.

⁹³ Lásd Dancza, 1973.

⁹⁴ Dancza, 1977: 626, 640–641.

⁹⁵ Emlékeztető makett – negyvenöt év után. *Észak-Magyarország*, 1964. május 24.

⁹⁶ ÁBTl 2. 1. – III/17/b. (T-8420/39.) Intézkedési terv Virág Sándor ügyében. 1964. szeptember 14.

⁹⁷ ÁBTl 2. 1. – III/17/b. (T-8420/39.) Összefoglaló jelentés. Volt fasiszta pártok és szervezetek vonaláról 1965. első negyedévi. 1965. március 15.

Írója, a már idős Dancza további történetéről az iratok hallgatnak; 1985-ben hunyt el Miskolcon.

Dancza Lajos idős korában

(HOM HTD 79.32.1.15.)

Dancza Lajos memoárjának most közölt része számos érdekes adalékkal szolgál a háború utáni Miskolc köztörténetéhez, a miskolci málenkij robothoz, de a korabeli rendőri vezetőkről (Fodor János, Kecskés Ferenc, Fogarasi Artúr, Kiss József) és az akkor fontos politikai tisztséget betöltő és utóbb magas elismerésekben részesített személyekről (pl. Nyirő Sándor, Fekete Mihály, Rónai Sándor) is merőben más képet kapunk a korábbi – főként a Kádár-rendszerben készült – tanulmányokhoz, visszaemlékezésekhez képest. Írásából megismerhetjük a II. világháború utáni rendőrségi eljárások brutalitását. Emellett érdekes adalékokkal szolgál Demény Pál és társai történetéhez, akikkel együtt kis híján ő maga is az egyik első, a Magyar Kommunista Párt által a saját tagjai ellen irányított koncepció per áldozata lett.

**Dancza: Lajos: Az elszállt évtizedek és ami mögöttük van. Önéletrajz.
Diósgyőr, 1967. 527–591. o.**

HOM HTD 80.46.1.

Diósgyőrben megindul az élet

Lassan túljutott községünk a tragikus harci heteken, talán mondhatnánk éveken is. Meg kellett ismernie a lakosságnak, hogy mi is az a háború.

Lassan kezdjük már felejtetni a szörnyű múltat, melyben minden embernek az élete csak hajszálon függött, nem tudhatta, hogy megéli-e a holnapot vagy sem.

Most már lehetőségek mutatkoztak arra, hogy meginduljon lassan a normális élet Diósgyőrben. Helyre kellett hozni mindent, ami a harcok alatt tönkrement, megindítani fokozatosan a kereskedelmet, ipart, iskolákat és az adminisztrációs intézményeket, amiket hónapokon át nélkülözött községünk.

Diósgyőr, szerencsénkre, nem kapott mázsás bombákat gyakran, de annál több aknában, gépfegyverlővedékben volt részünk a harcok utolsó perceiben, heteiben, amikor is községünkben folyt az orosz-német harcok alatt.

Miskolc és Diósgyőr 1944. év december 3-án végleg felszabadult. A további élni akarás követelte a bányák, gyárak helyrehozatalát, majd üzembe helyezését, az iskolák, orvosi rendelőhelyek, kórházak működőképessé tételét. Valamennyi középületek ablakait be kellett üvegezni, és szénnel ellátni valamennyit, hiszen tél volt.

A hivatalos órákat a községházán meghirdették, és a felek fogadása is kezdetét vette. A közigazgatás további vezetője dr. Fekete Gyula főjegyző volt.

Az ország különböző részein, a Vöröshadsereg győzelmes előnyomulása folytán, mindennap szaporodtak azok a területek, ahonnan a német nyilas bandákat kiűzték. Már az ország kétharmada felszabadult, így lehetővé és szükségszerűvé vált egy Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozása.

Kezdték megalakulni a különböző pártok is ezen a területen.

Miskolc, Diósgyőr, Vasgyár és Újgyár lakossága között először is a Kommunista Párt alakult meg, majd lassan a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt. A lakosság foglalkozása miatt itt nem volt időszzerű a Paraszt Párt, így ez az ország más területein jött létre.

A Szociáldemokrata Párt Diósgyőrben jóval később alakult meg, így sokan azt hitték, hogy ez a párt már nem is jön létre. Erre Nyirő Sándor, Dancza Lajos és még mások a Kommunista Párt alakítottuk meg. Így egyelőre Diósgyőrben csak a Kommunista Párt és vezetősége diszponált.

Így lettem én ennek a pártnak tagja, s egyben az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a Kommunista Párt részéről Diósgyőr képviselője.

Több történelmi nevezetességű városunk jött számításba. Hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés hol jöjjön össze, erre végül kettő maradt: Debrecen és Szeged.

Szeged modern város volt, mindenben megfelelő adottságokkal rendelkezett, csak a politikai vonalon nem volt elfogadható, hiszen innen indultak el 1919-ben a Horthy-féle fehérterror-különítményesek, hogy kitöltsék véres bosszújukat a nemzeten. Számptalan gyilkosság ment itt végbe, a hosszú hónapokig állomásozó francia

szenegál gyarmati és fehérbőrű francia parancsnokság védelme alatt. Ilyen múlt után ez a város nem volt alkalmas ennek a történelmi eseményeknek a színhelyéül.

Debrecen adottságai sokkal kedvezőbbek voltak történelmi múltja miatt. Már 96 évvel ezelőtt helyt adott annak a Kossuthnak, aki küzdött a nemzeti önállóságért függetlenségért.

Egyedül ő volt arra alkalmas, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés falai között megalkuljon.

Így jött létre a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés.

19 szovjet teherautó segítette a kijelölt személyeket, hogy Debrecenbe jussanak, azt a 230 képviselőt, akik az ország kétharmadnyi felszabadított területét képviselték.

Az 1944.december 20-as előtti napokon indult meg a nemzetgyűlési képviselők delegálása, elektorok útján.

Így mentünk le Diósgyőrből az ógyári vezérigazgatói épületbe, név szerint: Moravcsik Sándor, Nyirő Sándor, Dancza Lajos és még mások. Itt történt meg a kijelölés a debreceni megalakítandó nemzetgyűlésbe.

Debrecenből átjött Farkas Mihály és többen a már Debrecenben megalakult pártok vezető személyei közül, és helyet foglaltak a tanácskozó asztalnál.

Diósgyőr-Vasgyár közigazgatás terület 6 képviselőt, Miskolc területe 12 képviselőt küldött, ezek egyben Borsod-Abaúj-Zemplén megyét is képviselték.

Másnap délelőtt indult velünk egy nagy orosz teherautó Eger felé. Rövid idő alatt a városba beérve, kocsinkra felvettük Csizmaz Dezső képviselőjelöltet, aki Egert képviselte az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, a Kommunista Párt részéről.

Estére már Debrecenben voltunk. Szállást az Augusztai szanatóriumban kaptunk, és az Aranybikában ebédeltünk. A nemzetgyűlés a református kollégium oratóriumában ülésezett.

Másnap a következő „Tudnivalók” című lapot kaptuk meg:

A küldött megérkezésekor az „Aranybika” szálló előcsarnokában jelentkezik. A jelentkezéskor bediktálja nevét, születési helyét, évét, alap- és jelenlegi foglalkozását, pártállását és azt, hogy mely helyiség küldöttje.

A küldött ezután átadja megbízólevelét, melynek ellenében megkapja mandátumát. Az átvételt aláírással elismeri.

Elhelyezés az Augusztai szanatóriumban, ahol a megfelelő közegek szobáikba vezetik.

Az Augusztai szanatóriumba való szállítás rendőrök kíséretében, gépkocsin történik.

Továbbiakban a közlekedés az elszállásolási helyről a városba, valamint a városból az elhelyezési helyre együttesen, gépkocsikon történik.

Étkezés az Aranybika szállóban.

Reggeli 8 órától 9 óráig.

Ebéd 13 órától 14 óráig.

Vacsora 19 órától 20 óráig.

20 óra után az Aranybika szállóban mozi, hangverseny bemutatók, stb.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés üléseinek a színhelye a debreceni Református Kollégium Oratóriuma (Kálvin tér).

Ülésezések időpontja reggel 10 órától 13 óráig és délután 15 órától 19 óráig.

A küldöttek az ülésezés színhelyére és a színhelyről az Aranybika szállóba vissza együttesen mennek.

A mandátum személyazonossági igazolványul és a mozgásszabadság biztosítására is szolgál.

A mandátum feltétlen felmutatandó az Ideiglenes Nemzetgyűlés színhelyén, az Aranybika szállóban, valamint az Augusztai szanatóriumba való belépéskor.

Debrecen, 1944. évi december hó
IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS
MANDÁTUM

Dancza Lajos

küldött

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben,

Debrecen, 1944. december 20-án.

Az Ideiglenes nemzetgyűlést előkészítő

bizottság titkárság

Szalonta, dr. Bárány Rezső, Miklós Béla, Gerő Ernő.

Ideiglenes nemzetgyűlés

Képviselői igazolvány.

Jelen igazolvány felmutatója:

Dancza Lajos úr

az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. Személye sérthetetlen és Magyarország felszabadított területén szabadmozgási lehetőséggel bír.

Debrecen, 1944. december 23.

Egy elnök neve olvashatatlan, és két alelnök neve szerepel, még az igazolványon: Juhász, dr. és Rátz Kálmán.

Képviselői igazolványhoz mellékeltek egy orosz nyelvű igazolványt is, ami szintén szabad mozgást biztosított. Helyet foglaltunk tehát abban az Oratóriumban, ahol Kossuth Lajos és az akkori képviselők is ültek. Kossuth Lajos történelmi helyét, ahol ő annak idején elmondotta történelmi nevezetességű beszédjét 1849-ben, mindennap egy nagy csokor friss virág díszítette.

Nyikorogtak a százados vastag falépcsők, le és felmenetelünkkel, ha tudnának beszélni, e lépcsők, sok mindent regélhetnének a múltból. A nemzetgyűlés ideje alatt az oroszok filmfelvevő gépekkel örökítették meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés aktuálisait.

Gerő ismertette először több mint 3 órán át a Kommunista Párt programját, utána a többi párt szónokai emelkedtek szólásra. Valamennyien egyetértettek a programmal.

Majd a deklaráció után elhangzottakat tudomásul vettük, és mi a Kommunista Párt tagjai a debreceni párhelyiségbe mentünk, ahol mindenki felszólalhatott. A felszólalási idő 5 perc volt. Mellettem ült Veres Péter fia, mivel ez időben az édesapja még bujdosásban volt. Fia később mint író, az édesanyja vezetéknévét vette fel és „Nádasdi” Péter név alatt írt.

Én, a felszólalásomban a földosztást oly értelemben érintettem, hogy a nagybirtokok felosztását minél előbb végre kell hajtani, és a szegény parasztok annyit kapjanak belőle a meglévő 3-5 holdnyi földjükhöz, amennyit a család nagysága szerint meg is tudnak művelni. A magyar földműves társadalom évszázados álma így valóra válna, a föld jogos tulajdonosához kerüljön vissza, s ezzel elejét vegyük annak, hogy a naplopók és herék legyenek továbbra is urak a dolgozók milliói felett.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy rendeleti úton intézze az ország sorsát, mert a harcok alatt tönkrement vasútvonalak miatt nem tudnak összejönni Debrecenbe, egy-egy nemzetgyűlési ülésre.

Budapesten ekkor még harcok dúltak, az állam kasszája üres volt, a nemzetgyűlési képviselők fizetést nem kaptak.

Debrecenből karácsony vigiliáján jöttünk haza, szintén orosz autón. Ki mit tudott, hozott magával ennivalót is a civis városból karácsonyra. Én egy libát vettem a piacon, azt hoztam haza.

Vasgyártól Debrecenig gyalog mentem a libával, mivel villamos még nem volt. Mire hazaértem, a kabátom ki volt díszítve hosszú lére eresztett évjegyekkel.

Debrecenben mind a 230 képviselő azt az utasítást kapta, hogy az adott helyzetben úgy indítsa el az életet területén, ahogy azt az adott körülmények lehetővé teszik.

Karácsony után a pártban találkoztam Nyirő Sándorral, akivel megbeszéltük, hogy Diósgyőrben és környékén mi legyen a legfontosabb tennivaló.

Először a harcok alatt elesett katonák (orosz, német) holttesteit szedtettem össze, többi kocsi rakományra való holtat a hegyekből, völgyekből, házakból, udvarokból, kertek végéből, az utcák árkaiból, ahol csak találtunk.

Egy részüket a katolikus, a másik részt a református temetőbe helyeztük örök nyugalomra, míg többüket az orosz parancsnokság utasítására az akkor még a Tánácsics-téren levő, 1914-es magyar hősök szobra elé kellett eltemetnünk.

Annyi koporsó nem volt, hogy minden egyes katonát külön temessünk el, a másik baj az volt, hogy legtöbbjük teste úgy merevedett meg, hogy őket koporsóba behelyezni képtelenség volt.

Ezek után a parancsnokságnak az volt a kérése, hogy minden háztulajdonos a kerítéséből járuljon hozzá egy-egy koporsóhoz való anyaggal. Ez viszont bonyodalmas és körülményes lett volna, ezért a kérdést másképpen oldottuk meg.

Észrevettem, hogy a Levente tér elég jó állapotban volt, deszkák vették körül ezeket ajánlottam fel az orosz parancsnokságnak, mivel a nép úgyis éjjel-nappal hordta szét a lakása és a kerítése kijavítására. A parancsnokság helyesnek találta az ajánlatunkat, így hozzákezdünk a sírok kiásásához. A 10x15x2 méretű széles sír fenekét kibéleltük deszkákkal, az oldalrészt szintén 80 cm magasan. Utána a halottakat egymás mellé raktuk, úgy, ahogyan azt merevségük lehetővé tette. Végül befed-

tük őket deszkákkal, majd a földet óvatosan rájuk szórattuk, míg végre az egész sírhalommá nem vált. Ugyanezt csinálták az említett két temetőben is.

Ezzel az intézkedéssel a háztulajdonosok kerítését is megmentettük, másrészt a Levente tért szegélyező deszkákat is nemesebb célra tudtuk felhasználni.

A további munkák is szorgalmasan haladtak előre. Hetente gyalogosan mentem be Miskolcra érdeklődni az események iránt. Ilyen alkalommal kihoztam magammal 50-100 db napilapot is, mivel a nyomda is, úgy ahogy, már működött. Csak kézi hajtással lehetett nyomni és a kerékhajtást felváltva csinálták, mivel még áram sem volt, és a vezetéket is javították.

Az első lap „Szabad Magyarország” cím alatt 1944. december hó 23-án jelent meg. Csak kétoldalas volt.

Miskolc-Diósgyőr megválasztott képviselői az Ideiglenes Nemzetgyűlésben:

A diósgyőri Nemzeti Bizottság a következőket jelölte ki:

Kerner Antal vasmunkás, Szociáldemokrata

dr. Záhorszky Gyula, Demokrata Párt, Törv. T. elnök.

Gergely Sándor író, kommunista

Oszip István vasmunkás, kommunista

Poprádi Pál vasmunkás, kommunista

Dancza Lajos vasmunkás, kommunista.

Diósgyőrben Kátyéltitány (hadnagy) volt a parancsnok, mellé a beosztott Rudenkósztarzsiserzsant volt.

Csellengő oroszokat ekkor már nem lehetett látni, így az élet zavartalanul folyt tovább, és a községben imitt-amott az eredmények is láthatók voltak. A községházán már az adminisztratív munka kezdetét vette, bár még nem a régi, megszokott rend szerint. A községháza ablakából már lekerült az oroszok felhívása a lakossághoz: „Őrizték meg a fegyelmüket, senki ne meneküljön el, az oroszok senkit sem bántanak, a harcok alatt bújjanak el.” – ehhez hasonló volt a többi szöveg is.

A községházán elég meleg volt, bár december hónapban voltunk. Ebben az időben járt Füstös Pál apátplébános is Fekete Gyula főjegyzőnél, hogy a bekövetkezett események után ő, mint lelképásztor, mitévő legyen. Senkihez sem tud fordulni tanácsért egyháza, vallása és hívei ügyében. Majd hozzám fordult:

- Képviselő úr! Igaz-e, hogy minden, ami eddig az egyházon belül történt, az most mind megszűnik?

Láttam kétségbeesését, s hogy minden félelmét eloszlassam, a következőket mondtam:

- Apát úr! A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés nem azért jött létre, hogy csak az egyházi problémákat oldja meg. Egészen más évszázados teendőket kell egyetemességükben megoldani, amik sokkal fontosabbak, mint az egyházi problémák, kérdések. 95 évvel ezelőtt Kossuth Lajosék sem azért tették át Pestről Debrecenbe az itt székelő kormányt, hogy csak egy problémát oldjon meg, hanem a nemzet egyetemességének súlyos százados bajait, amelyben természetesen a vallási kérdések és problémák is szerepeltek.

Az egyház keretén belül az eddigi intézkedések ugyanúgy érintetlenül tovább folynak mint eddig. Az a kósza hír, amit itt az apát úr elmondott, légből kapott valótlanság.

A jelenlegi körülmények és viszonyok közepette az Ön kötelességszerű tevékenysége továbbra is ugyanaz marad, mint amikor azt a harcok folytán abba kellett hagynia, ami természetes is volt.

A keresztelés, esketés, temetés, halottakért mondatott misék, különböző istentiszteletek vasárnap és ünnepnapokon, valamint köznapokon is, ugyanúgy folytatódnak, mint az a harcok előtt is volt. A templomokban és az iskolákban éppen olyan kötelező a Himnusz éneklése, mint eddig. Egy a lényeg, amit az Ideiglenes Nemzetgyűlésben tudomásunkra adtak, hogy az élet minden olyan helységben, ahol már megszűntek a harcok, meginduljon, hogy a normális élet minél előbb helyreálljon.

Elmondtam a lényeget, ami a debreceni nemzetgyűlésen elhangzott. Az idő is eljárt, de, még mielőtt eltávoznék ebből a hivatalos helyiségből, az apát úr figyelmét a következőkre hívom fel.

Úgy gondolom, mivel nekem karórám nincsen, hogy nem sok híján 12 óra lehet. A harcok alatt a villanyhálózat is tönkrement, így az emberek legtöbbször az órája nem mutatja a pontos időt. Azt ajánlanám, hogy tessék meghúzatni a toronyban a harangot, hogy az emberek tudják meg, hogy mikor van pontosan 12 óra, és az órájukat valamennyien hozzá igazítsák. A másik, ami már inkább lélektani hatás, a harangszó hallatára az arcok majd egészen felvidulnak, és az emberek nagyobb bizalommal és kedvvel fognak a napi munkájukhoz.

Az öreg apát úr szinte megifjodva jött le velem a községháza emeleti lépcsőjén, utána rögtön a harangozó lakására ment, és 5 perc múlva az egész község megállva hallgatta a 3-4 hét óta először megszólaló harangszót, minek nyomán sokan keresztet vetettek és imádkoztak is.

A község közéletének is megszerveztük, a további munkát az agilis Sóvár Lajos kőművesmester vette át, aki a kocsikat, lovakat, szerszámokat számba véve, már fuvatképessé vált. Kölcsönként pénzen indultak a környező falvakba a fuvarosaink, fegyveres MOKÁN védelem mellett. Így lett élelme Diósgyőrnek, először is kenyérnek való búza, amelyből a még ekkor létező Király-malom lisztet őrölt.

Fuvarosaink hozták haza Diósgyőrbe a frissen őrölt lisztet, amiből a már működő Róth József-féle sütőde készítette először eladásra az első kenyeret. Természetesen még csak adagolva gyermekeknek és nőknek, aggoknak, kórháznak és betegeknek. Erre büszke is volt Diósgyőr, mert előtt evett jó, friss kenyeret, mint Miskolc. Később az imitt-amott megnyíló magánüzletekben is lehetett ezt-azt kapni, sőt maga a lakosság is „batyuzni” indult a falvakba. Így az élelmiszer hiánya nap mint nap csökkent.

Pár nap múlva ismét hozzánk fordult az apát úr, keservesen panaszkodta, hogy bizony ő már szeretne misézni, de mivel a sekrestyéből a misebort ellopták, így misézni sem tud. Viszont még pénzt sem kap sehhol sem bort, még ha venni is akarna.

Valóban nehéz kérdés volt ez időben a bor. Ezt látta a mi „helybeli élelmiszerügyi miniszterünk” Sóvár Lajos, aki azonnal kiutalt az apát úrnak, az egyház részére 10 liter bort, minden ellenszolgáltatás nélkül.

A mindennapi gondok mellett sok már természetű is akadt, amelyre nem szívesen gondolok, de mivel történelmi tény, el kell hogy mondjam, mint „legyőzött állam nemzetgyűlési képviselője”.

Egy napon az orosz parancsnokságra hivatott Kátyé hadnagy, hogy fontos megbeszélni valója van velem. A tolmács, Boganics Károly már ott volt.

- A magyar népnek, mondotta Kátyé hadnagy a Boganics tolmácson felém, orosz nyelvű szavait – van már felelős Ideiglenes Nemzetgyűlése, amelynek döntenie kell, hogy milyen államformát akar a jövőt illetően: királyságot, fejedelemséget, kormányzóságot vagy köztársaságot, melyben csak elnök diszponál. Úgy véltük helyesnek a választás formáját, ha a lakosságot megkérdezzük. Ennek helye lenne a Tapolcán lévő mozi-helyiség, ide hívnánk össze a lakosságot, hogy leszavaztassuk.

Boganics a tolmács, a fegyveres MOKÁN-okat küldte széjjel a lakosság közé, hogy jöjjenek el a moziba, az államforma megválasztására. A helyiség egy óra múlva megtelt hallgatósággal.

Az ajtókat fegyveres orosz katonák állták el, bejöhettek mindenki, de kimenni már nem lehetett, mert az őr nem engedte. Nekem is ott kellett lennem, mikor ezt láttam, megkérdeztem a tolmácsot, hogy mi ez, hogy az embereket nem engedik ki az örök. Ő erre azt válaszolta: - Majd rövid idő múlva megtudod. Kis idő múlva megjött a KátyélityinantRudenkó őrmesterrel és egy vörös képű százados, aki már egészen más programot mondott el.

- A község lakosait azért hívtam össze az itt jelenlevő parancsnokság útján, hogy mindenkinek tudomására hozzam, miszerint mindazok, akiknek a nevét felolvasom, mint német hangzású neveket, a gyűlés végeztével itt maradnak és pedig baloldalon.

A tömeg zúgott, morajlott, és valamennyien távozni akartak az ajtókon át. Mivel az ott álló orosz szuronyos katona nem engedte őket ki, csalódottan kellett visszaülniük.

Akiknek a nevét felolvasták és nem volt ott, ahelyett egy másik, de jó magyar nevű személyt tartottak vissza. Amikor ez befejeződött, a százados kijelentette, hogy azok itt maradnak, akiknek a nevét felolvasta, akikét nem olvasta fel, azok eltávozhatnak!

Óriási volt a felháborodás, felzúdulás és a közundor, a megvetés, gyűlölet és bizalmatlanság. Azt nem tudták elképzelni, hogy nekik miért kell itt maradniuk.

Mint képviselő, mikor mindezt láttam, valamennyiünk nevében megkérdeztem a tolmácson át a századost, hogy az ilyen összeszedést ki rendelte el.

A százados válasza kurta volt:

- Egy nemzetközi egyezmény biztosítja, amely szerint minden megszálló csapatost annyi munkabíró erőt vihet ki a legyőzött fasiszta országból, amennyire szüksége van.”

Így nem tehettem semmit, hiszen egy győztes hadsereggel álltam szemben, amelynek hatalma előtt egy általuk kreált képviselő szava nem volt döntő. (Kétszeresen jaj a legyőzötteknek!)

Évek múlva tudtam meg, hogy más magyarlakta területekről is vittek el jó magyar nevű magyarokat, akik semmiféle pártnak tagjai nem voltak, de még német hangzású nevük sem volt, mégis elvitték őket.

Az összeszedett személyeket Újgyőrbe szállították, a miskolciakkal együtt vagonba rakták és kivitték őket a Szovjetunióba. A szállítmány egy másik része Damaszkba, egy közsébbányába került, ahol a nők sem képeztek kivételt. Mindezek után

úgy a párt, mint a szovjetek iránt az évekkel előbbi szimpátia teljesen más lett az előbbi érzelmekkel szemben.

Amikor már a seb némileg kezdett behegedni, csak azután vált lehetségessé a további pártmunka.

Miskolcra sűrűn jártam, s egy alkalommal meghívtak a Városháza tanácstermébe, ahol a rendőrkapitányság vezetőjét kellett megválasztani. A jelölt rendőrkapitány Fodor János, volt katonai műszaki százados volt. Ezen az értekezleten már a bujdosásból előkerült Rónai Sándor is jelen volt a szociáldemokraták részéről.

Én Fodor személyét nem tartottam a tisztségre alkalmasnak, mivel igen rokon-szenvezett a jobb-jobboddallal, különösen közismert volt a németek iránti lojalitása. Nem egy esetben mulatott együtt Tapolcán a németekkel, és a szórakozásukat az asztalon meztelenül táncoló hölgyekkel körítették. Több ilyen estét kívántam volna ismertetni, de Rónai Sándor közberikácsolása ezt megakasztotta. Indokolásul ezt mondta: - Ha minden ember kicsinyes hibáit így fogjuk mérlegelni, mint Dancza elvtárs teszi azt, akkor soha e fontos tisztségre nem találunk megfelelő egyént!

- Ez a cselekmény nem „kicsinyes tettet és magatartást” jelent, ha valaki az ellenség iránt ily kihívóan viselkedik. Nagyon nyomós ok, amely miatt személyét erre a tisztségre nem tartom alkalmasnak! (Az igazamat alátámasztotta az 1946-os rendőrfőkapitányi épület munkásság által való megostromlása.)

Tovább folytatni már nem tudtam, mert Rónai Sándor, Fekete Mihály, és még egy pár velük együtt pendülő miatt abba kellett hagynom a kritikámat.

Ettől a perctől kezdve nem kíváncsi személy lettem, már ekkor tiszta vizet kellett volna önteni a pohárba.

Pár nap múlva a következő helyeken tartottam gyűlést, beszámolót és előadásokat: 1945. március 8-án Sajószögeden népgyűlést, 9-én Nagycsécen, 10-én Ónodon, 15-én Szerencsen, 16-án Taktaharkányban népgyűlést, 17-én a szerencsi gyári munkásoknak, 18-án Sajópetriben népgyűlést, 19-én Diósgyőrben, majd Perecesen. Miskolcon a katonai toborzón 5 percig beszéltem. A LÁÉV-nál az üzemi bizottságot alakítottam meg. A diósgyőri papírgyárban szintén az üzemi bizottságot alakítottuk meg. Vas elvtársunk temetésén halotti beszédet mondtam. A Bálint-féle szénbányában megalakítottuk az üzemi bizottságot. Lillafüreden megalakítottuk a Kommunista Pártot. Diósgyőrben az „Internacionálé történet” címen tartottam előadást.

Ez időben tért vissza deportálásából az elhurcolt zsidóságnak az a része, amelyik még életben maradt. Ezek elfoglalták az ügyészséget, rendőrséget, a közigazgatást, annak bizonyos részét, sajtót, rádiót – nem hozzáértés alapján.

Miskolcra értesítettek, hogy Pálinkásra kell kimennem gyűlést tartani. Előbb bementem Miskolcra az Északmagyarországi Kommunista Párt székházába. Itt ismertem meg a még soha nem látott, és róla egyáltalán semmit sem hallott személyt, Nógrádi Sándor partizán alezredest, a miskolci párt főtitkárát. Ő kérdőre vont az 1945. március 15-én Szerencsen tartott ünnepi beszédemért, szerinte nem eléggé emeltem ki a Vöröshadsereg harci érdemeit. Megindult közöttünk a kényes és éles vita.

- Te nem úgy beszéltél az ünnep alkalmával, ahogyan kellett volna. A dicsőséges Vöröshadsereg emberfeletti, világra szóló sikereit nem emeltem ki ez alkalommal, pedig ennek köszönhetjük a szabadságunkat, s majd a jövőnk jólétünket.

- Nemzetünk történelmi idő pontja szerint nagyon is jól beszéltem, tárgyilagos voltam nemzetünk múltjának megemlékezése szempontjából. Eljön az idő, amikor e jelen történelmi értékeinkről kell majd beszélni, s majd ekkor fogok beszélni a Vöröshadsereg érdemeiről, amikor is a kormány törvényt alkot az úgynevezett „hadserg napja” megünnepléséről.

Ekkor viszont nem illik majd március idusáról beszélni. Mi így tanultuk a történelmi események menetrendjét, s nem úgy, ahogy a veled együtt sokan mások elképzelik. Te nem tudod, hogy itt 25 éven keresztül mi volt, mi történt, ezért kellett Szerencsen úgy megtartani a beszámolómat, ahogy azt a természetes történelmi fejlődés megkövetelte. Március 15-e nem a hadsereg napja a magyar történelemben.

Ez Kossuth 1848-as szabadságharcának 95. évfordulója, és ilyenkor erről illik megemlékezni és beszélni. Az, hogy Horthy 25 éves rémuralmának így kellett véget vetni, nem azt jelenti, hogy a történelmi múltunkat tagadjuk meg, és ne március „idusáról” beszéljünk.

- Helyes, helyes, de azért a jelenlegi adottságunkért sok áldozatot hozott a Vöröshadsereg.

- Semmi kétség nem fér hozzá, de a nemzetben még az a történelmi múlt él, amikor az 1848-as szabadságharcunkat Paskievics orosz generális 20.000 főnyi haderővel lehengerelte. Így született meg a világosi tragédia, amely mindannyiunkban él.

- Ez a múlté, erre nem építhetünk. A Kommunista Párt számára a „ma” a lényeg, hogy a holnappal szembeszálljunk, utána a szocialista programot megvalósítani, alapjait lerakni. Ilyen hozzáállással ezt a programot megvalósítani nem lehet, mert ha mindenki ilyen „külön utakon” járna, mint te, lábra kapna a második Horthy-rendszer, és az eddigi győzelmünk újra a börtönök, internálótáborok és a kivégzettek útjára kerülne.

- Téves a nézeted. Nem helytálló, amikor a március 15-ére azt mondd, hogy én külön utakon járok. Nem... Te nem ismered jól a nemzetünk történelmét, a múlt soha nem ismétlődik meg ugyanúgy, mint volt, hanem esetleg más formában vagy más alapon „kegyetlenebbül”. Mi ismerjük a nemzetünket, annak adottságait, a magyar társadalmat.

- Igen, igen, csak azt elfelejtetd, hogy a pártnak is vannak hathatós eszközei, amivel a programját végre tudja hajtani. Ehhez idő kell különösképpen pedig az, hogy a párt a jövőbeli választásokon többségben kerüljön ki, hogy az egészséges programját minden ellenzéki frázistól, véleményről mentesen megtartsa.

Ha ez a lehetőség zökkenőmentesen bekövetkezik, el lehet mondani a költőnk szavával, hogy „Ha a föld Isten kalapja, Magyarország bokréta rajta”.⁹⁸ Tejjel-mézzel folyó Kánanáná fog változni, és Széchenyi szavával zárom: „Magyarország nem volt, hanem lesz”.

- Ezek mind szép szölamok, azonban vitánkat bízzuk a jövőre, az a legjobb „bíró”, egyikünket majd igazolja.

Ezzel elváltunk örökre, és tovább szorgoskodtam, hogy a körzetemben hogyan induljon meg minél előbb a normális élet.

⁹⁸ Idézet Petőfi Sándor: A magyar nemzet című költeményéből. Az idézet helytelen, az eredeti szöveg szerint: „Ha föld isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta!”

Ilyen szívélyes „vitánk” után nem volt értelme annak, hogy Miskolcra menjek pártközi értekezletre, hiszen ott sokszor késhegyig menő pártharcok zajlottak le. A személyes és pártpolitikai harcok éveken át folytak, ez lassan bosszúvá nőtt, amelynek a vége az 1948 után bekövetkezett pártok szétrúgásához vezetett.

Már a „konceptió” perek 1945-ben kezdetüket vették, még csak úgy imitt-amott szétszórtan az országban, mivel még a pártok különbözőségei akcióképesek léteztek. Ezekhez nem nyúlhatott a kommunista párt, de az ő hatáskörében tartozó tagok felett „Pallos-joggal” rendelkezett.

Vitánk után már Nőgrádi elkészítette a konceptió vádakat, amit nem sejtettem, mivel alkalmas időre várt. Ez 1945-ben következett be, éppen Nagypénteken, így az első „fecske” én voltam, mint a nemzetgyűlés képviselője. A konceptió első mintaképe volt ez, melyet a Rajk László, Mindszenthy, Grósz püspök stb. pörbefogása követett. Arról a 11 személyről, akit Sztálin 1944 végén Magyarországra küldött, nem tudtuk, hogy valamennyinek „marsallbot” van a farzsebében.

Először a bosszúállás indult meg, aminek a tökéletes végrehajtását csak a pártok megszüntetése után tudták zavartalanul véghez vinni, a legradikálisabb alapon és eszközökkel.

A rettegés szörnyű évei következtek, amikor az volt a helyes, ha az ember más tájra költözött el, így nem volt az új konjunktúra kommunista vezetőinek szeme előtt, akik csak a bosszúállást ismerték és mást nem.

Így hagyták el sokan Diósgyőr-Vasgyár és Miskolc területét, ha tovább akartak élni és nyugodtan dolgozni.

Demokratikus rendőrség foglya

Diósgyőrből gyakran jártam Miskolcra gyalog, mivel a tönkre ment villanyhálózat miatt villamosjárat nem volt. Mindenfelé a romeltakarításokon, az épületek helyrehozatalán, a villanyvilágítás kijavításán szorgoskodtak a lakosok. A már megjelenő újságokból is hoztam ki néha példányszámokat Diósgyőrbe, mivel más úton híreket ebben az időben még sehol nem tudtunk szerezni, a hírközlő készülékek sem voltak rendbe hozva.

Közben a Tizeshonvéd utcában levő, volt csendőrségi két emeletes épületben települt be a demokratikus alapon létrehozott rendőrség, ahová néha – mint Diósgyőr képviselője – benéztem. Érdeklődtem, hogy vannak-e még harcok Budapesten, milyen részek szabadultak már fel az ország különböző területeiből.

A József Attila utcai rendőrkapitányságon ekkor orosz parancsnokság volt, ezért a rendőrség a volt csendőrségi laktanyát foglalta el. Ismerősökkel találtam bent, az egyik helyiségben, közben furcsa légkört vettem észre magam körül egyesek részéről, de ennek semmi különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam. Amikor az épületből indulni akartam kifelé, a kapu alatt Márkus Dezső (volt deportált jelölt) elémbé állott és a következőket mondotta: - Ne haragudj rám Lajos bátyám, azért, hogy nékem jutott ez a hálátlan szerep. Le vagy tartóztatva, ezt az utasítást kaptam.

Az idő 1945. március végén, nagypéntek napján, úgy 11 óra tájban volt. Természetesen tiltakoztam az intézkedés ellen, mentelmi jogomra hivatkoztam: a Debre-

cenben székelő nemzetgyűlés nem adott ki, a mentelmi jogom nem lett felfüggesztve, milyen címen történik a személyem elleni támadás és a letartóztatásom?

Itt valami tévedés lehet.

Falra hányt borsó volt minden tiltakozásom, elszedtek tőlem mindent, a cipőmből a fűzőt ki kellett vennem, a revolveremet is elvették. Utána egyes cellába tettek, később rakták be hozzám Bencs Sándort, majd mikor ő kiszabadult, Bátori Pál került mellém, aki később szintén szabadlábra került, és a diósgyőri rendőrség parancsnoka lett.

A szomszédos cellában Sztaskó Jánost, a diósgyőri rendőrnnyomozó parancsnokot helyezték lakat alá. A másik egyesbe Borbély Maczky Emilné volt a házvezetőnőjével együtt bezárva. A férjét, a főispánt, az emeleten egy külön szobában őrizték.

Így vártuk mindnyájan sorsunk jobbra vagy balra fordulását. Nagypénteken már Diósgyőrben a rendőrlegénység is megtudta, hogy mi történt bent Miskolcon a rendőrség vezetőségével és a képviselőjükkal is.

Este nagy zsisongás törte meg a volt csendőrlaktanya épület udvarának csendjét. Később tudtam meg, hogy a rendőrlegénység és a munkások jöttek be, hogy a képviselőjüket és a parancsnokukat kiszabadítsák. Lehetek úgy 100-130-an.

Fodor János, ez a kétes múltú egyén, a miskolci rendőrség parancsnoka úgy állította be az ügyet, hogy ezek „zendülők, lázadók”. Ezt a vádat megdöntötte a bevonuló legénység, mert az ajkukról felcsendült a „Fel, fel ti rabjai a földnek!”, amit az udvaron énekeltek el. Erre a miskolci rendőrkíséret elvonult, a diósgyőrieiket magukra hagyva, de Fodorék a nagykaput bezárták. Így egyetlen diósgyőri rendőr sem hagyhatta el a volt csendőrségi udvart, kihallgatás nélkül, ami egész éjjel folyt.

Azt akarták volna a legénységből kicsikarni, hogy Dancza Lajos hogyan kezdte közöttük a lázítást, de érthetetlen volt, hogy miért, ki ellen, mi ellen, amikor az én letartóztatásom nem kapcsolódott semmi néven nevezendő alapon a rendőrségi dolgokhoz, sőt parancsnokuk is velem együtt bezárt rab volt.

Mivel aljas tervük nem sikerült, nagyszombaton a rendőrlegénységet hazaengedték Diósgyőrbe. A legénység elbocsátásához tartozik még az a kijelentés: „Nyugodtan menjenek haza az elvtársak, pár nap múlva otthon lesz a parancsnokuk és a nemzetgyűlési képviselőjük is.”

Letartóztatásom ideje alatt Nyirő Sándor, mint a diósgyőri Kommunista Párt titkára Miskolcon járt, és az ottani vezetőséggel tárgyalt, de hogy ezek a tárgyalások milyen formában és értelemben zajlottak el, nem tudom.

Nyirő Sándor és a miskolci vezetőség között bizonyára valamilyen megállapodás jöhetett létre. A húsvét utáni napokban a kommunista párttagok is követelték Nyirőn keresztül, hogy Danczát engedjék szabadon, és ő is intézkedjen ennek érdekében.

Lehet, hogy tett valami intézkedést, mert a párttagoknak és a rendőrlegénységnek a következőket mondta: „Ha már senkinek sem hisztek, de nekem csak igen, és ha én azt mondom, hogy Dancza pár napon belül itthon lesz, akkor az úgy is lesz!”

Később kitudódott, hogy Nyirő gerinctelensége miatt mindenben szabad kezét engedett a miskolciaknak. Pár nap múlva újból kérdést intéztek Nyirőhöz, hogy Dancza miért nincs Diósgyőrben? Ekkor már Nyirő másképpen beszélt, és forgatta a szót.

Miskolcon megfélemlítette az idegenből jött garnitúra. A diósgyőriek újból akci-óba akartak lépni, hogy bejöjjenek értem Miskolcra. Nyíró ezt ismét lefújta azzal a beállítással, hogy majd megtudjátok, ki volt Dancza: „Olyan súlyosan az ellene felhozott vádak, hogy itt, az udvaron levő lámpavasra kellene felhúzni! Egy aljas munkásáruló volt, a Római II. besúgója”. Közben Sztaskót és Bencset kinevezte Fodor Diósgyőr rendőrszemélyzeti parancsnokának.

Később tudtam meg, hogy Bencset azért tették mellém, hogy valamit ki tudjon belőlem szedni, s a pártba, úgyszintén a rendőrség közé is, azért lépett, hogy kiről mit tudjon beköpní. Bencset a Horthy-érában mint katonát, a Római II. kémelhárítóhoz vezényelték, ahová bizony baloldali múltú, vagy eszmét követő egyént nem igen helyeztek. Bencs így nagyon is kétes múltú és jellemű egyén volt.

Az egyik nap cellámhoz jött Fekete Mihály és kebelbarátja, Nógrádi (Nuszbaun⁹⁹) Sándor. A figyelőlkun néztek be, így üdvözölt mind a kettő. Sötétlelkű, alatomos egyének voltak nem csak velem, hanem sok ezer becsületes baloldali emberrel szemben is. Több napos fogva tartásom után következett a kihallgatásom, este 6-7 óra között az egyik emeleti szobában. A kihallgatást a következő személyek végezték:

Fodor János, a miskolci rendőrkapitányság vezetője
Fogarasi (Frenkel) Artúr, a rendőrség nyomozóosztály vezetője
Kecskés Ferenc, politikai osztály csoportvezető
Kiss József, Újgyőri nyomozó főtanácsos
Tömpe N., belügyi államtitkos kiküldött
Fekete Mihály, Miskolc város kommunista párttitkára

Nógrádi (Nuszbaun) Sándor, partizán alezredes, az Északmagyarországi Területi Kommunista Párt főtitkára, az egri rendőrség fölöttese

A Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt gyéren volt képviselve a demokratikus rendőrségen.

Ez a társaság a következőkkel vádolt: a diósgyőri rendőrséget Miskolc ellen akartam felvonultatni, különösen a vezetőség ellen. Majd Nógrádi egy dossziéból kezdett magyarázni: D. 24. B. 32. stb. állítólag ezek a számok és betűk a besúgókat, s azok működését rögzítették. Mindezek a szemenszedett, minden alapot nélkülöző vádak arra voltak jók, hogy valamilyen címen mint régi szoc-demet, aki szemináriumot is végzett, mint meg nem bízhatót félreállítsanak. Ha szépen nem megy, fizikai eszközökkel kell végrehajtani.

Kezdetben ezek voltak a félreállítási lehetőségek. Majd évek múlva az Államvédelmi Hatóság vette át ezt a szégyenteljes szerepet, mely idő alatt számtalan ember tűnt el 1956-ig.

A vádak ellen nem tudtam védekezni, bár kértem magamat az akkori „Népbíró-sághoz”. E kérésemet – a Nógrádi, Fekete, Fodor klikk diktatórikusan elutasította, mondván: - „Mi az ügyből bírósági ügyet nem akarunk csinálni, írja le a múltbeli tevékenységét, mi majd el fogjuk bírálni, és magából újra becsületes ember lehet, mint volt a Római II. előtt.

⁹⁹ Téves információ, eredeti neve: Kellerman. (Vida, 1994: 315.)

Az egész kihallgatást, vádjaikat, tanácsaikat, intézkedéseiket úgy vettem, mint a falra hányt borsót. Ismertem a diktatúra módszereit, számtalan könyvekből, s részben a múlt Horthy-fehér terror diktatúrájából, mely rendszerekben csak a szín a változó. Ennek alapján jártam végig azt a kálváriát, melyet ilyen helyzet nélkül nem lett volna lehetőségem végig megismerni.

Részben jó, kitűnő „életiskola tananyag” volt ez, hogy a közel jövőben halálos meggyűlöljem őket.

Kérésüket teljesítve „leírtam”, amitől nem lettek okosabbak, ezt előre is tudtam. Úgy bántak velem, mint egy közönséges rablógyilkossal. Majd egy külön cellába helyezve, elkülönítettek a társamtól. Kihoztak az egyes cellából, ahol Bátori Palit magára hagytam, és egy nagyobb raktárhelyiségbe tettek, ami valamikor a csendőrség börtöndös ra [itt megszakad a szöveg”]. Ezt jelölték ki részemre, mint „magánlakosztályt”.

A mellettem levő, másik nagy terem szintén a letartóztatottak részére volt kiürítve, ide a Miskolc-környéki falvakból, járási székhelyekről behurcolt embereket gyűjtötték össze. Legtöbbjük a Horthy-rezsim kiszolgálója volt. A szoba padlós volt, leszórva szalmával, azon háltak az emberek.

Innen is vittek fel embereket kihallgatni, a kínzások, verések, kikényszerített, mondván csinált vallomások alapján jegyzőkönyvek születtek. Ezekkel az emberekkel azért nem tudtam beszélni, mert állandóan el voltam tőlük különítve. Nem tudtam meg azt sem, hogy milyen körülmények között vallatták, hogyan kínozták őket. Volt közöttük olyan is, aki a megkínkoztatását nem merte elmondani még a fogolytársának sem. Arra viszont Fodorék vigyáztak, hogy a világon senkivel se érintkezzem.

A magány részben jót is tett, mert zavartalanul tudtam a jövőbe nézni, és gondolataimat rendezni. Ez a nagy cella 4x6 méteres volt. Üveges ajtaját bedeszkázták, rajta kis nyílás volt, 13x20 cm, ez az őrnök szolgált figyelőként. A hátsó udvarra néző ablak fazonvasból készült, a szembeosztások 15x20 cm nagyságúak voltak, kettőben volt üvegszem, a többiben nem. A másik oldalon olyan egyazon nagyságú üvegszemek voltak, mint a többiben. Az ablak üvegszemcsei hiányosak voltak, úgy, ahogyan a harcok után maradtak.

E kamra baloldali részén végig deszkapriccs volt, nedves deszkákból készítve, egy részük szalmával megszórva. Felettem egy gyertyafényű égő volt. A falat régen meszelhették, megviselt volt az időtől és kopott, sarkai pókhálósak. A falak a padlótól fölfelé számítva egy méter magasságban vérrel voltak telecsapkodva, nem firtatom, hogy emberi vagy állati vér volt-e. Mindenesetre borzalmas volt, léghuzatos, tetszés szerint zónázhatott benne a légáramlat. Ilyen körülmények között tartottak vizsgálati fogságban 27 napig.

Állandóan egy rendőrt rendeltek ki mellém, aki külön az én személyemre vigyázott, csőre töltött éles tölténnyel. A cella kívülről reám volt zárva, a szolgálatot teljesítő rendőrrel együtt. Az örömet 4 óránként váltották, megközelíteni nem volt szabad őket. Ha 3 lépésnél közelebb léptem volna hozzá, jogosan használhatta volna velem szemben a fegyverét. Ha szadista természetű, vagy valami falusi „tahó” lett volna, ezt sokszor megtehetette volna velem szemben, mivel ilyen értelmű utasítást kapott.

Az őrral nem volt szabad beszélgetni, ilyen körülmények között írtam le az ellenem felhozott vádakkal szemben azokat a tényeket, amiket a rendőrség nem fogadott el.

Az egyik fegyveres őr egy textil-kereskedő volt. Leginkább akkor szeretett szolgálatba jönni, ha az én személyemre kellett vigyáznia. Ilyenkor elmondta a kinti híreket, eseményeket, és napilapot is hozott mindig magával. Ezt átadta nekem, s amíg ő a priccsen levő szalmán aludt, én a fegyverét a karomra téve vigyáztam magamra, őreá is, meg kifelé is, nehogy valaki bejöjjön, és fordított őrszolgálatban lásson bennünket.

Igy tartották tiszteletben az akkori rendőrség szabályzatát. De ez érthető is volt, mert a rendőrségi vezető személyiségek nem a megbecsült jelleműek soraiból kerültek tisztszékükbe.

Viszont a Nógrádi-klikk április 5-én egész más tartalmú jegyzőkönyvet készített, amit velem alá akartak íratni. Nem írtam alá, s ezért Fogarasi szobájába hívtak, ahol Frenkel [vagyis Fogarasi] kijelentette, ha nem fogadom el az itt felhozott vádakat, Fekete Mihály kijelentése szerint fognak velem eljárni, azaz fizikai kényszerrel.

Igy voltam kénytelen az ellenem általuk emelt hamis vádakat aláírásommal elismerni. Ezzel az ügyem lezártnak volt tekinthető.

Napjaim tovább teltek, a szalmán tovább hevertem, és az őr vigyázott álmaimra, ha ugyan voltak, azután következett a váltás, és én vigyáztam az őrműre, nehogy lelépjen mellőlem, esetleg az ő álmaira. Majd mind a ketten heverésztünk, a fegyvert meg gondosan lefektettük a szalmára, elvégre neki is jár egy kis pihenés.

Igy az őr és a fegyver azért jártak be hozzám, hogy kipihenhessék magukat, mivel egy lakat alatt voltunk.

No de ez már a múlté.

A nyugodt cellai napjaimat, ha ugyan annak lehet azokat mondani, vagy nevezni, egy ismerős pártember, nem komcsipárti zavarta meg, aki főtanácsosi rangban volt. T. J. nevezetű. Bejött a cellámba, kezében egy Szabad Magyarország című napilappal, és mutatja nekem: „NézzéDancza Elvtárs, mit írnak magáról ezek a senkiházi szemét nép”.

Ennek a lapnak vezetői voltak: Fazekas (Fried) György újságíró, felelős kiadója Vajda (Weisz) Gábor, felelős szerkesztője Világ (Weltmann) Miklós.

Az 1945. április 12-i „Szabad Magyarország”-ból:

„Letartóztatta a politikai rendőrség Dancza Lajos diósgyőri képviselőt. Éveken keresztül a »Római kettő' besúgója volt Dancza, aki teljes beismerő vallomást tett a rendőrség előtt – A kommunista párt titkára kizárta Danczát – Dancza lemondott mandátumáról.

Miskolc. Április 12.

Pár nappal ezelőtt meglepetéssel értesültek Nagymiskolci dolgozói arról, hogy ... Dancza Lajos volt Diósgyőrvászári munkás, akit a felszabadulás után a diósgyőri dolgozók a magyar kommunista párt képviselőjeként küldtek az ideiglenes nemzetgyűlésbe, a rendőrség őrizetébe került. A munkásság nem értesülhetett azonnal arról, hogy mi oka volt Nagymiskolc politikai rendőrségének arra, hogy őrizetbe vegye

Dancza Lajost. Napokig tartó kihallgatások miatt a közönség informálására csak most kerülhetett sor, amikor a rendőrség hivatalos jelentése arról ad hírt, hogy Dancza Lajos éveken keresztül a hírhedt »Római Kettő« besúgója volt. Munkástársairól pénzbeli ellenszolgáltatás fejében adatokat adott a „Római kettő” népnyzó pribékjeinek. Állandó összeköttetésben állott Somogyi Károllyal, az új főtitkárral, akiről közismert, hogy az Ú-gyárban kémelhárító tiszt, mint ilyen a »Római kettő« vezetője volt. A rendőrségen az őrizetbe vétel után azonnal megkezdték Dancza Lajos kihallgatását. A kihallgatás során elmondotta Dancza Lajos, hogy 1941 novemberében, amikor katonai szolgálatról leszerelt és Somogyi titkárnál jelentkezett bent a gyárban, az tőle adatokat kért a munkásság helyzetéről és körülményeiről. Miután minden kérdésre választ adott, Somogyi 10 pengőt adott át neki. 1942 januárjában ugyancsak információkért 10 pengőt adott át Dancza Lajosnak a »Római kettő« tisztje s ez alkalommal megígérte, hogy órabérjavításról is gondoskodik a számára. E hónapban még külön 5.50 pengőt, majd később 10 pengőt kapott Somogyi titkártól, akinek nyugtát is adott a felvett összegről. 1942 őszén katonai szolgálatra hívták be Dancza Lajost, ekkor ismét felkereste Somogyi titkárt. Ez alkalommal is informálta a munkásság bizalmas ügyeiről és a kémelhárító tiszt elintézte számára, hogy be kelljen bevonulnia. Dancza ugyancsak hasonló összegeket vett fel Somogyi Károlytól, s minden egyes alkalommal információval szolgálat részére.

Dancza Lajos ez időben a szociáldemokrata pártnak volt a tagja és a párt ügyeiről is adott információkat a »Római kettőnek«. A kihallgatást vezető rendőrtisztnek kérdésére Dancza Lajos beismerte, hogy tudomása volt arról, hogy Somogyi titkár a gyár kémelhárító tisztje, tudta, hogy miért van szüksége a kért adatokra, s azt is elismerte, hogy a »Római kettőnél« talált könyvekbe bevezetett, a Dancza Lajos névre szóló kifizetések összegét valóban kézhez kapta. Kihallgatása végén Dancza Lajos elismerte, hogy bűnös, mert mint szocialista a kémelhárítónak a tisztjétől pénzt vett fel, ennek ellenébe adatokat szolgáltatott részére munkástársairól. A kihallgatások befejezése után Dancza Lajost letartóztatásba helyezte a miskolci rendőrség politikai osztálya és ellene az eljárás megindult.

A letartóztatásban levő Dancza Lajos a Magyar Kommunista Párt diósgyőri titkárságához nyilatkozatot juttatott el, amelyben kijelenti, hogy családi körülményei és egészségi állapotára való tekintettel lemond diósgyőri mandátumáról. A kommunista párt diósgyőri titkárságának vezetősége a hozzáérkezett adatok alapján Dancza Lajost a kommunista pártból kizárta.”

Eddig a cikk. Kommentárt nem fűzök hozzá, bővebbet az önéletrajzomban írok róla. Célul tűzttem ki, hogy a börtönök világát, belső életét megírom. Ez volt a kiindulópontja.

1945. április 15-20 között egy orosz bizottság jött a cellákat felülvizsgálni. Megtekintette az egyeseket és a társas nagy fogdát is, utána engemet, s cellámat látogatott meg. Kérdést intéztek hozzám, barátságos hangon a tolmácson keresztül:

- Hogyan érzem magamat egészségileg, melyik pártnak vagyok tagja? Van valami kívánságom?

- Egy részleges kihallgatást szeretnék, ami sok mindenre fényt derítene.

A kérésemet feljegyezte a bizottság egyik tagja, de kihallgatásomra többé sor nem került, legalább is egyelőre Miskolcon. Később tudtam meg, hogy az orosz bizottságnak a vezetője Szinicin ezredes volt, Miskolc városparancsnoka.

Ügyemet a sorsa bízta, mint már sok esetben is tettem, most sem tehettem másként.

Fogva tartásom ideje alatt feleségem értesítette az unokaöcsémet Egerben, Dancza János akkori rendőrkapitányt, nem tudna-e az ügyemben valamit csinálni. Eljött pár nap múlva, beszélt is velem, de eredményt nem ért el. Megfenyegették, ha tovább is próbálkozik beleavatkozni az ügyembe, rövidesen mellém kerül. Így az öcskös úgy megijedt, hogy a kapcsolat közöttünk megszűnt és a mai napig sem állt helyre.

Ez év április 24-én kezemhez kaptam a határozatot, amelyet egy Palágyi nevezetű rendőrfogalmazó adott át. A törvényes formalitás szerint 15 napon belül megfellebbezhetem. Gondolkoztam, van-e ennek egyáltalán értelme, s arra a következtetésre jutottam, hogy nincsen. Ha egy nemzetgyűlési képviselőt minden további nélkül a rendőrség letartóztathat, akinek személyét a mentelmi bizottság nem adja ki, és a törvényt a sokkal alantasabb rendőrségi szerv felrúgja, ott már nincs alkotmánytisztelet, jogrend, személyes szabadság tisztelet, ott nevetséges minden fellebbezési formula. Így nem is fellebbeztem.

Április hó 26-án, csütörtökön kísérték át a volt Huszár-laktanyai internáló táborba. Az első honalapítók itt a következők voltak:¹⁰⁰

Balog Lajos, csavargó
Józsa Imre, gyári ellenőr
Kiss Imre, gyári munkás, kapus
Hegedüs József
Bliszkó Bertalan, lakatos
Homovics Lajos, lakatos
Budai Gyula, autószerelő
Demeter Jánosné, háztartásbeli
Czene György, volt csendőr
Cédli László, szerelő
Dancza Lajos, lakatos, az Ideiglenes Nemzetgyűlés diósgyőri képviselője
Pataki Ferenc
Zelei János
Dobóczi János
Királyfai Ferenc, szerelő, sofőr
Bánki Ferenc
Kleczár József, gyári tisztviselő

¹⁰⁰ A felsoroltak közül Kiss Imre iparórt, Hegedüs József üzemi felvigyázót, Bliszkó Bertalan (*Miskolc, 1914) újgyári iparórt, Homovics Lajost, Budai Gyula iparórt, Demeter Jánosné munkásnőt, Czene György vasgyári felvigyázót, Királyfai Ferenc lakatos, Kleczár József vasgyári felvigyázót, Kondás Imre iparórt „munkásbesúgó”-ként, Pataki Ferenc vasgyári t. d. tisztet, Kővári István bányaraktárnokot, Z. Kiss Elemérné fűszerest és Hódos János téglamestert „nyilas”-ként internálták, Bánky Ferenc vasúti lakatos pedig „fasisztamentés” miatt. Orlov Lajos azonos lehet Orloff József biztosító vállalatvezetővel, aki a Magyar Megújulás Pártjának volt a tagja, s ezért került internálótáborba. (*Szabad Magyarország*, 1945.05.18.)

Kondás Imre
Kővári István
Z. Kiss Elemérné, háztartásbeli
Hódos János
özv. Kissfalvi Jenőné, háztartásbeli
Orlov Lajos, pénzügyi tisztviselő
Barna Kálmán, v. rendőrségi tisztviselő
Gróf Szterényi N., Putnok

Összesen 25-en voltunk kezdetben, azután jöttek a többiek, rövid idő múlva már pár százan felüli volt a táborlétszáma.

A Huszár laktanyai internálótáborban

A létszám szaporodott, pár hét múlva a tábor zajosabb lett. Horthy három vármegyéből összeszedett kiszolgálóit is ide összpontosították: főjegyzők, főszolgabírók, néptanítók, leventeoktatók, csendőrök, mérnökök, tanárok, gyárvezetők, különböző felekezetek papjai, kereskedők, iparosok, bányászok, földművesek, nők voltak itt. Hogy kit miért, honnan hozták be, mi volt a múltban, ne kutassuk, hiszen valamennyien megbízhatatlanok voltunk. Azonos sorban éltünk mi, az új korszakért harcolók és haladó baloldali személyek is.

A létszám már olyan nagy volt, hogy az emberek idejüket ne töltsék, a város különböző pontjaira rendelték ki őket munkára, fegyveres őrizettel.

A Sajó-híd rendbehozatala tekintélyes létszámú munkaerős igényelt. Majd a karmelita-rendház előtt levő Szinva-hídat kellett kijavítani. (Ezen jómagam is dolgoztam.) Később már bent maradtam a táborban, és az udvaron talált alumíniumból készítettem spicc- és sarokvédő lemezeket, melyeknek párját 1 pengőért vette át tőlem a táborparancsnok.

Később a táborban a nyugatról visszatérő M.Á.V. igazgatóság személyzete is idekerült, akiket arra kényszerítettek annak idején a nyilasok, hogy nyugatra távozzanak. Az erőszaknak engedtek, majd hónapok múlva, sok viszontagságok után jöttek vissza Miskolcra, az elhagyott otthonukba. A rendőrségen való jelentkezés után, a Huszár-laktanyába vezényelték őket, 21 napi egészségügyi megfigyelésre. Ennek letelte után engedték valamennyiüket szabadon. Idővel mindenki megtalálta sorstársát, akivel elszórakozott, így a kezdeti merevség lassan felengedett. A bizalom légköre is megszilárdult és kialakult a társas együttes, kettesben vagy több személy révén. Lehetőség az emberek inkább kortárs szerint keresték és alakították ki szórakozó partnereiket, ami érthető is volt. Én is így ismerkedtem meg egy korosabb férfival a tábor udvarán, aki kitűnő székekgyőbé viceivel vonta magára az emberek figyelmét. Majd ennek révén közelebb kerültünk egymáshoz, később politikai színezetű dolgokról is el-elbeszélgettünk.

Sokszor órákat is elüldögtünk az ütött-kopott lócákon érdemleges vitás kérdések között. Később kölcsönösen bemutatkoztunk, így kettőnk munkáját megismerve közelebb kerültünk, jobban megismerve egymást, inkább ő engemet, mint én őt.

Mint a Horthy-időkből való rendőrkapitányt tartóztatták le, s internálták.¹⁰¹ A politikai osztályon tevékenykedett, és ismerte a különböző pártok múltbeli működését, a baloldaltól kezdve a jobboldali szélsőséges mozgalmakig, továbbá azok vezető személyeit is.

Másnap meglepett, amikor „képviselő úrnak” szólított. Azon csodálkozott, hogy én, aki a múltban a munkásosztály szebb-jobb jövőjéért harcoltam, s ezért már mint fiatallembert 14 hónapos zalaegerszegi internálás, valamint üldöztetések kísérték, hogyan ülhetek együtt a baloldali figyelő és üldöző rendőrkapitánnyal egy padon.

- Vannak ilyen csodák kapitány úr, a politika ilyen, még sok meglepetés jöhet, de az első felvonásba már beleestünk.

- Ha így jósol, és így látja a jövőt, ez könnyen tragédiához vezethet.

- Ránk szociáldemokratákra, akik ismerjük az osztályharcok történetét, internacionális alapon, furcsán hatnak azok a szokatlan jelszavak, melyeket a kommunisták hangoztatnak ma Magyarországon. Egy olyan ország, amely több évszázados elnyomás súlyát hordozta magán a „Fehér cár” birodalmában, mindezt csak 1917. március 12-én tudta magáról végleg lerázni, történelmi idővel mérve még nem érhetett oda, hogy ő hozzon szabadságot egy másik olyan nemzetnek, amely hasonló elnyomatás súlya alatt nyögött, a Horthy-éra szétzúzásáig.

- Történelmileg valóban így van, ahogy a képviselő úr mondja, és a múltat vázolja. Nekem viszont az a furcsa és különös, hogy amikor még csak az újvilág küszöbén vagyunk, a múlt idők baloldali mozgalmának egyik-másik aktív exponensét minden további nélkül mégis letartóztatják, mint közönséges rablógyilkost.

- Csodálkozik kapitány úr? Nézze meg a történelem során a francia forradalom kialakulását, az is felfalta a saját gyermekeit. Ezt tették az orosz forradalomban is a 13 éves pártharcok idején. 1917-ben kitör Péterváron a forradalom, a munkásosztály hatalomra jut, felbomlik a front, az orosz katonák özönlének haza a végtelen orosz birodalom belsejébe. Megindul a belső harc „fehérek és vörösek” között, ez évekig tart a végtelen tájakon-sztyeppéken. Győz a munkásosztály, melynek keretében hatalomra kerül a párt, Leninnel az élen. 1924-ben meghal Lenin, s a halálától számítva intenzívebben dúl a pártharc Oroszországban: Sztálin-Trockij-Zinovjev-Kamenev-Radek-Lunacsarszkij-Tuhacsevszkij-stb-vel, lehetne folytatni. Lezárulási ideje 1930 volt, melynek végére még mindig nem lehetett pontot tenni. 1930-tól a Szovjetunió diplomáciai elismertetéséért folyik a harc, külpolitikai vonalon. 1934-ben Hitler hatalomra jut, támadásának főbb célja a fiatal Szovjetunió. Ezt tudják maguk a szovjet politikusok és a katonai vezetők is. A felkészülési idő 10 év, 1940-ig. Sem kulturális téren, sem más területeken nem volt arra lehetőség, idő, hogy a háborúról, annak felkészüléséről le lehetett volna mondani. Így nem volt idő arra, hogy kulturális létesítményeket hoztak volna létre. Mindezekről eltekintve, háborúban élünk, amiben ma minden lehetséges, még az is, amelynek reális alapja nincs. Visszatérve az előző beszélgetésünk témájára, hogy miért vagyok letartóztatva. A

¹⁰¹ Valószínűleg Vásárhelyi Zoltán volt rendőrkapitányról lehet szó, aki bizonyosan a miskolci internálótáborban raboskodott. (*Szabad Magyarország*, 1945.05.20.) Vásárhelyi szabadulása után Budapesten ismét rendőr alezredesként szolgált, azonban 1946-ban újra internálták azzal a váddal, hogy a „fasiszta korszak idején” a deportáltakat és baloldali elemeket kegyetlenül üldözte. (*Szabad Magyarország*, 1946.04.24.)

vád ellenem az, hogy a Római Kettőnek voltam a besúgója, így is pécéztet ki a Szabad Magyarország. Egyébként ebben az országban ma már mindenki gyanús, kétes múltú, megbízhatatlan személy lesz mindaddig, amíg az internacionális rostán az egész ország át nem esik.

- Szomorú jövőt jósol képviselő úr! Ettől eltekintve valóban az volt, a vádirat szerint is?

- Tudomásom szerint nem, csak papír szerint él a vád.

- Ha nem volt az, akkor nem is voltak lebukások a munkásság közül.

- Senki sem. Ötször voltam katonának bevonulva.

- Nevetséges dolog az egész – jegyezte meg cinikusan a kapitány. Egy ilyen fontos és bizalmas katonai posztra, olyan egyént, aki 1919-1942-ig a baloldali mozgalomban működött és vezető szerepet játszott, Horthy-törvénye szerint, nem is volt szabad alkalmazni. Akit viszont alkalmaztak, katonai szolgálatra nem hívták be, felmentése volt a háború végéig. Ezek magas összegeket is kaptak. Nagy furcsa, kétes eset ez, és ez ügyben nem történt semmi?

- Nem. Csak annyi, hogy itt vagyok a kapitány úrral együtt.

- Lényegében milyen pártot képviselt Debrecenben?

- Ezt nehéz volna eldönteni. Tudniillik a zalaegerszegi táborból való kiszabadulásom után érlelődött meg bennem az eszmei meggyőződés. Inkább a Szociáldemokrata Pártnak voltam híve, mint az akkoriban még ismeretlen Kommunista Párt eszméinek. Így programját nem ismertem, csak részben, azt is hallásból, viszont ez édes-kevés volt ahhoz, hogy a kommunizmus eszmei tagjának valljam magam. A harcok után Diósgyőrben némi normálisnak mondható viszonyok idején csak a Kompárt¹⁰² alakult meg, a helyzet miatt úgy tétéleztem fel, hogy más párt nem is lesz. Így lettem a második tagja a pártnak. A Szocdem Párt csak hetek múlva alakult meg, tagja ezek után már nem lehettem, hiszen könnyen politikai szélhámosnak neveztek volna. Így a Kommunista Pártban vesztegeltem, ezért formált jogot Nőgrádi letartóztatásomra. Az első baj az volt, hogy szocdem voltam, a második a szerencsi beszédem és vele való vitám. Sajnos nem tudtam, hogy a Kommunista Párt vezetőség nem bírja a kritikát és a reális valóságot. A harmadik a rendőrség megalakulásával kapcsolatos kritikám.

Letartóztatásomkor azonnal kértem magamat a Népbíróságra, e kérésemet a rendőrség elutasította. A bíróság ez esetben azonnal szabadon engedett volna, mert a mentelmi bizottság nem adott ki. A Szocdem Párt nem védhetett meg, mert a Kommunista Párt tagja lettem, s felettem az északmagyarországi kerületi kommunista párttitkárság rendelkezett. Így e kérdésben sehová sem tartoztam.

- Egy pillanatot várjon csak, képviselő úr! – vágott közbe a kapitány. Magyarországra annak idején 11 személy jött, ezeknek létérdeke volt magát, majd a kommunista pártban helyet foglalt egyéneket is félreállítani, mivel eszmei tudása a nyugati internacionális színezetű volt, mint sem a másikat ismerte volna. Nekik akkor pártatlan személyekre volt inkább szükségük, mint sem a már kiképzett embert elfogadtak volna, magyarán monda: „Nyersanyagokra”. Az ilyen anyag a mindenkori re-

¹⁰² Értsd: Kommunista Párt. Bár a kéziratban a későbbiek folyamán is a „Kompárt” kifejezés lelhető fel, a könnyebb olvasás kedvéért „Kommunista Párt” alakban közöljük.

zsim kitűnő kiszolgálói időtlen-időig. Március 15-én miért nem Rónait inspirálta Nógrádi a szerencsi vezérszónoklásra, ő már ekkor a mozgalmi vonalon közismertebb volt évek óta, mint a maga kezdő szónoki fellépése és személye?

- Ezt nem tudom, ennyire a Párt belső viszonylatát nem ismertem, részben Diósgyőr-Miskolc távolsági adottságai révén sem. Annyit azonban megtudtam a múlt időkből, hogy Rónait, mint kiküldött előadót és szónokot nem szívesen hallgatták a sok üres, monoton értéktelen rikácsoló retorikáját. Nagyon népszerűtlen volt a munkásosztály körében az „öntelt gőgjénél” fogva. Könnyen hajló „Kamelleon” politikust láttam benne, nem is csalódtam egyéni felfogásomban 1945-től, amikor is már közelségből kellett megismerni.

- Még az is érthetetlen, hogy Nógrádinak mégis mi tetszett benne, miért ragaszkodott személyéhez?

- Egyszerű a dolog kapitány úr. Rónait, mint az Északmagyarországi Szociáldemokrata Párt főtitkárát szívesen látná Nógrádi, ha a pártjával egy szép napon átállva, beolvadna a Kommunista Pártba. Mivel munkásosztály csak egy van, nincs értelme, hogy a pártvonalon is két irányvonal legyen, egységben van az erő és a hatalom. Nem csak erről volt szó, hanem valamennyi magyarországi pártot is szerettek volna a kommunista párt keretei között beszervezett tagként látni. Így egységessé vált munkásosztály jött volna számításba, minden tekintetben, nem pedig a különböző pártállásúak állandó kritizálók véleménye, kritikája és határtalan vitáik.

Beszélgetésünk folyamán említette kapitány úr a múltban végzett munkakörét, hogy a reszortja politikai ügyekkel foglalkozott. Bizonyára nyitott könyv Ön előtt a miskolci munkásmozgalom múltja és jelene.

- Úgy van, nem csak a miskolci, hanem Borsod-Abaúj-Zemplén megyék falvai, járási székhelyek, és városokban a sokféleségű mozgalmakat, a szélsőjobbtól a szélsőbalig, majdnem minden vezető személyt is. Sőt a rejtjel alatt tartott neveket is ismerem. Amit Önnek mondok inkább a képviselő urat fogja érdekelni. A képviselő úr mozgalmi múltja 1919-től indult el, majd folytatódik Egerben tovább, aztán Mezőkövesdre távozik, ott ugyanúgy tevékenykedik, már amennyire a közigazgatás engedi. De hogy Római kettő besúgóí, vagy a beépítettek listáján a maga neve szerepelt volna, azt nem láttam. Nekünk, rendőrségeknek is megvolt a katonaság által készített listamásolat egy példánya, amelyen a beépítettek nevei szerepeltek, de az Ön nevével e listán sem találkoztam.

- Valóban baloldali nézeteket vallottam az összeomlásig.

- Nem tűnt fel a képviselő úrnak ezekben a kritikus években, melyeket szerencsésen átvészeltünk, hogy egyik-másik szocdem párttitkárt letartóztatták vagy a csendőrök majdnem halálra verték? Vagy a büntető századba hívták be, és kidobták a frontra, ahonnan már nem volt visszaút? Voltak ilyen kiváltságosan törvényt élvezők, akik a kálváriás utakat „elkerülték”, a legfelsőbb hatóságok jóvoltából. Ezek a párttitkár urak „kiváltságot” élveztek, soha sehol nem utasították rendre, mint a gyűlés szónokát a rendőrtisztek és a főszołgabíró?

- Ez igaz, de ennek ára volt, a munkásosztály hangulatának állandó megfigyelése, majd az erről leadott információk a felettes hatóságok felé. Mi, munkások egy-két ilyen funkcionáriusról tudomást is szereztünk, de hallgatni kellett, mivel ezek védettebbek voltak, mint mi, egyszerű munkások.

- Mi, rendőrtisztek tudtuk, hogy egyik-másik párttitkár beszédei a piaci kofák tere-ferénél többet nem érnek, így nem is kellett rendre utasítani, azonban a detektíveink minden lépését figyelemmel kísérték. Az ilyen párttitkárok, hogy mentsék a bőruket, csak akkor kezdtek elbujdosni, amikor a németek Magyarországot megszállták, s már ők diszponáltak és intézkedtek minden intézmény fölött, a nyilasokkal karöltve. Nézze végig Bajcsy Zsilinszky Endre harcos múltját, önfeláldozását, beszédeit, interpellációit és bátor fellépését hazája és nemzete érdekében. Ezt a példát kellett volna követni nagyon sok pártfunkcionáriusnak, talán az ország sorsa más fordulatot kapott volna a jelenlegi adottságaiban.

Amit még a rendőrkapitánytól megtudtam – mely oldalakat tenne ki – azzal zárom, amit az akkori helybeli lap így írt meg:

„Átlőtt fejfel, holtan találták, több mind valószínű öngyilkos lett, kilétét a rendőrség nyomozza”.

Majd az esemény után felszállott a páva, és ennek jegyében a munkásegység blokkját tovább szorgalmazták.

A táborban ebben az időben létesült egy újabb munkahely az internáltak részére, Mahocán, ahol az erdőben kiselejtezésre megjegyzett fákat kellett kitermelni. Sokan jelentkeztek, közöttük én magam is, napi 20 pengőt fizettek a munkáért. A sors azonban keresztülhúzta a tervemet.

1945. augusztus hó 5-én meleg nyári vasárnap volt, délelőtt 10 óra. Beszélgetünk a szobában. Délutánra vártuk a látogatókat, övéinket, jó hazai étellel, tiszta alsó fehérneművel, és talán valami jó hírrel, ami a szabadulásunkkal van kapcsolatban.

Beszélgetésünket egy Hamar nevű volt régi rendőr szakította meg, akit a múltból a demokratikus rendőrség vett át. Feltűnés nélkül hozzám jött, s halkan mondotta, hogy szedjem össze mindenemet, megyünk le a rendőrkapitányságra, az új épületbe. Leérve átadott Nagy Lajosnak, a foglyokat őrző parancsnoknak. Percek múlva a környezetünkben tartózkodó két idegen civil férfinak adtak át, akiket életembe soha nem láttam. Nem tudtam, mit jelent ez a furcsa intézkedés, hiszen személyemet úgy passzolták át egyik hivatalos személytől a másikig, mint a meccsen a labdát a futbalisták egymásnak.

Az idő 11 fele járt, az emberek özönlöttek a színházba, ahol a fontos élelmezési gondokról tart majd előadást Rónai Sándor „közellátási miniszter”. Ugyanebben a perben kanyarodott be a dzsip-autó a Csaba felé vezető útra, Dancza Lajos nemzetgyűlési képviselővel és két pribékjével Budapest felé, az Andrássy út 60-ba, szállítva a másik „Nagy madarat” felé parancsra.

Pesti börtönökben, vissza a Huszárbá

A két civil, akik értem jöttek, az egyik rideg közönnyel megszólalt: „Fogja a csomagját és gyerünk!” Az épületből kijövet, beültünk az ott álló katonai dzsip-kocsiba. Ők ketten előre, én meg egyedül, hátul foglaltam helyet. Útirányunk a Széchenyi utcán, a Csabai úton Mezőkővesden át, Füzesabonytól eltérve a kerecsendi út volt, amely már a főváros felé vezetett. Itt megálltunk, mert az orosz nő, aki a forgalmat irányította, igazoltatott is, különösen a civileket. Igazolás után rám mutatott az orosz

nő, hogy engemet hová visznek? Erre csak annyit válaszoltak: Spion áreszt”. E két szóból rögtön megértettem, hogy ezek a gazemberek valósággal elraboltak Miskolcra. Utána indultunk Budapest felé. Az eső lassan kezdett cseperegni, felettünk borús volt az ég.

Erre elrabló testőreim megálltak, az egyik jobb felől, a másik bal felől kiszállva a kocsiból, jöttek hátra, s közben hátranyúltak a farzsebükbe. Ez a jelent olyan színezetű volt, mintha a farzsebükből revolvert vettek volna elő, hogy a kocsiból kiszállva, az út menti árok szélére állítsanak, és egy tarkólövessel elintézzék életemet. Somogyi-Bacsóéknak annakidején, 1919-ben autóval való elhurcolása jutott eszembe, s hogy velem is ebben a pillanatban az fog történni. Háború van, törvénytelen állapot, minden lehetséges, mit számít egy-két emberélet, ha a rendszer megalapozásának jegyében pusztul el. Oroszok csinálták, nincs mit kutatni. Ezzel intézték volna el, ha valaki rám talált volna holtan. Mivel nem tudtam hová visznek és miért, mást nem is gondolhattam.

Nem ez történt.

Mivel az eső jobban kezdett esni, a kocsin levő sátortetőt húzták fel és a farzsebből a spárgát vették elő, amivel a kitámasztó részeket kötözték le, hogy menet közben a sátorrész reánk ne rogyjon. Majd indulás előtt megkínáltak cigarettával. Mivel nem dohányoztam soha, nem fogadtam el. Ekkor tovább folytattuk utunkat.

A kocsi nyelve a kilométereket, majd Isaszeg előtt megálltunk, defektet kaptunk. Ekkor szálltam ki csak, majd kerékcseré után folytattuk utunkat Pest felé. Ekkor már elég jól esett az eső.

Délután lehetett, az idő 5 óra körül járt, amikor Pestre érkeztünk. Beérve a Milenniumi emlékmű elé, az autó elfordult az Andrássy út irányába, és pár perc múlva megállt a hírhedt 60-as előtt.

Azonnal felvittek az emeletre és őrizetbe vettek, 1945. augusztus hó 5-én. Feljebb egy-két emelettel, egy másik szobába vittek, az államvédelmi osztály vezetőjéhez, a „nagyhatalmű” Péter (Eizenberger) Gáborhoz, aki mindjárt kihallgatott, ami lényegében nem is volt annak mondható. Azt ajánlotta, hogy az ellenem felhozott vádakát vállalljam el, ellenkező esetben helyzetem nagyon hátrányos lesz. Ügyemet nem is nagyon feszegette, részben mert nem nagy jelentőségű volt, csak Nógrádi mutatta be, hogy egy közönséges gilisztából hogyan lehet tengeri kigyót csinálni. Kihallgatás után minden tárgyat le kellett adnom egy másik helyiségben. Az emeletről lefelé jövet feltűnt, hogy a korlátok majdnem két méter magas pótkorláttal vannak kiegészítve. Idővel megtudtam a későbbi többi cellatársamtól, ez azért van így, hogy megakadályozzák az esetleges öngyilkosságokat. Majd leérve a földszintre egy nagy, közös cellába vezettek, ahol már úgy hemzsegték a letartóztatottak, mint hordóban a heringek. A cellában háromemeletes priccs volt beépítve, rajtuk minden fekvőhely. Akik nem tudtak fekvőhelyhez jutni, a cementpadlón guggolva aludtak ruhástól. A rendszeres nem-alvás az embereket teljesen kimerítette. A cella befogadóképessége 50-60 ember lehetett volna zsúfoltságmentesen, ezzel szemben 100-120 személy volt ide begyömöszölve.

Mikor az est leszállt, a poloskák tízezredei jöttek elő a sötét zugokból, a falvakon, mennyezeteken úgy korzóztak, mint az urak a boldog ferencjózsefi korban a Duna-parton. Mikor az égőket felgyújtották, menekült a fénytől, de mivel villany

mellett nem lehetett aludni, el kellett oltani a lámpákat. Viszont a poloskák ekkor „stukáztak” a guggolókra és fekvőkre egyaránt. Amikor világosság volt, a falakon mászkálók ezreit ölték meg az emberek. A fal ezek után olyan volt, mintha különleges mintával pingálták volna ki, pedig fehérre volt meszelve.

Az emberek szédelegtek éhen, álmatlanul, legyengülve, elcsigázva. Régebbi cellatársaimtól megtudtam, hogy napirenden vannak a kegyetlen verések, kínzások, agyonverések stb. A nagy cellába való belépés után, ott is megmotoztak. Ezt őrizeteseik végezték el: vajon a cipőkben, ingfércei alatt, haj között, hónalj alatt, combtő között, nem hoz-e be az új fogoly valami levelet. Ha ilyent találtak volna, irgalmatlanul megtalpalták volna a meztelen talpát.

Az új foglyok adminisztrációját dr. Sándor Jenő végezte, szintén fogoly. A Horthy-éra alatt belügyminisztériumi államtitkár volt, s egyben közismert zenészerző is.¹⁰³ A közös cellában alig töltöttem el pár napot, ahol főleg egymás ügyeiről beszélgetve, hogy ki miért és mikor hoztak be, milyen tisztséget töltött be illegálisan, vagy a Horthy-éra alatt. Nagyon érdekesek voltak ezek a beszélgetések, de nem sokáig tartottak. Pár nap eltelte után máris jöttek értem és a nagy közös cellából letettek az alagsori 20-as cellába. Ott már négy társam várt, kettő közülük az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja volt. Ők tudták már, hogy jövök.

Cellatársaim a következők voltak:

Cseh János, Cegléd

1945. február 8-án tartóztatta le Péter Gábor Cegléd nemzetgyűlési képviselőjét, Pesti út 19. lakásán. Letartóztatásának oka a Péter Gáborral való nézeteltérés volt. Cseh a Horthy-éra alatt nősült meg. Mivel munkaalkalom ekkor nem nagyon volt, fiatalon kivándorolt Franciaországba, onnan Algírba. Kirakati gipszmunkát végzett. Mivel a tanult szakmája kőműves volt és ezt a divatos jól fizetett díszmunkát megfizették, hamar belejött.

Előzőleg kislányuk született Párizsban, azután mentek le Algírba. A hitleri ősseomlás Algírban érte, utána jöttek haza Ceglédre. A Francia Kommunista Pártnak tagja volt, perfekt beszélt franciául. Cegléd megválasztotta nemzetgyűlési képviselőnek.

Volt időnk, hónapokon át sokat beszélgettünk. Igen érdekesek voltak azok a múlt politikai események, amiket elmondott:

- Tudod, Dancza elvtárs, aki börtönbe akar jutni, vagy emigrációba, az csak lépjen fel Cegléden nemzetgyűlési képviselőnek. Hogy ezt a megtiszteltetést milyen érásban vállalja, nem számít. 1848-ban Kossuth Lajos volt Cegléd első képviselője, alig viselte e tisztséget, az 1848-as szabadságharcot a nemzet a túlerővel szemben elvesztette és Kossuthnak emigrációba kellett menekülnie. Egy másiknak sem volt különbség a sorsa. De a harmadik egy nyilas képviselő volt, akinek Szálasi bukása után emigrálnia kellett. Én vagyok a negyedik, akinek már az emigráció sem sikerült, csak a börtön, és az Andrásy út 60. Hogy később nem-e válok emigrálttá, ez a jövő titka.

¹⁰³ Dr. Sándor Jenőt, mint a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság volt vezetőjét, egykori belügyminiszteri osztályfőnököt 1947-ben a népbíróság jogerősen 7 év börtönre ítélte. (Magyar Nemzet, 1947. december 24.)

Ezek után elmondhatjuk, hogy ezen a városon százados átok honol, ami alól még eddig senki sem tudta kivonni magát, aki képviselőségre pályázott.

Dobó István, Kiskunhalas

1945. május 5-én tartóztatták le. Évekkel ezelőtt Pesterzsébet szociáldemokrata párttitkára volt. Kiskunhalas nemzetgyűlési képviselője lett, a Kommunista Párt részéről, s egyben a Nemzetgyűlés 22-es politikai bizottságnak is a tagja, 1944-ben. Sorsa nem volt annyira érdekes, mint inkább szomorúbb és tragikusabb. Amikor letartóztatták, a feleségét az eset nagyon lesújtotta. Hetekig, hónapokig várta a hírt férje hollétéről. S ami hírt kapott róla, az nem fedte a valót. Tudniillik azt híresztelték, hogy férjét már régen kivégezték, nincs mire várni. A szerencsétlen asszony teljesen összeroppant fizikailag, szellemileg, idegileg is. Az állandó búskomorság tragédiába sodorta. Egy észrevétlen pillanatban felment a padlásra és felakasztotta magát. Búcsúlevelében megírta, hogy így élni, férje nélkül nem érdemes. Dobó ezt a hírt heteken át nem tudta meg, bátyja, aki az Andrássy út 60-ban villanyszerelői munkán dolgozott, szabad emberként, beszélt ugyan az öccsével, de nem tudta megmondani, hogy mi történt a feleségével. Mi tőle tudtuk meg, de mi sem akartuk megmondani, csak példázgattunk, más esetekkel ecseteltük a dolgot. Egy napon azonban mégis megtudta, az egyik szolgálatot teljesítő rendőrtől. Dobó teljesen összeroppant, úgy kezeltük, szívét, mellét, fejét vizes ruhával borogatva, vigasztaltuk, már ahogy a börtöni lehetőségek ezt megengedték. Napok múlva valahogyan belenyugodott a történetekbe.

Skolnyik József, Budapest

1945. május 10-én tartóztatták le, majd nemsokára szabadlábra helyezték. Valami miatt augusztus hó 6-án újból letartóztatták. A lakása az Istenhegyi út 16. szám alatt volt Budapesten. Az illegális Kommunista Párt egyik mozgalmi vezetője volt, működési területe Magyarországtól Kárpátaljáig terjedt. Kétszer volt Moszkvában agitációs tanfolyamon, személyesen ismerte Rákosi Mátyást, a bolgár Dimitrovot, Gottwaldot a cseh miniszterelnököt, azaz helyettesét és sok más politikust is. Beszélt oroszul, szlovákul, csehül, polgári foglalkozása cipész.

Demény Pál, író, Budapest

1945. májusi hónapban tartóztatták le. A lakása Visegrádi út 72. szám. Csepelen az illegális Kommunista Párt mozgalmát irányította. Letartóztatásának állítólag az volt az oka, hogy összejátszva, annak idején a rendőrséggel, így több baloldali személyt tartóztattak le. Ezért bukott le legtöbb mozgalom, amelyet Demény Pál vezetett, irányított. Ezért vált a csepeli mozgalom egyik szárnya deményista-féle mozgalmá.

Tanácsstalanul ültünk, nem tudtuk, hogy végeredményben miért is vagyunk itt. Abban reménykedtünk, hogy ügyünk a parlamenti politikai bizottság elé kerül, augusztus 7-én. A nemzetgyűlést tudomást is szerzett az Andrássy út 60-ban fogva tartott képviselőkről, melyeket ennek dacára sem adott ki a nemzetgyűlés politikai bizottsága. A kommunista párt már ekkor felrúgta az alkotmányos formát.

Ekkor már nyugatról hozták haza a háborús bűnösöket, akiket egy részükre elkülönített helyre raktak szét az alagsori pincebörtön cellákban. Külön őrszemélyzetet rendeltek ki őrzésükre, külön kosztot kaptak, melyet a nemzetközi bíróság írt elő, és ami megfelelt a német háborús bűnösök kosztjának. Higiénikus berendezésről is gondoskodtak. Naponta többször hallgatták ki őket. Állandó orvosi felügyelet alatt állottak, a legkisebb rossz közérzet már orvosi beavatkozást vont maga után. A céljuk kényelmesebben volt berendezve, mint a mienk. Kosztjukból mi is kaptunk ebédet, mint pótlást.

A 20-as cella kis helyiség volt, dupla priccsel beépítéssel, ezen elaludtunk. A cella ajtaja nem volt ránk zárva, éjjel-nappal nyitva volt, a kedvezmény részünkre ennyi volt.

Az Andrássy út 60. háziszabályzata a következő volt: Ébresztő reggel 6 órakor, mosdás félmeztelenül kint a mosdónál. 8 órakor zupa, amelyet keményvízes levesnek nevezünk. A rántás 1-2 perc múlva egy csomóra zsugorodott össze a gyorsan rozsdásodó lemeztányérban. Ez a zupa 4 deci lehetett. Ebéd 4-5 óra között volt, szintén 4 deci lehetett, babfőzelék, ami már a vacsorát is jelentette. Minden másnap 3-5 dkg kenyeret kaptunk.

A foglyok hozzátartozói semminemű ételt nem hozhattak be, látogatások sem voltak. Minden szombaton a foglyok hozzátartozóinak be kellett adni a tiszta alsó ruhát, a Csengeri utcai részen.

Minden hétfőn 11 órakor osztották ki a részükre szombaton leadott tiszta alsóneműket, ami egy törülköző, egy ing, egy lábravaló, egy zsebkendő, egy pár zokni és egy db szappan volt.

Kedden a levett szennyes ruháért jöttek azok, akik a szombaton leadott tiszta ruhát elhozták a fogoly hozzátartozóitól. Az itteni silány étkezés következtében a 2500-3000 kalóriáról rohamos időn belül leesett 1000-1500 kalóriára. Orvosi vizit részünkre nem volt, csak a nyugatról visszahozott háborús bűnösöknek.

Látszatképpen ugyan a szolgálatvezető felírt panaszra, és ha valamilyen bajunk volt, orvosi vizitre, de senkit meg nem hallgattak, mivel nem vittek fel az orvos elé.

Az Andrássy út 60-ban csak fogoly lehetett orvos. Ilyen is akadt, egy Gobbi vezető egyén, aki mint volt katona századosi rangban volt. Ha kapott valami orvosságot a fogoly, az csak aszpir vagy hajtó lehetett. Hogy orvossághoz tudjon jutni a fogoly, az Péter Gáboréktól függött. Ilyen körülmények között teltek napjaink. A lefekvés nem volt időhöz kötve, akkor fekehtünk le, amikor akartunk. Mást nem tettek be, idegeneket nem helyeztek közénk. Állandóan öten voltunk, s amikor kérdeztük, hogy mi lesz már velünk, mikor hallgatnak ki, hiszen rosszabbul bánnak velünk, mint a háborús bűnösökkel, a válasz mindig az volt, hogy a mi ügyünk „nem bűnügy, hanem politikai kérdés”.

A késő esti órákig beszélgettünk, úgy 10 óra után nyújtózkodtunk el Skolnyikkal az alsó priccsen. A felsőn Dobó, Cseh és Demény feküdtek, elbeszélgettek egyről-másról. Majd valahogy elszenderedtünk. Alig aludtuk át az első álmot, úgy 1 óra körül lehetett az idő, amikor arra ébredtünk, hogy a lábunkat rugdossák. Félálmosan kinéztünk a priccs alól Skolnyikkal, s egy detektívet pillantottunk meg, aki kijelentette, hogy azonnal készülődjenek fel, mert 15 perc múlva megyünk, és ennyi idő áll rendelkezésükre.

Ez a kijelentés meglepett, mert ismertük a „hűségház” borzalmait a nyilasok idejéből. Itt gyűjtötték össze a kivégzendők csoportját, és az éj leple alatt szállították el őket autóval le a Duna-partra, ahol sorba állítva férfit, nőt, gyermeket és tarkólövessel végeztek valamennyivel. A végzetes sorsot most, mi sem kerülhetjük el, a nyilas szellem e házban visszajár. Az első világháborús megúsztam, Kassát s a hadíróságot szökéseimmel elkerültem, az 1918-as forradalom valamennyit elsöpörte. Megmenekültem! De most, jelenlegi helyzetemben mindent feladtam, amit emberileg számításba lehetett venni. Sorsom elkerülhetetlen, szembe kell nézni vele.

Ilyen tragikus, borzalmas gondolatok cikáztak agyamon e percekben, melyekben végtelenül erős lelkierejűnek kellett lennem, hogy tudjak magamon uralkodni. Mivel ruhástól feküdtünk le, hamar készen voltunk. Én ezt az előnyt kihasználva, míg a többiek elkészültek, felszaladtam az alagsorból a földszintre a WC-be. Ezt a kéresemet a detektív engedélyezte.

Azért mentem fel, hogy valamelyik rendőrt megkérdezzem, hová visznek bennünket éjnek idején. Tudtam, hogy a rendőrnek mindezekről tudomása nincsen, de az ember a végszükségben mindent megpróbál. Már csak azért is, mert tudtam, hogy a rendőrség 99%-a a Kiszgazda Párt tagja volt, s ők értesítettek bennünket mindenről, ami az Andrássy út 60-on kívül, az országban történt.

Sajnos, a folyosón egyetlen egy szolgálatot teljesítő rendőrt sem láttam, de még foglyot sem. Valóban tragikus bizonytalanság előtt álltunk, mind az öten. Mikor készen voltunk, összepakoltunk, feljöttünk a folyosóra, innen meg a legfelsőbb emeletre. Valamennyien egy padra ültünk le, de úgy, hogy minden személy mellé egy-egy detektív volt, nehogy beszélgessünk arról, hogy mi lesz velünk.

Néma csendben elmélgedtünk azon, hogy rövid idő múlva nem úszunk-e már tarkón löve a Duna vízében. A néma csendet az utcán berregő autó zúgása törte meg. Szörnyű sejtelmünk valóban így kellett, hogy következze. Kis idő múlva Péter Gábor helyettese, egy Csillag nevezetű egyén jött fel az emeletre, és Dobót, Csehet, Deményt fegyveres kíséret mellett a földszintre kísérték le, a rájuk várakozó autóba. Majd egy tompa autóberregés, utána néma csend. Ketten maradtunk Skolnyikkal. Kis idő múlva újabb autóberregést hallottunk. Arra gondoltunk: na szegény Dobókat, azóta már a Duna vize kis tudja, hogy hol ringatja, merre sodorja.

Mindegy, most rajtunk a sor. Félóra múlva mi is úszunk utánuk átlótt tarkóval, mint 25 évvel ezelőtt Somogyi és Bacsó, akiket így loptak el a Népszava bejárata előtt a fehér tisztek, aztán az autóban agyonlőttek, és a Dunába dobták a holttestüket. Mivel letétbe voltak téve tárgyait, kértem vissza azokat az egyik detektívtől. Egy szót sem szólt, ez azt jelentette, hogy a beszédnek nincs helye. Sorsunk elvégzetett!

Csak annyit mondott:- Itt az autó, induljunk!

Felálltunk, és szó nélkül lementünk a földszintre, át egy nagy udvaron, ki az utcára, ahol már várt az autó. Beültünk és indultunk.

Budapesten évekig dolgoztam az Angyalföldön, az Országbíró utcában, mint minden más részén Budapesten, így ismertem azon területeit is ahová az út a Dunához vezet. Az autóból nézve, az irány gyanús volt, mert azok az utak, utcák, amelyek a Dunához vezettek, nem arra haladtak. Az Andrássy út 60-tól visszafelé jöttünk a ligeti tóhoz, és az autó az egyik bokornál megállt. Abban a hiszemben vol-

tam, hogy majd itt fognak tarkón lőni és bedobnak a ligeti tóba, mint az előző három társunkat. A legnagyobb meglepetésünkre nem ez történt velünk.

Koromsötét volt, romhalmazban Budapest, villanya még ekkor nem volt. Ebben a pillanatban kilépett három orosz a bokorból karon fogtak és vittek a tó felé. Viszont a fegyverükhöz nem nyúltak. Majd úgy 10 méterre ott láttuk három, előzőleg elhozott társunkat, akik bizonyára miránk vártak. Majd álltunk, és vártunk tovább.

Kis idő múlva egy nagy orosz tábori vöröskeresztes autó jött, és valamennyiünket e kocsiba rakta fel. A felháborodásom ezek után határtalanná vált, és Skolnyik felé fordultam: - Józsi! Mivel a nyelvüket beszéled, kérdezd meg a megváltó huncut Úristenit, hogy mikor akarnak agyonlőni bennünket, vagy mi a céljuk velünk az ilyen aljas ide-oda tologatásokkal? Még a rablógyilkosokkal sem bánnak így, nem még olyanokkal mint mi, akiknek semmi reális bűnünk nincs, csak kitalált hazugságok, amiből egy szó sem igaz. Mink Nemzetgyűlési képviselők vagyunk hárman, illegális mozgalmista kettő. Hogyan szabad így bánni velünk, amikor egy új világ eljövetelére több mint egy negyed századon át küzdöttünk és harcoltunk részben illegálisan is. A betyár Istenit az ilyen mocskos átalakulásnak! Hová visznek bennünket agyonlőni a második Hitlerhez?

Skolnyik az orosz őrmesternek mindjárt lefordította oroszra. Az őrmester mosolygott és Skolnyiknak elmondotta, hogy agyonlövésről szó sincsen, csupán csak politikai kihallgatásról, s e végett hoznak ide minket az ilyen ügyekkel foglalkozó parancsnoksághoz. Utána visszakerülünk oda, ahonnan jöttünk.

- Nyebojsze, tovaris. – mondotta felém az őrmester.

Ilyen felháborodott párbeszéd között értünk a Vilma királyné út 4. számú többemeletes épület elé.

Nem tudtuk, hogy nekünk miért kell itt lennünk és miért hoztak ide. Ha már itt vagyunk, ki előtt kell számot adnunk és miért? Később szegről-végre megtudtuk, hogy ebben az épületben székelt az orosz parancsnokság politikai osztálya, melynek vezetője egy tábornok volt. 1945. augusztus 11-től szeptember 8-ig voltunk ebben az épületben kihallgatás végett. A társaságunkat két részre osztották. Dobó, Skolnyik együtt külön helyen, Demény, Dancza, Cseh szintén együtt másik helyen.

A palota grófi vagy bárói tulajdon lehetett. Hármunkat egy mosókonyhában helyeztek el, ahol már mások is voltak előttünk körülbelül ilyen szituációk közötti szállítási formában. Többek között így és itten ilyen körülmények között folyt le a japán követségen dolgozó magyar alkalmazottak ügyeinek kivizsgálása és kihallgatása.

Volt itt bezárva orosz katona is, aki egy autó szemet eladott jogtalanul, hogy pénze legyen. Elkülönített vasrács mögött ült, tőlünk külön. Mivel Skolnyik tudott oroszul, így tudtuk meg a bűnét.

A fekvőhelyünk kidobált rossz dívány volt, ahol éjnek idején csak nyomorogtunk, nem volt kimondottan pihenésnek nevezhető. Néha kivittek munkára is, téglát hordani az építkezéshez, egy másik alkalommal egy nagy teherautóról kellett lerakni egy rakomány élelmiszert. Ezért dupla ennivalót kaptunk. Az ugyanebben az épületben levő garázst ki kellett takarítanunk, utána visszakerültünk a fogdába. Unalmas óráinkban a falakat mustráltuk, hogy nem mászkálnak-e a „piroskák” (poloskák), hogy éjnek idején stukkázanak ránk. Helyettük feliratokat vettünk észre, melynek a szövege érdekelt minket leginkább.

Idézem: „Ember, ha ide belépsz, hagyd fel minden reménnyel”. „Búcsúzz el mindentől és mindenkitől, még az életedtől is”. „A koszt az éhenhaláshoz sok, a jóllakáshoz kevés”.

Utána a dátumok sokasága következett. Ebből megállapítottuk, hogy azokat, akiket előttünk ide hoztak, egy hónapnál tovább nem tartották itt.

Az élelmezés teljesen eltérő volt a szokott magyar rabkoszttól. Reggeli 8-9 óra között volt, felszeletelve paradicsom, uborka, vereshagymával, ha ez nem volt, 7 deci tehát, hol cukorral, hol anélkül. Kenyeret 18-20 dkg-ot kaptunk. Ugyancsak ezt estére is 8-9 óra között. Ennyiből állott a 24 órás napi koszt. Másnap újra kezdődött minden, előlről. Eleinte nem engedtek ki még a WC-re sem, napokon át sem mosdani, sem borotválkozni, semmit nem csinálhattunk a világban.

A szerencsénk az volt, hogy amelyik helyiségben voltunk, halmazban voltak a papírok. Ezekből csináltunk tölcseárszerű staniszlit¹⁰⁴, abba cselekedtünk, és az udvarra néző rácsosított ablakon át dobtuk ki, vagy a sarokba helyeztük el „betétként”. Volt úgy is, hogy e nem kellemes csomagot zsebre tettük és amikor kimentünk, az udvaron levő néhai parkrészt bokrai tövéhez hajítottuk el. Ilyen körülmények között éltünk eleinte. Idővel már a WC-re is kiengedtek, 1-2-szer naponta.

Valóban jól számítottunk a falak jeleiből. Egy hónap múlva eljött az a nap, amikor az ügyünkkel érdemileg foglalkoztak. Skolnyikot és Deményt nem hallgatták ki, csak hármunkat: Csehet, Danczát és Dobót. A kihallgatás tolmácson keresztül történt, a vezető magas rangú személy volt, katonai rangja tábornok.

A kihallgatást összegezve: annyit tudtunk meg, hogy „prestizs”-kérdésről és divattossá vált „konceptió”-ról van szó, ami azt jelenti, hogy bizonyos irányvonalból egyeseket végleg félre kell állítani. Az ellenünk felhozott vádak a kihallgatás folyamán semmisnek bizonyultak. Valamennyiünk közül Demény Pál ügye volt a legkomplikáltabb és a legsúlyosabbnak látszó. A kihallgatás után arról is szó volt, hogy Vorosilov elé kerül az ügyünk. De ebből éppen úgy nem lett semmi, mint abból, hogy az idehozatalunk előtt a parlamenti politikai bizottság tárgyalja az ügyünket.

Utána a parancsokság borbélyt hozatott, rendbe hozatta a fejünket, jó meleg fürdőt kaptunk. Volt még nálam egy rend tiszt alsónemű, amit fürdés után magamra vettem. Ekkor visszakisértek az előző cellánkba, ami valamikor mosókonyha lehetett, mert vasalók és ruhamangorló volt benne. Mindjárt tudomásunkra adták, hogy ugyanúgy szállítanak minket vissza az Andrássy út 60-ba, mint ahogyan idehoztak. Még azt is megtudtuk, hogy egy-két hét múlva szabadon fognak bocsájtani.

Aznap este 10 óra után a nagy vöröskeresztes autó visszavitt a Millenniumi emlékműhöz, ott kiszállva egy bokor mellé álltunk. Nemsokára Péter Gábor helyettesét, Csillagot láttuk megérkezni, nyakában géppisztollyal. Mikor ezt meglátta az orosz őrmester, visszazavarta, s azt mondta: - Ezek nem rablógépkocsosok és háborús bűnözők, vigye vissza a géppisztolyát, és anélkül jöjjön értük!

Ez így is történt.

Elköszöntünk a kísérő személyzettől és visszakerültünk újból az Andrássy út 60-ba. Szétszórva helyeztük el bennünket az alagsori cellákba. Engemet a legsötétebb hátsó cellák egyikébe tettek, amelyben szintén emeletes priccsek voltak. Arccal a

¹⁰⁴ Jelentése: papírzacskó.

villannyal szemben kellett feküdnöm, hogy lássák nem követtem-e el öngyilkosságot fekvő helyzetemben.

Két nap múlva megint előbbre hoztak az alagsorban, a 31-es cellába. Ez már valamivel szárazabb és jobb volt. Itt egy lakótárssal is találkoztam, de nem ötünk közül való volt. Beszélgetésünk során tudtam meg, hogy az illető háborús bűnös és nyugatról hozták haza a többiekkel együtt.

Bemutakoztunk: - Kun páter vagyok.

Én is bemutatkoztam. Gyorsan kapcsolva a múltba, rájöttem, hogy a nyilas éra egyik exponensével állok szemben.

A páter igen barátságos ember volt, érdekesen ecsetelte a múltját, politikai meggyőződését és azokat a cselekedeteit, amiket a legutóbbi hónapokban végrehajtott. Nem bánta meg tetteit, melyeket elkövetett.

- Ahol most beszélgetünk, nekem nem idegen hely, ismerem minden zegzugát. Sok ember kinyíratam, de jó magam is hajtottam végre halálos ítéleteket, német módszer alapján, a kék Duna mentén.

Nem álltam meg szó nélkül.

- Jelenleg egyformán rabok vagyunk, véleményünk viszont egymással szemben független. Engedje meg, mint a rab a rabbal szemben azt a kérdést felvetnem, hogy mint hivatásos pap, lekipásztor, aki ismeri a tíz parancsolatot, melyet Mózes adott át az utókornak, ennek egyik tétele hogy egyeztethető össze a számtalan esetben elkövetett gyilkosságokkal, kivégzésekkel, a papi hivatásával, Krisztus tanaival, nemzetünk hírnevével.

- Ha nemzetünk történelmét ismeri, ez a kérdés furcsán hangzik e történelmi időben. Hogy mi egyeztethető össze egy papi hivatással, ez tág fogalom. Mint pap, valóban az emberi szeretet hirdetem, hogy szeresd felebarátodat, mint tenned magadat. De meddig, ez nincs megírva sehol. Engedje meg, hogy idézzek a múltból: „Mikor Jézust elfogták, egyik tanítványa, Péter kirántja az egyik római övéből a kardot, és levágja az egyik katona fülét. Ezt látván Jézus, felvevén a földről a levágott fülét, s helyére téve, és az összeforrott”. Ebben az időben a fület fülért, szemet szemért, életet életért volt a büntetési jogrend. Napok múlva az ártatlan Jézust felfeszítik, a bűnös Péternek a haja szála sem görbült meg. Ezt írja a Biblia.

Mit ír a történelem? Kezdhethném Kapisztrán Jánossal, Mészáros Lőrincsel vagy Arany Tamás falusi prédikátorral. Nem Bibliával, kereszttel, imakönyvvel és humanizmussal vívják és vágják az ellenséget, hanem karddal aprítják, amíg ők is el nem esnek. Felsorolhatnék sok ilyen hőst. A magyarságot akarta szín tiszta nemzetté tenni a Nyilaspárt, miért ne fogadtam volna el a német segítséget, mivel célunk eléréséhez ez volt az egyetlen út, lehetőség, előfeltétel. Talán a baloldali pártok saját erejükből fognak tudni hatalomra jutni? Soha!

- Mi, szocialisták, nem is tagadjuk a nemzetközi kapcsolatok által nyújtott szoros segítséget. De ne legyen senki úr a magyar felett, ilyen nemzetközi kapcsolatra és segítségre a szocialistáknak nincsen szükségük, és nem fogadják el. Önök viszont a német felsőbbiséget ismerik el maguk fölött és nem az önálló, független magyar államot.

- Van valami igaza, de vajon most, amikor egy új világot akarnak építeni Önök, vajon meg tudnának-e ezzel a nehéz államalkotó művelettel birkózni? Amikor a

magyar századokon át nem volt államalkotó, mindig más irányította sorsát, jövőjét e hazában. Íme, Erdélyi Fejedelemség, a török uralom, a Habsburgok és maroknyi független Magyarország. Ezen a területen csak a századokon át kicsiszolt réteg, az arisztokrácia bizonyos kis százaléka volt alkalmas arra, hogy politizálni és a magyar politikát vezetni tudja.

- A történelem szerint ez fedi a valót, de a felkeléseket mindig a pór nép kezdte, vagy indította el, soha sem az urak.

- Az első lökés folytatását – vágott közbe a páter – az értelem vitte tovább és a hozzá hasonló mások buzdításával, mint tette Lőrinc pap és mások. A vezetéshez mindig valami értelem kellett, mert e mozgalom enélkül nem ment előre. Én, a páter az idegen szemetet irtottam eszmei és faji téren egyaránt, ezek a nemzetet fejlődésben gátolták. Nézze meg, hová fog jutni a magyarság a baloldali hatalom kezében? Az anarchiába! Bár én nem élem meg, de a szabadságot nem szokták szuronyhegyen és hátizsákban hozni, ezért nagy árat fog fizetni a nemzet.

A nagy és más több vitákban elszenderegünk, elaludtunk. Jóformán még ki sem virradt, máris nyílt az ajtó és engemet kiszóltattak. Éppen csak hogy a páterrel keztem fogtam. Később tudtam meg, hogy tévedésből tettek be mellé, mint háborús bűnöst.

Egy hét múlva igen furcsa helyzetbe kerültünk mind az öten. Péter Gábor egyenkint hívott fel bennünket kihallgatásra, hogy 1945. augusztus 11-től szeptember 8-ig hol voltunk. Valamennyien tanácstalanul álltunk ezzel a kérdéssel szemben, nem tudtuk miért kérdezi ezt éppen ő, holott az ő tudtával lehetett csak bennünket bárkinek is kiszolgáltatni. Szerinte mivel pártügyről volt szó, valamennyiünk elleni vád egy, természetesen csak politikai bizottság hatáskörébe tartozik, ehelyett az oroszok vizsgálták ki az ügyünket és pedig politikai szempontból. Ez az egyik lehetetlen kérdés. A másik az, hogy 5 súlyosan terhelt politikai fogoly hogyan kerülhet ki az Andrássy út 60-ból – hacsak nem szökik meg úgy, hogy arról éppen az ÁVÉHÁ főnöke ne tudjon.

Szinte nevetséges valami volt ez. Így mi vagyunk hát az ütköző pont az ÁVÉHÁ és az orosz parancsnokság politikai osztálya között.

Egy hónapos távollétünket igazolni nekünk, foglyoknak kellett, olyan értelemben, hogy az alatt az egy hónap alatt az államvédelmi egyik alapszervéhez tartozó csoporthoz voltunk közmunkák elvégzésére kirendelve, ahol romeltakarításnál, útjavításnál, törmelékelhordásnál kellett dolgoznunk.

A valóságot így kellett meghazudtolni, holott Péter Gábor is tudta, hogy minket kiknek kellett átadnia.

Visszatértünk után a velünk való bánásmód szigorúbb lett. A cellaajtót ezentúl nem volt szabad nyitva hagyni, még a figyelő ablakot sem. Ha levegőzés végett mégis kinyitottuk, az őrnök felhatalmazás alapján joga volt belőni. Az idő már hűvösödött, fáztunk, az étkezés is silány volt, éppen hogy csak álltunk a lábunkon.

Kegyetlenebbül bántak velünk, mint a volt nyilasokkal. Később a nyugatról visszahozott háborús bűnösök kosztjából kaptunk kiegészítésül valamivel többet.

A cellánkat egy letartóztatott ezredes leánya takarította, ezért kapott ő is ételmet. Nőket is elég sokat letartóztattak, ezek is úgy össze voltak zsúfolva, mint a férfiak.

Ebben az időben hozták haza a másik transzportban nyugatról a főbb bűnösöket. Ezekkel volt a bánásmód a legfinomabb. Külön őrség vigyázott ezekre is, a kihallgatásuk mindennap folyt. Valamennyi között a leggerincesebb Szálasi volt és Kun páter.

Ami a mi ügyünk további menetét illette, arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy azt az őszi választások után fogják rendezni. Úgy is történt.

Addig azonban módunkban volt megismerni az Andrássy úti börtön belső életét, kihallgatások, vallatások menetét és kivettük a részünket a megkínzottak szörnyű állapotának látásából.

A hitlerizmus idején Magyarországról elhurcolt muszosok életben maradt [tagjai] visszakerültek a különböző kénztáborokból Magyarországra. Az első szereplésük a közbiztonság területén volt, itt helyezkedtek el nevezetesen: rendőrség, bíróság, ügyészség, ÁVÉHÁ, sajtó, rádió, irodalom, művészet és más publikációs területeken. Központilag hozták létre az Andrássy út 60-at, ahol a kölcsön kenyér visszaadásában éltek ki magukat az életben maradtak.

Augusztus 6-án, amikor még a közös cellában voltam, e nagy szobából egy Gurgéli nevezetű ügyvédet vittek fel az emeletre kihallgatásra. A bűne az volt, hogy a nyilasok által terjesztett valamelyik lapból valami neki tetsző cikket írt ki és a letartóztatása alkalmával, a házkutatás közben ezt a lejegyzetelt szöveget megtalálták. Ezért hozták be.

Reggel vitték fel vallatni úgy 9 óra felé, és este hozták le hordágyon. A talpát, farát, tenyerét úgy összeverték fonott korbáccsal, hogy sem lábra állani, sem hanyatt feküdni nem tudott. A tenyere olyan puffadt volt, hogy azzal fogni nem volt képes. Azért verték annyira össze, mert a nyilasok folyóiratában a jobb kezével másolta ki a neki tetsző szöveget. Szinte jajgatott kínjában, a fájdalmában, belső lázról panaszkodott, enni sem kívánt, csak folyton a vizet kérte.

Egy másik eset: valótlan vád alapján behoztak egy áldozatot, aki még jó, friss erőben volt, mivel a mestersége hentes-mészáros volt. Beküldték az egyik szobába, ahol két férfi és egy nő volt. A férfi két tenyerét egy gumírozott prés közé préselték, a 8 ujj hegyét, amely két hüvelyk ujj a présből kimaradt, a nő cigarettája égő végével sütögette. A férfi irtózatosságon ordított. Mikor e tortúrával megelégedve a két kezét felengedték a prés alól, a megkínzott nekiugrott a nőnek és akkora pofont adott neki a fájdalmas tenyerével, hogy az rögtön összeesett, kínjában a padlón vonaglott. Erre a 8 volt deportált vette kezelésbe a férfit, akit hosszabb tusakodás után, nagy nehezen leverték, bár e 8 egyén egyik-másika akkora ütést kapott e áldozattól, hogy már közelíteni nem merte, de mivel sok lúd farkast győz, így végül e szerencsétlen maradt alul. Majd cellájába hozták le, hogy mi lett vele később, nem tudni. (A többiekéről majd alkalmas időben hozom nyilvánosságra, az országban sok más lejegyzésével együtt összegezve.)

Általában a kihallgatások után, akiknek főben járó bűnük ugyan nem volt, csak e csekély ténykedése internálást vont maga után, azokat a foglyokat elszállításra gyűjtötték össze. Hetente volt egyszer ilyen elszállításra váró mennyiség, ezeket a délbudai internáló táborba irányították. Az internáltak ilyen alkalommal mindig magukkal húztak egy kis kocsit, ezeken azok az összevert internáltak feküdtek, akiket vallatás

közben annyira összetörtek, hogy saját lábukon nem tudták elhagyni az Andrassy út 60-at.

Ezért történtek meg az emeletről való legrások, mert nem volt ritka eset, hogy az illetőt két-három nap múlva újból felvitték egy ilyen tortúraszerű kihallgatásra.

A szolgálatot teljesítő rendőrök 97%-a a Kisgazdapárt tagja volt. Ezek, amikor a nyitott cellánkba bejöttek, elmondták a borzalmas kínzásokat, melyeket a vallatásról lehozott egyéneken látható volt, melyeket a deportált visszatértek követtek el az oda hurcolt és beidéztet egyénekkel. A rendőrök valamennyi fogollyal rokonszenveztek. Gyűlölték végtelenül e vallató szadistákat.

Visszatérve ötünk ügyére. A rendőröktől tudtuk meg szintén, hogy a fővárosi törvényhatósági választásoknál a két munkaspárt kisebbségben maradt. Ez mércéje volt az 1945. november 4-én történt országos képviselői választásoknak is. A Kisgazdapárt 75%-ban győzött.

A választások után még 16 napig tartottak minket az Andrassy út 60-ban. 20-án este mondták meg, hogy kivel mi fog történni. Skolnyik Józsefet és Dobó Istvánt szabadlábra helyezték. Cseh Jánost a délbudai internálótáborba kísérték. Dancza Lajost visszaszállítják a miskolci huszár-laktanyai internálótáborba. Demény Pált visszatartják, mint háborús bűnöst.

Valóban, másnap reggel egy Gudricza János nevezetű detektív hozott le Miskolcra, 1945. november hó 23-án, pénteken.

Vissza a Huszárba, majd szabadlábon

A miskolci Huszár laktanya internálótáborába 1945. november 23-án, pénteken jelentkeztünk. Ekkor érkeztek meg Budapestről, az említett detektív kíséretében. A táborparancsnok Jekkel Géza volt.¹⁰⁵ Csodálkozó szemmel nézett rám és azon tűnődött, hogy egy régi mozgalmi emberrel hogyan bánhatnak el ilyen aljas módon.

Három nap múlva, november 26-án, hétfőn a táborból rendőrkísérettel magához hivatott Fogarasi Artúr, a politikai osztály főnöke.

- Azon gondolkoztam, kinek az érdekében állott a maga elhurcolása. Sokszor érdeklődtem ezután, de rejtély maradt előttem, hogy magát miért kellett ismeretlen helyre vinni. Bármennyire is kutattam, nem tudtam rájönni, hová tűnhetett.

- Igen, vannak ilyen csodák. – mondtam. – De nem történhet meg egy olyan csoda, hogy egy rendőrségi fogdából úgy tűnjön el egy nemzetgyűlési képviselő, hogy arról egy detektívosztály főnöke ne tudjon. Esetleg a családom tűnődhet azon, hogy a miskolci rendőrség hová rabolta, vagy tűntette el a családfőt? Erről épp úgy tudott Ön, mint a főkapitánya a Kommunista Párt főtitkárral.

Rövid beszélgetés után visszakísértek a táborba. Ott tovább foglalkoztam lemez munkával, talp-spicc védők gyártásával.

¹⁰⁵Jekkel Géza ismert baloldali személyiség, börtönviselt illegális kommunista. Alpár Mihály csoportjában ítélték el 1930-ban. 1944. december elején részt vett a KMP miskolci szervezetének megalakításában, egyúttal a MOKÁN politikai részlegének az irányítója lett.

1945. december 12-én egy orosz ezredes, tolmáccsal és Kiss Ferenc, a politikai osztály vezetője jött a táborba.¹⁰⁶ Az orosz ezredes ügyemre vonatkozólag több kérdést intézett hozzám:

- Helyesnek tartja a jelenlegi letartóztatását?
- Nem. Ennek más elintézési módja és lehetősége lett volna. Háború már hazánk területén nincsen, így ügyem elintézésének más módja is lett volna, nem úgy, mint egy rablógyilkossal.

Majd a tolmácson át Kiss Ferenchez fordult:

- Kérem, ezek után miért tartják még mindig fogva ezt az embert, ha nincsen bűne?

- A héten szabadulni fog, ennek már semmi akadálya nincsen! – felelte Kiss.

A táborból való távozásom után az orosz ezredes meghagyta Kissnek, hogy délután 4-5 órára felküld értem egy dzsipkocsit és egy rendőr kíséretével az orosz parancsnokságra visznek kihallgatás végett. Úgy is történt.

A kihallgatás két és fél óráig tartott, utána a dzsip a táborba visszavitt. Az oroszok azért avatkoztak be a magyar belügyekbe, mert a kezdeti, demokratikus, még tudatlanabb rendőrség nem állt hivatása magaslatán. Ezért volt arra szükség, hogy az oroszok, mint a magyar rendőrség egyik kiegészítő részeként működtek. Ezért került sok magyar ügy, különösen a politikaiak, az orosz parancsnokságra, kivizsgálások végett.

A kihallgatás után, két nap múlva Fogarasi újra behívatott a főkapitányságra a táborból, rendőr kísérettel, mint foglyot. A következő nevetséges kérdést intézte hozzám:

- Milyen alapot tudnék adni magának, hogy szabadlábra kerülhessen?
- Ez olyan kérdés, amire egy rendőrségi fogoly nem felelhet. Én fogoly vagyok, Önöknek kell tudni, nem nekem. Maguk vádoltak alaptalanul nevetséges nem létező vádakkal, oldják meg Önök a kérdést, ne egy letartóztatott nemzetgyűlési képviselő!

Máris találtak rá módot a következő formában: csak olyan feltétellel helyeznek szabadlábra, hogyha Diósgyőrt 3 évre elhagyom, ez az MKP határozata.

Mivel még fogoly voltam, ezen ajánlatot elfogadtam. A kötelezvényt Fogarasi diktálta:

Kötelezvény

Alulírott Dancza Lajos ezennel kötelezem magamat, hogy szabadlábra helyezésem után lakóhelyemet, Diósgyőrt 14 napon belül 3 évre elhagyom és ez idő alatt semmi néven nevezendő ellenakciót a Kommunista Párt ellen nem fejtek ki.

Miskolc, 1945. december 15.

Tisztelettel
Dancza Lajos

¹⁰⁶ Neve helyesen: Kiss József.

Tudatában voltam annak, hogy ez a kikényszerített kötelezvény három személy diktatórikus bosszújából született: Fodor János rendőrfőkapitány, Fogarasi politikai osztály főnöke, s végül Fekete Mihály, a miskolci MKP városi titkár személyétől.

A kötelezvény kikényszerítése után 15-én, szombaton délelőtt valóban szabadlábra helyeztek. Egyébként az orosz politikai osztály kivizsgálása után ezt amúgy is meg kellett tenniük.

A budapesti, egy hónapos kihallgatásunk után szabadlábra való helyezésünket már akkor befejezett tényként könyvelték el, csak az 1945. november 4-i országos választások befejezését várták meg.

Így a nyilatkozatomat nem is tartottam be, és amikor a főkapitányság épületéből kiléptem, már értéktelen papírrongynak tekintettem. Ezen a napon ketten szabadultunk, bár az ügyünk nem egy, és azonos volt, teljesen különálló. Dr. Bukovszky Vilmos ügyvéd volt, az egykori Független Kisgazdapárt diósgyőri körzeti alközpont titkára, aki egyik legjobb munkatása volt Bajcsy Zsilinszky Endrének.

Kiszabadulásom után itthon iparkodtak egyet-mást megtalálni az ismerőseim és feleségemen keresztül.

Kiszabadulásom alkalmával bebiztosítottam magamat egy olyan papírral, amit hollétemet is igazolta.

Magyar Államrendőrség miskolci főkapitányság

Szabadonbocsátás

A fenti főkapitányság Dancza Lajos internáltat az 572. szám alatt hozott és a rendőrhatalom őrízeti alá helyezését megszüntette. Így szabadon lett bocsátva.

Miskolc, 1945. december hó 15.

Jekkel s.k.
internálótábor parancsnok

P. H.

Kétheti pihenést ajándékoztam magamnak, mivel csak 1946. első hetében számítottam, hogy elmegyek dolgozni.

A testi pihenésre is szükségem volt, mivel annyi mindenben mentem keresztül.

Források:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

2.1. – III/17-b. (Z-8420/39.)

3.1.9. V-30477.

HOM HTD= Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteménye

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

X. 3. Az MKP Borsod-Gömör-Kishont Megyei Bizottságának iratai

XVII. 2. A Miskolci Nemzeti Bizottság iratai

XVII. 407. A Miskolci II. sz. Igazoló Bizottság iratai

XVII. 417. A Miskolci XIV. sz. Igazoló Bizottság iratai

XVII. 432. A Miskolci XI. sz. Igazoló Bizottság iratai

XXV. 71/d. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség iratai. TÜK-iratok

XXXV. 69. Az MDP Borsod-Gömör-Kishont, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai

XXXV. 133/a. Az MSZMP és jogelőd pártjai B-A-Z megyei és miskolci szervezeti dokumentumainak gyűjteménye. Általános gyűjtemény

Észak-Magyarország, 1964

Szabad Magyarország, 1945-1946

Szakirodalom:

Bank, 2017= Bank Barbara: Recsk. A magyar internálótáborok története 1945-1953. Szépmíves Kiadó. 2017.

Beránné Nemes, 1985 = Beránné Nemes Éva: A MOKAN-Komité tevékenysége. In: Hadtörténeti Közlemények 32. Budapest, 1985. 3-28.

Dancza, 1977 = Dancza Lajos: Az elszállt évtizedek és ami mögöttük van. Önéletrajz. 1977 (kézirat). HOM HTD 80.46.1.

Dancza, 1973 = Dancza Lajos: Szabadon gondolkodók a börtön falai között személyes élményeim és mások visszaemlékezései alapján. 1973. (kézirat) HOM HDT 77.252.2.

Gábor, 2001= Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944-1948. Századvég Kiadó. 2001.

Hegedűs B., 1996 = Hegedűs B. András (főszerk.): 1956 kézikönyve. Kronológia. 1956-os Intézet. Budapest, 1996.

Kis, 2017 = Kis József: A Borbély Maczky-eset – gyilkosság kivizsgálás nélkül. In: Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 4. 2017/1-2.

Kis, 2018 = Kis József: Háborús bűnös, vagy áldozat. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, 2018. 137-168.

Kis, 2019 = Kis József: Szökésben a volt politikai rendőrfőnök-helyettes. Tamás József története. Miskolc, 2019.

https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/szokesben_a_volt_politikai_rendorfonok_helyettes

Kiszely, 2000 = Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Korona Kiadó. Budapest, 2000.

Kopácsi, 1989 = Kopácsi Sándor: Életfogytiglan. Bibliotéka Kiadó. 1989. 291 o.

Kurucz, 2019 = Kurucz Ádám: Adalékok Kun András, a nyilasterror emblematikus alakjának tevékenységéhez. In: Létünk 2019/4.

Majzik, 2015 = Majzik Dávid: A MOKAN-Komité szerepe a kommunista hatalomváltásban Miskolcon (1944-1945) Szakdolgozat. Miskolc, 2015. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/20415/14501.pdf> (letöltés ideje: 2020. szeptember 2.)

Ideiglenes nemzetgyűlés... = Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, 1946.

Szűcs, 1997 = Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15. B kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28. Budapest, 1997

Ungváry, 2001-2002 = Ungváry Krisztián: A menetrend. Magyarország szovjetizálásának kérdései. Rubicon, 2001/10.-2002/1.

Varga, 1999 = Varga László: „Forradalmi törvényesség” Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon. In.: Beszélő. 1999. 11. szám

Vida, 1994 = Vida István (főszerk.): Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944-1945. Magyar Országgyűlés. 1994. 597 o.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODNÁR KRISZTÁN (1984) segédlevéltáros. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolutóriumot szerzett hallgatója. Az MTA MAB Történettudományi Munkabizottságának tagja. Szűkebb kutatási témája csabai Dókus László (1786–1858) pályafutása, illetve Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely reformkori politika-, gazdaság- és társadalomtörténete.

BODNÁR TAMÁS (1967) főlevéltáros, megyei levéltári igazgató-helyettes. Fő kutatási területe a koraujkori vármegyei-, illetve a „városon kívüli” vidéki élet, a borsodi kisenemesség, és a terület történeti földrajza.

GODZSÁK ATTILA (1990) történész, egyetemi oktató. Fő kutatási területei Zemplén helytörténete – különös tekintettel az 1867 és 1945 közötti időszakra –, a magyar választástörténet és az első bécsi döntés története.

KIS JÓZSEF (1979) főlevéltáros, megyei levéltár-igazgató. Főbb kutatási területe a XX. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára, az 1945 és 1990 közötti korszak történetére.

KISS LAJOS (1987) levéltáros. Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Főbb kutatási területe a 16. századi Magyar Királyság elitjének kapcsolati hálózata, Abaúj vármegye elitje.

KURUCZ ÁDÁM (1987) levéltáros. Fő kutatási területe a Vitézi Rend története, továbbá katonatiszti életpályák, amelyek az I. és II. világháború időszakát ölelik fel. Eddigi publikációi magyarországi és határon túli tudományos és kulturális folyóiratokban jelentek meg.

OLÁH TAMÁS (1974) főlevéltáros, osztályvezető. Fő kutatási területe Zemplén vármegye és Felső-Magyarország kuruc kori története (1670–1711), Zemplén vármegye kora újkori protestáns egyháztörténete, levéltártörténet.

RÓZSA GYÖRGY (1965): főlevéltáros. Fő kutatási területe Borsod vármegye és Miskolc XIX. és XX. századi kultúrtörténete.

